

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A 1,045,028

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*

1817

STELLFELD PURCHASE 1964

14 M 1

GESCHIEDENIS VAN HET KERKGEZANG

BY DE

HERVORMDEN IN NEDERLAND.

GESCHIEDENIS
VAN HET
K E R K G E Z A N G

BY DE
HERVORMDEN
IN
NEDERLAND.

DOOR
D^r. R. BENNINK JANSSENIUS.

TWEEDE DRUK.

AMSTERDAM,
K. H. SCHADD.
1863.

MUSIC-X

ML

3135

J35

1863

Snelpersdruk van A. van der Veen Oomkens, te Wageningen.

I N H O U D.

HOOFDSTUK I.

	Bladz.
Het kerkelijk gezang in Nederland vóór de Hervorming	1
Aanteekeningen	19

HOOFDSTUK II.

Van het begin der Hervorming tot de Synode te Dordrecht	22
I. Het eerste lied der hulde aan de Hervorming in Nederland	22
II. De Psalmen	24
III. De Souterliedekens	27
IV. De Psalmen van Utenhove.	33
V. De psalmberijming van Datheen kerkelijk ingevoerd.	40
VI. Euangelische gezangen veroordeeld	52
VII. Euangelische gezangen nevens het boek der Psalmen.	56
VIII. Kerkzang en muzyk volgens de Dordsche Synode.	70
Aanteekeningen	77

HOOFDSTUK III.

Van de Synode van Dordrecht tot de invoering van de nieuwe psalmberijming	87
I. Het geestelijk, niet kerkelijk, lied by de Hervormden	89
I. Schriftuurlijke Liedekens	90
II. Stichtelijke Rijmen	98
III. Gezangen van treurenden over Sion	104
IV. Gezangen uit en voor het leven des volks.	112
V. Zangen van eenen beroemde onder de dichters.	115
VI. Stichtelijke gezangen door wegbereiders van een nieuwen tijd	123
II. Het kerkelijk lied by de Hervormden in Nederland	133
I. Een stem eens roependen in de woestijn.	133
II. Het genaken van den tijd der gezangen	140
III. Het kerkelijk psalmgezag in de Hervormde Kerk	145
I. Pogingen ter verbetering	145
II. De nieuwe psalmberijming	158
Aanteekeningen	182

HOOFDSTUK IV.

Van de invoering der nieuwe psalmberijming tot die van de Euangelische gezangen	190
I. Voorbereiding tot het werk der gezangen	190
II. De vergaderingen.	204
III. De geest des gezangboeks.	223
IV. De poëzy des gezangboeks.	243
V. De Nederlandsche dichters der gezangen.	262

VI. De vertaalde gezangen en hunne makers	286
VII. De zangwijzen	301
VIII. De ontfangst van het gezangboek	317
Aanteekeningen	332

HOOFDSTUK V.

Van de invoering der Euangelische gezangen tot op onzen tijd	340
I. De psalmen	340
II. De Euangelische gezangen	348
III. De toestand van kerkmuzyk en gezang	356
Aanteekeningen	362

HOOFDSTUK I.

HET KERKELIJK GEZANG IN NEDERLAND VÓÓR DE HERVORMING.

Wie aan de vaderlandsche kerk vóór de hervorming alle liefde voor het christelijk gezang wil ontzeggen, maakt zich aan eene groote dwaling schuldig. Het voorbeeld van den Heer, die in den laatsten avond zijns aardschen levens met zijne jongeren het hallel zong, (Matth. XXVI: 30.) zoo wel als het woord der apostelen, hetwelk de geloovigen opriep tot het aanheffen van psalmen, lofzangen en geestelijke liederen, (Efes. V: 17 en Col. III: 16.) stond den eersten Euan-geliepredikers in deze oorden helder voor den geest. De Kerk van Rome, tot welke zy in de naauwste betrekking waren geplaatst, had immers van hare gehoorzaamheid aan dit Euan-gelische voorschrift de duidelijkste bewijzen gegeven. Was de liefde, die Israël had gekoesterd voor zijne psalmen, niet terstond overgegaan op hen, die Jezus als den Christus hadden aangenomen? De beroemde Hilarius (bisschop van Poitiers van 350 tot 368) had gedurende zijne ballingschap in het Oosten, van zijne tegenstanders, de Arianen geleerd, dat het gezang een uitstekend geschikt middel was om aan geliefde godsdienstige denkebeelden ingang te verschaffen, en de liederen, die hy met zulk een doel, by zijnen terugkeer, aan zijne gemeente schonk, werden met blijdschap aangenomen. Met nog schitterender

gevolg zag Ambrosius († 397) zijnen arbeid gekroond, als hy, onder de vervolgingen der Ariaansche keizerin Justina, by de geloovigen te Milaan, in navolging der Oostersche kerk, beurtzangen zocht in te voeren. Verscheidene gezangen werden er door hem gemaakt, die door hunnen eenvoud en echt christelijken geest aldra zeer werden geliefd. Ten bewijze daarvan dient ook onder andere de menigte van liederen, die door verschillende latere dichters naar het voorbeeld der zijne werden geschreven en onder den naam van Ambrosiaansche hymnen beroemd zijn geworden. Aan wien is onder deze het heerlijke *Te Deum* onbekend? Maar niet minder groot dan in het dichtelijke gedeelte des gezangs zijn ook de verdiensten van den uitstekenden kerkvader ten aanzien van het toonkunstige deel. 1) Het eenvoudige, aan geene regelen onderworpen zingen van zijnen tijd kon hem niet bevredigen. Hy schroomde niet de hulp der Grieksche kunst in te roepen ter verbetering van het heilige gezang, hetwelk tot heden toe zich van al wat eenigzins naar kunst zweemde, al te ver verwijderd had gehouden. Echter zorgde hy hierby met allen ernst, dat de Heidensche muzyk, die slechts de zinnen streelde, uit het christelijk heiligdom werd geweerd. Van de bestaande toonsoorten (*modi*) nam hy er vier over: de dorische, frygische, lydische en mixolydische, die hy met den naam van eerste, tweede, derde en vierde toonsoort bestempelde.

Alzoo zou hy krachtige en reine melodiën in het leven roepen, waarby de vereischte waardigheid en eenvoud zorgvuldig werden in acht genomen. Door den bisschop van Rome, Damasus († 384) gesteund, werd het Ambrosiaansche gezang eerst te Milaan ingevoerd en aldra aan de geheele Westersche kerk geschonken. In de heiligdommen wisselden nu alom de stemmen der gemeenteleden elkander af tot het verheerlijken van den Allerhoogste en zijnen eengeborenen Zoon.

Mannen als Augustinus, Bisschop van Hippo († 430), Coelius Sedulius uit Ierland († 450), Aurelius Prudentius Clemens uit Spanje († 405), Ennodius, Bisschop van Pavia († 521), Fortunatus, Bisschop van Poitiers († 600), en vele anderen voorzagen door de voortbrengselen van hun dichtertalig talent in de behoefte der gemeente aan liederen. Het waren deze gezangen die in het jaar 633 door de algemeene kerkvergadering te Toledo voor het kerkelijke gebruik uitdrukkelijk werden aanbevolen.

Toen in ons vaderland het Christendom werd gevestigd, was er voor dit gedeelte der eeredienst een nieuw tijdperk aangebroken. Gregorius de Groote, die boven de schitterendste aanbiedingen der wereld, de eenzaamheid van het kloosterleven had lief gekregen, werd in 590 op den bisschoppelijken zetel te Rome geplaatst en achtte zich terstond geroepen om hier met de meeste kracht den strijd tegen de wereld voort te zetten. Hy meende dat ook het kerkelijke gezang reeds door haren onheiligen geest was aangetast en zijn besluit stond vast om het geheel te hervormen. Door hem werd er nu een Antiphonarium samengesteld, een zangbundel, waarin hy niet enkel eene plaats verleende aan oude gezangen, maar ook aan nieuwe van eigene hand. Om de melodiën, die hy hiervoor bestemde, aan te duiden, vond hy een toonschrift uit, in verschillende zeer moeilijke teekenen, (*neumen*) genaamd, die hy boven den tekst plaatste. By elk der vier toonsoorten van Ambrosius voegde hy er nog eene andere, (onder den naam van *plagale* bekend.) Het melodius gezang zou nu wederom worden vervangen door een eentoonig recitatief, dat langzaam, zonder inachtneming van lange en korte syllaben, in noten van gelijke waarde voortging. Geen veelstemmig beurtgezang werd meer geduld. Eenstemmig moest de melodie, die hy voor elken tekst bestemde en onveranderlijk vaststelde, worden gezongen (*cantus firmus*,

vaststaand gezang.) En terwijl tot heden toe de geheele gemeente hare stemmen had moeten doen hooren, werden nu slechts sommigen geroepen om op het koor, in eene heiliger plaatse, de offeranden der lippen Gode te brengen. De naam: „koraalzing” heeft hieraan zijnen oorsprong te danken.

Om zijne bedoelingen te bereiken werden er te Rome zangscholen gesticht. Knapen, inzonderheid weezen, werden hierin opgenomen. De bisschop zelf achtte het niet beneden zich de jeugdige kweekelingen te onderwijzen, opdat deze straks zijne beginselen en regelen alom zouden verbreiden. Uit deze scholen verscheen er in het jaar 596, onder koning Ethilbert, een veertigtal zangers in Engeland, die daar een buitengewone geestdrift en liefde voor het Gregoriaansche gezang wisten op te wekken, waarvan wy eeuwen lang de schitterendste bewijzen vinden.

Was het dan wel vreemd dat mannen, die uit Engeland in ons vaderland de boodschap des heils brachten, ook terstond hunne iugenomenheid met den Roomschen of Gregoriaanschen zang hier hebben doen blijken? Was het van hen wel te wachten dat zy by hunne komst, de bekende hooggeachte liturgische formulieren door andere zouden vervangen — of zelfs overbrengen in de ruwe taal van ons voorgeslacht? Met eenen onvermoeiden ijver zocht een Bonifacius overal waar hy verscheen, de volken niet enkel voor Christus, maar ook voor den Romeinschen bisschop te winnen. De invoering van de Latijnsche taal by de godsdienstige plechtigheden als de gewijde taal der kerk, was by uitstek geschikt om dat doel te bevorderen.

De Frankische vorsten lieten zich door hetzelfde beginsel besturen. Om de eenheid hunner volken met Rome te bewerken, lieten zy geen middel onbeproefd. Koning Pepijn, († 768) door Chrodegang, Bisschop van Metz, gesteund, had zich zeer beijverd om het kerkgezag in zijn gebied geheel

naar het roomsche voorschrift te vormen. Wat hy had aangevangen, werd door zijnen zoon en opvolger Karel den Groote(† 814) voortgezet. Getroffen door de toonen, die hy in de kerken der eeuwige stad had gehoord, zond hy twee monniken uit zijn rijk naar Rome, met het doel om hen daar tot leeraars onder zijn volk te doen opleiden. By het mislukken van deze eerste poging, nam hy later nog verscheidene zijner geestelijken met zich naar Rome, opdat deze aan de zuivere bron zelve, het door hem zoo hoog gewaardeerde gezang zouden leeren kennen. Een tweetal dat hy daar achterliet, heeft de zorg des keizers in eene ruime mate bekroond en aan de hervorming van een voornaam gedeelte der eeredienst in zijn gebied krachtig gearbeid. Om alle afwijking tegen te gaan, zond zijn vriend paus Adriaan I den keizer vervolgens, op zijn verzoek, twee zijner voortreffelijkste zangers, en vereerde hem daarenboven een antiphonarium, door de eigen hand van Gregorius geschreven en met noten voorzien. In Frankrijk werden er nu op vorstelijk bevel zangscholen opgericht te Metz, Soissons, Orleans, Lyon, Cambray, Parijs, Toul, Sens, enz. In Duitschland verrezen er te Reichenau, Hersfeld, Corvey, Ments, Trier en in de door Bonifacius gestichte abdy Fulda, die wel de meest beroemde is geworden en den voortreffelijken Rabanus Maurus aan haar hoofd heeft gehad. De keizer moedigde by de zangschool aan zijn hof niet enkel de kweekelingen aan, maar was dikwijls in eigen persoon aan hunne vorming werkzaam. In de hofkapel had hy het muzykale gedeelte der godsdienst-oefening grootendeels zelf geordend. Gaarne onderhield hy zich met zijne geleerde vrienden over den belangrijken invloed, dien een welluidend en waardig kerkgezag op de beschaving der volken kon uitoefenen. Als een Alcuinus († 804), een Paul Winfried († 800), en Theodulfus († 821) hem hunne nieuwe hymnen toezonden of voordroegen, luisterde hy met innigen

eerbied en dank. Ja, het schijnt dat hy ook zelf de hand aan het gewijde speeltuig heeft geslagen. Van de schoone pinksterhymne: *Veni Creator Spiritus* wordt althands Karel de Groote door de overlevering als de maker genoemd.

Op zijne reizen bezocht hy trouw de bedehuizen. Een blik van verontwaardiging sloeg hy op den geestelijke, die in den zang zich onbedreven betoonde en eene ernstige bestraffing bleef niet achter. Met het bepaalde doel om den toestand van het gezang te onderzoeken en te verbeteren, werden op zijnen last sommige der meest hiertoe bevoegde mannen in de kerken des lands uitgezonden. Was het vreemd dat onder zulk eene krachtige bescherming het Gregoriaansche gezang alom de heerschappy verkreeg? Paus Leo III die hem in 800 de roomsche keizerskroon op het hoofd zette, zag zich door den krachtigen vorst gesteund, toen hy met gevangenis en ballingschap allen bedreigde, die zich aan eenige afwijking van den verordenden zang zouden schuldig maken. Niet dan met groote inspanning gelukte het nog der gemeente van Milaan om de kostbare erfenis van vroeger eeuw tegen den geheelen ondergang te bewaren en dus het Ambrosiaansche gezang te behouden.

Wy kunnen ons gemakkelijk voorstellen, dat Karel de Groote, die meermalen ons vaderland bezocht en op zijne burcht te Nijmegen zich ophield, 2) ook niet in gebreke bleef de geestelijkheid in Nederland tot gehoorzaamheid aan zijne eischen te dwingen.

Treden wy met onze verbeelding slechts een der kerken of kapellen binnen, hier sedert een korten tijd voor de gekerstende bevolking gebouwd. Een priester der nieuwe godsdienst treedt voor het altaar. Onverstaanbaar zijn voor het volk de klanken, die hy doet hooren. Nochthands luisteren allen met eerbied. Is het hun niet gezegd dat diezelfde klanken een buitengewone kracht bezitten om den God des hemels ten

hunnen gunste te stemmen? Onder het uitgalmen er van brengt die dienaar brood en wijn ten offer aan God. En die teekenen — staan zy niet in een naauw, geheimzinnig verband met het lichaam en bloed van den eigen Zoon van God en moeten zy niet strekken om hen te verzekeren dat de toorn der Godheid over hunne zonden is bevredigd? Is het dan wel wonder dat de menigte met verbazing staart op den priester, door wien de Eeuwige de hoogste weldaden voor tijd en eeuwigheid aan wil bieden? Haar is het bevolen te zwijgen waar hy spreekt. Het zijn slechts de stemmen van enkele gunstelingen, die by plechtige gelegenheden zich van eene verhevene, afgezonderde plaats mogen doen hooren. Het volk heeft reeds moeite genoeg met het aanleeren van het „Onze Vader” en de „twaalf geloofsartikelen,” die de priester op keizerlijk bevel hun tracht in te prenten. Wie zou aan die weinig ontwikkelden al den rijkdom van het Euangelie kunnen doen verstaan? Als pas geboren kinderkens, die nog niet kunnen spreken, worden zy beschouwd en behandeld. Wanneer zy straks zullen opwassen, zal hun het zwijgen niet zoo gemakkelijk meer vallen. Zie, al spoedig bespeuren wy by hen de behoefte om hunne stemmen te vereenigen met die der geestelijken. Hoort gy 't niet dat uit het schip der kerk een dof eenstemmig gemompel zich doet hooren, zoodra van het koor een gedeelte der voorgeschreven woorden is afgezongen? Het is niet gemakkelijk om van dien gedurig wederkeerenden dreun de ware beteekenis te verstaan. Geen wonder. De woorden, die hier worden uitgegalmd, zijn de aanvangswoorden van de Latijnsche litanie. Het kost den priester zelven vrij wat moeite om ze uit te spreken. Het is het Grieksche „Kyrie eleison” dat reeds in de vierde eeuw door de kerk van Rome van de Grieksche was overgenomen en door Gregorius I bevestigd. De uit de Heilige Schriften bekende bede: „Heer, erbarm u onzer!” zal aldus in de

vreemde taal alom worden uitgesproken. Aan dat roepen, aan het stampvoeten waarmede 't woord gaat gepaard, bespeurt gy den ongeduldigen kreet van het kind, dat zijne begeerte te kennen geeft om zich ook te doen hooren. Laat het arme volk roepen. De Heer zal op dat groep letten. Hy verstaat het en zal zich ontfermen over het volk, dat zelf zijne eigene gebeden niet verstaat. In dat „Kyrie eleison” ligt toch de kiem van het gezang hetwelk in eigen sprake de Nederlandsche gemeente zal aanheffen. Omstreeks de tiende eeuw vertoonen zich de sporen dat men de onverstaanbare galmen met woorden in de moedertaal zoekt te bekleeden. Het geestelijke lied begint zich hieruit allengs te ontwikkelen. In de volgende eeuwen bespeuren wy by omgangen en bedevaarten, dat het volk niet meer met het bloote „Kyrie eleison” zich te vreden stelt. Er worden nu eenige verzen in de volkstaal gehoord die telkens het uitheemsche woord tot refrein hebben. Van daar ontstond de gewoonte om aan vele oude liederen den naam „leisen” te geven, die wy, zoo vóór als na de hervorming, op de titels vooral van geestelijke liederenboeken, vermeld vinden.

Het is er verre van verwijderd, dat het Gregoriaansche gezang na Karels dood by voortdoring gelukkig zou zijn beoefend. Verscheidene hinderpalen deden zich daartegen al zeer spoedig op. De Antiphonaria, die voor de zangkoren werden afgeschreven, waren niet dan tegen een duren prijs te bekomen en konden daarom enkel in de hoofdkerken der steden worden aangeschaft. Hier komt by dat het notenschrift (neumen) hetwelk Gregorius had uitgevonden, in den hoogsten graad moeielijk was te ontcijferen, zoodat de afschriften allengs door verscheidene feilen werden ontsierd en bedorven. Er moesten zich alzoo na eenigen tijd wel afwijkingen voordoen. De schuld hiervan komt evenwel ook op rekening van de zangers en niet alleen op de onervarene, voor wie het leeren

er van in hooge mate bezwaarlijk viel. Ook de meest be-
gaafden droegen hiertoe het hunne by. Het eenstemmige
gezag gaf hun te weinig gelegenheid om zich van anderen
te onderscheiden. Zy beproefden om straks hunne stemmen
meer te doen hooren en veroorloofden zich allerlei versie-
ringen, die in strijd waren met den vastgestelden zang. Ne-
vens den *cantus firmus* ontstond er alzoo de *discantus*. Eene
grootte schrede tot vooruitgang was het als Guido van Arezzo,
een Benediktijner monnik, († 1050) den grond leî tot het
nog gebruikelijke notenschrift met de bekende teekenen en
met de namen: *ut, re, mi, fa, sol, la*, (nog niet: *si*) die
hy aan de hymne van Paulus Diaconus op Joannes den Doo-
per ontleende. De scholen die hy stichtte, en de reizen,
die hy deed om ook elders, vooral in de kloosters van zijne
orde, verbeteringen in het gezang in te voeren, droegen
aldra goede vruchten. Ongeveer twee eeuwen later zou een
Franco van Keulen optreden en der kunst nog schooner
dienst bewijzen. Hy verdeelde de toonen in „langste,
lange, korte, halfkorte,” waarby een ander nog de „kort-
ste” voegde, en duidde deze aan door verschillende figuren,
waaraan de naam van „figuraalgezag” (*cantus figuratus*) is
ontleend.

Van al deze en meerdere vorderingen werd in ons vader-
land kennis genomen en dankbaar gebruik gemaakt. Wy
zien dit vooral in de kloosters, die zich hier inzonderheid
sedert de dertiende eeuw vermenigvuldigden. Onder de zeven
vrije kunsten, die daar beoefend werden, namen wel muzyk
en zang de eerste plaatsen in. Wat was ook meer in staat
om de bewoners dier sombere verblijven te troosten, wanneer
zy in donkere oogenblikken peinsden over de zwaarte der
offers, die de liefde voor den hemel hen brengen deed? Is
het vreemd, dat zy hierin voedsel zochten voor hunne be-
geerte om eens deel te nemen aan de lofzangen en de harptoo-

nen der hemelsche reien? En wanneer zouden zy beter de dingen dezer aarde vergeten en wanneer konden zy van de zaligheid der toekomstige wereld, die al hun lieven en loven waardig was, een levendiger indruk erlangen, dan wanneer in de kapel of kerk zich de stemmen vereenigden tot de verheerlijking van God? De hooge feesten vooral werden hier met groote geestdrift begroet. Het orgel dat sedert de achtste eeuw in het Westen in de meeste kerken werd ingevoerd en in den loop der eeuwen menige verbetering onderging, had ook hier eene plaats gevonden en in al den rijkdom van klanken, dien het in staat was voort te brengen, moest het zich dan doen hooren. Maar ook pauken, cymbalen en trompetten moesten medewerken om aan de godsdienstoefeningen den hoogst mogelijken luister by te zetten. De voortreffelijkste hymnen der kerk werden voor deze gelegenheden uitgekozen en aan de welluidende, nu eens liefelijke en teedere dan stoute en verheffende toonen, waarmede de zangers of zangeressen de speeltuigen begeleidden of afwisselden, bespeuren wy het, hoezeer men in menig Nederlandsch klooster de beteekenis en de kracht van het godverheerlijkend gezang toonde te verstaan. 3)

Maar zou dit alles slechts binnen de muren van het klooster worden besloten? Neen, de liefde voor het gezang breidde zich van hier aldra uit in een ruimeren kring. In menig adelijk slot wist de aanzienlijke jonkvrouwe het harte van huisgenooten en gasten te roeren door snarenspeel en lied, dat zy in vroegeren tijd van godgewijde maagden had geleerd. Maar menigmaal stond ook de vreemdeling, die door onze steden en dorpen trok, met verwondering te luisteren als hy in den avond voor eene eenvoudige woning eenige ouderen en jongeren zag vereenigd en stemmen vernam, die een beschaafder eeuw in onze noordelijke streken niet zou durven verwachten.

Het was de vrucht van de moeite, die in de kloosterscholen werd aangewend en een bewijs, dat de ongeschiktheid voor den zang niet zoo groot is by ons volk als sommigen zich voorstellen. Trouwens het tegenovergestelde werd door den vreemdeling luide in vroeger dagen erkend. Is het niet Nederland dat in de vijftiende en zestiende eeuw een reeks van zangers en toonkunstenaars heeft opgeleverd, voor wie geheel Europa zich met diepen eerbied boog? Het was in dien tijd van toenemende beschaving dat de grooten dezer aarde het zich tot eere rekenden als de beschermers van kunsten en wetenschappen op te treden. Aan de voorname hoven werden er kapellen opgericht. Te Napels, Milaan en in verscheidene andere streken zag men leerstoelen voor de toonkunst gevestigd. Pausen moedigden haar door allerlei middelen aan. En van waar moesten de mannen komen, die aan het voorgestelde doel het beste zouden beantwoorden? Het Zuiden had het oog vooral gevestigd op het Noorden. Lang voor dat Italië als de kweekschool van zang en muzyk zou worden geroemd, moest het zich wenden tot het zuidelijke maar ook tot het noordelijke deel van Nederland om van daar zijne leermeesters te erlangen. Aan de pauselijke en vorstelijke kapellen, en beroemde buitenlandsche scholen zag men eene menigte van Nederlanders aan het hoofd geplaatst en algemeen is het erkend, dat aan ons vaderland, ook op het gebied waarvan hier sprake is, wel een der eersterangen mag worden toegekend. 4)

By het opmerken van de buitengewone liefde voor den zang die zich by ons volk openbaarde, zullen wy vragen wat er hier gedaan werd om aan de opgewekte behoefte voldoening en voedsel te schenken. Wy hebben reeds de namen genoemd van verscheidene dichters, die voor en in den tijd van Karel den Groote aan het Latijnsche kerkgezag hunne krachten hadden toegewijd. Dat onze vaderlandsche geestelijkheid van

vele hunner voortreffelijke hymnen gebruik maakte laat zich reeds terstond vermoeden, als wy ons den invloed herinneren dien de Keizer op haar uitoefende. Maar ook in volgende eeuwen bekleedde het Utrechtsche bisdom een te hoogen rang en stond ook, als onderworpen aan het aartsbisdom van Keulen, te zeer met het naburig Duitschland in betrekking dan dat het vreemd kon blijven van hetgeen daar met zoo-veel geestdrift werd beoefend. De beroemde hymnedichter Rabanus Maurus die zooveel heeft gedaan voor het Gregoriaansche gezang en in 856 stierf als aartsbisschop van Ments, was een byzonder vriend van den Utrechtschen bisschop Frederik († 838) wien hy in het verspreiden van Bijbelkennis ten dienste stond en aan wien hy onder anderen een vrij uitvoerig Latijnsch gedicht toezong. Van de Utrechtsche bisschoppen Radboud die in het begin der ijzeren eeuw (900) zijm ampt aanvaardde, en Adelbold († 1027) is het bekend dat zy onderscheidene gezangen hebben geschreven en uit hetgeen zy leverden blijkt hoe zeer het belang van dit gedeelte der openbare godsdienstoefeningen hun ter harte ging. 5) Hoe kon het hier onbekend blijven wat van de tiende tot de dertiende eeuw in Duitschland, Frankrijk en Italië door een groote rij van Latijnsche dichters voor het kerkgezag werd gedaan? Bekend moest ook hier zijn wat er schoons was geleverd door Walafrid Strabo († 849) den vader van het Latijnsche kerkgezag in Duitschland, door Notker, den monnik van St. Gallen († 912) die met zijne zoogenaamde sequentiën of prozen een geheel nieuw liederensoort in het leven riep, hetwelk eeuwen lang algemeen geliefd en beoefend is geworden. Vreemd bleven hier niet de gezangen van mannen als Robert, Koning van Frankrijk († 1031), Petrus Damiani († 1072), Marbod († 1123), Hildebert van Tours († 1134), Petrus de eerwaardige († 1157), Adam van St. Victor, die aan de sequentiën of prozen eene grootere bevalligheid wist

te geven († 1177), Petrus Abelard († 1142), Bernhard van Clairvaux († 1153). Maar de roem van de uitstekendste mannen der dertiende eeuw Thomas van Celano († 1255), Bonaventura († 1274), Thomas van Aquino († 1274), Jacoponus of Jacobus de Benedictis († 1306), drong ook hier met den klank hunner liederen door. Met deze laatsten ging de bloeitijd van het Latijnsche kerkgezag voorby. Maar veel van hetgeen er door deze talentvolle dichters geschonken was werd ook hier in de gezangboeken opgenomen. En het was in een Nederlandsch klooster op den St. Agnetenberg by Zwolle, dat de man zich bevond, die ons nog het kwijnend avondrood voor den geest brengt van een schitterenden dag, als Thomas à Kempis in zijne negentien hymnen ons de laatste, zwakke nagalmen doet hooren van de Latijnsche poezy, die zoovele eeuwen had geklonken. 6) Op de behoefte aan verbeteringen van de bestaande gezangboeken werd door de hogere geestelijkheid gelet. 7) In weerwil van den invloed dien de Pausen sedert de dertiende eeuw op het kerkgezag in andere landen uitoefenden, had men toch hier en elders eene zekere vrijheid gehad in het behouden en in het opnemen van sommige liederen, eene vrijheid, die verloren ging, nadat het concilie van Trente de behoefte aan eenheid der kerk ook hierin had uitgesproken.

Maar wat was dit alles voor het volk? Moesten niet vele lippen die zich zoo gaarne openden, by de godsdienstige plechtigheden binnen het heiligdom gesloten blijven? Voorzeker. De begeerte echter om by het aanhooren rijker genot en stichting weg te dragen, gaf aanleiding tot sommige vertalingen van de Latijnsche kerkelijke hymnen en met het aanheffen van deze in eigen woning, zocht menigeen zich schadeloos te stellen voor hetgeen de Kerk hem onthield. Van de navolgingen van het kerslied: *Dies est laetitiae*, van den avondzang: *Christe qui lux es et dies*, van het *Stabat*

mater en andere liederen, werd er tot huisselijke stichting een ruim gebruik gemaakt. 8)

Dat men ook hier niet geheel onbekend is geweest met de manier om half in het Latijn en half in de taal des volks, liederen te schrijven, blijkt onder anderen uit een tweetal kersliederen waarvan het eene aldus begint:

Omnes n̄v laet ons Gode louen
deum caelestem van hier bouen
qui non adorāt hi is v'schouen enz.

en het andere aanvangt:

N̄v laet ons singhen het is tyt
est puer natus hodie
die ons allen heeft verblyt
pro nostrorum crimine enz.

Maar daar wy in dit basterdsoort niets meer hebben te zien dan een spel van monniken, welks oorsprong reeds van de tiende eeuw dagteekent, mogen wy daaraan geen gewicht hechten. 9)

Van veel meer belang zijn de oorspronkelijke geestelijke liederen, die vooral van het midden der vijftiende tot dat der zestiende eeuw werden geschreven. In dien zelfden tijd en reeds vroeger had men een aantal balladen en minneliederden in het licht zien verschijnen, die door hunnen inhoud en vorm zoowel als door de wijze waarop zy gezongen werden, alle geschiktheid hadden om aldra op de lippen des volks te leven. Christelijk gezinde dichters en dichtersessen gaven acht op de teekenen van hunnen tijd. In plaats van er jammerklachten over aan te heffen, zochten zy den heerschenden smaak te leiden en te heiligen. Een schat van gezangen, waarin God en de Heiland, Maria en verschillende heiligen werden ver-

heerlijkt, was de vrucht van hun streven. Het ontbrak niet aan begaafde toonkunstenaars, die aan vele van deze liederen nieuwe zangwijzen verleenden, welke met de woorden in overeenstemming waren en met ingenomenheid werden ontvangen. Andere bracht men op de meest bekende melodiën van Latijnsche kerkelijke hymnen. Maar men vond ook geen bezwaar om de liefelijkste wijzen, waarop het volk de eene of andere gebeurtenis bezong, over te nemen voor een gezang, dat aan de verhevenste onderwerpen was toegewijd. Hoe? Ook de woorden van menig lied, waarin een minnaar het wel en wee eener zinnelijke liefde had uitgeboezemd, werden gebruikt om daarmede het lief en leed eener aan den hemelschen Heiland verkleefde ziel uit te drukken. Voor hen die in den geest der mystieken, de oude kerkelijke beeldspraak, welke Christus als den Bruidegom kenschetst, in de fijnste byzonderheden, waartoe zy aanleiding geeft, plachten uit te werken, lag daarin niets aanstootelijks. De namen van de bruid en den bruidegom werden in die van de geloovige ziel en den Zaligmaker verwisseld, en het minnelied tegen welks verleidelijke toonen de godgewijde maagd zich met kruisteecken en gebed wapende, kon nu in 't midden harer gebeden uit de 'kloostercel van hare lippen vloeien. De minnaar wiens schoonheid zy met de meest hartstochtelijke uitdrukkingen verhief, naar wiens nabyheid zy verlangde, was de hemelsche bruidegom, de zoon van Maria. 10)

Doch wy hooren het niet alleen dáár. Het geestelijke volkslied heeft zich in de hutten zoowel als in de paleizen den weg weten te banen. Zonder gezang zou er geen vreugde mogelijk zijn. Als de kerk hare schoone feesten vierde, deed zich de behoefte ook by het volk gevoelen, om enkele toonen te doen hooren by het hoogheerlijk gezang dat van gewijde plaatsen was aangeheven. Bespeurt het by de omgangen en bedevaarten, by de wijdingen van kerken, op de feest-

dagen die aan de heiligen van eene stad, of aan de herinnering van de eene of andere merkwaardige vaderlandsche gebeurtenis waren toegewijd. Dan klonk het vrolijke volksgezag op straten en velden. Met moeite werd de lust bedwongen om in de kerken op het Paaschfeest aan zijne vreugde lucht te geven door het aanheffen van een oud, verstaanbaar gezang uit de twaalfde eeuw: *Christ is opgestanden*. 11) Maar niemand kon wel in den donkeren Kerstijd de gelukkige vaders en moeders verbieden, dat zy te huis met hunne kinderen en gasten zich in gezellige kringen vereenigden en hunne gesprekken afwisselden met blijde liederen. Voor kerszangen was er rijkelijk door onze dichters gezorgd. Vele waren reeds van ouder tot kind overgegaan, maar nog werden er telkens nieuwe geleverd die met de lang bekende in naïveteit en kinderlijken eenvoud van schilderingen konden wedijveren. Met frissche levendige trekken werd het beeld van het „uutvercoren clein kindekyn” in de ziel geprent en het huislijk lied werkte krachtig mede om aan de blijde boodschap des heils een goede ontfangst by kleinen en grooten te verzekeren.

Willen wy het zien, hoe in de dagen waarin het godsdienstig volkslied hier bloeide, de Kerk hare roeping begreep? Wy zullen niet kunnen zeggen dat hare opperhoofden in Nederland den heerschenden geest met vijandigen zin zochten te bestrijden of geheel voorbyzagen. Integendeel. Gy zoudt slechts het statige heiligdom behoeven binnen te treden, wanneer Utrechts bisschop, David van Bourgondiën (1456—1496) de hoogmis bedient. Het is bekend, dat hy de kerkelijke pracht niet versmaadde. Van zijnen smaak heeft hy meer dan een bewijs gegeven. Zie onder plechtige feesttoonen treedt hy met zijnen schitterenden stoet van geestelijken naar het altaar. Zijne opwekking om Gode eere toe te brengen, wordt beaandwoord door vele stemmen, die door de heerlijkste muzyk

worden begeleid. Zullen die woorden die van het koor u tegenklinken, u niet met uwe verbeelding opvoeren tot by de Engelen, die tot den lof des Vaders wekken? Straks moet het u in die toonen van lof en dank, die elkander achterhalen en opvolgen, te moede zijn als of geheel de schepping zich had vereenigd om aan de roepstem tot lof en dank gehoor te geven. En geheel andere aandoeningen worden er later weer opgewekt door de zachte, reine klanken waarin u de groote zegen der verlossing wordt voor den geest gebracht. Waar gy die afwisseling van klanken hoort, is er veel wat u de zenuwen schokt, wat u nu eens een huivering door uwe leden jaagt en dan het voorhoofd en de wangen gloeien doet. Maar die breede schare die de dienst ten einde toe heeft bygewoond, die daar zich boog en knielde en kruiste — zie het eens welk een indruk by haar dit alles heeft achtergelaten. De woorden die zy heeft aangehoord, o zy werden gewis eens door den heiligen geest des Heeren ingegeven. Zy zijn bestemd om de heilige gewaarwordingen waarvan zy uitvloeiels en uitdrukkingen zijn, aan anderen mede te deelen. Dat zouden zy ook hier moeten doen, indien de schare slechts hunne beteekenis kon verstaan. Maar de leeken zijn slechts gekomen om het oor te leenen aan de toonen der Godverheerlijking, — niet om er zelve deel aan te nemen. Hun wordt het gegund hier te naderen, maar om hen nog dieper den afstand te doen gevoelen die hen scheidt van medemenschen, wier stemmen mogen rijzen tot God, waar de hunne zwijgen moeten. o Hadden zy op dezen dag het Euangelie in eigen tale hier hooren verkondigen. Had die prietervorst in dat schitterend gewaad, hun kunnen doen gevoelen, wat het doel was der verschijning van den Zoon Gods, als Hy in de gestalte van een dienstknecht onder menschen kwam. Ware het hun gegund om op dezen feestdag de stemmen, die zoo gaarne daar buiten een Nederlandsch lied zongen, ook in een

kerkelijk lofgezag hier te vereenigen. Er zouden in den tempel gewis andere gewaarwordingen zijn opgewekt. Want — gelden de lofspraken welke gy nu verneemt, niet de Kunst, die slechts de dienaar mag zijn, — veel meer dan Hem, wien alleen al de eere moet worden toegebracht? Beluistert die menigte die de feestklanken hoorde, maar er niet in deelde, maar hunne beteekenis niet eens verstond. Zy roemt in God en Christus?... neen in den Bisschop, die zich een vriend heeft betoond van muzyk en zang en die ook het kunstgenot waarop hy prijs stelt, haar heeft doen smaken. En voorzeker, wie heeft geene redenen tot verwondering over die mannen van het koor die door den Bisschop David van Bourgondiën voor hunne diensten worden betaald met het geld dat.... opgebracht is door het volk? 12)

AANTEEKENINGEN.

---

1) Zie *de Cantu et Musica Sacra a prima Ecclesiae aetate usque ad praesens tempus auctore Martino Gerberto*. Typis San-Blasianis 1774. II. Vol Johann Nicolaus Forkel. *Allgemeine Geschichte der Musik*. Leipz. 1788—1801. II. Th. Vervolgens de *Commentatio* van W. Moll, *de Musica Sacra in Ecclesia Protestantium ad exemplum veterum christianorum emendanda*. Lugd. Bat. 1834, die door de Leydsche godgeleerde faculteit met goud is bekroond.

W. Moll. *Geschiedenis van het kerkelijke leven der christenen gedurende de zes eerste eeuwen*. Amst. 1857, II, p. 175.

B. ter Haar, *Proeve van eene beantwoording der vraag: welken invloed heeft het christendom gehad op de poëzy*. Eene door de Holl. Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen bekroonde prijsverhandeling. Leyden 1845.

2) Karel bracht in de jaren 777, 804, 806, 807 en 808 verscheidene weken op het door hem gestichte Hof of Rijkspaleis door. Gelijk hy hier aan zijne grooten in de vasten het voorbeeld gaf van oodmoed en zelfverloochening, zoo vierde hy er met buitengewone plechtigheid het Paaschfeest. Eginhart, *De vita Caroli*. W. J. Hofdijk, *Ons voorgeslacht*. II. 95 verv. Haarlem. 1859.

3) Dr. G. D. J. Schotel. *De Abdy van Rijnsburg*. 's Hertogenbosch 1851. bl. 20.

Dr. R. C. H. Römer. *Geschiedk. Overzicht van de kloosters en abdyen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland*, (bekroond met goud door de Maatsch. v. Ned. Letterk.) Leyden 1854. II. 45 verv.

4) R. G. Kiesewetter (uit Weenen) en F. J. Fétis (uit Parijs). *Verhandelingen over de vraag: welke verdiensten hebben zich de Nederlan-*

ders vooral in de 14e, 15e en 16e eeuw in het vak der Toonkunst verworven en in hoe verre kunnen de Nederlandsche kunstenaars van dien tijd die zich naar Italiën begeeven hebben invloed hebben gehad op de Muzijscholen die zich kort daarna in Italiën hebben gevormd, bekroond door de 4^e klasse van 't Kon. Ned. Instituut. Amsterdam 1829.

Voordat Erasmus op elfjarigen leeftijd (1478) op de school der fraterheeren te Deventer werd gebracht, had hy te Utrecht een geruimen tijd als koorzanger, eenen voortreffelijken leermeester gehad in den beroemden Jacobus Obrecht, wiens verdiensten niet alleen door den Utrechtschen Bisschop David van Bourgondiën en andere bevoegde tijd- en landgenooten luide werden erkend, maar ook nu nog in onzen tijd door vreemdelingen van talent zijn geprezen.

5) Zie v. Heussen en van Rijn *Kerk Hist. en Oudh. der zeven Prov.* I. 135, 159, 167. W. Moll in 't *Kerkhist. Archief* III, bl. 161. Amst. 1862.

6) Het zij my vergund hier te wijzen op het zestigtal der door my vertaalde *Gezangen der Katholieke kerk*, waarvan het eerste deeltjen in 1857 en het tweede in 1859 in de *Evangelische Bibliotheek* is opgenomen.

7) Te Gouda verscheen in 1525 het *Cantuale Trajectensis dioecesis scholasticis pueris non minus utile quam necessarium jam dudum supervacaneis sublatis et quibusdam magis necessariis restitutis recognitum ac diligenti cura impressum*. Zie N. C. Kist in 't *Kerkhist. Archief* II, bl. 39. Amst. 1859.

8) Willems. *Belg. Museum* III 443. Mr. L. Ph. C. v. d. Bergh. *N. Werken der Maatsch. van Letterk.* V. 2 bl. 87, 104.

9) Men heeft, ten onrechte, een tijd lang gemeend dat Petrus van Dresden, Leeraar te Praag, († 1440) op zijn verzoek om Hoogduitsche liederen in te voeren, van den Paus daartoe vergunning zou hebben verkregen, onder voorwaarde, dat zy voor de helft uit het Latijn, en voor de helft uit het Hoogduitsch zouden zijn samengesteld.

J. A. M. Mensinga in zijne *Diorismen over kerkgezag en kerkmuzijk* (Gids 1845. II. p. 479 en 546) deelt een Duitach- en een Fransch-Latijnsch lied mede, maar meent dat hier te lande dit genre nooit was beoefend. Wy vinden de aangehaalde kersliederen in een bundeltjen getiteld: *Dit is een suerlyc boeckken, in welcke staen scone leysen en veel scone*

geestelike liedekens. Noch een liedeken van deuocien ghemaect bi broed' Dirck van Munster, Gheprent Tantswoerpe aen die marct bi mi Adriaen van Berghen. Ann° XV° VIII.

10) Hoffmann von Fallersleben. *Niederländische Geistliche Lieder des XV Jahrhunderts* (Horae Belgicae X) Hann. 1854.

11) Toen in het jaar 1506 Graaf Edzard I van Oostfriesland de stad Groningen binnentrok, openbaarde zich de vreugde over het vertrek van den wreeden Saksischen bevelhebber der troepen die de stad belegerden: Vijt van Drachsdorf, onder andere ook in het zingen van het veranderde Paaschlied, door kinderen:

Christus is upgestande,
her Vijt mot nu út disse lande,
des willen wy alle vro syn,
grave Edzard wil unse trôst syn
kyrie eleison.

Hoffmann von Fallersleben. *Geschichte des Deutschen Kirchenliedes bis auf Luthers Zeit.* Hann. 1854. 2te Ausg. p. 198.

12) In de *Historia Episcoporum Ultrajectensium auctore* Wilhelmo Heda, p. 292 lezen wy: „oblectatus etiam Musica in tantum, ut publico aere cantorum coetum pro oratorio suo aleret.” Verg. p. 306 en *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht.* 3de jaarg. p. 376. Utrecht. 1839.

HOOFDSTUK II.

VAN HET BEGIN DER HERVOEMING TOT DE SYNODE TE DORDRECHT.

I.

Het eerste lied der hulde aan de Hervorming in Nederland.

De stem van Luther, die tot den heiligen strijd voor de waarheid riep, was reeds vroeg in Nederland doorgedrongen. In het Zuiden zoowel als in het Noorden werd hier het morgenrood van den dag der Hervorming met geestdrift begroet.

Op dezen bodem werden de eerste martelvuren ontstoken, waarin de woede van Romes dienaren, maar ook de geloofskracht der belijders van het reine Euangelie voor tijdgenoot en nageslacht op de duidelijkste wijze zich moesten openbaren. Op den eersten July 1523 werden te Brussel Hendrik Voes en Johannes Esch (van Essen), twee Antwerpsche Augustijner monniken, aan de vlammen prijs gegeven. Met onbezweken heldenmoed brachten zy hun leven op de houtmijt ten offer, onder het uitspreken van de belijdenis van hun christelijk geloof. Terwijl de rookwalmen ten hemel stegen, zongen zy elkander by beurten den Latijnschen lofzang *Te Deum laudamus* toe, een lied dat ook door het gebruik, hetwelk er by den eersten martelaar in Noord-Nederland van gemaakt is, alle aanspraak heeft op de liefde van onze vaderlandsche Protes-

tantsche Kerk. 1) Kon zulk sterven worden vernomen zonder vrucht te dragen? Van nu aan begon zich Brussel voor de Hervorming te verklaren. Maar ook in andere landen werd door de tijding van het hier gebeurde de belangstelling gewekt in de zaak waarvoor beiden hun leven hadden ten offer gebracht. Luther zelf werd diep getroffen by het bericht er van en voelde zich opgewekt tot het vervaardigen van een krachtig lied, waarin hy hun marteldood verheerlijkte. Dat dit gezang ook in Zuid- en Noord-Nederland spoedig bekend werd, is natuurlijk. Velen stonden hier in betrekking met den Wittenbergschen hervormer; zijne schriften werden algemeen verspreid. Welkom moest hier dus dit bewijs van Luthers hartelijke deelneming zijn in het lot der Evangelischgezinden in ons land, die zich in dit lied evenzeer als in zijn geschrift over de beide martelaars en in een zendbrief aan de christenen in Holland en Brabant openbaarde. In 1526 werden te Antwerpen de gezangen, die Luther had uitgegeven, met hooge ingenomenheid ontvangen. Het martelaarslied dat elders op aller lippen leefde, moest, meenen wy, wel een buitengewone aantrekkelijkheid hebben voor de land- en geloofsgenooten der voortreffelijke getuigen. Dat dit echter een grooten invloed zou hebben gehad op de beoefening van godsdienstige liederen in ons vaderland, is ons niet gebleken. Integendeel, van dit lied vinden wy in onze hervormingsgeschiedenis weinig of geen melding gemaakt. De vroegste Nederduitsche overzetting wordt eerst in het Luthersch gezangboek, dat in 1567 te Wezel verscheen, aangetroffen. In het gezangboek, dat ten dienste van de Luthersche gemeente te Antwerpen in 1579 door Willem van Haeght werd uitgegeven, zoeken wy het zelfs te vergeefs. Eerst in de uitgaven van dezen bundel, die van 1616 tot 1687 te Amsterdam in het licht kwamen, is het als een gedenkstuk van den vereerden hervormer opgenomen. Geen wonder! Het voldeed in

weerwil van zijne voortreffelijkheid, niet aan de vereischen van een kerklied. Hoe kon het dus op het kerkelijk gezang in Nederland eenigen invloed uitoefenen? Wy ontdekken in het geheel onder hen, die in ons land met Luther het vurigst waren ingenomen, weinig sporen dat de geest des gezangs, die hunnen voorganger in zoo hooge mate was geschonken, op hen was neergedaald. Zijne gezangen zocht men al spoedig over te nemen tegelijk met verscheidene van andere Hoogduitsche dichters. Maar met welke hoogstgebrekkige vertalingen moest men er zich jaren lang te vreden stellen. Aan oorspronkelijke liederen, die, ingegeven door een krachtig geloof, een nieuw leven hielpen verspreiden, bleef de vaderlandsche Luthersche gemeente vreemd. En welke voortreffelijke mannen zy ook moge hebben opgeleverd, er kan geen sprake zijn van bezielde psalmdichters, die ook de andere kerkgenootschappen tot luisteren drongen, en tot bewondering en naijver moesten opwekken. 2)

II.

De psalmen.

De bron, waaraan de volgelingen der Hervorming zich zochten te verkwikken, was het boek der psalmen. 3) Gelijk in de eerste eeuwen des christendoms het kerkelijke lied daaruit was ontsprongen, zoo verlangde Luther, volgens het voorbeeld der profeten en oude kerkvaders, gezangen voor de gemeente, waarin de geest en de toon der psalmen des Ouden Verbonds heerschen zou. Een zevental (Ps. 12, 14, 130, 67, 128, 124, 46) door hem bewerkt, vinden wy onder de gezangen die hy voor de openbare godsdienstoefening bestemde.

Ook de Zwitsersche Hervorming gaf van hare ingenomenheid met den psalmbundel de duidelijkste bewijzen. Of was

het niet op aandrang van Calvijn, dat de beroemde Clement Marot vele psalmen in Fransche verzen overbracht? Van zijne hand verscheen eerst een dertigtal, die op de wijzen van wereldsche liederen werden gezongen en die aldra zeer in den smaak van het hof vielen. De Dauphin (later Hendrik II) koos psalm 42 tot zijn lievelingspsalm, dien hy by het jachtvermaak gaarne deed hooren. De Hertogin van Valentinois, de bekende Diana van Poitiers, was gewoon psalm 130 op de wijze van een danslied te zingen, terwijl de Koningin den zesden psalm op eene melodie, aan een lied der hofnarren ontleend, placht aan te heffen. Door het gebruik van dergelijke zangwijzen voor de gewijde liederen, meende menigeen in die dagen de onzedelijke zangen door stichtelijke het spoedigste te verdringen. De geestelijkheid zag er echter eene zorgwekkende heiligschennis in en Marot moest in 1542 het hof verlaten. Te Genève gekomen, vertolkte hy nog twintig psalmen, die met zijn vroegere, in het volgende jaar door Calvijn werden uitgegeven. Het honderdtal dat nog overig bleef werd later door Theodorus Beza berijmd. Aan de beroemde componisten Claude Goudimel, Louis Bourgeois en Claude Le Jeune, werd de taak opgedragen, deze berijming voor den zang der gemeente by de openbare godsdienst-oefening op muzyk te brengen. Nadat nu eerst een gedeelte van de psalmen met noten in het licht was verschenen, kon de geheele bundel in 1562 worden uitgegeven. Hoe hoog de Hervormde kerk ook in andere landen den arbeid dezer componisten op prijs heeft gesteld, blijkt, als wy opmerken, hoe onze gemeenten dien terstond overnamen en tot dusverre aan de zangwijzen byna drie eeuwen lang gehecht blijven, al hebben reeds bevoegde mannen het hoogstwenschelijke van eene herziening sedert geruimen tijd by herhaling aangetoond. Voorzeker moet het den eerbied voor de psalmwijzen verhoogen wanneer wy ons voor den geest brengen, dat de beroemde

Goudimel voor dien arbeid is beloond met de kroon des martelaars. Onder de dertienhonderd slachtoffers van den Bartholomeusnacht in 1572, wordt ook deze voortreffelijke dienaar der Hervorming genoemd. Jammer dat de liefde voor de heerlijke psalmen by de volgers der Zwitsersche Hervorming zoo eenzijdig is geworden, dat zy aan andere gezangen naast deze, eeuwen lang, geen plaats gunden by de godsdienstoefeningen der gemeente. Als zy roemden in den bloei van het veld, dat door mannen als Zwingli en Calvijn was bearbeid, dan mochten zy hun psalmboek, waardoor zy zich zooveel kracht, zooveel verkwikking en troost zagen bereid, wel vergelijken met „een boom, geplant aan waterbeken, die zijne vrucht geeft in zijnen tijd en welks vrucht niet afvalt.”

Zy hadden echter niet behoeven te vreezen, dat die boom terstond zou verdorren en sterven, indien men de frissche loot van het Christelijk gezang, die uit den wortel opschoot, zich vrij had laten ontwikkelen en de takken door een had laten strengelen. Hoe? Wat is er toch geschied op dat gedeelte van den akker, dat aan Luther en zijne geestverwanten was toevertrouwd? Wat al kostelijke bloesems, maar ook wat al rijke vruchten hebben daar de zielen gestreeld, verkwikt en gevoed, waar bekwame handen de jeugdige twijg niet afsneden maar kweekten, zoodat deze naast den ouden vruchtbaren boom, die reeds de lust was van Israels volk, zijne takken en bladerkroon verhief, bestraald door Gods zon, bevochtigd door hemelschen regen, door Gods adem doorwaaid.

Maar het standpunt waarop de Duitsche en Zwitsersche Hervormers stonden, was niet hetzelfde. Luther, van zijne kindsheid af een vurig beminnaar van zang en muzyk, was vrijzinnig genoeg om het ware, goede en schoone ook in Romes kerk op te merken en te waarderen. Hoog ingenomen met vele Latijnsche hymnen, en van hare kracht diep overtuigd, wilde hy der gemeente ten gebruike geven, wat door de

geestelijken was misbruikt, wat door de leeken ongebruikt was gebleven. Het Euangelische beginsel hetwelk in hem leefde, deed het hem terstond gevoelen, dat de kostelijke psalmen des Ouden Verbonds niet voldeden aan de behoefte van Christenen, die de vervulling zagen van hetgeen door de zangers van den ouden tijd werd gehoopt. Zoo sloeg hy zelf de hand aan het werk en wekte zijne vrienden op om Gezangen voor de gemeente te leveren, die bestaan zouden in vrije vertalingen van gepaste Psalmen en van Latijnsche hymnen en in oorspronkelijke liederen, welke de Geest hun zou geven uit te spreken. Angstiger betoonden zich de Zwitsersehe Hervormers. Toen het bleek dat eene geheele afschaffing van het Kerkgezag, die zy zich hadden voorgesteld, niet met den geest des volks overeenkwam, besloot Calvijn tot de invoering van psalmgezag. Maar verder dorst hy niet gaan. Hy was gewoon in de Schriften van Oud en Nieuw Testament het wetboek te zien, aan welks gezag zich de Christen had te onderwerpen. Wat in den Bijbel niet met even zoovele woorden was opgegeven, kon door hem niet als waar en veilig worden beschouwd. Was het wonder dat hy de woorden schreef, waarmede eeuwen lang by een groot gedeelte der Euangelische kerk de alleenheerschappy der psalmen is gehandhaafd: „Wy kunnen geene betere noch geschiktere Gezangen vinden dan de Psalmen Davids zijn, welke hem de Heilige Geest voorgelezen en zelf heeft gemaakt. Als wy deze zingen zijn wy zeker dat God ons de woorden in den mond legt.” 4)

III.

De Souterliedekens.

Wy zouden verkeerd handelen, wanneer wy de liefde voor het psalmboek als een uitsluitend kenmerk der Hervormde

kerk, of als een vrucht van het protestantisme voorstelden. Groot is de eerbied geweest die Romes kerk reeds sedert vroege eeuwen den kostelijken bundel van gezangen en gebeden heeft toegedragen. Aan een trouw gebruik er van had zy een grooten zegen verbonden. Zoo weten wy dat reeds tegen het einde der dertiende eeuw, de hand aan eene vertaling van den zoogenaamden Psalter (Souter) in ons vaderland is gelegd. 5) In de handschriften, die hiervan zijn overgebleven, treffen wy niet alleen de 150 psalmen aan. Door den honderd acht-tienden (119) psalm, in zoo vele afzonderlijke psalmen te verdeelen als er afdeelingen by ons in worden aangetroffen, is het getal der psalmen tot honderd en zeventig opgeklommen. Maar achter deze vindt men onder den naam: cantica, (gezangen) eenige liederen aan het Oude Testament ontleend: De lofzangen van Jesaja, (Jes. XII) van Hiskia, (Jes. XXXVIII) van Hanna, (1 Kon. II, volgens de Vulgata; 1 Samuel II) van Mozes, (Exod. XV) van Habakuk, (Hab. III) de lofzang van Mozes, (Deut. XXXII) het lied der drie kinderen in den vurigen oven. (Dan. III) Hierop volgen de lofzangen van Zacharias, van Ambrosius en Augustinus, (het beroemde *Te Deum*) van Maria en Simeon.

Achter deze gezangen vindt men de geloofsbelijdenis van Anathasius (Athanasius), die als de laatste of honderd drie en tachtigste psalm wordt opgegeven!

Het was niet te verwonderen dat in een volgende eeuw verlichte rederijkers zich voelden opgewekt, om hunne krachten te beproeven aan eene berijming van hetgeen men in eene prozavertaling reeds bezat. Toen de dag der Hervorming was aangebroken en het volk met geestdrift greep naar den Bijbel, die nu van zijne zegelen losgemaakt, aan allen werd toegereikt, openbaarde zich ook de vurige begeerte om van den hoog vereerden maar schaarsch gekenden psalm-bundel een waardig gebruik te maken. De heilige godsdienst,

die uit vrees voor de wereld in gewijde kerken en kloosters zich had verborgen, van waar zy hare bevelen uitvaardigde, zoude die schuilplaatsen verlaten en in het midden van de zondige wereld treden. Zonder angst voor besmetting zoude zy de verlorene zonen en dochteren opzoeken, en in de verpeste verblijven der zonde moest zy door haren reinen adem een nieuw frisch leven trachten te wekken. Verwonder u dan niet te zeer en klaag niet te spoedig over heiligschennis, wanneer vele van de verhevenste psalmen u by den aanvang van den nieuwen tijd op wereldsche wijzen in de ooren klinken, die u met den heerlijken inhoud in strijd schijnen. De jonkheer Willem van Zuylen van Nyevelt, heer van Berg-Ambacht, had gemeend eene dienst te bewijzen aan de zaak der hervorming, toen hy eene berijming van den Souter in het licht gaf 6) en aan al het volk op de lippen wenschte te leggen, wat kloosterling en priester tot heden toe als hun byzonder eigendom beschouwden. Met droefheid had hy opgemerkt hoe het vergif der onzedelijkheid by het volk door tal van verleidelijke, algemeen geliefde liederen werd verspreid. Aan de hervorming van het leven wilde hy ook het gezang, waaraan het volk zoo zeer was gehecht, dienstbaar maken. Uit eenen ruimen voorraad van bekende volksliederen koos hy de verschillende zangwijzen voor zijne psalmen. Dat deze proefneming eene gevaarlijke zijde had, en aan den vereischten eerbied voor den naam Gods schade kon doen, wanneer zy ter verkeerder plaatse werden gezongen, heeft den bewerker niet bevreesd gemaakt. Zijn streven was, dat Gods naam werd geheiligd en het was niet zulk een vreemde weg dien hy daartoe insloeg, als men in later tijd zich wel eens heeft voorgesteld. Wy hebben immers in het eerste hoofdstuk opgemerkt hoe men reeds in vroeger eeuw gewoon was menig wereldsche melodie aan geestelijke liederen te leenen. Zy die dus meenen dat de be-

werker hierin tot iets ongewoons de toevlucht zou hebben genomen, opdat de vervolgte hervormingsgezinden by het zingen des te minder kwaad vermoeden zouden wekken by hunne vijanden, hebben zich de zaak niet genoeg in het licht van dien tijd voorgesteld. De liederen werden bestemd om in het huisgezin, by goed en godvreezend gezelschap, op reis, op het veld of aan de tafel gezongen te worden, maar moesten ook dienen om in de verblijven, waarin eene onreine zin, ijdelheid en onmatigheid woonde, een beteren geest te bevorderen. Van alle zijden werd deze arbeid met blijdschap begroet.

Aldra klonken de vrome liederen van lippen, die tot heden toe zich enkel tot het aanheffen van wareldsche zangen hadden ontsloten. De eerste uitgave werd reeds in hetzelfde jaar door een tweede vervangen. De voorstanders der hervorming openbaarden hunne ingenomenheid met den schat, hierin opgesloten. Al mochten geen kerkgebouwen voor hen, die „onder het kruis zuchtten,” zich openen, zeker heeft niemand, die in den kring van huisgenooten en vrienden ze zong, zich door de luchtige zangwijzen den troost en de kracht onder de moeielijkste beproevingen zien ontroofd, die in de woorden was verborgen. Zy, die het meest met de Deutsche Hervorming waren ingenomen, konden, by de eerste verschijning der Souterliedekens, niet zoo zeer het gebruik er van veroordeelen. De voorrede deed aan de eerste voorrede van Luthers liederen denken, en sedert het jaar 1524, waarin deze in het licht kwam, waren melodiën van verscheidene wereldlijke liederen ook in Duitschland voor het geestelijk gezang gebruikt. 7) Maar in weerwil van den buitengewonen eerbied voor den bijbel, die geen andere gezangen nevens de psalmen kon dulden, hadden de volgers der Zwitsersche Hervorming hier evenmin als elders, in de melodiën eenig bezwaar gevonden. Nog was in ons vaderland de scheidsmuur niet zoo

hoog opgetrokken, die later de vrienden van Luther en Calvijn van elkander al te ver verwijderde.

Maar ook door Roomschgezinden werden de psalmen met ingenomenheid gezongen. Het viel velen hunner moeielijk de redenen te begrijpen, die de geestelijkheid tegen het zingen van godsdienstige liederen als deze had. Had de Kerk niet altijd den meesten eerbied voor de psalmen aanbevolen? De bundel was blijkens den titel gemaakt „ter eere Gods, tot stichting en geestelijke vermaking van *alle* christenmenschen.” De Keizerlijke goedkeuring die Maria, de zuster van Karel V, als regentes der Nederlanden, aan dit boek had gegeven, moest velen tot aanbeveling zijn. Nergens was er eenig spoor te ontdekken dat deze waren uitgegeven met eenig ander doel, dan om Gods naam te heiligen en zedelijkheid te bevorderen. De voorrede bevatte niet een enkel woord hetwelk toonen zou dat een vijandige gezindheid tegen Romes kerk den bewerker had bezielde. Wie met de prozavertalingen van den Souter, sedert twee en een halve eeuw reeds in zwang, bekend was, zag dat deze berijmde daarmede geheel overeenkwam. Niet slechts de cijfers en eerste woorden der Vulgata stonden aan het hoofd; — de Latijnsche tekst was er aan den rand nevens gevoegd. Maar dezelfde lofzangen, die wy in den Souter vinden, treffen wy ook hier aan. Alleen de lofzang *Te Deum*, ook hier die van Augustinus en Ambrosius genoemd, was niet vóór maar achter die van Maria en Simeon geplaatst. Dat aan de geloofsbelijdenis van Athanasius hier geen plaats werd gegund achter de psalmen, kon zeker by niemand eenig gemoedelijk bezwaar tegen den bundel wekken.

Uit dit alles blijkt dat het zingen der Souterliedekens nog niet terstond reeds als een bewijs van kettery moest worden aangemerkt. Menigeen meende een vriend te kunnen zijn van Rome en van het nieuwe gezang en hief hot met zijne

vrienden of in zijne eenzaamheid gaarne aan. Langzamerhand begon het zingen van de liederen, die met eene goedkeuring in naam van Zijne Majesteit waren uitgegeven, by Romes trouwe dienaars al meer gehaat te worden.

De wareldsche overheid reikte aan de priesters de hand om op alle mogelijke wijze de belijders van het zuivere Euan-gelie te vervolgen. De kerkers werden opgevuld met ouden en jongen, mannen en vrouwen, die Gode meer gehoorzaamden dan de menschen. Martelvuren werden heinde en verre ontstoken. Met het kostelijkste bloed werd Neerlands grond gedrenkt. En terwijl velen het vaderland verlieten om in veiliger oord hunnen God te dienen, kwamen hier en ginds eenige Hervormingsgezinden byeen in de eene of andere woning om met elkander zich te sterken in hunnen God door gebed en psalmgezang. In deze Souterliedekens hebben velen troost en sterkte gevonden tot den moeilijksten strijd. Wat gaat het den vermoeiden strijder aan of de kelk, waarin gy hem het verkwikkende water uit de frissche bronwel aanbiedt, vroeger door onreine handen werd aangeraakt en met schadelijk vergif was gevuld? Is hy overtuigd dat gy dien beker hebt gereinigd, dan drinkt hy met innigen dank het heldere vocht dat gy hem schenkt — om met vernieuwde kracht straks zijnen strijd te voleindigen. Zoo zullen wy ons dan wel wachten een woord van afkeuring uit te spreken over dien ouden, in ons oog vreemden, bundel, die daar voor ons ligt. Integendeel ons is hy eerbiedwaardig als een overblijfsel van den heldentijd des geloofs.

Terwijl wy zoo rustig in onze dagen den inhoud doorloopen, verplaatsen wy ons in de dagen van het voorleden. Hoe wenschen wy de geschiedenis te kennen van dat vreemde boek met zijn onaanzienlijken hoornen band, zijne geele bladen, met die afwisseling van rood en zwart in muzyknoten, lijnen en gothische letters, met die opgave van de vele wa-

reldsche en slechts negen aan kerkelijke en geestelijke zangen ontleepde melodiën en, met zooveel gebrekkigs in taal, rijm en maat dat den arbeid aankleeft. Wie zal het ons zeggen, waar dit boek heeft gezworven in zijne eerste jaren, van welken strijd het getuige is geweest, welke gedachten het al heeft opgewekt?

Wy kunnen ons voorstellen dat een kring van zwaar beproefden, die naar den wensch des bewerkers, zorgde dat „de ooren meer naar den geest der woorden dan naar de stem en 't geluid des monds luisteren,” niet te vergeefs een lied zal gezongen hebben als het volgende: (XLV : 1, 7.)

God is ons toevlucht in der noot
 Ons hulper in ons liden groot
 En schenct ons zijn ghenaden.
 Al wort dat aertrijck seer verstoort
 Wij en worden niet beladen.

God die daer is van grooter cracht
 Die blijft bi ons dach ende nacht,
 Ende hi zal ons ontfanghen
 Want Jacobs God is hy ghenaemt
 Nae hem staat ons verlanghen.

IV.

De Psalmen van Utenhove.

De behoefte aan het Psalmgezang was te groot, dan dat de gemeenten, die in waarheid hier onder het kruis zuchtten, den arbeid van van Zuylen van Nyevelt zouden hebben kunnen verwerpen, zoolang zy niets anders daarvoor in de plaats konden stellen. Maar het was er verre van verwijderd dat zy het onvoldoende daarvan niet zouden hebben ingezien en erkend. De wensch om op eene waardiger wijze de psalmen, door Gods Geest ingegeven, te kunnen zingen, werd

reeds zeer spoedig vernomen. Nog naauwelijks mocht aan de Hervormden eenige rust worden gegund of de bewerking van eene psalmberijming, die by de openbare godsdienst oefeningen gebruikt kon worden, werd noodig verklaard en beproefd. In het najaar van 1550 zagen de Gereformeerden, die uit Antwerpen en andere steden van ons vaderland naar Londen waren gevlucht, zich aldaar het kerkgebouw van een Augustijnerklooster ten gebruike aangeboden. Een vijftal wettig aangestelde predikers verkondigde hier vrij en veilig het Woord Gods, voor een vrij groot getal landgenooten die zich voor de waarheid de moeilijkste opoffering hadden willen getroosten. Aan den voortreffelijken edelman Johannes Utenhove, die uit Gend was geweken, werd het opzienersamt opgedragen, hetwelk hy met al de krachten van lichaam en geest zocht te vervullen. Onder zijne eerste werkzaamheden behoorde de berijming en uitgave van een vijftiwintigtal psalmen ten gebruike der gemeente aldaar. Deze werden in 1551 voor het eerst — en met één vermeerderd, na zeven jaren, ten derden male uitgegeven. Na weinig tijds zagen er acht en dertig psalmen met de „lofzangen van Maria en Zacharias” het licht, en in 1561 mochten zijne geloofsgenooten zich reeds in een honderdtal verheugen.

De Nederlandsche gemeenten konden alzoo verwachten dat zy binnen eenigen tijd in het bezit van alle psalmen gesteld zouden worden. Dat echter de ingenomenheid met deze gave algemeen niet zeer groot is geweest, mag blijken uit de proeven van psalmberijming, die er nog werden geleverd door onderscheiden dichters, nadat de eerste gedeelten van Utenhoves psalmboek reeds waren in het licht verschenen, toen de voltooiing van dit werk kon worden te gemoet gezien. Of zou de vriend van Datheen, de schilder en rederijker Lukas de Heere te Gend, waar Utenhove vroeger gewoond had, nog wel in het jaar 1565 een zevenendertigtal psalmen hebben uit-

gegeven, indien het volk met het reeds aangeboden zijne tevredenheid had getoond? 8) De uitgever van dit werk van de Heere verklaart, dat de vroegere berijmingen dezen nieuwen arbeid niet onnoodig deden zijn. Hy veroordeelt daartoe in de eerste plaats „de lichtvaardige zangwijzen, waarbij 't heilig woord Gods dikwijls is misbruikt geweest in dansen en andere wulpschheden,” en toont daarmede dat de Souterliedekens aan 't verlangen der hervormden niet meer voldeden. Vervolgens geeft hy te kennen dat in de bestaande vertalingen aan den zin dikwijls is te kort gedaan, terwijl andere, wat hare dichterlijke waarde betreft, al te weinig beantwoordden aan de eischen, die men doen mag aan de vertolking van zulk een allereerwaardigst werk als de psalmen zijn. Daarenboven meent hy nog een grond van aanbeveling te vinden in de melodiën der psalmen van Marot, waarop de Heere's psalmen waren gesteld. Dat laatste bewijst hoezeer de zangwijzen van het Geneefsche psalmboek algemeen in den smaak vielen. De aanbeveling, hieraan ontleend, ontbrak aan het werk van Utenhove, die een groot aantal van andere psalmmelodiën, vooral uit Hoogduitsche gezangboeken had overgenomen. Maar had men daarenboven ook in die dagen niet reeds recht om meerdere zuiverheid van taal, meerdere volkomenheid in maat en rijm te vragen, dan in de bearbeiding van den opziener der Londensche gemeente werd gevonden? Intusschen heeft Lukas de Heere zijnen arbeid niet voortgezet. Werd hy daarin verhinderd door het zien van den opgang, dien Datheens werk alda in de gemeente maakte?

Zeker is het echter dat de aandrang, waarmede zoo velen Datheen om eene berijming hadden gevraagd, aangevoerd mag worden als een bewijs dat die van Utenhove geenszins gerekend werd de wenschen te bevredigen. Datheen beantwoordde aan dat verlangen, door de uitgave van zijn psalmboek, hetwelk hy den 25 Maart 1566 aan alle gemeenten en die-

naren van J. C., die onder de tyranny van den antichrist zuchtten en klaagden, opdroeg, en hetwelk, blijkens de opgave aan het einde des werks, den 28 April van dat jaar was geeindigd. In de voorrede verklaart Datheen tot zijn taak niet te zijn overgegaan, „om den arbeid van anderen die daarin hun best gedaan hebben, te misprijzen, of zich op eenige kunst te beroemen,” maar om den band met de Fransche gemeenten nog nauwer toe te halen. Hij deed dit „omdat de psalmen alle (zijns wetens) nooit bekwamelijk zijn overgezet geweest om stichtelijk in de gemeenten te zingen, en omdat de vertalers uitdrukkelijk hadden begeerd dat men hun werk zou laten blijven. En zoo daar iemand ware die wat maken wilde dat hy dat van nieuws doen zoude.” Na dat boek van Datheen verscheen, met eene voorrede van Godfridus Wingius, geteekend te Londen 12 September 1566, het volledig psalmboek van Utenhove, die inmiddels was gestorven. 9)

Wanneer wy dezen bundel lezen, dan zullen wy het niet zoo bevreedend vinden dat hy in den strijd tegen zijnen mededinger zich niet heeft staande gehouden. Het behoeft inderdaad niet aan strafbare partyzucht te worden toegeschreven, wanneer men algemeen de hand naar een anderen had uitgestrekt, en ook de gemeenten in Engeland, te Londen, Norwich en Sandwich, Datheens vertaling met hevige drift begeerden. Had deze ook hier niet vroeger als Euangelieprediker gewerkt? Al mocht het blijken dat Utenhove op het algemeen verlangen naar de melodiën van Geneve acht had gegeven, zoo was het grootste gedeelte toch van Duitschen oorsprong. Diezelfde oorsprong kwam ook al te duidelijk uit in de taal van die psalmen, zoodat het scherp vernuft, hetwelk Datheen in de vorige eeuw bestreed, in Utenhove vooral niet minder te berispen zou hebben gevonden. Men oordeele uit Ps. 103: 2;

Hy vervult dynen mondt met goedt
 End sal dy oock vernieuwen
 Dyn iueghdt, so hy den arendt doet
 Als dyn sonden dy rouwen.

Of wilt gy Psalm 130, die uit Luther is overgenomen:

Wt dieper noodt schrey ick tot dy,
 Heer Godt, aanhoor myn roepen.
 Dyn gnadighe ooren keer tot my,
 End myner bede sy open.

Het blijkt dat Utenhove, die ongeveer 21 jaren lang buiten zijn vaderland als balling had verkeerd, niet de vrees voor Duitschen invloed had ingezogen, die allengs door de vele volgers van Calvijn, uit Frankrijk en elders overgekomen, aan zijne landgenooten was medegedeeld. Behalve uit het genoemde zien wy dit ook in eenige gezangen, door hem uit Luthersche liederenboeken overgenomen en achter zijne psalmen geplaatst. Wanneer de Nederlandsche Hervormde Kerk tot op heden toe, onderscheiden liederen van Luther en zijne tijdgenooten gebruikt, is dit aan Utenhove toe te schrijven, wiens werk door Datheen gespaard en door de gemeente in eer gehouden is. Van Luthers: „Onze Vader” kort en goed uitgelegd en op gezangwijze gebracht, even eens als van diens bewerking der oude Apostolische geloofsbelijdenis, gaf hy eene vertaling, die de Hervormden en Lutherschen in ons vaderland, in de eerste eeuwen evenzeer hebben gebruikt, zoo dikwijls als zy tot het zingen van de oude geloofsbelijdenis en van het gebed des Heeren werden opgeroepen. In het Luthersche gezangboek van Willem van Haeght, waarvan in 1579 de eerste uitgave verscheen, vinden wy dezelfde vertalingen die men achter Datheens psalmen aantreft. 10)

Het waren niet alleen deze beide liederen, waarmede in de heiligdommen, Calvijns volgelingen gedurig hun geloof

belijden, hunnen Vader bidden zouden. Utenhove vervaardigde een „gebed voor de predikatie” in rijm, hetwelk niet van de lippen zijner geloofsgenooten was te weeren. Datheen vond geene zwaarigheid om dit weldra zeer geliefde vers over te nemen. De Synode te Dordrecht van 1674 had het gebruik er van aan de keus der predikanten overgelaten en ofschoon er vier jaren later aldaar door een nationale kerkvergadering het gebruik van alle gezangen, die niet in de H. Schrift gevonden worden, werd verboden, is dit gebed steeds met stichting gezongen. In welke gebrekkige taal deze bede-zang zij geschreven, hy verdient onze aandacht als een klein gedenkteeken van eenen milderen geest, uit het eerste tijdperk der Hervormde Kerk, die nog dankbaar winst zoekt te doen met het goede voorbeeld, door eene andere afdeeling der Euangelische Kerk gegeven. Dat deze zang in later tijden bleef gespaard, zelfs onder de strengste heerschappy van Calvijns geest, toont eene ongetrouwheid aan telkens uitgesprokene beginsels, die wy niet betreuren zullen. Of is die zang, hoe gering ook zijne dichterlijke waarde zij, niet te beschouwen als eene hulde aan den geest der Duitsche Hervorming, tegen wien de zusterkerk zich tot hare schade te sterk had gewapend? Wat zijn toch onze oude kerkgezangen? Dat er plaats en uit het Nieuwe zoowel als uit het Oude Testament in rijm werden gebracht, zonder te vragen of zy wel geschikt waren om op de lippen eener Christelijke vergadering te worden genomen, kan niet worden aangevoerd als een bewijs dat de Hervormde Kerk, even als Luther, het recht der gemeente op nieuwe, door Gods geest ingegevene liederen erkende. Men zal toch aan de tien geboden den naam van een gezang en wel van een Euangelisch lied niet kunnen geven, bloot door de woorden des wetgevers met rijmklanken, maat en zangwijzen te voorzien. Zoo iets kan wel door niemand worden beweerd.

Als wy de geschiedenis van het Euangelisch gezang by de openbare godsdienstoefeningen in onze vaderlandsche Hervormde Kerk willen kennen, dan moeten wy beginnen met te wijzen op de vertalingen van Luthers „Onze Vader” en „de twaalf geloofsartikelen,” maar vooral op den „Bedezaag voor de predikatie,” welks woorden niet, zooals de psalmen en de andere gezangen, aan de letter der Schrift zijn ontleend.

Wy zullen dit gezang, hetwelk door vele, met ons in vroegeren tijd het naauwst verbondene Hoogduitsche gemeenten tot op heden toe wordt gebruikt, 11) het eerste der Nederlandsche Hervormde Kerkgezangen kunnen noemen en deelen het hier mede:

O God die du onss vader bist,
 Door Jesum Christ,
 Gheef dynen Geest ons allen ghemeyn
 Die ons ter waerheyt leyde,
 Verhoor ons doch te deser stondt:
 Open den mond
 Dyns dienaers, dat hy dyn woord reyn
 End vrymoedig wtbrejde.
 Daertoe, o Heer, ghenadelick
 Open ons hert end ooren,
 Dat wy dat hooren vlytelick
 End trauwelick bewaren
 Opdat wy moghen vruchtbaerlick
 Dyn lof altyd verklaren.

Wy beklagen ons niet dat Datheen Utenhoves „dancksegginghe over de drye hoofdstucken onser salichheit,” naar aanleiding van een oud, ook door Luther bewerkt Kersgezag, niet achter zijne psalmen heeft opgenomen. 12) Maar dat hy zijnen invloed heeft aangewend om 's mans bedezang en de vertalingen van Luther in onze Kerk te bewaren, is ons een stof van blijdschap. Te recht hebben de bewerkers

van onze nieuwe psalmberijming dan ook aan die weinige gezangen alle zorg te koste gelegd. Zy waren die zorg waardig. De tweede berijming der geloofsartikelen hebben wy aan Luther te danken. Ook de melodie waarop zy gezongen moet worden is ten deele zijn werk. Het berijmde gebed des Heeren is mede wat de woorden, en deels ook wat de zeer oude melodie betreft, aan den Duitschen Hervormer toe te schrijven. Hoe zal de bedezang voor de predikatie door ons met des te meer aandacht en stichting worden gezongen, wanneer wy ons zijnen oorsprong voorstellen! Heilig wordt dit lied, dat voor ruim drie eeuwen door een vromen landgenoot vervaardigd, by de godsdienstoefeningen onzer vervolgde voorvaderen in hunne ballingschap en straks by hagepreeken werd aangeheven. Waar wy ons zulks herinneren, zullen wy Johannes Utenhove roemen als den man die, schoon in dichterlijken rang de minste, het eerste moet genoemd worden waar er sprake is van de Euangelische gezangen der Nederlandsche Hervormde Kerk.

V.

De psalmberijming van Datheen kerkelijk ingevoerd.

Wie in den zomer van het jaar 1566 zijne schreden richtte door de streken van Vlaanderen, moest getuige worden van eene buitengewone beweging, die de gemoederen van duizenden daar had aangegrepen. De geestdrift voor de zaak der waarheid en vrijheid, die sedert een geruimen tijd krachtig by het volk zich openbaarde, had nieuw voedsel ontvangen toen het beroemde verbond der edelen, tegen het einde des vorigen jaars, was gesloten. En de wijze waarop de landvoogdes op de zucht naar vrijheid antwoordde door enkel eene verzachting der vreeselijke plakaten voor te stellen, was voorzeker niet geschikt om het volk te bevredigen. Vol

van innige liefde voor den Bijbel, wilde het zich dien pas veroverden schat door niemand laten ontrooven. Het voorbeeld van velen, die door een moedigen marteldood hun geloof hadden bezegeld, werkte bezielend op ouden en jongen. En waar hun geene heiligdommen werden geopend in welke de prediker van het zuivere Euangelie de woorden des levens kon verkondigen, daar stroomden de duizenden naar buiten om de plek te zoeken en te wijden, waar zy met elkander in den gebede en in het hooren van Gods Woord zich konden vereenigen. Op zulk eene plek hebben wy thands te wijzen. De Septemberzon beschijnt de uitgebreide vlakke, waar hun zal geschonken worden wat hun te lang reeds is onthouden. Met buitengewone geestdrift was in nabygelegen steden en dorpen de tijding opgevangen die het houden van eene openbare godsdienstoefening te dier plaatse had aangekondigd. De wegen die derwaarts voerden, waren dus vroeg bedekt met mannen en vrouwen van verschillende leeftijd en stand. Ter bestemder plaats aangekomen, werden de wagens, die velen hier hadden gebracht, aan elkander vastgemaakt. By de verschillende toegangen bevonden zich mannen, met onderscheidene wapenen voorzien en gereed om elke vijandige aanranding met kracht tegen te gaan.

Aller blikken richtten zich hier op eenen man, die als de voorganger in deze godsdienstoefening op zal treden. Een wagen heeft men in het midden des velds gevoerd en hierop is met haast uit eenige latten een leerstoel gereed gemaakt. De man, die optreedt, is in de kracht zijns levens. Hy heeft den leeftijd van vijfendertig jaren bereikt. Reeds het hooren van zijnen naam had de menigte met belangstelling vervuld en het getal van zijne hoorders tot vijftienduizend doen toenemen, want al was hy pas in deze oorden gekomen, hy was hier geen vreemdeling. Op de grenzen van Frankrijk, te Mont-Cassel in Vlaanderen geboren, was hy reeds

vroeg in het Karmeliter klooster te Iperen getreden, maar reeds op negentienjarigen leeftijd had hy den monnikenstand en Romes kerk vaarwel gezegd. Na vijftien jaren in aanhoudend zwerven en strijden doorgebracht, had hy sedert het jaar 1562 met een zestigtal familiën, door de gunstige beschikking van Frederik II, keurvorst van den Palts, een schuilplaats gevonden in Frankenthal. Van hier was hy in deze dagen voor kort door dien vorst met eene zending belast naar al de Hervormde Kerken van Zwitserland. Was het wonder dat hy na het vervullen van zijne roeping zich getrokken voelde tot zijnen geboortegrond? Hadden zijne gelijkgezinde landgenooten niet in zijne ballingschap hem by herhaling de bewijzen geschonken, hoezeer zy zijne verdienste op prijs stelden? Ook hy had hun steeds de blijken van onverflaauwde deelneming gegeven. Maar wie den ijverigen voorstander des Euangelies nog niet kende, hy werd hier weggesleept door het hooren van de taal, die hy thands tot de saamgevloeiende schaar sprak. De man, die reeds zoo belangwekkend was door de offers, voor de zaak des Euangelies gebracht, werd onweerstaanbaar als hy wees op de groote voorrechten, hun verleend door de genade Gods, die hen uit de duisternis geroepen had tot zijn wonderbaar licht. Hoe ontgloeide daar menig zwakke van heiligen moed, als de prediker met den gloed eener vaste overtuiging op het voorrecht wees van voor het Euangelie te strijden. Zijn rede draagt al de kenmerken van het uitvloeisel te zijn van een gemoed, dat geheel en al doordrongen is van de kracht des goddelijken Woords. Met levendige gebaren en vonkelende oogen stort hy in de gloeiende beelden waarmede de profeten van den ouden dag tegen de vijanden Gods hadden getuigd, zijn vloek uit over „Babylons hoere die dronken is van het bloed der martelaren en over den antichrist en den Nimrod die het volk des Heeren vervolgt.” De keus om liever te sterven dan den strijd

voor het geloof te staken, is by menigeen tot rijpheid gekomen. En als het amen van zijne lippen is gevloeid en de prediking is geeindigd, klinken uit duizenden van monden de psalmen tot den hemel. Die psalmen zijn geheel in overeenstemming met hetgeen pas die lippen hebben gesproken. Zy zijn in dezelfde taal, die de welsprekende prediker heeft doen hooren. Het is de taal ook van de bewoners dezer oorden, die by duizenden zijn saamgevloeid. Die psalmen waren gesteld op dezelfde wijzen waarop de zoo naauw met hen verbondene Waalsche broeders in de Fransche taal ze zongen. Zy waren naar het Fransch van Marot en Beza gevolgd. Eerst sedert weinig weken waren zy hun bekend geworden. Aan de gemeenten onder het kruis waren zij opgedragen. En de man die zijne krachten hieraan had toegewijd in den vreemde en wiens psalmen met zooveel blijden dank waren aangenomen, was geen ander dan de prediker, dien zy vóór zich zagen, wiens stem allen thands had weggesleept — Petrus Datheen. 13)

Zal het ons by het opmerken van den buitengewonen indruk, dien de redenaar door zijne vurige, juist voor het volk berekende welsprekendheid maakte, zoo zeer verwonderen, dat Datheens psalmberijming aldra al de andere in de schaduw stelde? Zy heeft zonder twijfel zeer groote gebreken en het was noodig dat deze zeer duidelijk in het licht werden gesteld, opdat de dwaze afgodery waarmede een bevooroordeelde menigte in later eeuw nog aan het verouderde Vlaamsche rijmwerk gehecht bleef, mocht worden uitgerooid.

Maar indien wy der Hervormde kerk van de zeventiende en achttiende eeuw haar vasthouden aan het oude niet tot eere kunnen rekenen, wy kunnen zeer goed uit de omstandigheden ons den buitengewonen opgang verklaren dien Datheens arbeid by zijne verschijning maakte. Waren toch de proeven, die tot dusverre geleverd waren, wel zoo veel

voortreffelijker, wat rijm en maat betrof? De Southerliedekens van van Zuylen waren hoe langer hoe ongeschikter voor kerkelijk gebruik bevonden. De bundel van de Heere bevatte slechts zevenendertig psalmen. Ook Utenhoves gebrekkig werk was nog niet eens in zijn geheel uitgegeven. Men had hier de eerste volledige berijming. Dat zy op den voet de door den beroemden Calvijn uitgegevene en door de Waalsche broeders gebruikte Fransche vertaling van Marot en Beza was gevolgd, werd als eene niet geringe verdienste beschouwd. Wel waren de gebreken dier vertaling dus ook overgenomen maar hoe zou het volk dit opmerken en euvel duiden aan den man die met den grondtekst niet bekend was? De gemeente onder het kruis had reeds terstond met gretigheid aangenomen wat in het voorjaar van 1566 haar was opgedragen. Op den 21 July van dat jaar was, onder het zingen van een dier psalmen, reeds de betreuenswaardige beeldstorm te Antwerpen aangevangen. Naar alle waarschijnlijkheid moet die psalm althands aan Datheen ontleend en de 115de zijn geweest. Het is waar: te dier tijde bevond zich, volgens zijne eigen nadrukkelijke verklaring, Datheen nog niet in deze streken. Hy hield zich toen in Zwitserland op om, als gezant van den keurvorst, daar de Hervormde kerken te bezoeken. Maar toont het aanheffen van dien psalm by den beeldstorm niet duidelijk dat zijne berijming reeds vroeg algemeen was bekend? Toen Datheen zelf dus, ongeveer een of een en een halve maand later, in Vlaanderen optrad, vond hy by zijne geestverwanten zijnen naam en arbeid op hoogen prijs gesteld, maar de haat der roomschen tegen hem was tegelijkertijd zeer toegenomen. Had niet het psalmgezang hun hier als een leuze des opstands toegeklonken? Waren onder het geklank van die toonen, niet de heilige plaatsen beroofd geworden van zoo veel wat van hunne kindsheid af hun eerbiedwaardig was voorgekomen? Hoe verschenen die woe-

dende ijveraars hier aan allen die eene eenigzins gematigde denkwijze bezaten, in een vreesselijk en betreurenswaardig licht. Neen, van nu aan was er aan eenstemmigheid tuschen Roomschen en Hervormden niet meer te denken. De Souterliedekens waren vroeger evenzeer op de lippen van de eersten als van de laatsten geweest. Maar de Datheensche psalmen klonken hun als wanklanken in de ooren en de ontwaakt: liefde voor het psalmgezag maakte plaats voor afkeer en haat, toen men, op de maat der nieuwe Zwitsersche melodien, door de bijl- en hamerslagen de kostbaarste gedenkstukken van de vroomheid van vroegere geslachten in de heiligdommen hoorde verbrijzelen. De hevige aanvallen die de bewerker van die berijming in zijne prediking tegen Rome zich veroorloofde en waarvan het gerucht zich alom verspreidde en het gevolg al spoedig merkbaar was, moesten de verbittering doen toenemen. Hier kwam by dat de formulieren voor de eeredienst en de Heidelbergsche Catechismus achter in het psalmboek werden opgenomen, en even zoo als de gebeden en de Catechismus van Calvijn in de Geneefsche psalmboeken, de Roomschen afschrikten.

De klove die de volgers van Rome en Calvijn verwijderde, werd steeds grooter. De Souterliedekens mochten naar het schijnt, volgens een bisschoppelijk besluit, den 11 Juny 1570 op een synode te Mechelen genomen, niet langer worden gehoord. De psalter, met geestdrift aangegrepen, kon nu den volke weer ontnomen worden als een speeltuig, waarvan het gebruik alleen aan de Roomsche geestelijkheid als vroeger moest worden toevertrouwd.

Maar des te krachtiger en vuriger werd de liefde, waarmede de arbeid van Datheen door de verschillende Hervormde gemeenten des lands werd begroet. Het volk heeft er den stempel der goedkeuring zoo diep ingedrukt, dat meer dan twee eeuwen noodig waren om er alle sporen van uit te

wisschen. Waarlijk, waar wy dit opmerken, behoeven wy niet de toevlucht te nemen tot onbewezene beschuldigingen, als of aan minder edele beginselen by Datheen zelve en niet aan vrije keus des volks de spoedige algemeene invoering er van moest worden toegeschreven. Al ware hy ook geen Voorzitter geweest — het zou der eerste synode der Nederlandsche kerken onder het kruis, te Wezel in 1568 gehouden, moeielijk zijn gevallen den pas ontfangen psalm-bundel, waarmede algemeen zoo veel ingenomenheid duidelyk werd bespeurd, niet goed te keuren. Wijzer handelde zy met gebruik te maken van die ingenomenheid, als zy Datheens werk, met uitsluiting van alle andere berijmingen, aanbeval, ten einde ook de eenheid der verschillende gemeenten in en door het kerkgezag te bevorderen. 14) De synode van Holland en Zeeland, te Dordrecht in 1574 verzameld, toonde zich van denzelfden geest bezielde, maar verklaarde dat zy de nadere bepaling aan eene volgende nationale kerkvergadering overliet. In zulk eene vergadering, die na vier jaren in dezelfde stad de belangen der vaderlandsche hervormde kerken, behandelde, kon ook de vraag over het kerkgezag niet onaangeroerd blijven. De beslissing was hier ook weder in het voordeel van Datheens berijming. Zijne vijanden 15) hebben in latere tijden niet verzuimd er op opmerkzaam te maken, dat de man van wien zy afkomstig was, in deze vergadering den voorzittersstoel bekleedde en dat het aan zijn eerezuchtig drijven moet worden toegeschreven dat de vertaling, die door Filips van Marnix, heer van St. Aldegonde, was gereed gemaakt, de zijne niet kon verdringen. Intusschen heeft men hierby vergeten dat deze betere vertaling, schoon zy voor de uitgave gereed was, toen toch nog niet in het licht was verschenen. Maar heeft men zich, waar men zulk een vermoeden opwierp en straks als waarheid verbreidde, niet al te veel laten leiden door de

voorstelling dat het Datheen boven alles om eer by menschen te doen is geweest? Welke redenen heeft men om te denken dat deze geheele vergadering zoo zeer door letterkundige bekwaaamheid boven het volk zich verhief, dat zy al het gebrekkige, hetwelk een later eeuw er in heeft aangewezen, kon opmerken? Laat het zich niet gemakkelijk denken dat ook zelfs in zulk een geval de Synode zich toch nog zou hebben laten leiden door dezelfde voorzichtigheid en het ontzag voor de algemeen heerschende gunstige meening des volks, die twee eeuwen lang de Synoden hebben teruggedhouden van krachtige pogingen om deze berijming door zoo ontegenzeggelijk veel betere te vervangen? Tot die beschuldiging van Datheen ontbreekt het aan allen grond, wanneer men uit den zeer bevoegden mond van Marnix de herhaalde bekentenis verneemt van Datheen, dat zijne berijming „met groote haast gemaakt was, dat zy hem schier als eene ontijdige geboorte was afgedrongen geweest.” Het is Datheen daarenboven zelf geweest, die de vertaling van Marnix zeer heeft geprezen met den hartelijken wensch „dat deze in de plaats van de zijne by de Nederlandsche gemeenten aangenomen mocht worden”. 16)

Die hoop is nimmer vervuld. Zy werd aldra door alle bevoegden gedeeld, toen het werk van den voortreffelijken vriend van den Zwijger in het licht verscheen. In de nationale Synode te Middelburg in 1581 werd het gebruik der psalmen aanbevolen zonder bepaalde opgave van de berijming die men gebruiken zou. Hier was ter tafel gebracht: „Het Boeck der Psalmen Davids. uut de Hebreische spraecke in Nederduyt-schen dichte op de ghewoonlycke Francoische wijze overgheset door Ph. van Marnix t' Antwerpen 1580. Met privilegie van Z. H. den Raet van State, de Staten van Vlaanderen, Brabant, Holland, Zeeland, Vriesland en opgedragen aan de Staten van Holland en Zeeland.” Het kon niet anders of

de kundige man, die dezen bundel in handen nam en enkele psalmen met die van de algemeen gebruikte vergeleek, moest verre weg de voorkeur geven aan den later verschenen arbeid, welke overal de sporen droeg van met de meeste naauwgezetheid naar het oorspronkelijke te zijn bewerkt. Er is geen twijfel aan of de vergelijking moest de gebreken van Datheens arbeid in het oog doen springen. Maar kunnen wy het van deze synode verwachten dat zy reeds nu zou vernietigen wat voor slechts drie jaren by een synodaal besluit algemeen was ingevoerd? Welken indruk zou zulks op dat gedeelte der gemeente maken, hetwelk, van den geest van Calvijn doordrongen, den stempel der rechtzinnigheid op het werk van een hunner aanvoeders had gedrukt? Tot zulk een waagstuk meende men nog niet te mogen overgaan.

Dat de meerderheid stellig de grootere voortreffelijkheid van Marnix psalmen heeft erkend, blijkt wel duidelijk uit het besluit, dat hier werd genomen. Immers — het psalmgezang werd voorgeschreven, maar de gemeente wordt niet meer zoo als vroeger aan de berijming van Datheen gebonden. Geen woord van aanprijzing of goedkeuring wilde men geven, waar men geen woord van afkeuring dorst uitspreken. Maar wie leest niet tusschen de regels hier den duidelijken wensch naar een tijd, waarop het gebrekkige door het betere zou kunnen worden vervangen? 17)

Wy zullen het ons dan zeer goed kunnen voorstellen, dat van meer dan eene zijde pogingen werden aangewend om later tot stand te brengen, wat tot dus ver nog niet mogelijk was geweest. Dat de Middelburgsche Synode niet verder was gegaan, werd door Marnix aan de kwaadwilligheid toegeschreven, waardoor verscheiden ijveraars onder de predikanten zich tegen zijn persoon en werk hadden doen kennen. Hun mishagde de gematigde zin, die by de Staten heerschende was en de pogingen door deze aangewend om

den arbeid van Marnix in de plaats van Datheens werk te stellen, werden nu in verdenking gebracht door de party, die Datheen als een harer grootste aanvoeders vereerde. Zoo wees men eenen arbeid af, wiens uitstekende verdiensten de nijd zelfs niet konde loochenen.

Het was dan ook eene vruchteloze moeite, die er werd aangewend by de Haagsche Synode van 1586, om te bewerken dat hierin verbetering tot stand werd gebracht. Tegen de voorstanders van de psalmberijming van Marnix verhieven zich de stemmen van hen, die daarin eene nederlaag voor hunne party zagen, waardoor de invloed der tegenstanders zou worden versterkt. De Synode verklaarde evenwel aan Marnix, dat zijne berijming „aan 't grootste gedeelte behaagde en dat men, na ernstige overweging der zaak, wel genegen zou zijn zijne psalmberijming in de Kerk in te voeren, indien men maar bevond dat zulks op eene geschikte wijze en met de minste ergernis voor de Kerk kon plaats grijpen.” 18) Het mocht reeds veel heeten dat hier het besluit der vorige Synode werd herhaald en er nog niet eene nieuwe nadrukkelijke aanbeveling van Datheens berijming werd afgekondigd. Daartoe ontbrak het der meerderheid aan moed. Men zou zich al te zeer aan de veroordeeling van al wat beschaafd heette, hebben prijs gegeven. Het beter gedeelte der gemeente kon zich nu nog ten minste met de hoop op een gelukkiger tijd vertroosten.

De gemeenten, die in tijden van druk in de open vlakten met moed en hope waren vervuld by het aanheffen van de psalmen van den vurigen Datheen, vereenigen zich thands in de hun ontsloten kerkgebouwen. Met geestdrift worden hier zijne woorden op de lippen genomen:

Hoe lieflick o Heer end hoe reyn
Syn uwe wooninghen niet kleyn?

Lustich syns' end schoon bouen maete.
 Myn hert' verlanght met allen seer,
 End sucht nae uwen tempel Heer,
 Myn siel end lijf in desen staete,
 Syn in den waeren God verblydt,
 End seer verheught tot deser tydt.

Zullen wy het wel als een zoo groote zonde kunnen veroordeelen, dat het volk niet algemeen dringende behoefte toonde om zijn gevoel met de woorden van Marnix uit te drukken:

Hoe lief, hoe soet end aenghenaem
 Syn dijn woonsteden seer bequaem,
 O lieve God! Heer der heyscharen!
 Myn siel verlangt met grooten lust,
 Ja sucht end steent, end heeft geen rust,
 Om in dijn tempel te vergaren:
 Van vreugden 't hert in 't lijf my springt,
 Alst op den Heer des levens dinckt.

Wel mochten de gemeenten zingen van het „lieflijke en reine” harer heiligdommen. De beelden en de altaren zijn weggenomen. Als een overblijfsel van eenen vroegeren tijd vertoont zich echter nog het orgel op zijne oude plaats. In Noord-Nederland heeft een geest der gematigdheid gewaakt, dat de hand die de beelden vernietigde, zich aan het kostelijk speeltuig niet vergreep. De burgerlijke overheid nam het in hare bescherming. Zy wilde, dat althands na het einde der godsdienstoefeningen, het volk zich zou verlustigen in het geluid der heerlijke klanken, die een begnafde hand er aan ontlokte. Het was echter niet te verwachten, dat de Leeraren en Opzieners der gemeente met het orgelspel ingenomen zouden zijn. Had men in Zwitserland niet reeds in 1524 de orgels uit de kerken weggenomen? Kon het ongunstig oor-

deel, door Calvijn er over uitgesproken, hier wel zonder invloed blijven? De Dordsche Synode van 1574 had het orgelspel na het eindigen der godsdienstoefening, niet alleen als in strijd met de Schrift, 1 Cor. xiv: 19, veroordeeld, maar ook als nadeelig voor de pas genoten stichting en als bevorderlijk voor het bygeloof, geheel verwerpelijk gekeurd. De algemeene Kerkvergadering, in dezelfde stad vier jaren later gehouden, had besloten, „dat de orgels, gelijk ze voor een tijd geduld waren, alzoo met den eersten en op 't allergevoegelijkste, moesten weggenomen worden.” Dit doel werd ijverig door vele predikanten nagejaagd. Hun streven werd echter verijdeld door de regering, die de zorg voor de orgels voor hare rekening nam en voor en na de godsdienstoefeningen of ook op bepaalde weekdagen, het orgel liet bespelen. Gedurende de godsdienstoefeningen was het tot zwijgen veroordeeld. De psalmzang der gemeenten mocht zich niet met het geklank vereenigen van dit zoo uitnemend kerkelijk speeltuig, dat in vroeger en later eeuwen zoo zeer geschikt werd gekeurd om de aandacht te verhoogen. In weerwil van dit alles mag Nederland zich beroemen, dat het den meest vermaarden organist van zijnen tijd, wien het nageslacht als den stichter van de beroemde Duitsche orgelschool verheerlijkt, onder zijne zonen telt. Men meene echter niet, dat hy by de godsdienstoefeningen aan het psalmgezang der gemeente eene hoogere waarde heeft gegeven. Jan Pieter Sweeling (geb. te Deventer 1540, gest. te Amsterdam 1621) was door de Amsterdamsche regering tot organist in de oude kerk aangesteld. Zijn spel, by de openbare eeredienst te zeer versmaad, werd straks met de meeste geestdrift aangehoord en de hulde en liefde, hem bewezen, toonden hoe het volk den zin verstond der psalmwoorden, die door den Geest Gods ingegeven, door Datheen dus waren vertolkt:

Wilt 's Heeren lof en prys singhen:
 Met der fluiten soet gheklanck,
 End der orghelen ghesanck,
 Laet syn eere nu voortbringhen. 19)

VI.

Euangelische gezangen veroordeeld.

By het vergelijken van de psalmen van Datheen en Marnix bedroeven zich velen over de macht van het vooroordeel, dat in de Nederlandsche Hervormde Kerk een zoo reine bron van stichting heeft bezoedeld. Wy zoeken of er in het psalmboek van den grooten Marnix, aan wien Staat en Kerk zooveel te danken hebben, misschien enkele uitdrukkingen te vinden zijn, die met den heerschenden geest in strijd kunnen geacht worden. Maar neen! Wy ontdekken hiervan geen spoor. Integendeel. De geest, dien wy hier opmerken, is geen ander dan dien wy by Datheen vinden. Dezelfde ingenomenheid met de psalmen des Ouden Verbonds wordt by beiden waargenomen. Datheen had in zijne voorrede geleerd, „dat alles wat tot het rechte geloof, tot een godzalig leven, tot geduld en lijdzaamheid van noode is, in Davids psalter is te vinden, zoodat deze met recht een kleine bijbel mag genaamd zijn.” Hy beroept zich zelfs op Athanasius woord: „dat alle de artikelen onzes christelijken geloofs, namelijk van het eenig, eeuwig, oneindig, goddelijke Wezen, van de drievuldigheid der personen, van de ware goddelijke en menschelijke natuur van Christus, van Zijn lijden, sterven, begraven, nederdalen ter helle enz. in de Psalmen Davids grondig en klaar geleerd en bevestigd worden.” Het was die geest, die Datheen had bewogen om geene gezangen in zijnen bundel op te nemen. Hy had enkel de tien geboden, naar het Fransch berijmd, en Luthers „Onze Vader en twaalf ge-

loofsartikelen," benevens het gebed voor de predikatie van Utenhove onveranderd overgenomen en van de drie lofzangen, waarmede het Euangelie by Lucas aanvangt, en van de geloofsartikelen nieuwe bewerkingen gegeven. De Synode der Ned. kerken onder 't kruis, in en buiten Nederland verstrooid, voerde in 1568 het boek van haar medelid Datheen in voor het gebruik der gemeente. De provinciale Synode der Kerken van Holland en Zeeland, te Dordrecht in 1574 gehouden, verklaarde uitdrukkelijk zich voor de psalmen van Datheen, mitsgaders voor de andere gezangen, hierin opgenomen, terwijl zy het al of niet gebruiken van den Bedezang voor de predikatie aan de vrijheid der Euangeliedienaars overliet. Deze vrijzinnigheid werd niet meer by de meerderheid van de leden der nationale Synode te Dordrecht in 1578 en te Middelburg in 1581 gevonden, waar het vonnis werd geveld: „De psalmen Davids *alleen* zullen in de kerken gezongen worden, terwijl weggelaten moeten worden gezangen, die in de Heilige Schriften niet gevonden worden." Hetzelfde werd in de nationale Synode te 's Hage in 1586 bepaald en de vergadering van staatslieden en predikanten, die in dezelfde stad in 1591 eene kerkordening ontwierp, toonde geheel denzelfden geest.

Was Filips van Marnix van een ander beginsel doordrongen? Geenszins. In den eersten druk nam hy de vertalingen, die Utenhove aan het Hoogduitsch ontleend had, zonder verandering over, zoo als hy ze achter Datheens psalmboek vond. Maar behalve de tien geboden, naar Datheen, die hy mede opnam, vinden wy by hem nog eene berijming van eigen hand, naar den Hebreuwschen tekst, waarachter hy, in zes vierregelige verzen, den hoofdinhoud der geboden, naar 's Heilands uitspraak, (Matth. xxii: 37 enz.) en het einde en de nuttigheid der wet voorstelt volgens Rom. iii: 19—22. Ook van het gebed des Heeren en de twaalf geloofsartikelen voegde zijne hand er eene vertaling by, even als hy van de

drie gewone lofzangen des Euangelies eene oorspronkelijke bewerking gaf. Van de verdenking alsof hy den arbeid van Datheen zou willen verdringen, spreekt hy op waardigen toon zich vrij. Tegen het door Datheen gevolgde, in zijne dagen opkomende gebruik van *gy* voor het oude *du* by 't aanspreken van God, laat hy zich echter met kracht hooren en zeker zou dit niet zoo zijn doordrongen, indien de berijming van Marnix ware ingevoerd. In later tijden, by het allengs geheel verdwijnen van het *du* en *dijn* uit de taal, moest het behoud er van aan Marnix werk oppervlakkig den schijn van verouderd geven, zoodat het volk hoe langer hoe minder het hoogst wenschelijke van de invoering er van kon gevoelen.

De teleurstelling die den dichter bereid werd, weerhield hem niet alle zijne krachten aan de verbetering van zijn werk by voortdoring te wijden. Een tweede uitgave, die elf jaren na de eerste verscheen, bewijst met welk eene buitengewone naauwgezetheid en zelfverloochening de edele man schier in regel voor regel, zijn werk aan de strengste kritiek onderwierp. Maar hy had het niet slechts by het beschaven van het vroegere gelaten. In de plaats van het vroegere aanhangsel, waarin hy ook de gezangen van anderen had opgenomen, zien wy nu een geheel boek der heilige schriftuurlijke lofzangen, waarvan hy veertien aan het Oude en zeven (onder welke echter de tien geboden, en de twaalf geloofsartikelen opgegeven zijn!) aan het Nieuwe Testament ontleend had.

Het is er evenwel ver van verwijderd dat deze verzameling voor het Euangelisch kerkgezag eenigzins eene betere toekomst beloofd zou hebben. Integendeel! In dezen bundel kon zelfs niet als vroeger, Utenhoves bedezang eene plaats erlangen. De hand des hoveniers die zoo onvermoeid had gewerkt, dat er zooveel mogelijk al wat het plantsoen ontstierde, wierd geweerd, had dat kleine teedere plantjen, dat de gemeente lief had, niet een weinig opgebeurd, opdat

het verfrischt en gereinigd, de harten der kinderen verkwikken zou. Neen, zy had het, als ware het schadelijk onkruid, uitgeworpen. De overtuiging was in Marnix levendig geworden dat er in Gods gemeente gantschelijk niets mocht worden ingebracht, noch gezongen, noch gelezen dan hetgeen uit de heilige geloofwaardige schriften des O. en N. T. eigenlijk getogen is. De vrees had hem aangegrepen, dat door het dulden van al het andere, aan het nageslacht stof en oorzaak zou worden gegeven, om een iegelijk naar zijnen eigen zin, gebeden en lofzangen te zingen, die men in de gemeente Gods naar des menschen aalwaardige (lichtzinnige) eigendunkelheid zou willen invoeren. Hy zegt dat de ondervinding hem had geleerd, hoe gevaarlijk het was dit uit het oog te verliezen.

Kon er wel iemand sterker getuigenis geven van zijne vrees voor gezangen? Van Marnix, wiens gematigdheid velen strengen Calvinisten zorg verwekte, gaf hier het bewijs, dat hy op dit punt geheel met hen instemde. Indien hy den gewenschten invloed op het kerkgezag had kunnen doen gelden, — de Nederlandsche Hervormden zouden niet eens meer een enkel lied van Luther en de zijnen in hunne heiligdommen hebben doen hooren. Schriftuurlijke gezangen, waarin de letter trouw werd gevolgd, zouden het geringste spoor hebben uitgewischt van Euangelische gezangen, die door den Geest des Heeren in den tijd van het krachtig opgewekt geloof te voorschijn waren geroepen. Als wy eenen man als van Marnix aldus hooren spreken, zullen wy ons dan wel zoo zeer verwonderen over den afkeer van Euangelische gezangen, die eeuwen lang in onze Hervormde Kerk zich heeft vertoond en waarvan de overblijfselen nog in onze dagen merkbaar zijn? 20)

VII.

Euangelische gezangen nevens het boek der psalmen.

De geest, die in de woorden van den beroemden man zich openbaarde, was nog niet die van alle Hervormden. Terwijl zijn arbeid werd ter zijde gelegd, bleek het aan de latere uitgaven van Datheens psalmen, dat men niet algemeen de vrees voor gezangen, door Luther en zijne vrienden gemaakt, deelde. Reeds in een der allereerste drukken (1567) vinden wy het gebed des Heeren naar Luther en het bekende gebed voor de predikatie. Ook „een gebed voor den eten verduitscht door P. H. en een dankzegging na den maaltijd” vonden er plaats. In 1586 had men niet eens gevreesd den beroemden Ambrosiaanschen avondzang: „Christe, die du bist dag en licht,” naar de vertaling van Luther, er in op te nemen. En sedert dien tijd werden deze gezangen trouw gedrukt en wekten by menigeen zelfs de vurige begeerte om een grooter getal van liederen, ter verheerlijking der Christelijke feesten, te ontfangen. Mannen die in kerk en staat een grooten invloed hadden, spraken het luide uit, en wendden krachtige pogingen aan om het Euangelische kerkgezag by de Hervormde Kerk in te voeren. 21) Een Synode, in 1612 te Utrecht gehouden, had als hare overtuiging uitgesproken, dat men „de gewoonte van de lofzangen te zingen in onze en andere Gereformeerde kerken gebruikelijk, zou onderhouden en tot Gods lof en prijs, mitsgaders ter stichting der gemeente moest zingen: de psalmen Davids, de lofzangen van Maria, Zacharia en Simeon, de artikelen des Geloofs, de tien geboden, 't Vader onze en het avondlied: „Christe, die du bist dagh en licht.” Ook het gebed voor de predikatie: „o God die onze Vader bist,” zou worden aangeheven. Men verlangde ook „andere schriftuurlijke lofzangen en Christelijke liedekens,

handelende van Christus geboorte, besnijdenis, doop, lijden, sterven, opstanding van de dooden, opvaart ten hemel, zending des H. Geestes enz. gelijk zulk reeds de gewoonte was van sommige andere Euangelische Gereformeerde kerken." Dergelijke gezangen zoude men wenschen, om ze, naar voorgaande visitatie dergenen die zy daartoe zouden committeren en met kennis der Synode, van den magistraat en den kerkeraad van ieder plaats waar men die zal goed en stichtelijk vinden te gebruiken, op de geschikte wijze in te voeren, tot opwekking van een levendiger belangstelling in de Euangelische weldaden, den menschelijken geslachte door Jezus Christus, den Zaligmaker geschied.

Dit besluit scheen den staten van Utrecht zoo weinig bedenkelijk, dat zy niet aarzelden er hunne bekrachtiging aan te schenken. Het werd aldaar onder de oogen van de gemeente gebracht, daar het opgenomen werd in de „Christelijke kerkordening der Stad, Steden en Landen van Utrecht, gearresteerd binnen Utrecht den 28 Augustus 1612. Uitgegeven by de Ed. Mog. Heeren Staten derzelver provincie en met eene voorrede van de afgevaardigden der Synode van Utrecht tot den Christelijken lezer voorzien."

Het behoeft ons niet te verwonderen dat de kerkordening, hier gegeven, geenszins overal de algemeene goedkeuring kon verwerven. Het waren de Staten van Utrecht, die deze synode van alle predikanten van dat gewest hadden byeengeroepen. Tegen het twistvuur dat in Holland was ontstoken wenschten zy hunne gemeenten te beveiligen. Wel verkwikkend is ons in die dagen eene vergadering van zoo vele Euangeliepredikers die, hoewel niet geheel eenstemmig in het beantwoorden van de godgeleerde twistvragen huns tijds, in den geest des vredes zich hadden vereenigd. Vast te houden aan hetgeen noodzakelijk was, maar in zaken van minder belang, verschil van inzicht te dulden en te eerbiedigen

en in alles de liefde te betrachten, ziedaar de regel waaraan allen gelijkelijk zich toonden te houden. Onder de leiding van den Haagschen predikant Johannes van Uytenbogaert, daartoe door de Staten uitgenoodigd, mocht men by het behandelen van minder belangrijke zaken, zich eenige afwijking van vroegere kerkordeningen veroorloofd hebben, maar de zucht om den geest des Heeren niet te bedroeven door bitter doordrijven van menschelijke meeningen, sprak uit den toon, die hier werd aangeslagen. En de gemeenten waren te zeer van den geest harer leidlieden doordrongen, dan dat zy zich zouden doen hooren tegen de hier genomen besluiten, hoe luide deze ook door driftige ijveraars werden veroordeeld.

Dat de afgevaardigden geen redenen hadden gevonden, die hun de uitvoering van het genomen besluit onraadzaam maakten, zou aldra blijken. Terwijl elders rauwe strijkkreeten klonken, die het gebouw der pas opgetrokken Kerk deden daveren op zijn grondvesten, grepen vrome vingers in de snaren van het godsdienstig speeltuig. Als de dichter in zijne taal de hymnen vertolkte, die de vroomste Christusbelijders in lang vervlogen eeuwen deden hooren, of de eerste gezangen nazong waaraan de Hervorming hier en elders het leven had gegeven, vergat hy het gewoel van den onchristelijken strijd in zijne nabyheid. Zich verdiepende in de voorstelling van de groote zegeningen, die hy aan den lijdenden en verheerlijkten Christus dankte, deed hy den feesttoon klinken, dien hy, in gelukkiger dagen, met eene vereenigde gemeente in de heiligdommen hoopte aan te heffen.

Drie jaren na het genomen besluit werd de gemeente in staat gesteld om te oordeelen over de wijze waarop de verwezenlijking er van werd beproefd. Er verschenen: „Hymni ofte Lofzangen op de Christelijke feestdagen ende andersins. met privilegie. In 's Gravenhaghe bij Hillebrant Ja-

cobsz. Drucker Ordinaris van Ho. M. HH. Staten Generaal An°. 1615.” — In de opdracht aan de kerkedienaren, ouderlingen, diakenen en gewone leden der Christelijke kerken in de stad, steden en dorpen van Utrecht, gaven de gedeputeerden der Utrechtsche Synode een belangrijk bericht aangaande het oogpunt, waaruit dit werk moest beschouwd worden. Belast met het bevorderen van de voorschreven kerkordening, hadden zy, volgens hunne verklaring, niet willen nalaten, „ook ter ernstiger aanporring van vele godvruchtige personen, leden onzer kerken en onder dezelfde ook lieden van goeden aanzien en qualiteit, ook van buiten de provincie, op de uitvoering van dit artikel te denken: en na rijpe beraadslaging ingesteld of doen instellen de Christelijke hymnen, schriftuurlijke lofzangen, en geestelijke liedekens, die zy hier aanboden.” Dat deze gezangen in het licht gegeven werden, geschiedde met het doel om een naauwkeurig oordeel aangaande den vorm zoowel als den inhoud uittelokken, en met den wensch om ze of geheel of ten deele by de openbare godsdienstoefeningen in te voeren, indien de geschikte tijd daartoe gekomen en de invoering, na voorafgaand onderzoek en goedkeuring, tot de verheerlijking van God en de opbouwning der Kerke bevorderlijk zou worden gerekend.

Dat de uitgevers van deze proeve van een Euangelisch gezangboek acht zouden geven op hetgeen door vroegere Synoden bepaald en door iemand als Marnix nog zoo krachtig was uitgesproken, laat zich vermoeden. Zy achtten zich echter door de Kerkordening gedrongen, de hand aan het werk te slaan, maar wilden de zaak der gezangen hebben gesteld onder de onverschillige zaken waarvan, het al of niet gebruik aan de vrijheid der verschillende gemeenten diende te worden overgelaten.

Hoezeer de invoering van gezangen by Christelijke gemeen-

ten wenschelijk moet worden gekeurd, wordt aangetoond op grond van het voorbeeld van den Heer, de uitspraken der apostelen en het gebruik der Christelijke Kerk, zoowel als uit de pogingen, by onderscheidene Hervormde Kerken in ons werelddeel aangewend, om een waardig kerkgezag, in plaats van het door Rome zoo zeer misvormde, in te voeren. Kon hier zelfs niet gewezen worden op eenige gezangen, die nevens de psalmen in Nederlandsche Hervormde gemeenten werden gebruikt? Had deze gewoonte wel by sommigen tegenstand ontmoet: het beginsel van niets te zingen dan dat van den H. Geest gedicht en ingegeven zij, wordt bestreden met de opmerking dat al de Schrift van God is ingegeven en de hier aangeboden gezangen, alle, wat stof en inhoud aangaat, als uit de H. Schrift genomen, dus als van God en Zijnen H. Geest ingegeven moeten worden beschouwd. Of mocht de bedenking dat hier menschelijke woorden en omschrijvingen worden aangetroffen, gelden by hen, die deze duldden in de psalmen en ingevoerde liederen en die toestemden dat deze voor het zingen noodzakelijk zijn? Daarenboven moest het hier worden opgemerkt, dat vele psalmen of in het geheel niet of van verre in schaduwen, den Christus in zijn leven en weldaden afbeelden, — terwijl er behoefte bestaat aan lofzangen, die ons Jezus Christus van naby, als den vervuller aller profecyen, doen zien en tot dank jegens God en Zijnen Zoon krachtig dringen. En waar verscheiden psalmen de kenmerken dragen van den Geest des Ouden Verbonds, hoe zou er niet veel meer versterking van Christelijke gezindheden geboren worden door lofzangen, welke den Geest des N. Verbonds ademen, die den kinderen Gods is medegedeeld, en die ook nog heden ten dage de ware geloovigen vervult met de kennis van Gods wil in alle wijsheid en geestelijk verstand.

De bundel bestaat uit achtenvijftig gezangen. Dertien moeten het Kersfeest verheerlijken; drie zullen op Nieuwjaar

worden aangeheven, eenentwintig kunnen by de behandeling der Lijdensgeschiedenis worden gebruikt; zes mogen op het Paaschfeest de vreugde over de heerlijke opstanding verhoogen; twee zijn aan den lof van de hemelvaart des Heilands toegewijd; in zes onderscheiden zangen mag op 't Pinksterfeest de gemeente de groote werken Gods bezingen; en met een zevental morgen- en avondbeden wordt de verzameling besloten.

Reeds dadelijk trekt het onze aandacht, dat de uitgevers van dat gezangboek by den aanvang der zeventiende eeuw, geen zwaarigheid hebben gemaakt om een veertiental hymnen van de Katholieke Kerk voor het gebruik der Hervormde gemeente te bestemmen. Zy beriepen zich op den beroemden Leeraar der Gereformeerde Kerken, Petrus Martyr, die de oude kerkgezangen van Ambrosius, Augustinus, Chrysostomus en anderen roemt als in overeenstemming met de Heilige Schrift en geschikt ter opbouwning der geloovigen. Ook aan een geestelijk lied uit de vijftiende eeuw, dat in ons Nederland zoowel als by de Duitschers onder de geliefde gezangen op het Drie-koningen-feest geteld werd, huiverde men niet een plaats onder de kerkelijke zangen te verleenen. Voor het Paaschfeest werd eene bewerking van een van Luthers opstandingsliederen bestemd, terwijl uit de gezangen van den verdienstelijken Fruytiers, die de opkomende Hervorming hadden bevorderd, een lied voor Pinkster was overgenomen. 22)

Voor de liederen, die men van elders had opgenomen, had men de bekende melodiën behouden, terwijl voor de nieuwe oorspronkelijke gezangen meestal gewone psalmwijzen waren uitgekozen.

Ziedaar een bundel Euangelische gezangen, om nevens het boek der psalmen by de openbare godsdienst in de Nederlandsche Hervormde gemeente gebruikt te worden, op last van eene Synode byeenvverzameld en in orde gebracht van de jaren 1612

tot 1615! Het is inderdaad een hoogst opmerkelijk verschijnsel. Wel verdient deze proeve eene levendiger belangstelling dan haar by hare verschijning is ten deele gevallen. Een dichte sluier ligt toeh over de geschiedenis van dit boek verspreid. By herhaling is door de uitgevers nadrukkelijk verklaard, dat de invoering der gezangen niet op hun lastbrief stond geschreven, maar dat de uitgave plaats had om de gemeenten in staat te stellen haar oordeel over het geleverde uit te spreken. Wat is er van deze zijde op geandwoord? Toen het werk in het licht verscheen, waren de gemeenten reeds drie jaren bekend met het genomen besluit. Ieder kon verwachten dat aan de uitvoering er van met ijver gearbeid zou worden. De eenstemmigheid tusschen de mannen van de Kerk en den Staat was immers algemeen bekend. Er is echter geen spoor in dien tijd te ontdekken, dat zich een enkele stem uit het midden der gemeente heeft verheven tegen het voornemen om een bundel gezangen by de psalmen ten gebruike te geven. Zou men in die dagen wel algemeen zoo rustig hebben gezwegen, indien men hierin eene schadelijke nieuwigheid had meenen te zien? Zoude er niet van een of meer pogingen gewag zijn gemaakt om de Synode van de uitvoering af te schrikken? Wy kunnen niet gelooven dat een Synode, die juist byeen geroepen was om vrede te stichten, zoo zeer den geest der gemeenten zou hebben miskend, dat zy met eenstemmigheid een besluit zou hebben genomen, hetwelk slechts geschikt zou wezen om juist het twistvuur terstond te doen ontbranden. Neen. Zy toonde zich te zeer met den geest des vredes beziel. Zy stelde de zaak van het kerkgezag onder de middelmatige of onverschillige zaken, waaraan zy niet zoo hooge waarde toekende, dat zy daardoor de minste ergernis zou hebben willen wekken. Had zy by de haar wel bekende gemeenten een sterke gehechtheid gevonden aan Synodale besluiten, die nog geen halve eeuw oud

waren, — er zou geen besluit als dit genomen zijn en in de kerkordening plaats hebben erlangd. Zeker ten minste zou de bundel achter zijn gebleven. Maar hy verscheen na drie jaren en in de uitvoerige voorrede mocht er antwoord zijn gegeven op verschillende bedenkingen, die men tegemoet zag, het blijkt er toch duidelijk uit dat zich nog by de gemeenten, in de vervolgen drie jaren, geen onrustwekkende tegenstand had geopenbaard, dien men noodig keurde te bestrijden. Integendeel, het wordt vermeld hoe vele godvruchtige gemeenteleden, onder wie er zeer aanzienlijke en bevoegde personen waren, niet enkel uit de provincie Utrecht, maar ook uit andere gewesten, het artikel met groote ingenomenheid in de kerkordening gelezen en de Synode tot de uitvoering met den meesten ernst hadden gedrongen. Wy hebben dus redenen om ons voor te stellen, dat het verlangen naar de uitbreiding van de verzameling gezangen, tot dus verre in de gemeenten in gebruik, vrij algemeen zeer sterk is geweest, zoodat de Synode in het geven van een gezangboek zelfs een middel kon zien ter bevordering van den vrede by de gemeente. Tot dit vermoeden hebben wy nog meer grond, als wy in de voorrede lezen, dat men te Utrecht, wel verre van met Marnix de gezangen achter de psalmen te verwerpen, met groote stichting na de avondvermaning en gebeden zong de Katholieke hymne: „Christe, die du bist dag en licht,” naar Luthers vertaling, welke reeds vroeg, tegen Synodale besluiten, achter het psalmboek een plaats heeft gevonden en behouden.

Vreemd moet het schijnen dat dit gezangboek zoo weinig de aandacht heeft getrokken. Onder de menigte schriften, die in die onrustige dagen zijn verschenen, vinden wy er niet een, waaruit blijkt hoe het boek is ontvangen. Het eerste bericht aangaande het lot des bundels wordt ons eerst in een werk medegedeeld, hetwelk in 1663, dus achtenveertig jaren later, is uitgegeven. Volgens den beroemden Utrecht-

schen Hoogleeraar Gijsbert Voetius die dit bericht gaf, zou een eerste proeve, die men met dit gezang in de kerk had genomen, niet gunstig zijn geslaagd. De voorzanger hief, zoo als hy van anderen moet vernomen hebben, aan. Maar het volk zweeg, en openbaarde zulk een afkeer van deze verandering, dat men zich genoodzaakt zag haar te laten varen. Naar hetgeen wy hebben opgemerkt aangaande den geest der gemeente, kan de oorzaak van dat zwijgend verzet wel niet gezocht worden in een algemeenen afkeer van gezangen, uit de hand van geliefde predikanten ontfangen en reeds drie jaren lang in stilte te gemoet gezien. Voet sprak over de dichterlijke waarde op eene ongunstige wijze. In zijn oog ontbrak het den liederen aan natuurlijkheid en eenvoud, zoodat hy ze gekunsteld, weelderig en ten eenemale ongepast noemde. De mogelijkheid bestaat, dat dit oordeel terstond door een of meer toongevers werd uitgesproken. Maar wannecr hy ze met de godsdienstleer niet overeenkomstig en bedenkelijk keurde, dan kan hy zeker niet gerekend worden den geest te hebben uitgedrukt, die een halve eeuw vroeger, de Utrechtsche gemeente bezield. Had Voet, die de Dordsche synode had bygewoond, niet zijn leven en krachten toegewijd aan de bestrijding van alles wat van de daar vastgestelde leer afweek, als ware dat de vreeselijkste kettery? Hoe moest hy dan wel oordeelen over iets, dat uit de hand der tegenparty was gekomen, al zou het hem onmogelijk zijn om in die gezangen eenigen aanval op zijne leerstellingen te bespeuren. Want was dit niet reeds in zijn oog hunne zonde, dat zy de Dordsche leerstellingen niet verdedigden, maar met stilzwijgen voorbygingen? Te Utrecht had men toch bepaald, dat de twistvragen van dien tijd door de Leeraren van Gods woord in de scholen, en elders in hunne byeenkomsten, vriendelijk besproken konden worden en dat de waarheid in alles naar Gods woord op vreedzame wijze mocht onderzocht worden, maar

men had tevens verklaard dat deze niet op den predikstoel zouden worden behandeld.

Wat er gemeld wordt van het zwijgen der gemeente waar de voorzanger zong, is ook zeer duister. Meer dan eens wordt in de voorrede met nadruk gezegd dat men tot de invoering eerst dan zou kunnen overgaan, wanneer de gezangen vooraf zouden zijn onderzocht door hiertoe benoemde mannen en met kennis van de synode, van de overheid en den kerkeraad van elke plaats, waar men het goed en stichtelijk zou vinden ze te gebruiken. Van zulk een onderzoek en eene daarop gevolgde goedkeuring nu is er nergens het minste spoor te vinden. Hoe zou eenig predikant deze bepaling overtreden, door by eene openbare godsdienstoefening, een gezang op te geven uit een boek, dat geenszins met de aanbeveling der vereischte besturen tot een kerkelijk gezangboek was gemaakt, en niet gerekend kon worden reeds even als het psalmboek, in de handen der gemeenteleden te zijn? Houden wy hierby in het oog, dat de uitgevers het oordeel en goedgevonden der Christelijke overheid en der kerkeraden zoowel als van de geheele gemeenten bepaald verlangden om te weten of deze of andere dergelijke liederen t' eeniger tijd geschikt zouden worden gekeurd, om op de Christelijke feestdagen en andere gelegenheden te worden gebruikt. Tot de openbare godsdienstoefeningen wilden de afgevaardigden ze niet toelaten dan, „nadat de Christelijke aandachtige harten daartoe van te voren door particuliere voorgaande oefening zouden zijn gewend.” Het is dus mogelijk dat de Utrechtsche Kerkeraad, kort na de verschijning van het boek, de gemeente in de gelegenheid heeft willen stellen om haar oordeel over het al of niet wenschelijke der invoering te kennen te geven en dat deze, in eene daartoe bepaalde samenkomst, door niet te deelen in het door den voorzanger aangeheven lied, op de minst gerucht makende maar toch zeer duidelijke wijze zich tegen

deze gezangen heeft verklaard. Zoo kunnen wy ons eenigzins voorstellen dat de zaak in het geheel niet de aandacht heeft getrokken van hen die anders gereed waren om iedere byzonderheid in den kerkelijken strijd dier dagen, door hulp der drukpers, algemeen bekend te maken in het belang van de eene of andere party. De afkeuring gold hier nu slechts den arbeid van een of meer dichters en zy kon dus ook komen van de zijde van hen, die de synoden hadden aangespoord tot het verzamelen van gezangen, welke in elk opzicht voor het gebruik der gemeente geschikt konden heeten.

Moesten nu de aangeboden liederen in hun soort, wat den vorm betreft, als voortreffelijk worden beschouwd, dan zou de verwerping meer beteekenis hebben. Maar wie op den bundel de woorden toepaste: „Er zijn goede by, en middelmatige, en slechte”, kan zeker niet van partijdigheid worden beschuldigd. De afgevaardigden hadden in hunne voorrede in niet een enkel woord eene byzondere ingenomenheid met het door hen verzamelde getoond en daarmede het bewijs gegeven hoe zeer het hun ernst was met hun uitgedrukt verlangen, dat de gemeenten geheel onbevooroordeeld in deze zaak uitspraak zouden doen. Van het recht, haar zoo duidelijk toegekend door de kerkvergadering, mocht, ja moest de gemeente gebruik maken. Wie haar de verwerping als zonde zou toerekenen, zou zonder eenigen twijfel een geheel anderen geest openbaren dan dien de Utrechtsche synode als den haren had uitgesproken. Met de vurigste liefde voor kerkelijke gezangen en wel voor gezangen in den geest van de hier geleverde, kon immers een zeer stellige afkeuring van den haar ter beoordeeling gegeven bundel zeer goed zijn te vereenigen. Aan meer dan een vierde gedeelte der gezangen ontbreekt toch het vereischte karakter ten eenemale, zoodat wy in plaats van liederen, samenspraken vinden, die aan God, Christus, Engelen, Petrus en andere vrienden, Pilatus

en den boetvaardigen moordenaar in den mond zijn gelegd. Als men voorts de taal hier te weinig eenvoudig, daar te weinig waardig oordeelde, dan zou ons dat vonnis, zonder eenige bitterheid uitgebracht, alles behalve onbillijk voorkomen. Men zou zelfs aan sommige gezangen eere kunnen geven, terwijl men toch het geheel zich als niet geschikt voorstelde. Daarenboven zou der gemeente niets te verwijten zijn, wanneer zy, acht gevende op de teekenen des tijds, de zaak der gezangen in die dagen vooreerst wenschte te laten rusten.

Hadden hare voorgangers het niet getoond, dat, hoe hoog een waardig kerkgezag door hen mocht worden gesteld, er toch nog hoogere belangen te behartigen waren?

Zy hadden verklaard, dat zy ongaarne aan iemand ter wereld den minsten aanstoot hiermede zouden willen geven en waar zy zich bereid noemden om, na 't vernemen van een gunstig oordeel der gemeente, de invoering te bevorderen, betuigden zy dat in een minder goedkeurend oordeel hun „niets, dat hun leed en onaangenaam zijn of misnoegen geven mocht, zou wedervaren. Zy mogen lijden dat ze in zulk een geval voor de huisselijke godsdienstoefeningen tot stichting worden aangewend of ook ten eenemale ongeacht blijven naar eens ieders welgevallen. Want wy,” zoo zeggen zy, „hebben in dezen niemand voor te schrijven, maar zoeken een ieder naar onze mate en gelegenheid te dienen in Christus Jezus.”

Hieruit zien wy dat het geringste teeken van afkeuring by de gemeente voldoende was om het gezangboek voor altijd ter ruste te verwijzen. Het onheilig vuur der godgeleerde twisten breidde zich al verder uit en er werd van dag tot dag meer beleid en inspanning vereischt om de verwoestende vlammen te bedwingen. Al waren nu zelfs de hier geschonken gezangen ook vol van zalving genoemd, de mannen des vredes

wachtten zich te recht de heilige olie in die vlammen te werpen. Van alle zijden werden de brandstoffen aangedragen. Onder den schijn van te ijveren voor de eer van God, stonden op godsdienstig en staatkundig gebied, leden van dezelfde Kerk als vijanden tegenover elkander. Het was voorwaar reeds meer dan genoeg. De vrees om den tegenstanders nog meer voedsel te geven, de breuke grooter te maken en de scheuring in de Kerk te bevorderen, deed de vrienden van het kerkgezang bereidwillig hunne wenschen ten offer brengen.

Met het korte bericht van Voet voor ons, zien wy ons volstrekt niet gedrongen tot gevolgtrekkingen en gissingen die anderen er uit hebben afgeleid, alsof het zwijgen der gemeente moest worden toegeschreven aan haren afkeer van den geest, die in de gezangen heerschende was. De gemeente zelve was immers voor verre weg het grootste gedeelte van Remonstrantsche gevoelens doordrongen en zou dus juist met geestdrift ook deze in hare kerkelijke liederen eischen. Maar te vergeefs wordt hierin gezocht naar de taal van partyzucht en drift, die van eenig leerbegrip het heil verwacht. De strijdkreet wordt er niet vernomen. Het leerstuk wordt nergens bepleit. In meer dan één zang klinkt de zucht om vrede in liefdevolle toonen:

Na vrede wy o Heere staan,
 Wilt ons dan nu begieten
 Met Christi salff, dien heyl'gen traan
 Van u Gena laat vlieten,
 Wy bleven eenwigh in 't verdriet,
 Zoo ghy die Heyl-fonteyne niet
 Tot ons en liet aff-schieten.

o Jesu Vorst in Hemel-ryck
 U Kerck eens brengt te samen:
 Maeckt haer hoe langs meer ws gelyck,
 Den Twistgeest wilt beschamen.

Verknoopt ons met der Liefden-bandt
 En brengt ons in u Vaderland
 In t' recht Jerus'lem; Amen.

Niets kan ons grond geven tot het vermoeden dat het gezang oproerige bewegingen zou hebben verwekt. Er wordt niet vermeld dat de predikant, gesteund door een gedeelte zijner hoorders, hetwelk hem aanhing, mede heeft gezongen, terwijl een ander deel zweeg of luide teekenen van afkeuring gaf. Wy zien in dat eenparig zwijgen veeleer een bewijs, dat hier in het geheel geen hartstochten in het spel zijn geweest en dat de gemeente het lot der gezangen heeft bevestigd in den zelfden geest, waarin zy geschreven en aangeboden waren. De Synode wilde, volgens de opdracht, het oordeel der gemeente kennen. Zy moest die liefst op de meest bedaarde wijze vernemen. Als wy dit in 't oog houden, dan kunnen wy, in plaats van er iets vijandigs in te zien, misschien het zwijgen zelfs als een door de voorgangers opgegeven teeken van afkeuring beschouwen.

De gezangen, die de Utrechtsche gemeente niet wilde doen hooren, waren al spoedig vergeten. Aldra zou ook hier een geheel andere toon worden vernomen, dan die in deze liederen heerschte. De predikant Bernard Busschop te Oijen, in Gelderland, achtte zich in 1615 geroepen om een lofzang te schrijven, waarin de leer, tot heden toe te Utrecht verkondigd, werd bestreden en de leer der verkiezing werd verdedigd. Van duizende lippen werden de klanken gehoord:

Wie sal de uitverkooren Godts verleyden?
 Wie sal mij van de liefde Christi scheidyden?
 Wie sal mij trekken uit sijn sterke handt?
 Duivel noch doodt noch doodelijke sonden,
 Sal ooit soo sterk of magtig sijn bevonden
 Dat se mij nemen sal dit seker pandt.

Van eene andere zijde mocht er gewezen worden op het gevaarlijke van de leer dat geen doodelijke zonden den uitverkorene uit de hand van Christus konden trekken, 23) de verzen werden er niet minder om gezongen, de triomf van de hier uitgesproken leer werd er niet door vertraagd. Nog maar drie jaren, en regeringsleden, die met de Synode van 1612 den vrede hadden willen bevorderen, maakten plaats voor mannen van een tegenovergesteld beginsel. De predikant Jacobus Taurinus voelde zich gedrongen om de stad Utrecht en den haat zijner machtige tegenstanders te ontwijken. 24) En nog een jaar later — en zeven predikanten uit de stad Utrecht werden om hunne Remonstrantsche gevoelens uit hunne bediening ontslagen. Het Sticht, waar men in 1618 slechts vijf contra-remonstrantsche predikanten telde, zag, in plaats van al de overigen, zich andere leeraars gegeven, die tot het bestrijden van den vroeger hier heerschenden geest geroepen waren. Busschop trad op onder de nieuw benoemde leeraars van Utrecht. De predikant van Vleuten, Dirk Rafaels Campuysen, wien wy niet zonder grond eene zeer naauwe betrekking tot den bundel gezangen toeschrijven, was onder de veroordeelden. 25)

VIII.

Kerkzang en muzyk volgens de Dordsche Synode.

Op Donderdag den 13 May 1619 zien wy te Dordrecht een kring van Nederlandsche Hervormde godgeleerden vereenigd. Op den vorigen Donderdag hadden zy de mannen, die uit andere landen waren overgekomen om de leer der Kerk vast te helpen stellen, vaarwel gezegd. Honderdvierenvijftig zittingen hadden zy met dezen gemeenschappelijk aan dat doel gewijd. Vervuld van blijdschap over den volkomen zegepraal, die hun geest over dien hunner tegenstan-

ders had behaald, waren zy des maandags daarop byeengekomen om te beraadslagen over de kerkordening, die in de nationale Synode te 's Gravenhage in 1586 was opgesteld. Het tweenezestigste artikel, daar bepaald, drukte zeer goed den geest uit dezer vergadering. Wat men voor drieëndertig jaren had meenen te moeten vaststellen, zonde nu als regel voor de Nederlandsche Hervormde Kerk gedurende een lange reeks van jaren gelden:

„In de kerken zullen alleen gezongen worden de 150 psalmen Davids, de tien geboden, het gebed des Heeren, de artikelen des geloofs, de lofzangen van Maria, Zacharia, Simeon. Het gezang: o God die onze Vader bist, enz. wordt in de vrijheid der kerken gelaten, dat ze 't zelve gebruiken of niet, zoo als zy 't goedvinden. De rest van de gezangen zal men uit de kerken weeren en zoo er eenige alreede in de kerken zijn ingevoerd, zullen die op de gevoeligste wijze nagelaten worden.” 26)

De gehechtheid aan de weinige hier genoemde liederen, aan het Hoogduitsch ontleend, moet dus by vele gemeenten zeer sterk zijn geweest, dat deze kerkvergadering zelfs niet krachtiger haar beginsel dorst te doen gelden.

Met groote tevredenheid kon de man die den voorzitterstoel had ingenomen, Bogerman, na weinig tijds de reis naar zijne Leeuwarder gemeente aanvaarden. Zijne woorden waren als wetten geëerbiedigd en voor de vonnissen, die hy over andersdenkenden had uitgesproken, hadden zelfs gelijkgezinden gebeeft. Zou hy niet mogen hopen, dat de Staten van Friesland hem de hand zouden leenen tot de uitvoering van hetgeen hy als boven alles verplichtend had uitgesproken? Hy bedroog zich, want toen hy op den 19^{den} September, op den landdag der Staten, verslag had gedaan van het verhandelde, werd hy door zijne medeaafgevaardigden luide beschuldigd van heerschzucht en aanmatiging, zoodat hy zelfs zijne

bediening onwaardig zou moeten worden gerekend. Te vergeefs spande Bogerman alle pogingen nog in om hier de Dordsche kerkordening te doen aannemen. Vruchteloos beproefde hy op de Friesche synode, in dezelfde maand gehouden, zijne amptgenooten tot medewerking te bewegen. De man die de eerste kon zijn in de algemeene kerkvergadering, zag zich als de laatste in de provinciale synode behandeld. Wat baatte hem de bepaling dat er aan de afschaffing van de weinige in de kerk nog gebruikte gezangen zou gearbeid worden? Terwijl elders de uitvoering er van noodzakelijk werd gekeurd, moest hy tot zijne ergernis bespeuren, dat de gemeenten, in wier midden, in wier nabylieid hy werkte, de liederen bleven aanheffen als weleer. Achter het psalmboek van Datheen, hetwelk de Staten van Friesland in 1586 te Leeuwarden hadden doen uitgeven, had men terstond eenige gezangen van Luther en anderen opgenomen. De gemeenten bleven er jaren later nog gebruik van maken. De reeds sedert vroegere eeuwen hier heerschende zucht om de hooge feesten met gepaste liederen te begroeten, was nog niet door de Hervormde Kerk uitgedoofd. Oude gezangen die hier zowel als in het naburig Duitschland, door het volk vroeger werden aangeheven, waren, met enkele andere van Luther en zijne vrienden, overgebracht en terstond by de vestiging der Hervormde Kerk aan de Friesche gemeenten gegeven. Het „Kyrie-leis”, sedert langen tijd in de heiligdommen der Friesche hervormden aan het einde van oude Kers-en Paaschzangen aangeheven, is door Bogerman niet verbannen, maar werd nog tot voor een eeuw hier en daar gehoord. 27) In het naburige Drenthe waren de gemeenten evenzeer te veel met het een en ander van ouds geliefde gezang ingenomen, dan dat zy het zouden hebben willen prijs geven. Negentien jaren nadat het vonnis te Dordrecht was uitgesproken, den 13^{den} February 1638, werd door Ridderschap en Eigenerfden, vertegen-

woordigende de Staten van het genoemde landschap, een nieuwe kerkorde vastgesteld, waarin de zaak van het kerkge-
zang niet was voorbygegaan. Het telkens vermelde gebed
voor de predikatie werd onder de gebruikelijke opgegeven,
terwijl in de vrijheid der kerken daarenboven gesteld werd
sommige geestelijke gezangen, die in sommige kerken nog op
de feestdagen gezongen werden, te gebruiken of na te laten.
Uit deze woorden blijkt het duidelijk, dat de Dordsche be-
paling geenszins de algemeene goedkeuring had gevonden en
dat de liefde voor de eens opgenomene liederen nog sterker
is geweest dan het geloof aan de onfeilbaarheid der invloed-
rijke Kerkvergadering. 28)

Indien wy daarvan nog een ander bewijs willen, dan be-
geven wy ons in de tweede helft der zeventiende eeuw, in
een der kerkgebouwen der Hervormde gemeente te Groningen.
De tafel des avondmaals staat er bereid. Een harer voor-
gangers wijst op de teekenen van brood en wijn en predikt
Christus den gekruisigde als den eenigen Zaligmaker van zon-
daren. Maar voor dat de scharen aan den disch die onder-
panden der hoogste genade ontvangen, openen zy de lippen
tot het aanheffen van een bedezang tot den Christus:

O Lam Godes onschuldich,
Aan stam des kruyces geslachtet,
Altijt bevonden geduldich,
Hoewel Ghy wordet verachtet,
All' sond' hebt ghy gedragen,
Sunst moesten wy vertzagen.
Ontfermt u onzer, o Jesu!

Wie eenigzins naauwkeurig luistert, bespeurt aan den in-
houd, dat dit lied der gemeente geen ander is dan het zeer
oude „Agnus,” het beroemde, aan een oud morgenlied der
Grieksche Kerk ontleende misgezang, hetwelk in vroegere eeuwen

in deze gebouwen door het choor gezongen werd, nadat hostie en kelk door de priesters waren geconsacreerd. Luther had gewild dat gedurende dit gezang, door Nicolaus Decius verduitscht, de avondmaalgangers aan het altaar zouden treden en de gewijde teekenen ontfangen. Tot heden toe was de gedachte aan den oorsprong van dit nachtmaalslied den hervormden hier voor hunne stichting niet hinderlijk geweest. 29) Straks echter zou het ook hier verstommen.

Een kille adem had de schoone bloesems, die op dit gedeelte van 's Heeren akker een tijd lang waren gespaard, doen afvallen. De goddelijke psalmen van het Oosten werden enkel op de lippen genomen, maar hoe was de frissche levensgeur, gloed en kracht van het oorspronkelijke niet by het overgieten door Datheen, verloren. Het zegel waarmede Rome de lippen had gesloten, was door de Hervorming weggenomen. Maar nog had een geest, die niet der vrijheid des Euangelies was, den geloovigen wederom een deel van hun recht, van hun begeerte onthouden. De hier ook zich openbarende behoefte aan Euangelische liederen, is alzoo met alle kracht onderdrukt op het woord van menschen, die in de psalmen des Ouden Verbonds alles zeiden te vinden, wat de Christen onder het Nieuwe Verbond noodig heeft.

Vreemd is het echter dat, waar die heilig genoemde psalmen met zoo duidelijke woorden het gebruik van speeltuigen tot de verheerlijking van God aanprijzen, dat daar zulks door Calvijn wordt voorgesteld, als iets hetwelk om der menschelijke zwakheid wille, onder het Oude Verbond toegestaan, maar onder het Nieuwe ongeoorloofd zou zijn. In dien geest hadden de Synoden zich tegen het orgel verklaard en menig spreker had den geest der Regering vrij sterk veroordeeld, waar deze aan het orgel nog in de kerken plaats bleef gunnen, om daar ten minste eenige diensten te bewijzen aan het volk, dat van ouds aan toon- en zangkunst zoo sterk was

gehecht. Maar het is als een groot geluk te beschouwen, dat die tegenstand, die van kerkelijke zijde kwam, met kracht is bedwongen. De Synode van Dordrecht achtte het in 1618 en 1619 niet eens meer noodig hare stem te verheffen tegen de orgels, daar deze immers hunne vroegere kerkelijke bestemming toen reeds geheel en voor altijd schenen te hebben verloren. Hare leden konden zich de mogelijkheid niet voorstellen, dat spoedig, niet eens twintig jaren later, het orgel, in plaats van nog meer te zijn vernederd, tot eenen hoogen rang, die met zijne oorspronkelijke bestemming overeenkomstig was, zou worden verheven. Is 't wonder, dat een ijveraar als Gijsbert Voetius, nog alle middelen aangreep om het beginsel, dat de Dordsche Synode had bezielde, ook hierin krachtig te verdedigen? Tegenover zijne party had zich echter een man vol kracht en talent, de beroemde Constantijn Huyghens, ten strijde aangegord, die orgeltoon en menschenstem by de openbare eeredienst wilde vereenigen. 30) Het goede voorbeeld was hiervan door Leydens regering, in overeenstemming met den kerkeraad, reeds gegeven in 1637. Langzamerhand werd dit ook in andere steden nagevolgd. Van nu aan mag de heerlijke stem, waaraan tot heden toe het zwijgen was opgelegd, niet slechts na de geeindigde godsdienstoefening worden gehoord en het oor streelen der menigte. Neen, de prediker geeft der gemeente den psalm op, dien hy het meest geschikt oordeelt by zijne rede en de gemeenschappelijke gebeden en dankzeggingen. Maar terstond doen nu orgeltoonen zich hooren. Statig door het heiligdom klinkende, verstoren zy geenszins de stemming waarmede het vereenigd gebed is opgezonden, doen zy niets te kort aan den indruk dien de prediking van Gods woord moet opwekken. Waar de Euan-gelieverkondiger doordrongen is geweest van de zucht om de schare tot verheerlijking van den Eeuwige te dringen, daar zal hy in den orgeltoon die zijne stem vervangt, een krachtigen

steun vinden. By dien toon gevoelt reeds de vergadering, dat zy met eerbied de taal des heiligen geestes op de lippen moet nemen. En hoor, welluidender klinken nu de stemmen der geloovigen, teederder luidt de betuiging des vertrouwens en der gehoorzaamheid aan den Allerhoogste, met meer gevoel wordt de belijdenis van zonde uitgedrukt, krachtiger verheffen zich de vereenigde galmen tot eer van den God alles heils. Waar de taal niet genoeg beantwoordde aan den onovertreflijken inhoud en geest der zangen, — waar aan de liefelyke samensmelting van zoo vele verschillende stemmen nog zoo veel had ontbroken, daar kwam het geluid van de te lang miskende heilige toonkunst, vriendelijk, krachtig ter hulpe. Verre van schade te doen aan de vereering van God in geest en waarheid, zou men nu beter al de beteekenis gevoelen van het psalmvers:

Het zijn heerlijcke dingen
 Als men U looft, o Heer,
 Als men des Hooghsten eer
 Met herten goet mach singen.

A A N T E E K E N I N G E N .

---

1) Jan de Bakker hoorde onder andere Latijnsche hymnen ook dit lied door zijne gekerkerde geloofsgenooten aanheffen, toen hy op den 15 September 1525 te 's Hage op den brandstapel stierf. Brandt. *Hist. der Reform.* I. 95, volgens wien (p. 104) in 1530 Teunis Teeks zoon van Naarden te 's Hage verbrand werd, terwijl hy zong: *Ik arm schaepken aen der heyde.* Met deze woorden vangen twee liederen aan in de (Doopsgezinde) *veelderhande Liedekens* by N. Biestkens van Diest, 159, 172. waarvan het eerste ook gevonden wordt in de (Hervormde) *Schriftuerl. Liedekens.* Leyd. 1595, p. 150. Wy voeren dit aan als een bewijs, dat onze Hervormden reeds vroeg zich van geestelijke liederen bedienden. In 't Antwerpsch Liederenboek van 1544. (Hoffmann von Fallersleben. *Hor. Belg.* XI. 140), wordt een wareldsch lied met dien aanhef reeds als een „oud” lied opgegeven. De melodie is gebruikt in de *Souterliedekens* VII.

2) J. C. Schultz Jacobi. *Geschiedenis van het Godsdienstig Gezang by de Lutherschen in de Nederl.* Utr. 1843, verklaart ons (bl. 8, 39, 50) de geringere belangstelling, die aan dit gezang hier ten deele viel. Ook Prof. Kist schrijft in 't *Archief voor Kerk. Geschied.* V. 463, dat dit lied in ons land zeer weinig is bekend geweest. De eerste vertaling verscheen twee en veertig jaren na het oorspronkelijke, terwijl zy reeds weer verworpen en door geene andere vervangen werd in het gezangboek, hetwelk bestemd was voor de Luthersche gemeente in de stad, waar de martelaars stierven. In 't Amsterdamsch gezangboek van J. v. Duisberg, in 1688 ingevoerd, is het ook niet meer opgenomen. Het verwondert ons dus wel niet, dat in de liederenboeken der Hervormden en der Doopsgezinden in ons land, in 't geheel geene vertolking van dezen lierzang wordt aangetroffen. Maar uit dit alles blijkt, dat dit

gezang geenszins de kiem kan heeten van het godsdienstig lied by het van ouds reeds zoo zanglievend Nederlandsche volk, zoo als Mr. H. J. Koenen meende in *De geestelijke Liederenpoëzij in Nederland. (Uitstafk IV. No. 5 en 6. By dit hoofdstuk vergelijk men Ypey en Dermout. Geschied. der Ned. Herv. Kerk, I. 542 v.v.*

3) J. van Iperen *Kerkel. Historie van het Psalmgezang der Christenen van de dagen der apostelen af tot op onzen tegenwoordigen tijd toe en inzonderheid van onze verbeterde Ned. Psalmbelijning uit echte gedenkstukken saamgebracht. Amst. 1777. 2 dln.*

4) Deze woorden luiden op verre na niet zóó sterk als velen willen doen voorkomen. Met het verheffen der psalmen boven de gezangen worden de laatste niet zóó verwerpelijk gekeurd door Calvijn als zijne volgelingen dikwijls hebben beweerd. Zijne woorden vinden wy in de voorrede van de tweede uitgave van zijn *Forme des prieres et chantz ecclesiastiques*, die geteekend is te Genève den 10 Juny 1543 en overgenomen in Datheens psalmboek (druk van 1567, zonder naam van plaats en uitgever).

In de eerste uitgave van 1542 had Calvijn 35 psalmen en Simeons lofzang, het Onze Vader, de Geloofsartikelen en de tien Geboden, opgenomen.

In 1562 verschenen *Les Pseaumes mis en rime françoise Par Clement Marot et Theodore de Beze; (Pseaume IX. Chantez au Seigneur qui habite en Sion et annoncez ses faits entre les peuples). A Lion Par Jan de Tournes pour Antoine Vincent 1562. Avec privilege pour dix ans.*

5) Naar het genoemde handschrift uit 1300 werden de eerste prozasouters hier gedrukt. De eerste druk die in 1480 te Delft verscheen, was reeds door verscheidene andere gevolgd, toen de Souterliedekens in het licht verschenen. Is. le Long, *Boekzaal der Nederd. Bijbels*, bl. 259, 376. Het blijkt hieruit dat by de opneming der lofzangen achter het psalmboek der Hervormden het voorbeeld van de vroegere eeuwen is gevolgd.

6) *Souterliedekens Ghemaect ter eeren Gods op alle die Psalmen van David: tot stichtinghe, ende een gheestelike vermakinghe van allen Christenmenschen. Colloss. int III Cap. Gheprent Thantwerpen op die Lombaerden veste teghen die Gulden kant ouer, By mi Symon Cock*

Anno MCCCC ende XL den XII in Junio. *Cum Gratia et Privilegio.* Van Iperen noemt verkeerdt een vroegere uitgave van 1539. bl. 98. Tusschen 1540 tot 1544 zijn er verschillende uitgaven verschenen, deels met een Deutsche en deels met een Latijnsche letter, die allen denzelfden datum op den titel voeren. Het privilegie was geteekend den 15 Sept. 1539 voor zes jaren. In 1545 zag eene nieuwe uitgave het licht. Wy vinden nog uitgaven in 1559, twee in 1564, 1565, 1584, 1610 te Antwerpen; 1566 buiten Keulen; 1598, 1604, 1613 te Utrecht. Het privilegie van 1539 vinden wy onveranderd nog overgenomen in eene der uitgaven van 1564 te Antwerpen by Claes van den Wouwere. Dit verhinderde echter niet dat in hetzelfde jaar in dezelfde stad eene uitgave by Hans de Laet verscheen.

Behalve deze waren er uitgekomen *Souterhiedekens I, Het vierde II, Het vijfde III, Het sesde IV. Het sevenste musyckboezken mit dry parthien waerinne begrepen syn de (1 eerste xlj, xliij, xl, xxix) psalmen van David met meer ander geestlycke lofsangen wt der Heiligher Schrift Gecomponeert by Jacobus Clement non Papa, den Tenor altyt houdende die voise van gemeyne bekende liedekens, seer lustich om singen ter eeren Gods. Gedruckt Tantwerpen by Vielman Susato wonende voer die Nyewe waghe In den Cronhorn.* Bassus *Cum gratia et privilegio Reg. Ma. Anno M.CCCCC.LVI. en (vii) ondertekent.* Strick.

Dat de berijming niet naar de gewone Latijnsche overzetting, maar naar den Hebreuwschen tekst is bewerkt, wordt door van Iperen ten onrechte afgeleid uit den Prologhe, waarin behalve eenige oude uitleggers, ook de Hebreuwsche tekst heet geraadpleegd te zijn. Wie de man is die verklaart ze met grooten arbeid en naarstigheit vergaderd te hebben, is uit het boek niet te bespeuren, maar dat hy geen ander is dan van Zuylen van Nyevelt, wordt algemeen aangenomen.

Of wy hem bloot als den verzamelaar, dan wel als den dichter van het geheel of van een deel moeten beschouwen, blijkt niet. Maria, die het privilegie gaf, was van 1530 tot 1555 Regentes der Nederlanden. Zy was de weduwe van Lodewijk, koning van Hongarije, en Bobemen en is bekend als eene vorstin, die de zaak der Hervorming aanvankelijk niet ongenegen was, zoodat Luther een viertal psalmen aan haar opdroeg, en zy zelfs, waarschijnlijk niet ten onrechte, als de dichteres van een gezang, dat in de Deutsche Evang. gemeenten gebruikt wordt, dikwijls wordt genoemd. Daar deze berijming zich geheel aan de bestaande prozasouters aansloot, toonde de Regentes echter zich volstrekt niet in strijd met haren broeder, wanneer hy na den slag by Mühlberg (1547) de drukkers liet zweren, niets tegen de Katholieke Kerk in het licht

te zenden. De Souterliedekens konden niet als on- of anti-katholiek worden beschouwd om het gebruik dat straks onroomschen er van maken zouden.

7) Tot de kennis niet enkel van hetgeen in Deutschland, maar ook in ons vaderland op het gebied des kerkelijken lieds in de zestiende eeuw is geleverd, is allerbelangrijkst: Ph. Wackernagel, *Bibliographie zur Geschichte des deutschen Kirchenliedes im XVI Jahrhundert*. Frankf. a. M. 1855, p. 493 vv., 685 vv.

8) *Psalmen Davids, na d' Ebreusche waerheyt, en d' alderbeste Exemplairen of Translatien; Liedekins-wys in dichte ghestelt, op de voysen en Mate van Clement Marots Psalmen* Auteur L. D. H., Ghendt by Ghileyn Manilius, 1565, met Privilegie voor drie jaren. Behalve de tien geboden, de geloofsartikelen, 't Gebed des Heeren, de groet des Engels: Ave Maria, Simeons lofzang, vinden wy hier ook een „benedictie voor en een gratie naer de Maelydt en Den Paternoster utgheleyt naer 't verstandt der heilige Doctoren,” welke echter niet op noten zijn.

9) *De Psalmen Davids, in Nederlandischer sangs-ryme, door Jan VVtenhove van Ghentt. Wartoe toegedaen syn de gesangen Marie, Zacharie, Simeonis, mit t'samen den tien geboden ende gebede des Heeren, mit noch anderen. Item, is hier noch voor iegheliken Psalme gesett syn inhoudt: ende aent einde een voeghlick ghebedt daroppe: Altemael to nutte der Gemeynte Christi. Psal. 9. b. 12. Jacob. 5. c. 13. Ghedruckt to Londen by Jan Daye den 12 Septembris 1566. Cum gratia et privilegio.* Dat deze psalmen by de Ned. Hervormden in Engeland in gebruik zijn geweest, blijkt uit de aanhalingen in de *Christelicke Ordinantiën* van 1582. Ook uit de voorrede van Wingius maken wy dit op.

De geheele bundel behoefde daartoe niet afgewerkt te zijn. Utenhove had zich in het overbrengen, niet aan de orde, waarin ze voorkwamen in het psalmboek, gehouden.

By den derden druk van de *zesentwintig psalmen ende andere gesanghen, die men in de duydsche gemeynte te Londen was gebruikende*, Embden 1558 vinden wy toch reeds een gedeelte van den 119^{den} psalm. Wanneer men op de zangwijzen acht geeft, dan ziet men ruim een derde gedeelte aan de Fransche ontleend en deze zullen wel de laatst bewerkte zijn.

Onder de negen gezangen worden er twee berijmingen van het Gebed

des Heeren, de geloofsartikelen, een dankzegging over de drie hoofdstukken onzer zaligheid en een kort gebed voor de predikatie gevonden.

10) Het psalm- en gezangboek van Van Haeght, dat oorspronkelijk 51 liederen bevatte, is van 1616 tot 1688 zeer vermeerderd en gewijzigd door de Amsterdamsche gemeente gebruikt. In het gezangboek van van Duisberg, dat van 1688 tot 1780 het vroegere verving, vinden wy nog Luthers twaalf geloofsartikelen, (zonder het by ons ingevoegde 3de vers,) en het gebed des Heeren, naar Utenhoves vertaling.

11) In het *Evangelische Gesangbuch Herausgegeben nach den Beschlüssen der Synoden von Jülich, Cleve, Berg und von der Graffschaft Mark*. Elberfeld 1859, vinden wy dit als een gezang van onzen Utenhove vermeld.

12) Luthers Kerslied: *Gelobet seist du Jesu Christ dass du Mensch geboren bist*, had zijnen grond in een oud gezang, dat in sommige streken van Duitschland, by Roomsche gemeenten door het volk werd aangeheven. Utenhove volgde de twee eerste regels in drie verzen na, om den Heiland voor de weldaad van zijn geboorte, dood en opstanding te prijzen. De vertaling van Luthers beide hier vervolgens genoemde gezangen, waarvan de Hervormde gemeente zich nu bedient, heeft zy te danken aan Joh. Eus. Voet. De „Bedezaag” is met een kleine verandering aan Hendrik Ghysens bewerking ontleend.

13) Een zeer belangrijke bydrage tot de kennis van dezen, dikwijls zeer verkeerd beoordeelden man, is ons gegeven door Dr. H. ter Haar in zijn *Specimen historico-theologicum, Petri Datheni vitam exhibens. Accedit brevis de ejus scriptis, indole ac meritis disquisitio*. Traj. ad Rh. 1858. Men vergelijke hierby vooral p. 31, 108 sqq.

Volgens Andr. Andriessen *Aanmerkingen op de Psalmbelijming van P. Dathen* 1756, zagen er in 1566 uitgaven buiten Londen, te Heidelberg en in een ander niet genoemde plaats het licht. In de *Psalmen Davids wt den fransoischen dichte in nederlantschen ouergeset door P. Dath*. Tot *Rouaen* by Abel Clemence 1567, zijn Luthers Gebed des Heeren en dat voor de predikatie van Utenhove overgenomen.

In een anderen druk van dat jaar, zonder opgave van plaats en drukker, vinden wy onder de *ander* (9) *Lofsanghen wt den Franchoyischen Dichte*. In *Nederlantschen ouergesedt ende door denselven wederom ouersien en verbeterd door Petrum Dathenum*, ook nog het „Gebed voor

den Eten, verduitscht door P. H. en de Dankzegging na den maaltijd." In de Leydsche uitgave van 1587 zijn er Luthers geloofsartikelen en avondhymne bygevoegd.

14) Zie dit in de *Acta Synodi Wesaliensis*, by Kist en Royaards in het *Archief voor Kerk. Geschied.* V. 439. In het *Kerkelyk handboekje* worden zy met die der volgende synoden medegedeeld.

15) *Hand. der prov. syn. van Holland en Zeeland, te Dordrecht in 1574.* Art. 43. De *Hand. der nationale syn. der Ned. Duitsche en Walsche Kerken, zoowel inlandsche als uitlandsche, te Dordrecht in 1578.* Hoofdst. IV. Art. 24.

16) In de voorrede voor den tweeden druk van zijne psalmberijming verklaart Marnix, dat Datheen „zelve in zijn leven meer dan eenmael bekent heeft, dat de sijne hem schier als eene ontijdige geboorte waren afgedrongen geweest, soodat hy se in vele plaetsen niet wel oversien en had ende om de onervarenheyt van de Hebreisscher sprake was gedwongen geweest, sijne oversettinghe uit eene andere oversettinghe te maken, soodat daer vele dingen waeren daerop wel behoorde naerder gelet te worden. Somwijlen seyde hy vrymoedelijck uit, dat hy grootelijcx wenschte dat de onse (die van Marnix) in de ghemeynten Godes mochten worden aenghenomen, als die met der Hebreisscher waarheyt naeder overeen quamen." — W. Broes, *F. van Marnix aan de hand van Willem I.* Amst. 1839. II. I. 147.

17) *Hand. der nation. syn. te Middelh.* in 1581. Hoofdst. III, art. 15.

18) De synode had besloten eene nieuwe overzetting des Bijbels te bezorgen en wendde zich tot van Marnix, als tot de volvoering van dit werk allerbekwaamst. Zy deed dit met eenparigheid van stemmen en verklaarde hare hoop op de meest voortreffelijke overzetting te bouwen op grond der door hem geleverde psalmen. Wanneer wy op den geest en toon van den brief acht geven, hebben wy geen recht om de synode van onoprechtheid te beschuldigen, als ware de hier geopenbaarde zorg voor ergernis by het vervangen van het oude psalmboek door een nieuw, — niets anders dan een voorwendsel en als had men reeds vooraf besloten om zijne psalmen te verwerpen; — terwijl men toch zijne Bijbelvertaling op zoo eerbiedigen toon begeerde. V. Iperen I. 490, 141. Zie *Hand. der Haagsche synode*, 62.

19) N. C. Kist. *Het Kerkel. Orgelgebruik bijzonder in Nederland in het Archief X. 189.*

20) *Het Boeck der heylige schriftuerlycke Lofsangen uyt den ouden en nieuwen Testamente by een getogen, ende in Nederlandtschen dichte nae de Hebreïssche en de Grieksche waerheyt trouwelyck overgeset door Philips van Marnix, genaemt van Sint Aldegonde.* (Paul. tot den Coloss. int. III Cap.) Middelburg 1591. Wy vinden hier de lofsangen van Mozes (Exod. 15, Deut. 32), van Debora (Richt. 5), Anna (1 Sam 2), David (1 Chron. 17), Salomo (1 Kon. 8), Hiskia (Jes. 38), Jesaja (5, 25, 26, 53), gebed van Daniël (Dan. 9), Jona (2), Habakuk (3). Uit het Nieuwe Testament worden de lofsangen van Maria, Zacharias, der Engelen, van Simeon, de 10 geboden, het gebed des Heeren en de 12 geloofsartikelen hier aangeboden.

21) Koelman in zijn *Pointen van nodige Reformatie.* Vliss. 1678, bl. 188, betreurt het zeer, dat men voor de preek te Dordrecht op elken Zondagmorgen de geloofsartikelen, te Groningen en Leeuwarden het gebed voor de predikatie en in Utrecht den Ambrosiaanschen avondzang aanhief, ja in Friesland's hoofdstad nog het kyrie-leis op Kersfeest deed hooren.

Een allerbelangrijkst *Bericht aangaande Evangelische gezangen in Nederl. Herv. gemeenten voormalig gebruikt*, wordt ons medegedeeld door Prof. J. Heringa, Ez. in zijn *Kerkelijke Raadvrager en Raadgever.* Utr. 1826. II. 245. 490. Van het geheel onbekend geworden gezangboek werd door hem een exemplaar gevonden en aan de academische bibliotheek te Utrecht vereerd, nadat hy eerst het publiek al het belangrijke er van had aangewezen en medegedeeld. — Uytendogaert had in 1591 medegewerkt tot de niet uitgevoerde Kerkordening. waarin (art. 23) bepaald werd, dat men niet meer dan de zes ingevoerde gezangen zou mogen gebruiken. Dat hy, by den strijd en de onrust, waarin hy gewikkeld was, ook een vurig ijveraar voor de gezangen zou willen zijn, is niet waarschijnlijk, schoon hy de uitgave van den bundel te 's Hage, als predikant aldaar, mede kan bezorgd hebben. Aan Camphuysen te denken als dichter van een of meerder gezangen, ligt by de hand, daar deze in dien tijd te Utrecht woonde en met den predikant Taurinus byzonder bevriend was.

22) In de voorrede wordt er gezegd dat „onder het pausdom in sommige oorden, den gemeenen man in handen waren gelaten eenige

geestelijke liedekens die men leyssen noemde [hier ten onrechte van „laudes” afgeleid], sommige heel, sommige half (neder) duitsch en Latijn als: *Een kindeken is ons geboren, Puer nobis nascitur, In dulci jubilo, Dit 's den dag der vrolijkheid. Christus is opgestanden.* En dit waren nog van de beste, doch zeer jammerlijk in rijm en rede byeengestommeld. Evenwel hebben eenvoudige, simpele harten deze in hunne huizen gezongen, opdat zy niet mogende den Heer in de gemeente openlijk loven in hun moedertaal, zich in hunne familiën zouden behelpen zooals zy best konden en met zulke stof als zy hadden.” Uit deze was hier overgenomen: „Een kindeken is ons geboren In Bethleem,” in de meeste oude Liederenboeken te vinden.

23) Brandt. *Hist. der Ref.* II 321.

24) Brandt. II. 820.

25) Brandt. III. 390 vv.

26) Zie Art. 69 van de Kerkordening in de *Nahandelingen der Dordsche Synode.*

27) Zie Dr. E. J. Diest Lorgion. *De Ned. Herv. Kerk in Friesland*, Gron. 1858, bl. 65. *Gesch. van de Kerkherv. in Friesland.* 129. Leeuw. 1842. Door de Staten van Friesland werd de Hervormde kerk, in 1580 als die van den Staat erkend en beschermd. De uitgave van een Psalmboek ten dienste der gemeenten was een der bewijzen van de zorg, die zy hadden voor de bevordering der goede zaak. Een exemplaar er van wordt vermeld in den catalogus van Is. le Long, N°. 1214. *De Psalmen Davids, als vooren (n. l. van Datheen) geheel op Noten, mitgaders eenige Liederen Lutheri en andere.* Leeuwarden by Peter Hendricksoon van Campen, door *Costen van de Staaten van Vrieslandt* 1586. *Seer Raar.* Volgens dien titel hebben wy niet aan vele, maar aan eenige liederen te denken en hebben wy die ook niet reeds in andere uitgaven van Datheens psalmboek opgemerkt? In de Leydsche uitgave van 1587 vinden wy toch reeds, nevens enkele Bijbelsche gezangen, — het Onze Vader, de geloofsartikelen en de hymne: Christus, die du bist, van Luther, — even als een Gebed voor en een dankzegging na den eten van een andere hand en het Gebed voor de predikatie. Vermoeden wy dat er in de Leeuwarder uitgave nog meer liederen zijn opgenomen, — wy denken dan aan de door Koelman vermelde gewoonte, te Leeuwar-

den in 1678 nog heerschende, om op den eersten Kersdag vóór den psalm een klein gezang aan te heffen dat met Kyrie-eleys sloot, en wy brengen ons voor den geest het verhaal van Heringa (bl. 351), dat de voorzanger in de gemeente te Beetsterzwaag nog na 1750 op 't Paaschfeest voor de gemeente het oude:

Christus is opgestanden
Van des martelaarsh(b)anden. Kyrie-leis.

aanhief. Zouden het niet de overblijfsels zijn van hetgeen in vroeger eeuw der gemeente was geschonken? Dat juist in de drie noordelijke provinciën nog lang de sporen zich vertoonen van gehechtheid aan sommige gezangen, die elders vreemd schenen, laat zich beter verklaren, als wy ons voorstellen dat deze vroeger waren opgenomen in een psalmboek, uit Friesland afkomstig en in deze streken dus verspreid. In latere tijden bediende men zich ook hier van de gewone, elders verschenen uitgaven der psalmboeken, waarin zy werden gemist, maar het zou ons niet verwonderen, dat de behoefte aan de eens met blijdschap aangenomen en nog vrij lang gebruikte gezangen later wel een afzonderlijken herdruk noodzakelijk heeft gemaakt. En wanneer wy dezen vinden in het in een volgende aantekening vermelde boek, dan zouden wy het getal en den inhoud en de dichters van deze gezangen kunnen kennen.

28) J. S. Magnin. *Overzicht der Kerk. Geschied. van Drenthe.* Gron. 1855, bl. 104.

29) Johs. Martinus, Pred. te Groningen. *De gekruysigde Christus.* Amst. 1689, 4^e druk, bl. 591. Dit vers komt voor onder het twaalfstal liederen, omtrent dienzelfden tijd uitgegeven te Groningen: *Eenige der voornaamste Geestelycke Liederen door D. Marth. Luther, Soo als die in de Nederlandsche Gereformeerde Kercken op eenige der Feestdagen gesongen werden. Mitsgaders de Gratias ofte Dancksegginge met een schoon geestelyck Morgen- ende Avont-liedt, om met de syne Godt te loven: Als oock een Geestelyck Bruydt-liedt der Geloovige ziele van Jesum Christum, haren Hemelschen Bruydegom. Gestelt over den 45 Psalm Davids. Seer bequaem om achter een Bibel of Testament in octavo te binden, die het niet en heeft, kan het noch ten allen tijden laten doen!* Gedrukt tot Groeningen, by Gerrit Klaessen, Boeckdrucker en Boeckverkoper, woonende by 't Kyck in 't jat in de graauwe kater (zonder jaartal. Het is echter bekend dat G. Klaessen van 1664 tot 1674 te Groningen boekdrukker was). Deze gezangen zijn deels op oude volks-

liederen gegrond, deels aan Luther (5), Decins, Matthesius, Nicolai, en Nic. Boie ontleend en komen alle in het Amsterdamsch Luthersch gezangboek van die dagen, (f 467, 469, 474, 494, 500, 502, 504, 515, 519, 562, 582, 591) ofsehoo in betere vertalingen voor. Als wy opmerken dat in deze verzameling — ten dienste der Gereformeerden nog wel! — hier en daar het „Kyrie-leis” aan de verzen, even als by Luther is vast-gemaakt, terwijl dit toen in onze Luthersche gezangboeken reeds door 't: „Heere ontferm U ons” was vervangen, — dan worden wy gedrongen tot het vermoeden, dat deze bundel niets anders is dan een herdruk van gezangen, die toen reeds zeer oud waren. Zy herinneren ons door taal en vorm aan de vertalingen uit het Duitsch, die voor meer dan eene eeuw waren in het licht gegeven. Zou het dan wel zoo vreemd zijn om te denken dat wy hier een lateren druk hebben van de gezangen, die in 1586 achter het Friesche Psalmboek van Datheen waren verschenen? Wy vinden dit nog waarschijnlijker als wy ons voorstellen, dat in het naburig Friesland, een oude Kerszang en het ook hier voorkomende oude: „Christus is opgestanden” met het „Kyrie-leys” niet slechts in denzelfden tijd, waarin deze Groninger bundel verscheen, maar ook nog byna een eeuw later, hier en daar werd gezongen, volgens de getuigenis van Heringa, p. 350, 351. Het zeldzame bundeltjen te Groningen uitgegeven, is beschreven door H. W. Haselhoff. *Jezus Christus, de Psalmen en de Eoang. Gezangen, mitsgaders de formulieren van Eenigheid.* Gron. 1841, bl. 102, die my wel in staat heeft willen stellen nog enkele nadere bijzonderheden dienaangaande mede te deelen.

30) C. Huyghens. *Ghebruik en onghebruik van 't Orgel in de Kerken der Vereen. Nederl.* Leyden 1640. Krachtig bestrijdt hy het onkerkelijk gebruik, waartoe men in zijne dagen het orgel by ons in de kerken had behouden. Dat er redenen bestonden om hier tegen te ijveren, blijkt duidelijk. Dat er veel meer redenen bestonden om in de plaats daarvan het orgelspel by de openbare eeredienst op te nemen, is iets waaraan byna niemand meer twijfelt. Aan eene vereeniging van kerkegezang en orgel schijnt de bekende Voetius in het geheel niet gedacht te hebben, toen hy in 1634 zijn hoogleeraarsampt aanvaardde met een inwijdingsdisputatie over „de orgelmuzyk, als geen deel of toevoegsel uitmakende van de openlijke eeredienst.”

HOOFDSTUK III.

VAN DE SYNODE VAN DORDRECHT TOT DE INVOERING VAN DE NIEUWE PSALMBERIJMING.

Wijst ons het Protestantsche Duitschland op zijnen Euan-
gelischen liederenschat en beroemt het zich op een getal van
meer dan 80,000 gezangen, aan wier hoofd die van Luther
staan, dan mogen wy wel zeggen, dat de Hervorming een
rijke bron van liederen heeft doen ontspringen. Als wy op-
merken dat tot op den tegenwoordigen tijd de belangstelling
en liefde der gemeenten daar nog telkens nieuw voedsel vraagt
en ontfangt, daar er jaar op jaar, door den arbeid van be-
gaafde dichters en dichtersessen, die rijkdom wordt vermeer-
derd, dan denken wy aan een stroom, die met kracht zijne
golven voortstuwt en met zijne frissche wateren de scharen
verkwikt en versterkt, die zich neerzetten aan zijne zoomen.
Eene vergelijking van onze vaderlandsche Kerk met die onzer
naburen, levert ons in dit opzicht voorzeker een weinig ver-
blijdenden aanblik op. Reeds terstond werden door den geest
der Zwitsersche Hervorming hier de perken zeer eng gemaakt,
waar binnen de stroom van het godsdienstig lied zich mocht
bewegen. Wy hebben gezien hoe die geest zich reeds zeer
vroeg deed gelden en in de Synode te Dordrecht met kracht
zijne heerschappy heeft gevestigd en wy vinden daarin de ver-

klaring van onze armoede tegenover den overvloed van onze Hoogduitsche broeders. Indien aan de Gereformeerde vaderlandsche kerk meer gelegenheid ware gegeven om zich zelve, onafhankelijk van vreemden invloed, te ontwikkelen, — zy zou ongetwijfeld op dezen weg niet zoo zijn achtergebleven.

Dat de oude liefde voor den zang door de Hervorming toch geenszins by het volk is onderdrukt, blijkt duidelijk genoeg. Ook hier moest de mond overvloeien van het geen de harten vervulde. De bron was ook hier geopend. Om hiervan de bewijzen te vinden, hebben wy onzen blik te vestigen op hetgeen de geschiedenis meldt ten aanzien van het godsdienstig gezang by de Hervormden voor en vooral na de Dordsche Kerkvergadering. Wy zullen dan zien hoe de stroom zich hier by zijnen oorsprong verdeeld heeft in drie takken, waarvan de eerste aan de begeerte van enkele personen en kleinere kringen voldoening beloofde en onafgebroken, zeer bedaard en effen, binnen zijne oevers voortging. Behoeven wy te zeggen dat hier bedoeld wordt op geestelijke liederenpoezy, die geschreven werd met het doel om den geloofsgencot by zijne eenzame of huisselijke godsdienstoefeningen te dienen of in stichtelijke gezelschappen de gesprekken en gebeden af te wisselen? Aan die behoefte hebben onderscheidene mannen met meerder of minder geluk trachten te voldoen. De tweede tak werd terstond door krachtige middelen verhinderd zijne wateren tot zegen voor de geheele gemeente voorwaarts te stuwen. Maar toch zullen wy het aanschouwen hoe nog, na de strengste maatregelen, een enkel spoor is aan te wijzen, dat hy op een enkele plaats te voorschijn zoekt te treden, om echter al spoedig weder gesmoord en bedekt te worden, totdat eerst later hem een vrije loop zou worden gelaten. Nu zullen wy het oog slaan op de zeer schaarsche teekenen, gedurende het hier behandelde tijdperk in onze Hervormde Kerk, die ons doen zien dat de be-

hoefte aan gezangen voor de openbare eeredienst door enkelen althands is gevoeld en uitgesproken. By den derden der takken zal ons een tijdlang een weinig aangename indruk worden gegund. Daar wordt het ons te aanschouwen gegeven hoe de psalmen des Ouden Verbonds met de hoogste eeretitels als de uitvloeisels van Gods Geest zijn voorgesteld. Om al de frischheid en reinheid en kracht er van te doen smaken, ontbrak het der Kerk echter veel te lang aan vastheid en beleid, waar zy Datheens berijming bleef dulden en beschermen. Later zullen wy evenwel redenen hebben om ons te verheugen in de vele bewijzen van de vurigste liefde voor een waardig psalmingezang, die er door een groote schare van talentvolle mannen zijn gegeven en aan het einde van dit tijdperk zullen wy de Nederlandsche Hervormde Kerk gelukkig kunnen noemen, als in het bezit eener berijming, die het oorspronkelijke waardig is. Wy zullen in dit Hoofdstuk eerst spreken over het geestelijk, niet kerkelijk lied, om in enkele trekken op het merkwaardigste te wijzen wat door leden van de Hervormde Kerk op dit gebied is geleverd. Een tweede afdeeling is gewijd aan de beschouwing van het kerkelijk lied voor de openbare godsdienstoefeningen der Hervormde gemeenten in ons vaderland, waar wy slechts zeer weinig hebben op te merken. Eindelijk zal er gewezen worden op het kerkelijk psalmingezang. Het gebrekkige daarin, zoowel als de pogingen tot verbetering, maar ook de gunstige uitslag, waarmede deze bekrond zijn, moeten hier onze aandacht trekken.

I.

HET GEESTELIJK, NIET KERKELIJK LIED BY DE HERVORMDEN.

Om ons een juist begrip te doen vellen over hetgeen op dit gebied is geleverd na de Dordsche Kerkvergadering, zal het noodig zijn, dat wy eerst nog eens een blik slaan op den

tijd, die haar vooraf ging. Wy zullen dan opmerken, dat de vrees voor gezangen die niet uit den Bijbel zijn genomen, zoo als deze de invloedrijkste godgeleerden bezielde, geenszins aan het volk oorspronkelijk eigen is geweest, toen het zich tot den eenigen Middelaar wenschte te keeren. By het opkomen toch der Hervorming hooren wy het volk onder zijn kruis niet slechts zuchten maar ook zingen. En waar de druk, wordt verzacht en de straks verstrooide schapen in vrijheid zich mogen vereenigen, is het niet slechts een enkele, die te vergeefs zijne vrienden oproept om met hem een lied aan te heffen ter eere Gods. Neen, wy hooren duizende stemmen ineensmelten en een geheel volk zien wy opstaan om in eigen tale de groote werken Gods te verkondigen.

I. *Schriftuurlijke liedekens.*

Wanneer wy willen zien hoe zeer ons volk op gezang prijs stelde, dan behoeven wy slechts te letten op den grooten rijkdom van volksliederen, wier melodiën wy in de Souterliedekens vinden overgenomen. Toen de hervorming kwam, riep zy eene groote verandering in het leven. Op hoogere dingen werd het oog des volks algemeen gevestigd. Maar het was er verre van verwijderd, dat daardoor de stemmen, die straks zoo luide in huizen en op wegen hadden geklonken, tot zwijgen zouden zijn gebracht. De geest, die thands hier doordrong, zou deze niet smoren, maar waar zy tot heden toe al te zeer hadden gediend tot verheerlijking der zinnelijkheid, zouden zy nu den lof van de dingen des geestes verkondigen. Het Woord Gods klonk in de ooren van hen, die tot dusverre er vreemd van waren gebleven en hier en ginds zat er nu iemand neder, die het gevoel van vreugde over hetgeen hy gevonden had, uitstortte in een lied. Hy las het voor aan gelijkgezinden en straks werd het op een

bekende melodie door meerderen aangeheven. De dienstknechten van Rome bliezen dreiging en moord tegen de trouwe discipelen des Heeren, maar in plaats van kreeten der verwijfeling werden er in de gevangenissen en op de schavotten liederen gehoord, die weerklank vonden in de harten en met aandacht opgevangen, aldra door honderden zouden worden nagezongen. Merkt het hoe in het jaar 1530 een vijftwintigjarige martelaar, Teunis Teekssoon uit Naarden, den weg betreedt naar den brandstapel, te 's Hage bereid. Voordat hy zijn laatsten adem uit zal blazen, opent hy zijne lippen. De schare luistert. Het is de zangwijze van een minneklacht, die by de menigte zeer wel bekend is. Maar hoe geheel anders klinkt de melodie hier van de veege lippen. Een vaarwel aan de wareld, een toon van vertrouwen op Christus wordt er in vernomen. En ziet, na weinig tijds zal het lied der aardsche liefdesmart, geheiligd en herschapeu in een lied des geloofs, door de vervolgdén met geestdrift worden aangeheven. Op losse bladen gedrukt of door mondelinge overlevering onder het volk gebracht, worden liederen als deze door de Hervormden in de verschillende oorden des lands gezongen en onder hunne gezangen klinkt van nu aan gedurig het:

Ick arm schaepken aen der heyden
 Waer sal ick henengaen
 Ick moet van vrienden en van maghen scheidén
 En alleen op Christum staen
 Ende my op hem verlaten
 Dees werelts jolijt, in deser tijt
 En mach mijn siele niet baten.

Ook de Doopsgezinden gevoelden zich by de aanhoudende vervolging waaraan zy blootgesteld waren, te zeer door dien toon en geest getrokken, dan dat zy het niet zouden overnemen

en navolgen. By hen treffen wy dan ook niet alleen dit gezang aan, maar tegelijk nog eene andere omwerking, die straks in hunne verzamelingen, met tal van andere, werd opgenomen. 1)

Het was wel niet vreemd, dat zich, by het vermeerderen van den voorraad dier gezangen, de behoefte deed gevoelen om de verstrooide liederen byeen te verzamelen. Uit het verlangen der Hervormden naar zulk eenen bundel, waarin dergelijke godsdienstige volksliederen opgenomen waren, ontstond er aldra de verzameling: „Veelderhande Gheestelyke Gereformeerde Liedekens wt den Ouden en Nieuwen Testament, gestelt op A. B. C.” waarvan te Embden in 1558 een eerste druk verscheen, die door andere in 1563, 1580 en 1595 werd gevolgd. Twee jaren na de verschijning van den eerste druk van het Hervormde liederenboek, verscheen de eerste Doopsgezinde bundel, waarin gezangen van Hervormden oorsprong niet waren uitgesloten. Van hier dan ook, dat deze door vele Hervormden werd gebruikt, in wier behoefte de Hervormde uitgevers niet genoeg door nieuwe uitgaven saken te voorzien. De begeerte naar dergelijke gezangen was by de Hervormden aan het einde der zestiende eeuw nog zoo groot, dat men noodig keurde het gebruik van die (Doopsgezinde) bundeltjens tegen te gaan, „waarin vele liedekens gesteld en gemaakt waren door een blinden ijver, kwalijk leerende en gevoelende van de H. Menschwording van Christus, van den Doop, van de Ovrheid en meer andere punten, strijdende tegen het oude algemeen Christelijk geloof.” Te Leyden werd er daarom in 1595 een nieuwe uitgave van het Embder gezangboek van 1563 bezorgd, vermeerderd met aanwijzingen van de Schriftuurplaatsen, waarop in de liederen werd gedoeld, en met vele, deels in andere Liedereneboeken reeds uitgegevene, deels ongedrukte gezangen vermeerderd. Behalve 325 liederen, zijn hier sommige lofzangen en gebeden, zestien in getal, aan Luther en zijne vrienden ontleend, „welke

de Christenheid, zonder eenig gevaar of schade voor het geloof, mag gebruiken om God te zingen, te danken en te loven, welke niet anders zijn dan schoon ontloken bloeiende vruchten van alle Christenen in verscheiden tijden, uit den schat hunner harten voortgebracht, waaruit alle godvruchtigen een goeden smaak en voedsel der zielen mogen verkrijgen."

Deze en dergelijke liederen hebben weinig de aandacht getrokken van hen, die de geschiedenis der vaderlandsche dichtkunst hebben behandeld. Uit een letterkundig oogpunt mogen zy geen hoogen rang waardig worden gekeurd en even als by de Geuzenliederen, moge hier van de dichterlijke waarde weinig spraak kunnen zijn, — voor de kennis van den geest van ons volk in den tijd, waarin het ten bloede toe streed voor de vrijheid des gewetens, is er nog vrij wat uit deze gezangen te putten. Even als in de Souterliedekens en de „Ecclesiasticus" van Fruytiers, 2) zoo vinden wy ook hier den grootsten prijs er op gesteld, dat men zooveel mogelijk woorden gebruikte, aan den dierbaren Bijbel ontleend. Daardoor kon men zich zelve en anderen tevens gerust stellen, die even als Marnix, het godsdienstig gezang by de Nederlandsche Hervormden der zestiende eeuw, onder den strijd hunner dagen, tot het zingen van Schriftwoorden zochten te beperken. Dat er een hevige toon wordt aangeslagen tegen het pausdom, zal wel niemand kunnen verwonderen. Waren zy niet dagelijks in gevaar van hun leven ten offer te brengen voor de waarheid, die door het Woord van God hun was bekend geworden? De woning waarin men den Bijbel las en een vroom gezang zong, was slechts een enkele schrede verwijderd van den kerker. En hoe naby den kerker was brandstapel en moordschavot. In die dagen, waarin hun de tijdingen in de ooren klonken van het uitvaardigen of volvoeren van de verschrikkelijkste plakaten, klonk hunne profecy des oordeels over eene Kerk, die het zwaard opgeheven had tegen hen, voor wie Gods

Woord het hoogste goed, het richtsnoer van het leven geworden was. Maar treffend is het wanneer wy in een vliegend blad uit de gevangenis, een discipel des Heeren zijne broeders hooren opwekken tot zelfverloochening en afstand van wereld en zonde, om alzoo bereid te zijn om met den Bruidegom in te gaan. Aandoenlijk is het wanneer wy hier van hen, die met ieder uur tot de marteldood konden geroepen worden, de betuigingen der lijdzaamheid, de opwekkingen tot onderwerping en de vertroosting der hope op God ons hooren tegenklinken. Wy gevoelen het hoeveel redenen zy hebben om zich gedurig arme slachtschapen (Rom. VIII: 36) te noemen en zoet klinkt hun roepstem tot een in werken zich openbarend geloof en tot de vurigste liefde jegens elkander, ons in de ooren. Hoe worden wy vervuld met eerbied voor hen, die zich tot het sterven bereidden met een lied als dit:

Mynen sterfdach is nu ghecomen,
 Om Christus name soet,
 o Heer en wiltse niet verdomen,
 Die hier storten myn roode bloet.

Van Luthers lied op de eerste martelaren komt hier geene vertaling voor, — doch gezangen, waarin het sterven van verschillende andere geloofsgetuigen in het zuiden van Nederland wordt beschreven, ontbreken hier niet. De beschrijving van de wijze, waarop de eerste priester zoowel als de vier laatste slachtoffers te 's Gravenhage hun Hervormd geloof met hun bloed bezegelden, kan niet nalaten op ons nog een diepen indruk te maken, hoe weinig hierin ook voor een dichterlijken tooi gezorgd moge zijn. Het ongelukkigste zijn zeker, in ieder opzicht, de rijmen, waarin ijverige Hervormden leeringen meenden te moeten bestrijden, die de Doopsgezinden, ook in hunne liederenboeken, zochten voort te planten. Voorwaar, die vrome volgelingen van den goeden Herder hadden

wel recht op meerder achting en mededoogen van hunne Hervormde broeders, dan in menig dor en bitter strijdvers hier aan hen worden bewezen. Gelukkig zijn er vele verzen, die, met het oog op den tijd, waarin zy geschreven zijn, het christelijk gevoel weldadig aandoen. Aan een minnelied, dat in het Antwerpsche liedboek van 1544 nieuw heette, werd de melodie en de aanhef ontleend van het volgende:

Den lustelicken Mey Christus playsant
 Vol aller deuchden groene
 Is door den Heylighen Geest alsnu gheplant
 In alle gheloovighen coene.
 Die tot desen Meyboom schrijt
 Wort van sonden quijt,
 Zijn vreucht en al zijn leven
 Wil hem Christus minnelijck gheven.

Het vriesen, het sneeuwen is nu al gedaan
 De winter en mach ons niet dwinghen
 De Wet des Ouden Testaments is al vergaen
 De liefde moet al volbringhen
 Die vast aen Christus liefde cleeft
 Ende lief zijnen broeder heeft,
 Als hem selven na Paulus leeren
 Hy volbrenghet de Wet des Heerea.

De vogelkens singen op dat groene hout
 So vrolick onbedwonghen
 Dat zijn de Enghelkens menichfout
 En alle gheloovighe tongen
 Dese singhen nu, Glorie fijn
 Moet Christo in de hemelen zijn,
 Paey Mannen ende Vrouwen,
 Die op zijn woort betrouwen.

Die Meyboom Christus so jeuchdich bloeyt
 Met deuchden menigerhande
 Hy heeft ons met zijnen dauwe bespoeyt
 Zyn bloet tot eenen onderpande
 Coemt alle die belast zyt, en slaeft
 Tot my, seyt hy, ghy wort ghelaeft
 Ick sal u ontladen van sonden
 Myn Jock is licht bevonden.

Zulke liederen werden tot in het begin der zeventiende eeuw door de Hervormden aangeheven. 3) Wat den vorm betreft, dragen zy de kenmerken van overeenkomst met de volkszangen van vroeger eeuw. Is er verschil in de oorden en den tijd, waarin zy ontstaan zijn, zoowel als in de vervaardigers, — ook de taal is hier meer of minder zuiver. De versbouw en maat voldoen niet aan de regels der dichtkunst, die een later tijd streng heeft gehouden. Zy waren enkel bestemd om gezongen en niet om gelezen te worden. De zangwijzen zijn ontleend aan oude liederen, die op de lippen des wolks leefden, waaronder er ook nog steeds vele wereldsche zich bevonden, ofschoon het getal van deze veel minder is dan in de Souterliedekens en er veel meerdere van godsdienstigen aart in worden vermeld. De melodiën van een enkele Latijnsche hymne, van eenige psalmen en het volkslied: „Wilhelmus van Nassouwen” vinden wy vervolgens, even als die van verscheidene Fransche liederen, opgegeven.

Hoe gaarne het volk ook van deze gezongen gebruik maakte — er werd by de Hervormden nimmer aan gedacht om zich by de openbare godsdienstoefeningen er van te bedienen. Reeds vroeg was daartegen door verschillende synodale besluiten gewaakt. Terwijl de Doopsgezinden er geen bezwaar in vonden om hunne liederenboeken by hunne godsdienstige samenkomsten mede te nemen, zoodat wy onder hen nog een geruimen tijd nieuwe uitgaven van de bestaande of geheel andere

bundels in het licht zien verschijnen, heeft de Hervormde Kerk er met veel mindere achting op neergezien. Van pogingen tot zuivering of veredeling van het bestaande volksgezag tot kerkelijk gebruik is er geen enkel spoor te ontdekken.

Het gebrekkige van den vorm werd, by de buitengewone hoogte, waartoe binnen kort de vaderlandsche poezy door Vondel, Cats, Huyghens, Hooft en zoo vele anderen zich verhief, spoedig opgemerkt en wat men in Datheens psalmberijming wilde verdragen, verdroeg men niet in liederen, waaraan in het minst geen kerkelijk belang verboden was. Vele van de liederen waren daarenboven gelegenheidsverzen en hadden hunnen opgang te danken aan het oogeblik, waarin zy waren geschreven. De Hervormden, straks in het genot van de zegepraal op de onderdrukkers, konden niet meer de zangen op de lippen nemen, die in een voorleden tijdperk, onder het kruis waren geboren. Geheel andere gevoelens waren er in de gemoederen levendig geworden. Met het afwerpen van de slavenkluisters, waarmede Rome de zielen had geketend, hadden, helaas, de zonen en dochteren der Hervorming noch niet geheel zich vrij voelen maken van den vroegeren geest. De Bijbel was veroverd. Het recht om het Woord van God te onderzoeken was aan allen geschonken. Maar terwijl men op de puinhopen der oude Kerk met vreugde staarde en ijverig bezig was om het nieuwe gebouw op betere grondslagen op te trekken, was daar binnen de wanden der Hervormde Kerk een vuur te vroeg reeds ontstoken, dat maar al te zeer werd gevoed en met vernieling dreigde. De kinderen der martelaren betwistten elkander de pas zoo duur gekochte vrijheid. Velen stonden op, die het geloof hunner broeders wilden beheerschen en, by verschil van inzicht, met ketternaam en straffen dreigden. In zulke tijden verstomt de profecy. De geest des Heeren wordt bedroefd. De bronnen, waaruit de nieuwe lie-

deren moeten ontspringen , worden gesloten. Van de lippen wordt de toon van het eenstemmig gezang niet meer vernomen. En de vrome ziet op tot den hemel om hulpe en arbeid in stilte, opdat op den gelegden grondslag het Huis Gods worde gesticht.

II. *Stichtelijke Rijmen.*

Had de Kerkvergadering te Dordrecht over een groot getal van dienaren der Hervormde Kerk het vonnis der veroordeeling uitgesproken, — niet allen verheugden zich in dien ijver. In de gemeenten, die de plaats van geliefde leeraars door nieuwe ijveraaars voor de vastgestelde leeringen zagen vervangen, werden er nog verscheidenen gevonden, die den loop der omstandigheden zeer betreurden. Hun hart gevoelde behoefte aan de woorden van bemoediging en vertroosting, en meer dan een der verbannen predikers zocht aan die behoefte te voldoen. Onder velerlei gevaar en strijd trad een man als Dirk Rafaelsz. Camphuyzen 4) op voor scharen, die zijne gevoelens deelden en by het overtreden van de menschelijke bepalingen, die hem de Euangelieprediking verboden, achtte hy het een hooger gebod, om te spreken van hetgeen hy als de hoogste waarheid liefhad. Zijne schoone talenten wenschte hy op woeker te zetten en waar hem het spreken met geweld werd belet, daar moest de gave der poezy hem dienen om het heil van vele zielen te bevorderen. In het jaar 1620 verschenen er eenige Stichtelijke Rijmen van zijne hand, die aldra door andere gevolgd, met dankbaarheid werden aangenomen. Waar hy redenen meende te hebben om te klagen over de breuke van de Kerke, die hy had willen dienen, daar drong hem zijn geweten om in stilte aan haren opbouw en stichting te arbeiden. Al werd het hem onmogelijk gemaakt om onder den vroegeren titel van Euan-

gelieverkondiger op te treden, niemand kon hem verbieden onder den nederigen naam van Rijmer het geliefde werk te verrichten. Aan den zegen Gods zou het hem niet ontbreken by zijne ernstige prediking van godzaligheid, rechtvaardigheid en matigheid. Wie kon beter de vertroosting des Euangelies aan de lijdenden geven, dan hy die zelf, met het oog op den lijdenden Heiland, den bittersten drinkbeker had willen drinken, door den Vader hem op de hand gezet? Op wie van zijne tijdgenooten het oordeel moge passen dat zy den Bijbel zijn voorbygegaan en uit de scholen der oude wijsgeeren meer dan uit die van den Zaligmaker, de lessen die zy gaven, hebben ontleend: — hem treft het niet. Wanneer elders toch de Hollanders zich hoorden toeroepen, dat hunne privilegiën en vrijheid ten eenemale onder de voet getreden werden en er een Brutus gezegd werd te kunnen helpen, riep Camphuyzen in zijn „Lijdzaamheidsherinnering“:

Geen liefde tot het Vaderland
 Moet ons zoover vervremen,
 Dat wy, in plaats van God, ons hand
 Tot toevlucht zouden nemen.

Die door Gods Geest van zond' is vrij,
 Heeft geen tyran te schromen.
 Dit 's Vryheyds weg: Hierdoor moet gy,
 En elk, tot Vryheyd komen.

Geen Roomsche Brutus, maar Gods Soon
 Is 't voorbeeld van Gods kind'ren:
 Kruys lijden, brøngt ons tot de kroon:
 Kruys doen, zal z' ons verhind'ren.

Wie zijne rijmen met de vereischte aandacht leest, ziet hoe zeer hy overal den strijd voert tegen de zonde, die hy niet enkel in woorden en daden erkent, maar wier geheime wortels hy met een verwonderlijk scherpen blik weet bloot

te leggen. Het is die zonde, die hy schildert als de bron van de vreeselijkste ellende, zoodat van al 't verdriet hetwelk men ziet geschieden en waarvan de wereld overvloedig is, niets zóó betreuenswaardig is als de zonde.

Volgens hem heeft God de allerhoogste liefde getoond, toen Hy zijn allerwaardigsten schat, zijn hartverkoren Zoon om ons, ter wreeder dood gaf in der boozen hand, om ons heeft opgewekt tot een onsterfelijk leven, aan Zijne rechthand in majesteit gesteld, in hemel en op aarde volkomen macht gegeven, 't geweld van hel en dood gedaan in zijn geweld en die by zoo sterke reên Gods zegel heeft verkregen. Door kennis van Gods Zoon ontvliedt de mensch wareldsche begeerte en zucht en schaamt hy zich over de zonde, en wordt hy ons voorgesteld naar het Apostolisch woord in zijne wapenrusting. In woorden, aan den Heiland ontleend, stelt hy in zijn „wijze Koopman of van de ware verzaking zijns zelfs” het onvoldoende voor van eene geringere deugd, dan die door Christus zelve is voorgeschreven. Maar wie op God door Christus bouwt, wordt tot een vrolijk leven gedreven. En vraagt gy den dichter wat hem in 't midden van veel lijden, moed en krachten geeft?

Gods waarde Zoon, 't onschuldig Lam,
 Dat door den dood, den dood ontquam,
 En door zijn lijden, dat hy droeg,
 Het lijden eeuwig van hem joeg,
 Dat 's 't Oorlogsteken van ons vaan,
 Daar wy 't gezicht op moeten slaan:
 De Ster die voor ons henen licht
 En maakt een reyn en klaar gezicht:

De pilaar die ons onderstut,
 En alle lijden maakt te nut.
 Hy, Veldheer, is vooruyt getreên,
 En heeft zijn lijden doorgeleên:

Ons was ons deel ook weggeleyd,
 Nu is 't ons beurt: Weest nu bereyd;
 De Meester zelfs is voorgegaan:
 Hoe derf de leerling blijven staan?

Nooyt blijkt des Dienaars trouw zoo zeer,
 Dan als hy lijd met zijnen Heer.
 Wat Oorlogsman (tenzij vertzaagt
 En die na trouw of eer niet vraagt)
 En leed niet gaarn al wat hy mag,
 Zoo hy maar op zyn Hoofdman zag.
 Wie is er die met recht verflouwt,
 Wanneer hy Jesus, 't Hooft, aanschouwt?

Verwondert het ons wel dat die echt christelijke geest weerklank moest vinden ook in de harten van hen, die niet konden instemmen met vele zijner leerstellingen? Voorzeker het moest een diepen indruk maken, wanneer men in hem zag „dat voorbeeld komt by leer.” De voortreffelijke man, die in het jaar 1586 het levenslicht zag te Gorinchem, had, toen hy de betrekking van præceptor aan de Utrechtsche Latijnsche school vaarwel zeide, om zijne diensten aan de Hervormde Kerk als Euangelieprediker te bewijzen, niet kunnen gissen, dat, na twee jaren arbeids, die Kerk zijne diensten op zulk eene wijze zou afwijzen. De vriendschap met den Utrechtschen predikant Jacobus Taurinus, dien wy onder de ijverige voorstanders van de door Dordrecht veroordeelde leerstellingen vinden, had hem het herders- en leeraarsamt begeerlijk gemaakt, hetwelk voor hem, die te Leyden onder de trouwe volgelingen van Arminius zich geschaard had, aldra de bron van veel droefheid worden zou. Den herderstaf nederleggende over het kleine kuddeken, hem toevertrouwd, zien wy hem zwerven, nu hier dan ginds. Hy bevindt zich te Amsterdam en snood verraad dwingt hem de stad te ontwijken. Hy trekt naar Norden in Oostfriesland en vindt er een herberg, maar

hy moet er de verschrikkingen van een heerschende pest aanschouwen en helpen verzachten, totdat het oorlogzwaard hem van daar drijft naar Harlingen, waar het snood verraad hem aldra een langer vertoef ontzegt. Op Ameland zich veilig achtende; heeft hy te worstelen met de ongenade van een vijandig luchtgestel en het is te Dokkum, waar de gunst van de stadsregering gedurende eenige jaren hem een schuilplaats verleent, totdat op den 9^{den} July 1627 de ure sloeg, waarnaar hy reeds in zijn heimweelied: „Hoe lang, ach Heer!” had verlangd. Met de meeste naauwgezetheid des gewetens het spoor betredende, dat hy door zijnen Heer zag voorgeschreven, had hy zich het gemis van hetgeen hem het dierbaarste was op aarde getroost, en ging hy met dank en hope Hem te gemoet, dien zijne ziele liefhad tot in den dood. Als wy van de Stichtelijke Rijmen meer dan dertig verschillende uitgaven in de eerste anderhalve eeuw ons zien opgegeven, dan kunnen wy oordeelen over den prijs dien het voorgeslacht op dezen arbeid heeft gesteld.

In het begin der vorige eeuw werd er gezegd, dat het gebruik dezer voortreffelijke gezangen nog dagelijks toenam. Niet enkel in het krankvertrek of in de woning der smart lag dit boek geopend. Ook in de verblijven der vreugde klonken van de lippen van jongelingen en maagden, verscheidene van Camphuyzens liederen, tusschen andere, niet altijd van zoo geestelijken inhoud. Verschillende toonkunstenaren hadden van tijd tot tijd zich beijverd om hierop bevallige en liefelijke zangwijzen te vervaardigen, die ongetwijfeld mede hebben gewerkt om de liefde er voor levendig te houden. By het lezen bespeuren wy hoe verre deze rijmen zich, wat den vorm betreft, van de oude volksliederen onderscheidden. Camphuyzen had zijn voordeel gedaan met hetgeen vele zijner uitstekende tijdgenooten op het gebied der poezy hadden geleverd. Met recht stelde hy zich voor, dat alle zijne rijmen hun mate

of voeten in gelijkmatig getal van syllaben zouden hebben, om zoowel gelezen als gezongen te kunnen worden. Was men gewoon in zijn tijd, de syllaben naar den zang of het getal der toonen te leiden, hy wilde den zang veeleer geleid hebben naar de syllaben en de dichtmaat. Voor het lezen evenzeer als voor het zingen wenschte hy zijne verzen geschikt te zien. By zijn streven om zijne stukken zinrijk te doen zijn, bracht hy het zangerige meermalen ten offer: en het is er verre af dat wy al zijne rijmen, al wilden wy ze met volle overtuiging gedichten noemen, den naam van gezangen waardig zouden keuren. Voor zuiverheid van taal is er zeer gezorgd. Uitheemsche woorden en uitdrukkingen kwetsen niet het oor. Terwijl dichters van grooter talenten in zijne dagen door een te kwistig gebruik hunner geleerdheid, het eigenlijke volk niet tot zich konden trekken, had de voormalige praeceptor den geest der klassieke oudheid zeker niet minder begrepen dan dezen, als hy onder de deugden van een gedicht rekende, dat het nergens met Latijnsche of Grieksche geleerdheid praat, dat het geen gezocht gezwets voor den dag brengt, de namen van goden en godinnen gestadig mijdt, maar eenvoud en natuur tot zijne beeldtenis heeft. Dat hy den toon der psalmen kon aanslaan, mag uit de uitbreiding der psalmen, waaraan hy zijne krachten gewijd had, blijken. Was hy het misschien, die in het Utrechtsche gezangboek zijne geschiktheid voor de hymnen of kerkelijke lofzangen getoond had: het lot dat deze gezangen trof, de geest die nu de heerschende was, de omstandigheden waarin hy verkeerde, dit alles was wel niet geschikt om dat talent verder te ontwikkelen. Maar aan een dringender behoefte voldeden de zangen des christelijken levens, in die dagen, waarin zoo menig een gevaar liep om door den ijver voor bepaalde geloofsbegrippen, de heiligende strekking des christendoms uit het oog te verliezen. Daar lag in het puntige, spreukachtige

van zijne uitdrukking iets, dat tot nadenken opwekte. Maar terwijl er in lateren tijd door vele bewerkers van gezangen grond werd gegeven tot de beschuldiging, dat hunne zedellessen en voorschriften van plichten aan groote dorheid leden, en ten eenemale ongeschikt zijn om de gewenschte kracht uit te oefenen — is het hier geheel anders. Gevoeldet gy u verkwikt door den frisschen geur van de eerste liederen des geloofs, door een Luther aangeheven, en groettet gy deze als heerlijke bloesems, die, na een treurigen winter, de adem Gods had doen ontluiken op den akker der Kerk: wy willen in een later getijde die bloesems zich tot vrucht zien zetten. Al verdween nu ook die geur, die pracht, die in de lente ons streelde, wy verheugen ons niet minder dan voorheen. Zoo dragen de gezangen van Camphuyzen, waar zy tot heiligheid en godvrucht opwekken, telkens de duidelijke bewijzen, dat zy zijn voortgevloeid uit een hart, waarin een waarachtig geloof en vurige liefde tot den Verlosser van zonden en vlekkeloos heiligen Zaligmaker woonde. Daarom konden de stichtelijke rijmen, die geschreven waren door een man, over wien de Hervormde kerk een vonnis uitsprak, den toegang vinden tot de harten. Krachtiger dan de geest die hem veroordeeld had, sprak de geest, uit wien zy hunnen oorsprong hadden, en bracht voor latere geslachten aan de Hervormde Kerk zegen voor vloek.

III. *Gezangen van treurenden over Sion.*

Terwijl het in de Nederlandsche Hervormde Kerk niet ontbrak aan mannen, die met kracht zich deden gelden als ijverraars voor de vastgestelde leer en de leerstoelen deden weerklinken van strijdkreeten tegen alles wat daarvan afweek, — begon er hier en daar een klachte gehoord te worden, dat hierby de dringende behoefte van hart en geweten al te zeer

uit het oog werd verloren. Op ernstigen toon en in wel-sprekende taal sprak een der meest geachte Utrechtsche predikers het openlijk uit, dat de Hervormde kerk treurig was misvormd. Volgens hem werd voor de leer der godzaligheid de godzaligheid vergeten, hoorde men de waarheid belijden, maar werd er naar hare kracht op het leven te vergeefs gevraagd. De hervorming der leer mocht met blijdschap zijn begroet, — er was nog maar al te zeer stof tot treurgezangen en boeteliederen, by de vele blijken dat hart en wandel nog zoo veel behoefte hadden aan hervorming. De eerwaardige man, die de wonden van het door hem zoo zeer geliefde lichaam des Heeren toont, maar enkel om de geschikte geneesmiddelen aan te wenden, is Jodocus van Lodesteyn. Niet tevreden met deze zijne overtuiging by de prediking in de heiligdommen uit te spreken en door zijnen wandel aan te prijzen, verzamelt hy rondom zich op elken vrijdagavond een kring van gemeenteleden, die met innige belangstelling zijne woorden in de ziele prenten. Ook studenten worden in dien kring aangetroffen. Gelijk in diezelfde dagen Duitschland een Filip Jacob Spener (1635—1705) zag optreden, die in zijne stichtelijke vergaderingen zijne geloofsgenooten van de dorre en distelige velden eener kerkelijke rechtzinnigheid tot den frisschen stroom des levens, tot den levenden Christus wilde brengen, zoo handelde ook hier zijn waardige geestverwant. Hy ook voelde zich gedrongen om hetgeen zijn gemoed had vervuld, in geestelijke gezangen uit te drukken. Ze te vervaardigen noemde hy zijne uitspanningen. Om ze dienstbaar te maken aan het groote doel dat hem steeds voor oogen stond, wenschte hy ze te leggen op de lippen der vergaderden. Wel scheen de nood van het vaderland zoowel als van de Kerk tot treurigheid te roepen, maar zouden zy, wier deel op aarde niet is, niet altijd zich verheugen in den God des heils? En zou de

smart over Sions breuke hen niet treurzangen doen aanheffen? De Goddelijke Hoogheid is en blijft altijd, volgens hem, waardig, hoe het ook met hen en Sion sta, om met gezangen verheerlijkt te worden. De vromen zingen een lied in de nacht om wakende te blijven, en gaan alzoo hunnen Bruidgom te gemoet, wel droevig zijnde doch ook altijd blijde. Hoezeer deze overtuiging in hem leefde, mag wel blijken uit een viertal gezangen, door hem gedurende zijne gevangenschap in het fort Nieuw-Rees in Kleefsland geschreven en voor een gedeelte onder onze Euangelische gezangen opgenomen. Gezang 21 en 68 hebben toch hunnen oorsprong in een kerker, en zijn de duidelijkste bewijzen van de tevredenheid in Gods bestuur en van de zelfverloochening, waartoe zy opwekken. Op den 7^{den} November 1673 immers zag men een driehonderdtal ruiters den weg van Utrecht naar Rees inslaan. Negen van de meestgeachte bewoners van die stad zouden daar als gijzelaars worden bewaard, totdat de som van vijf honderd duizend gulden, die de Franschen, welke de stad bezetten, verlangden en die slechts ten halve was voldaan, geheel zou zijn betaald. Bitter waren de laatste en de eerste weken van een jaar, die de vrome balling daar doorbracht. Maar wie zal het zeggen, welke vreedzame vruchten der gerechtigheid die kastijding nog blijft dragen voor velen in de Hervormde kerk, die door zijne Euangelische gezangen zich leeren oefenen? Dat deze dichter den rechten toon van het kerklied wist aan te slaan, behoeft geene opzettelijke aanwijzing, als wy ons slechts herinneren dat het gezang: „Hoog omhoog,” en het: „Heil'ge Jezus my ten leven,” hem tot maker hebben. Opmerkelijk is het, dat dit laatste lied, in het Hoogduitsch vertaald door Bartholomeus Crasselius, 5) den man aan wien wy het eerste onzer Euangelische gezangen danken, onder de meest geschatte kerkliederen onzer naburen reeds lang werd geteld. Met alle recht keerde dit lied dan, nadat men ook met de vertaling

winst had gedaan, terug tot de Kerk, die den vervaardiger onder hare uitmuntendste dienaren mag noemen. Die Kerk heeft niet enkel by het opnemen van dit viertal, een hulde aan den dichter, maar eene groote dienst aan een later geslacht bewezen. Of ziet zy hare zorg om deze gezangen in een geschikter vorm aan te bieden, niet ruim vergoed, als de gemeente de oudste Euangelische gezangen onder hare meestbekende en geliefde blijft beschouwen? Trouwens de bron, waaruit het lied by hem opwelde, was een levend en krachtig geloof in den Zaligmaker, en dat is het wat er eene frischheid aan geeft, die zelfs, in weerwil van sommige verouderde vormen, nog ons aantrekt, terwijl wy de voortbrengselen van meer talentvolle dichters ter zijde leggen. Het verwondert ons dan ook niet, dat zy zoo zeer geliefd waren in de godsdienstige gezelschappen, die niet altijd in den geest des mans waren. Immers hoezeer hy zich overtuigd hield dat de Nederlandsche Hervormde Kerk voor twee eeuwen hoogst gevaarlijk krank, „en in een doodslaap was gezonken, zoodat zy haars Bruidegoms gestalte niet meer kende” — het was er zeer verre af, dat hy de vijandige houding zou hebben goedgekeurd, die deze vergaderingen allengs aannamen tegenover de Kerk, welke hy innig liefhad en die hy niet bestreden maar genezen wenschte te zien. Hoe zeer hy toch boven alle bekrompenheid verheven was en het goede waar hy het vond, erkende en opnam, blijkt onder andere ook uit zijne vertaling van het beroemde lied der Roomsche kerk: *Lauda Sion*, waarmede zeker vele ijverige Hervormden, zonder den oorsprong te kennen, zich tot de viering des Avondmaals hebben voorbereid. Maar hy beschouwde het zoo ook als een ergernis, die zonder grond door de zwakken in de gemeente of door tegenstanders werd genomen, als hy het gebruik van wareldsche melodiën hoorde veroordeelen. Met opzet koos hy die uit. „Gelijk alle din-

gen," sprak hy, „zoo is de zoetheid van den maattrant den Christen eigen. Heeft de wereld iets zoet gevonden en gebruikt, zy bezit het onrechtvaardig, wy nemen het onze." In de overtuiging dat het heil der zalige Engelen en der menschen daarin bestaat dat „God al en 't schepsel niet" wordt geacht en dat in het verliezen van zich zelve in God, het hoogste goed is te vinden, toonde hy, in het midden van de grootste rampen en by 't aangezicht des doods, geen anderen zin, dan dien hy eens uitdrukte in zijn lied:

Verblijd, verblijd u alle tijd,
 Dat is ons eeuwige erven,
 Getroost en sonder vrees te sijn
 In leven en in sterven.

De aard is ons, den hemel ons,
 Wat soud' ons meer gelusten?
 Dees aarde is ons een cort vertreck,
 Den Hemel ons eeuwige ruste.

En mensch en vee, En Engelen meê,
 En voor- en tegenspoeden,
 Segen en roeden
 Laat werken al so 't werken wil,
 't Moet werken ons ten goeden.

Den hemel self, dat schoon gewelf,
 Daar 't dag is sonder nagten,
 Is 't hoog vertreck daer 't Engele-choor
 Als singend' ons verwagten.

Want in de dood, De bangste nood,
 Is Godes soon ons 't leven,
 't Leven, het leven,
 Wy steecken 't hoofd ter kerker uit
 Om boven de wolken te sweven.

Zoo ging hy in 1677 van de aardsche gemeente, wier zonden hem in zijnen arbeid hinderden en liet aan haar zijne gezangen tot erfenis over. 6) Spreekt hy byna op iederen dag des Heeren, door zijne gezangen thands nog niet, in verschillende Protestantische bedehuizen, binnen en buiten zijn vaderland? De tijd is nog niet geheel vergeten, toen in godsdienstige geziinnen de Zondag met het een of andere lied van den beminden zanger werd geëindigd. Nadat de openbare godsdienstoefeningen waren bygewoond, vereenigde de vader zijne huisgenooten of enkele gasten om zich. De preek die men had gehoord, gaf aanleiding tot gesprekken. Tot afwisseling werden er straks eenige der meest gepaste gezangen aangeheven, menigmaal met toonen van het speeltuig vereenigd. Zoo verscheen er in 1752 nog de dertiende druk, waarin een bekwame hand de verouderde melodiën had verbeterd.

Zullen wy het als een vrucht van den opgang dezer zangen beschouwen, als wy al spoedig een reeks van gezangbundeltjens in het licht zien verschijnen, die duidelijk de kentekenen dragen van eenige verwantschap met de zijne? Wy gelooven onzen lezers weinig dienst te bewijzen, wanneer wy hier melding wilden maken van de verschillende boekskens, voor een groot gedeelte door predikanten geschreven, van wier bekwaamheid en ijver de Kerk betere bewijzen heeft dan hunne verzen zijn. Indien sommige daarvan meer dan eens gedrukt zijn, zy danken die eer niet aan hunne waarde, maar veel meer aan den verkeerden smaak van sommigen in de gemeente, die er het aanzijn aan had gegeven.

Heeft Lodensteyn aanleiding gegeven door sommige uitdrukkingen tot de beschuldiging, alsof hy een onrein mysticisme huldigde — het waren juist die uitdrukkingen, die het meest werden nagevolgd en overdreven door eene party, die luide hare aanklachten richtte tegen de Kerk, waar haar geest geen

voedsel kon vinden. Sommige denkbeelden, die in den man, wien de taal der poezy eigen was, ons minder aanstootelijk schijnen, worden ondragelijk, waar zy door mannen werden voorgesteld, aan wie de gave om ze in een dichterlijk kleed te hullen, ten eenemale vreemd was.

Onder deze laatsten willen wy echter niet gesteld hebben den man, die een eersten rang onder de liederendichters had kunnen innemen, maar die door eene geheel verkeerde voorstelling van het wezen des Christendoms, met zijne schoone talenten niet genoeg winste deed voor de zaak, die hy boven anderen meende te dienen.

Jan Luyken (geb. 1649 † 1712) had zich in zijne jongelingsjaren als een der uitstekendste kweekelingen van Hooft in het minnelied, even als een Hieronymus Sweerts onderscheiden. Maar terwijl deze laatste in lateren tijd aan de Kerk zijne liederen wijdde en voor zijne „Zieltochten omtrent de verrichting des H. Avondnaals en zijne Zedezangen” 7) den dank van vele gemeenteleden inoogste, had Luyken zich niet enkel van de lust zijner jonkheid, maar ook van de Hervormde Kerk verwijderd. Door de schriften van een Böhme, Bourignon en de La Badie en hunne geestverwanten op een dwaalspoor geleid, had hy met groote minachting op al het aardsche neergezien. Voor den roem by menschen en tijdelijk voordeel, zoo gemakkelijk voor hem te winnen, schrikte hy. Den arbeid, waartoe hy zoovele gaven ontfangen had, beschouwde hy beneden zich en in den waan dat hy alzoo „door het geloof zou leven,” zou hy zich enkel aan mijneringen hebbben overgeven, indien niet de nood hem had gedrongen, tot de etsnaald, die hy reeds had neergelegd, op nieuw de toevlucht te nemen. Vreemd van den kring, waarin hy zich geplaatst zag, had hy de afzondering lief en weinig in getal waren de geestverwanten, die aan zijne gezangen, ook al deels zoo als vele andere, op wareldsche zang-

wijze gesteld, den rang toekenden, waarop hunne dichterlijke waarde hun aanspraak gaf. De onpartijdige die 's mans levensbeschouwing betreurt, zal echter eerbied hebben voor het beginsel, waardoor hy zich liet bestieren en den liefelijken toon van het heimwee huldigen, die in de meeste zijner zangen klinkt en waarin gy hem spreken hoort:

Wech wereld met uw ydel weezen,
Gy zyt ons pelgrims veel te min,
Hoe schoon gy ook werdt aangeprezen,
Wy zetten u uit onzen zin.

Daar is er een dien wy beminnen
En die beminnenswaardig is,
Die speelt ons altyd in de zinnen,
Zyn trouw en liefd' is ons gewis.

o Pelgrim, troost u onderwegen,
Al schynt gy nooh zoo ver van huis,
Het is zo ver niet eens gelegen,
Aan 't eindje volgt de rust voor 't kruis.

Dan valt gy in een vollen zegen,
(Uit al dit wereldsche gedruis)
Door 't bloed van Jezus ons verkregen
Uw Vader in zyn armen t'huis.

Het laat zich wel verklaren dat Luykens gezangen by de zoogenoemde vrome gezelschappen der Gereformeerden moesten achterstaan voor die van veel minder begaafde dichters, wier geest men nog meer deelde. 8) Ten behoeve van dezen, verschenen er, behalve enkele Bloemlezingen, die by herhaling werden gedrukt, nog sommige nieuwe bundels, waarin aan het kleine deel, dat zich uitverkoren achtte, het begeerde voedsel werd aangeboden. Dat voor het Euangelisch Gezangboek

van de liederen van Luyken geen gebruik is gemaakt, is zeker toe te schrijven aan den minder gunstigen naam, dien hy om zijne godsdienstige denkwijze by de Kerk had achtergelaten, en dien men in het begin dezer eeuw zich moest herinneren.

IV. *Gezangen uit en voor het leven des volks.*

Een geheel ander beeld uit dezelfde dagen moet thands voor ons oog verschijnen. Wy worden met onze verbeelding geplaatst in een der vreedzame dorpen, die aan den oostelijken zoom van Gelderland zich verschuilen. Wie in de eerste jaren van de tweede helft der zeventiende eeuw zijne schreden tusschen de ruime korenvelden of onder het lommerrijk geboomte van Eybergen wendde en zich straks verlustigde in het aanschouwen hoe het riviertjen de Berkel leven geeft aan het bekoorlijke landschap, zou daar al licht den predikant ontmoeten. Er is niemand op den weg die hem niet minzaam groette, geen kind waarvoor hy geen vaderlijken blik of vriendelijk woord over had. De man gevoelt zich tevreden in het midden zijns volks en zijne gemeente acht zich gestreeld door de vele blijken van genegenheid, die zy dagelijks ontfangt van den man, wiens naam in latere eeuwen zijn volk nog met eer zal melden.

Willem Sluiter, die sints 1652, twintig jaren lang, onder vele beproevingen, der gemeente tot een voorganger was, had het vervaardigen van Christelijke gezangen niet slechts als zijne uitspanning, maar als een der plichten, waartoe zijn ampt hem drong, beschouwd, en prentte het der gemeente in, dat het tot hare roeping behoorde, om in psalmen, lofzangen en geestelijke liederen elkander te leeren, te vermanen en God te verheerlijken. Met dezelfde naauwgezetheid, waarmede hy aan het werk der prediking zich wijdde, schreef hy

tal van liederen over onderwerpen en in een taal die aan eenvoudige landlieden bekend waren.

Niet het dichten, maar het stichten achtte hy het eenige doel dat hem voor den geest mocht staan. En indien wy hem met kracht hooren getuigen tegen de hoogdravendheid en den schijn van geleerdheid, waarmede anderen hunne liederen meenden op te luisteren, en indien wy zijne gezangen zuiver zien van onverstaaubare oostersche beelden en uitdrukkingen, zoowel als van dat mystieke waas, dat door sommigen voor innigheid en diepte werd gehouden, dan willen wy in dat alles eene groote verdienste erkennen. De eenvoud en de helderheid van zijne voorstellingen zoowel als het vloeiende van zijn versbouw maken hem de plaats waardig die hy voor zich had gevraagd. Of zult gy het alleen als eene hulde aan den beminnelijken mensch, den invloedrijken leeraar beschouwen, als gy de liederen, door hem met milde hand uitgestrooid, op de lippen van zijne gemeenteleden verneemt? Het was een der grootste genoegens voor den dichter, als hy, op zijne wandelingen des daags, zijne zangen achter den ploeg of uit de werkplaats vernam, of als hy des avonds de toonen, zijner ziele ontvloten, door tal van stemmen uit of voor de woningen uitgebracht, heinde en ver over de velden hoorde klinken. Maar zeker pleit voor de voortreffelijkheid dier gezangen het veelvuldig gebruik, dat straks in steden en dorpen er van is gemaakt, zoodat er niet slechts in 1776, ruim een eeuw na zijn sterven, maar nog in deze dagen een nieuwe druk noodig werd gekeurd. Te meer heeft dit te beteekenen, wanneer wy opmerken, dat die eigenschappen, die wy hebben geprezen, gecenzins geschikt waren, om hun in de kringen waar men treurde over Sion, eene plaats te geven. Warsch van de twisten die de broederen verdeelden, bood hy aan den Remonstrantschen dichter Gerard Brandt, den vriend van zijnen trouwen vriend Vollenhove, de bewijzen van zijne hoogachting, en toonde als een broeder in Christus, hem de op-

rechtste belangstelling in zijne Euangeliebediening. 9) De beker des lijdens ging hem niet voorby. Van eene echt christelijke gade, die in de beoefening der gewijde poezy, in zanglust en muzyk, hem navolgde, na een echt van twee jaren beroofd in 1664, zag hy zich in het volgende jaar door een inval der Munsterschen gedwongen, voor verscheidene maanden zijne geliefde gemeente te ontvluchten. Nadat hy in het jaar 1672 door den vijand bedreigd, op nieuw de dierbare plek moest verlaten, vervulde hy te Deventer de predikdienst voor eenigen tijd, en aanvaardde daarna het herders- en leeraarsamt te Rouveen, van waar hy in December 1673 reeds tot een hemelschen werkkring werd opgeroepen. Maar de liefde voor zijne gemeente, die hy zoo lang had gediend, en van wier trouw hy zich verzekerd hield, had hem reeds gedrongen tot het schrijven van een „lijkrede,” een dichtstuk, waarin hy, als uit den hemel, zijnen geliefden de woorden van troost en heiliging op het hart wil drukken. Op zijn doodskleed vond men geschreven:

Dit is het laatste Gewaed.

Siet hier de kostlijkheyd, den rijkdom en den schat,
 Die 'k voor al 't aardsche goed ten lesten mee sal dragen.
 Daerom heb ik 'er noyt veel meê te doen gehad,
 Vermids myn oogen na een beter, opwaerd sagen.
 O mensche! wiens begeert' hier nimmer word versaed,
 Denkt immers op u eynd, als alles hier moet blijven,
 Behalven d' ed'le schat der ziel die met ons gaet:
 Ey wilt dit soo in 't hert als op uw graf-kleed schrijven.

Dezelfde man, die zoo na zyn dood nog tot zijne geliefde vrienden wilde spreken, zou in grooteren kring, in latere eeuw nog voortgaan met het door hem zoo trouw verrichtte werk, om stervenden voor het heengaan te bereiden. Zoo

dikwijls toch als een geliefde, by het sterfbed neergezeten, het Euangelisch gezangboek openslaat, en het gezang op den dood: „Wil my wanneer mijn sterfuur naakt,” (Gez. 185) of: het verlangen naar den hemel: „Hoe hijgt mijn ziel” (Gez. 190) den scheidenden voorleest, gebruikt by de woorden van Sluiter, zooals van den Berg ze had bearbeid.

V. *Zangen van eenen beroemde onder de dichters.*

In het jaar 1686 verscheen te Amsterdam in het gebruikelijke, deftige kwarto formaat een bundel: „Poëzy,” die de aandacht van het letterkundige publiek in hooge mate tot zich trok. De beroemdste dichters dezer eeuw waren ten grave gedaald en met het sterven van Antonides voor twee jaren en van Gerard Brandt in het vorige jaar, was de avond gekomen van den dag, waarop de vaderlandsche dichtkunst zoo zeer had gebloeid. De eenige op wien nog het oog harer vrienden was gevestigd, was Johannes Vollenhove, wiens „Kruistriomf” hem de algemeene toejuiching had waardig gemaakt.

Was het niet bekend dat Vondel hem een groot licht en zijn zoon in de kunst had genoemd? In de verzameling, die hy thands aanbood, had hy dit verhevene dichtstuk met alles wat hy later vervaardigd had, opgenomen. Gy vindt hier tal van dichtstukken, waarin de belangrijke gebeurtenissen des tijds op staatkundig en kerkelijk gebied, zoowel als uit het leven van zijne beroemde tijdgenooten of byzondere vrienden worden bezongen. Een vierde gedeelte van het werk is ingenomen door vertalingen, vooral uit de Ouden, terwijl het in eenige proeven moet blijken met hoeveel vaardigheid de Nederlandsche dichter ook aan de Latijnsche lier de hand wist te slaan. Wie slechts oppervlakkig het boek inziet, merkt het reeds dat de dichter by de uitgave zich een geheel anderen kring had

voorgesteld dan dien, waarvoor zijn oudere tijdgenooten Lodensteyn en Sluiter hunne gezangen bestemden. In meer dan een zijner dichtstukken hooren wy hem de kerkelijke twisten betreuren, die hy aan de „vergulde eerzucht” van sommige predikanten toeschrijft en waarvan hy aan Rome slechts voordeel en aan hervorming en Christendom de grootste schade voorspelt, zoodat hy uitroept:

Och broeders staakt dit twistgedruis,
 Bout Salems muur en daken,
 En smooit dien huistwist in Godts huis,
 Leert hier u zelfs verzaken;
 Leert nedrigheid van Christus kruis,
 En vrê met waarheid planten,
 Dat past Godts vrêgezanten.

Die geest was het die hem tot eenen warmen vriend van Sluiter en en tot een lofredenaar van diens arbeid maakte, hoe geheel anders ook de wegen mochten zijn, die beiden als dichters insloegen. Het volk dat Sluiter dagelijks las, kende Vollenhove niet dan by naam. Den lof van hen, die Lodensteyns bundeltjen of de Lodensteyniaansche duodecimoos naar hunne vergaderingen namen, had de Haagsche dichter niet gezocht, als hy tegelijk met zooveel dichtstukken van geheel anderen aart, een vierendertigtal godsdienstige gezangen aanbood, die een achtste gedeelte van den lijvigen kwartijn innemen. In twintig dezer gezangen worden verschillende byzonderheden uit de lijdensgeschiedenis des Heeren bezongen, zoodat reeds hieruit blijkt dat het gebruik er van tot enkele gelegenheden moest worden beperkt. By veel meer kracht en stoutheid, die niet altijd echter van hoogdravendheid en valsch vernuft zuiver blijven, ontbreekt het hier aan dien eenvoud en die innigheid en liefelijkheid, die ons de liederen van veel minder begaafde dichters zoo gemakke-

lijk op de lippen doen nemen. Wy zullen er ons dan ook niet zoo zeer over verwonderen, dat de gezangen van Vollenhove vrij onbekend zijn gebleven by het volk, terwijl wy van de zangbundels der vroeger genoemde dichters zoo vele uitgaven zien verschijnen en er zelfs van de wel niet onverdienstelijke, maar toch niet met die van Vollenhove te vergelijken gezangen van Hendrik Uilenbroek, 10) een dertiende druk noodig werd. Het zou de vraag nog altijd zijn wat er geschied ware, indien onze dichter zelf den gantschen voorraad van zijne gezangen in het licht had kunnen geven. De lust voor de beoefening des lieds was by hem steeds levendig. In de laatste jaren zijns levens werd er een groot aantal van gezangen door hem vervaardigd. Toen hem op drieënzeventigjarigen leeftijd een welverdiende rust van drie jaren werd gegend, gaderde hy den schat byeen met het voornemen om dien met nog andere dichtstukken in een nieuwen druk mede te deelen. Onder zeven verschillende rubrieken: Kruis-, Feest-, Boet-, Troost-, Lof-, Wek- en Mengelzangen, was er een verzameling van honderdtweeënveertig gezangen, waarby de vroeger uitgegevene ook hunne plaats erlangden, voor de uitgave gereed. De dood verhinderde echter het goede voornemen en zoo sterk was de begeerte des volks om ze te bezitten niet, dat zy de erfgenamen drong om ze terstond in het licht te zenden. Tweeënveertig jaren eerst na des dichters verscheiden, zag, door de zorg van J. Spex, de kostelijke nalatenschap het licht, waaraan geen kenner groote verdienste zal ontzeggen. Ook deze gezangen, hoe rijk van inhoud, werden evenmin als de vroegere, met die algemeene ingenomenheid aangenomen en gebruikt, waarop zy, naar het oordeel van bevoegden, alle recht hadden. Uit den rijkdom hier aangeboden, wisten de verzamelaars van het Euangelisch gezangboek niet meer dan een tweetal: (Gez. 64) Zielzucht om aanwas van liefde tot Jezus: „Wie blijft U geen

liefde schuldig," en (Gez. 133) Kracht in zwakheid: „Ach hoe dwaas is 't met vertrouwen," bekort en verbeterd aan te bieden. Maar terwijl in de schatting der gemeente zeker deze twee voor vele andere moeten achterstaan, heeft een ander lied: Gezang 125, dat aan hem wordt toegeschreven, verscheiden aanmerkingen uitgelokt, vooral om den vorm, waarin de kruisdood des Heeren als eene voldoening aan Gods rechtvaardigheid en aan Gods genade wordt voorgesteld. Wy achten het vreemd, dat de verzamelaars van ons Euangelisch gezangboek hiervoor honderdveertig zijner gezangen voorbygingen en meenen dat Vollenhove weinig dankbaar dient te zijn voor de wijze, waarop men met zijn beroemd dichtstuk: de Kruistriomf, handelde. Heeft men toch niet — uit de zeshonderdveertig regels waaruit dit gedicht bestaat, eenige uit het begin en midden en einde er van by elkander gevoegd om daarvan te maken — een gezang van zeven achtregelige coupletten dat — de gemeente zingen moest? 11) Zoo weinig als wy de opneming van dit gezang onder een beroemden naam in bescherming nemen, zoo zeer voelen wy ons echter gedrongen om hier iets op te merken, ten einde de woorden in een dichtstuk van een Hervormd godgeleerde uit het midden der zeventiende eeuw, in het rechte licht voor te stellen. En dan beginnen wy met de verklaring, dat — waar de leer, hier verkondigd, volstrekt geene hardere is dan die algemeen in de Protestantische Kerk werd gepredikt, de wijze van voorstelling in een lyrisch dichtstuk niet zoo vreemd mag worden gerekend, als wy de regels lezen:

Wat reex van wondren, wat vertoning
 Verneemt myn ziel aan dezen staak!
 Hier vinde ik Gods verbolge wraak,
 En hier genadige verschoning.

Rechtvaardigheid hiel aan om straf,
 Genade dong om vrygeleide.
 Hier tradt Gods Wysheit tusschen beide,
 Dieze alle bei voldoening gaf.

Het zij ons gegund hier eenige woorden aan te halen uit een Latijnsche redevoering over de kribbe van Christus, die daags na het kersfeest in 1636, door den beroemden Casper van Baerle te Amsterdam werd gehouden: „De goddelijke gestrengheid voerde strijd tegen de goddelijke genade, de goddelijke genade tegen de goddelijke gestrengheid. Opdat de mensch niet verloren zou gaan, bracht de genade de boeken der vergiffenis aan. Opdat de mensch verloren zou gaan, bracht de rechtvaardigheid de boeken der veroordeeling. De stem van de laatste was: De ziel die gezondigd heeft, zal sterven. De stem van de eerste luidde: Waar de zonde overvloediger is, daar zal de genade overvloediger zijn. De eerste spreekt: God wil niet dat de zondaar verloren ga, maar dat hy zich bekeere en leve. De andere betuigt: Vervloekt zij een iegelijk die niet blijft in al hetgeen geschreven is in het boek der wet, om dat te doen. De genade zegt: Barmhartig is God naar de veelheid zijner ontfermingen. De rechtvaardigheid: De bezoldiging der zonde is de dood. De rechtvaardigheid betuigt dat zy het onrecht haat. De genade, dat de barmhartigheid roemt tegen de rechtvaardigheid. Straf te eischen was het werk der rechtvaardigheid, medelijden met den zondaar te toonen dat der genade. De waarheid der gegevene wet eischte het eerste, tot het andere drong de liefde Gods jegens het schepsel. Daar kwam de wijsheid tusschen beiden, de aanbiddelijke verzoenster der rechtvaardigheid en genade” enz. 12) Waar een zeer verlicht Remonstrantsch redenaar als van Baerle om deze voorstelling in ongebonden stijl kon rekenen op de toejuiching zijner hoorders, daar had

de Hervormde dichter geen reden om voor een afkeurend oordeel zijner lezers beducht te zijn.

Of wilt gy er den laatste een verwijt van maken, dat hy hier als navolger optreedt? Het zij dan opgemerkt dat de lof van oorspronkelijkheid evenmin aan zijnen pas genoemden Remonstrantschen voorganger toekomt. Immers het denkbeeld was zoo algemeen bekend en geliefd, dat wy het reeds sedert vele eeuwen ten grondslag zien gelegd van onderscheidene dramatische tafereelen, waarin het werk der verlossing wordt voorgesteld. Niet slechts in de buitenlandsche, maar ook in onze vaderlandsche letterkunde vinden wy hiervan een bewijs in een stuk dat uit de veertiende eeuw dagteekent. 13) In het jaar 1613, toen van Baerle reeds zijn leeraarsamt voor de betrekking van onderregent van het staten-collegie te Leyden had vaarwel gezegd, verscheen er in Duitschland nog van protestantsche zijde, een geestelijk spel over den val, waarin ook wordt voorgesteld, hoe in de verlossing des menschen op gants wonderbare wijze de goddelijke rechtvaardigheid en barmhartigheid elkander ontmoeten en vereenigd worden. 14) Menig hervormde voelde zich tot deze voorstelling getrokken, omdat hy hierin de ware leer van de rechtvaardiging des menschen, zoo als deze door de prediking van zoo-genoemde goede werken in de Roomsche kerk steeds meer verdonkerd was, meende bewaard te zien. De man van wien eigenlijk het denkbeeld afkomstig is, hetwelk door de Hervormden als een openlijke bestrijding van de afgodische leer der goede werken van het Pausdom werd voorgesteld, is Bernhard van Clairvaux. Uit de woorden van Psalm LXXXV: 4: „De goedertierenheid en waarheid zullen malkanderen ontmoeten, de gerechtigheid en vrede zullen elkander kussen,“ had deze aanleiding genomen tot het schrijven van eene parabel, waarin hy op vernuftige en dichterlijke wijze den strijd en de verzoening der goddelijke deugden teekent. De

kus, de zoen, veronderstelt, volgens hem, een voorafgeganen strijd. 15)

Dat een geest als die van Vollenhove door het dichterlijke van Bernhards voorstelling werd aangetrokken, is niet vreemd, als wy opmerken dat onze beroemde Hoogvliet hier nog aanleiding uit nam tot de schildering van den hemelraad, die door velen aangevochten, maar door Bilderdijk in bescherming is genomen. 16) De samenstelling van het honderdvijfentwintigste der Euangelische gezangen voor de gemeente onzer eeuw wordt daardoor echter volstrekt niet gerechtvaardigd. Om de gezangen van den beroemden man beter te waardeeren, deelen wy een enkele mede, getiteld: „Een Liefste boven andere Liefsten,” dat even als de andere, op verschillende melodiën van psalmen, geestelijke en wareldsche liederen gezongen kan worden :

Wie zou met hart en zinnen
 O Jezus, u niet meer
 Dan 's werelts schat beminnen?
 Waar vint men ooit een' Heer,
 Zo groot, zo ryk van schatten,
 Zo magtig, wys en eél,
 Als hier geen mensch kan vatten,
 En Englen slechts ten deel?

Uw trou heeft nooit bedrogen:
 Uw wysheit kent geen perk;
 Uw waarheit feil noch logen;
 Uw kracht geen kracht zo sterk;
 Uw heiligheit geen vlekken;
 Uw schoonheit geen gebrek;
 Uw grootheid, klaar 't ontdekken,
 Geen oorsprong noch bestek.

Wie melt hierby de liefde
 Die u, aan 't kruis gewont,
 Met speer en spyker griede?
 O afgront zonder grond!
 Uw lyden is daar heerlyk;
 Vol glans uw doornekroon;
 Uw armoê zelf begeerlyk;
 Uw wonden overschoon.

En blyftge alleen verzadigt,
 Vernoecht met zoveel goet?
 O neen, gy begenadigt
 Ons met dien overvloed.
 Uw wysheit, trouw en waarheit,
 En wat uw groothed vat,
 Schenkt door uw licht ons klaarheit;
 Verrykt ons met uw' schat.

Een ziel, die, dus bewogen,
 U trou bemint, verveelt
 Geensins uwe alziende oogen,
 Verheerlykt door uw beelt.
 Uw gunst dekt haar gebreken,
 Bewoontze, als uw paleis,
 En laatze nooit versteken
 Van 't nutste op haren eisch.

Gy zaligt uw beminners,
 Bemintze, als u gelyk,
 En kroontze, als overwinners
 Met glori in uw ryk.
 Wie zou met hart en zinnen
 O Jesus, u niet meer
 Dan 's werelts schat beminnen,
 Zo ryk, zo mildt van eer.

VI. *Stichtelijke gezangen door wegbereiders
van een nieuwen tijd.*

Wanneer men acht geeft op den geest die in de achttiende eeuw onze dichtkunst beheerschte, dan zien wy hoe zeer deze in strijd was met dien van een vroeger tijdperk. Terwijl de zeventiende eeuw een schare van dichters had voortgebracht, die door rijkdom van gedachten en gloed en kracht ons wegsleepen, hadden hunne opvolgers het wezen der echte poezy miskend, en hunnen roem gezocht in eene zoogenaamde beschaafdheid, zoetvloeiendheid en zuiverheid van vormen, waarbij aan de wetten, die de geest des tijds voorschreef, nauwkeurig werd voldaan, maar waardoor de hemelsche geest der dichtkunst werd bedroefd. De kunstrichters, die den smaak van het publiek leidden, waren onafgebroken bezig met het afkondigen hunner wetten, volgens welke zelfs de grootste dichters van een vorige eeuw in menig opzicht hadden gezondigd. Was het dan wel te verwonderen dat het beschaafde publiek met minachting neerzag op de voortreffelijkste gezangbundels uit vroegere dagen, waar de vorm niet altijd was gegevenredigd aan den geest die er in leefde? Hy die de woningen van de landlieden binnentrad, zou tussehen de weinige godsdienstige boeken van eenig geliefden predikant, aan de zijde van den schoorsteen, niet licht te vergeefs naar een of ander gezangboek, met ouderwetsche duitsche letteren gedrukt, zoeken. En wie het in handen nam, zou zeer duidelijk aan den lossen band en aan de door den rook gebruinde en versleten bladeren kunnen merken dat er een zeer trouw gebruik van gemaakt werd. Na afloop van het werk, vooral in de lange winteravonden om den haard gezeten, gingen de ouden de jongeren voor in het aanheffen van gezangen, waarmede zy als kinderen zich reeds hadden

gesticht. Maar hoe kon men ooit in deftiger standen die verouderde verzen lezen, die zoo ver stonden beneden de eischen, die men in deze dagen aan een dichtstuk deed? Beantwoordde daarenboven de muzyk ook wel beter aan den smaak des tijds? Had de uitgever van den dertienden druk van Lodensteyn in 1752, niet eene herziening en verbetering van de oude melodiën noodig gekeurd?

Er waren in dien tijd enkele mannen, die met weemoed den beklagenswaardigen staat opmerkten, waarin het godsdienstig gezang verzonken was. De door zijne geleerdheid evenzeer als door zijne godsvrucht uitstekende Amsterdamsche predikant Rutger Schutte zag hoe de Nederlandsche Hervormde Kerk in dit stuk der godsdienstverrichtingen vervreemd was van het eerste Christendom en van de brave vaders, en rekende zich verplicht om aan eene hervorming de hand te slaan. De tiende druk van het bekende: „nieuwe bundeltjen uitgekijpte gezangen,” die in 1743 te Deventer verscheen, was vermeerderd met een tweede aanhangsel van eenige gezangen, door R. S. waarin Schutte, die toen te Dordrecht predikant was, van zijne liefde voor gezangen, getuigenis gaf. Hierby zou hy het echter niet laten. Beziel van de zucht om het godsdienstig lied den rang te doen innemen in de gemeente, dien het in vroegeren tijd en in andere landen zich zag verleend, wenschte hy gezangen, die door keurigheit van taal en vorm aan den smaak van het beschaafde publiek konden voldoen. Hy vond in zijne vrienden Bernard Elikink, predikant te Papendrecht en in den Haagschen geneesheer Voet, mannen die zijne overtuiging deelden en zijne pogingen gaarne ondersteunden. Geeft het 132ste onzer Euang. gezangen: „Nooit viel mijn Heiland 't kruis te zwaar,” een proeve van de geschiktheid van den eersten voor het stichtelijk gezang — de naam van Voet moet hier met dien van Schutte vereenigd worden genoemd, daar door beider samenwerking het gods-

dienstige gezang in onze Kerk een nieuw tijdperk is ingetreden.

Ougetwijfeld staat de Hangsche geneesheer als dichter veel hooger dan zijn vriend en het is niet altijd in het voordeel geweest van de verzen van Voet, dat hy zich door het oordeel van den Amsterdamschen prediker zoo zeer heeft laten leiden.

De geleerdheid waarmede deze het gebruik van Hebreeuwsche beeldspraak en namen voor het godsdienstig lied aanbeval, wekte ontzag by zijnen nederigen vriend en deed ook hem schoonheid zoeken in zaken en uitdrukkingen, die gezond verstand en goede smaak moesten veroordeelen in gezangen van godsdienstigen aart, wier groote verdienste eenvoud is. Intusschen behoefden de beile dichters zich niet te beklagen over het outhaal, dat de eerste proeven door Voet in 1744 geleverd, by het publiek vonden. De geestelijke liederenpoezy, die tot dusverre in de nederige woningen eene schuilplaats had gezocht, zag zich nu de woningen der aanzienlijken ontsloten. De achtingswaardige geneesheer, wien lijdenden en kranken als een vriend welkom heetten, mocht de voldoening smaken, dat zijne gezangen in menig ziele, kracht en lust tot godsvrucht en deugd, moed en troost op krauk-of sterfbed instortten. Aangemoedigd door de ondubbelzinnige blijken van ingenomenheid met zijnen arbeid, ging hy op den ingeslagen weg voort. Het boek der psalmen was steeds zijne verlustiging. In uren die hem van zijnen arbeid overig bleven, lag de bundel voor hem open en met den meesten ijver raadpleegde hy de voortreffelijkste Bijbeltolken, om tot den geest dier oude voortbrengselen der verhevenste poezy door te dringen en de schoonheid er van recht te verstaan, en in zijne taal weder te geven. Het was hem daaruy echter niet slechts te doen om met de meeste trouw zijnen geloofsgenooten aan te bieden wat Israël in lang vervlogen eenwen heerlijk had gezongen. Hy wenschte ook psalmen des Nieuwen verbonds. Hadden de

lotgevallen der Joodsche kerk den ouden dichters stof gegeven tot verheerlijking van God — hy verlangde de goedheid en macht des Allerhoogsten in de geschiedenis der Christelijke Kerk nog veel meer geprezen te zien. Hy sloeg de hand daartoe aan het werk en indien wy zijn denkbeeld zeer gelukkig en de aandacht van lateren tijd in hooge mate waardig keuren, ook de wijze van bewerking verdient in menig opzicht lof. Om het recht te doen weervaren moeten wy dezen arbeid vergelijken met de geschiedkundige psalmen en met die waarin de eer der Israëlitische godsdienst tegen de afgodery wordt gehandhaafd. De dichter heeft zich een kring voorgesteld van zangers, die met de kerkgeschiedenis bekend zijn en, mögen zy reeds daardoor ongeschikt zijn om algemeene ingenomenheid te wekken — niemand zal er toch wezenlijke schoonheden aan ontzeggen. Ziehier eenige coupletten uit zijne: Herdenking der smarten van het eerste Christendom:

Gezalfde Vorst, die nu Gods troon bekleedt,
 Wat heeft uw Kerk al in haar jeugd verdragen!
 Met U vervolgd en op het felst geslagen;
 Gedompeld in heur traanen, bloed en zweet.
 Hoe heeft uw Bruid in al haar Bruigoms smart,
 Als leden van zyn ligchaam moeten deelen!
 Zijn leed vervuld; veracht, gehoond, gesart,
 Gekruist, verbrand, op duizend moordtooneelen.

O Gy, die 't Lam gevolgd zyt op den voet;
 De waarheid hebt verzegeld met uw sterven,
 En ons, uw kroost, zoo onbevlekt doen erven
 Dat Godlyk woord waarby elk leeven moet,
 Wy zingen thans nog uw naam ter eer,
 Nu 't graan met rust vergaard wordt in de schuuren;
 Maar voor Gods troon by uw gezalften Heer
 Zal dus uw roem zelfs d' eeuwigheid verduuren.

Immanuel, wy denken aan dat leed
 Van uwe Kerk met smert, maar ook met vreugde,
 Omdat uw Geest zoo godlyk 't hart verheugde
 Van elk, die trouw voor God en waarheid streed:
 Van 't smertlyk kruis, of midden uit het vuur
 Klinkt nog hun taal, hun roemtaal, in onze ooren,
 Wanneer hun ziel in 't bitter stervensuur
 Verrukt werd door de vreugd der hemelchooren.

O Heldenschaar, die onder 't outer rust,
 Wyl g'u het kruis van Jezus niet woudt schaamen,
 Wy vlechten Palm en Myrthen om uw naamen;
 Gy vordert niet dat elk uw beendren kust,
 Uw martelbloed is 't zaad der kerk geweest,
 En zy, die uw ontaarte rechters waren,
 Vervroegden slechts het heil van uwen geest,
 En deên u t' eer ten hoogen hemel vaaren.

Geloofd zy God, uw raad, uw hulp en kracht,
 Die u met liefde en heldenmoed wou schraagen,
 Als Israël op vleugelen u draagen,
 En door uw trouw dit groote werk volbragt.
 Dezelfde God, dezelfde Heilvorst leeft,
 Hy neemt belang en aandeel in ons lyden;
 Al schynt het ooit dat ons de kracht begeeft;
 Gewis, de kroon der zege volgt op stryden.

Het was zeker eene groote voldoening voor Schutte, als hy in den opgang van Voets eerste gezangen een teeken zag, dat zijn vurige wensch om lust voor godsdienstige liederen by de gemeenten op te wekken, niet ijdel was geweest. De eer, aan den arbeid zijns vriends geschonken, kon hy immers voor een gedeelte beschouwen als de zijne, daar hy door opwekkingen en wenken zooveel invloed op den begaafden Voet had uitgeoefend. Met hem hield hy zich over-

tuigd dat tot de middelen, waardoor de bloei van het godsdienstig gezang zou worden bevorderd, ook behoorde het zoeken van zangwijzen, die in overeenstemming waren met den smaak der nieuwere muzyk. By de pogingen, door hem in het werk gesteld tot bevordering van zijne oogmerken, kon het zijne aandacht niet outgaan, dat het eene vruchteloze en dwaze onderuening zou zijn de liederen die men schreef, hoe voortreffelijk ook, te doen zingen, indien men voor de onbruikbare melodiën van een vroegeren tijd geene andere, die beter waren, wist op te geven.

De geest echter onzer ouden, die de wareldsche melodiën voor hun geestelijke liederen niet versmaadden, bezielde ook Schutte. Van den heerschenden smaak zijner dagen voor Italiaansche en Fransche zangstukjens, party te trekken voor zijne zaak, achtte hy zeer geoorloofd en verdedigde hy op de gronden, die zijne vrome voorgangers hadden aangevoerd. In het jaar 1762 verscheen het eerste deel zijner: „Sticheljke gezangen op de beste Italiaansche en andere, in dien smaak nieuw gemaakte zangwijzen”, die hy vooraf deed gaan van eene belangrijke voorrede, waarin hy de geschiedenis des Ouden Testaments en der Kerk van Christus ter hulpe roept, om het groot belang van het in Nederland te weinig beoefende geestelijk lied aan te toonen. Dat er een nieuw tijdperk voor het gezang was aangebroken, was al spoedig merkbaar. Van verschillende zijden werd aan het werk van den hooggeachten vervaardiger groote lof toegezwaaid. Binnen den tijd van drie jaren zag men dit werk door nog twee deelen gevolgd, die alle by herhaling werden gedrukt, terwijl een vierde deel na zijn dood werd uitgegeven. Bekwame componisten hadden zich beijverd om oorspronkelijke zangwijzen te leveren voor die gezangen, waarvoor er geene uitheemsche zoo geschikt waren geacht.

Was het wonder dat in de gemeenten waar de dichter

werkte of gewerkt had, velen naar zijne taal luisterden en gretig naar de bundels grepen? Met den hoogsten lof werd de muzyk door velen begroet. Hier en ginds vereenigden zich in de steden jeugdige vrienden en vriendinnen van toonen dichtkunst, om met elkander zich in het zingen der geroemde melodiën te oefenen. Een tijd lang scheen er in sommige kringen een geestdrift te zijn ontwaakt, die de voortreffelijksten uit de jongeren medesleepte en waarvan het levende geslacht geen voorbeeld kon aanwijzen. Voet schreef dat men te 's Hage, by fluit en bas de liederen van Schutte gaarne zong en dat de Delftsche voorstad het orgel sloeg op zijne wijzen, zoodat hy daar in 't Godshuis, reeds eene geheele schare openlijk met lied op lied, op verheven toon den Heiland had hooren prijzen. Het verwondert ons dan ook niet dat Voet, die in zijne eerste proeyen zich nog van meer gewone melodiën had bediend, by de uitgave van zijne latere gezangen op de voorname lotgevallen der Christelijke Kerk, de hulp van begaafde toonkunstenaars inriep, die deze met „meestal nieuwe zang- en speelwijzen naar vereisch van derzelve inhoud” voorzagen.

Wanneer wy Schuttes bundels lezen, dan kunnen wy ons moeilijk voorstellen dat de groote ingenomenheid, die binnen korten tijd verscheidene drukken noodig maakte, gegrond zou zijn op de overtuiging van de dichterlijke waarde der gezangen. Zeker hebben zy aanspraak op lof by hen, die zuiverheid van taal en stijl en zangerigheid onder de voorname vereischten van het door hem behandelde dichtsoort rekenen. Hoe zeer zy den geest van het ware Christendom ademen, blijkt uit regels als deze, die wy uit zijn gezang: „De Waarheid en Vrede” overnemen:

De vrugt van waarheid moet verdwijnen,
 Daar koude is in 't gemoed.
 De liefdezon moet haar beschijnen,
 En geeven warmte en gloed.
 De dauw zal zijne kragt verliezen
 Op 't Euangeliezaad;
 De milde regen gansch bevriezen,
 Waar wrevel heerscht en haat.

Wie zou de Liefde dan verachten
 En met een stugge ziel,
 Op waarheid eenen zegen wachten,
 Daar hem de Liefde ontviel?
 Wie zou zijn' broeder schuldig maaken
 Om 't een of 't ander woord?
 Wie zou daarom in onmin raaken,
 Die broederliefde stoort?

Neen! Liefde vormt de Christenzeden;
 Leidt ons naar 't Vaderland:
 Liefst wil ze met de waarheid treden;
 Daar gaat ze hand aan hand.
 Door Liefde moet de Waarheid groeien,
 In 's Vaders grooten Zoon!
 De Waarheid doet de liefde bloeien,
 Het wit van Gods geboón.

Het blijkt echter niet overal dat onze dichter de klaarheid en de natuurlijkheid en eenvoud zoo beminde en dat hy altoos de wet van verstaan te willen wezen, zich had voorgeschreven. De geleerde man, die zich zoo geheel in de oude Israëlitische wereld te huis gevoelde, had gemeend de waarde zijner dichtstukken te verhoogen, door deze met beelden, hieraan ontleend, op te vullen. Om het schoone er van te doen gevoelen, had hy zijne stukken met aantee-

keningen voorzien, die meer van zijne geleerdheid dan van zijnen smaak, meer van zijne bijbel- dan van zijne menschenkennis getuigen. De opgang dien zijne gezangen maakten, is meer aan den invloed van zijnen vereerden naam en aan de muzyk, waarop zy gesteld werden en welke redenen er nog meer kunnen aangevoerd worden, dan aan de liederen zelve toe te schrijven, die in weerwil van de geleerde verklaringen, aan de harten der zangers vreemd bleven. Had hy meer Davids psalmtoon dan dien van Salomons hooglied zoeken te volgen en meer in den geest dan in de letter der Oostersche poezy zijne kracht gezocht, — zijne gezangen zouden niet zoo spoedig zijn vergeten. Dit alles verhindert ons echter niet 's mans groote verdiensten ten aanzien van de beoefening der geestelijke liederenpoezy te erkennen. Een later geslacht, dat met weerzin leest wat voor een eeuw met geestdrift werd gezongen, vergete niet hoe treurig het in dit opzicht by onze Kerk gesteld was, voor dat Schutte de hand aan het werk had geslagen. Waar wy zijne vrienden Voet, Elikink en straks een Lus-sing 17) met anderen zijn spoor zien betreden, waar wy jongelingen als van Alphen en van de Kastele hunne schoone dichterlijke loopbaan zien openen met proeven van stichtelijke mengelpoezy, die onze tijd nog in hooge eere houdt — waar wy begaafde toonkunstenaars hunne talenten aan het zelfde doel zien dienstbaar maken en er godsdienstige zangvereenigingen verrijzen, daar staat de Amsterdamsche kerkleeraar voor ons, als de man van wien die opwekking eigenlijk is uitgegaan. Laat dan in de geschiedenis onzer vaderlandsche dichtkunde, de naam van Schutte van den luister zijn ontbloot, die hem gedurende zijn leven by sommigen omstraalde — in de geschiedenis van het gezang in onze Hervormde Kerk moet hem eene plaats der eere worden toegekend. Al is het niet om de beide Euangelische gezangen

(120 en 169), die zijne vurigste vereerders uit den grooten voorraad voor onzen bundel hebben kunnen geschikt maken, de uitstekende diensten die hy aan de invoering der voortreffelijke psalmberijming heeft bewezen, hebben hem blijvende aanspraak gegeven op den dank der latere geslachten. Maar is het ook niet als een der vruchten van de bemoeingen van den geroemden prediker te beschouwen, dat de minachting die hier, — de vrees die ginds gekoesterd werd voor Euangelische gezangen, zoo niet geheel, dan toch by een zeer achtungwaardig gedeelte der Hervormde Kerk allengs plaats heeft gemaakt voor de overtuiging dat het psalmboek niet genoeg aan de behoefte van Christenen voldeed? Is het niet het zingen geweest van gezangen, die hy schreef of in het leven riep, dat het verlangen opwekte om ook by de openbare godsdienstoefeningen Euangelische liederen aan te heffen? Noemden niet die mannen, die met den meesten ijver dat verlangen levendig hielden en trachtten te bevredigen, uit éénen mond, Schutte hunnen voorganger en vader? En zoo er genoegzame voorraad was by de dichters en zoo de ondersteuning by het grootste gedeelte der gemeente niet ontbrak om gezangen in te voeren — wy groeten het als den oogst van het zaad, door mannen als Schutte en Voet gezaaid. Laat dan hun dichternaam en zangen thands schaars worden gehoord — hun arbeid is niet ijdel geweest. De zaadkorrels mogen in den schoot der aarde sterven: — weinige dagen verlustigt zich de wandelaar in het groen, dat den akker versiert. Maar na dien tijd volgt de zomer en van het eerste groen is er aldra geen spoor meer te aanschouwen. Straks gaan de maaiers uit om te maaien hetgeen anderen in de lente hebben gezaaid. Wanneer wy met de gemeente ons telkens verblijden in den schat, die ons in onze gezangen is geschonken, past het ons wel den blik eens achterwaarts te richten en den

arbeid te herdenken der edelen aan wie wy zooveel zijn verplicht.

II.

HET KERKELIJK LIED BY DE HERVORMDEN IN NEDERLAND.

I. *Een stem eens roependen in de woestijn.*

Gedurende het tijdperk, waarover wy handelen, bleef de vaderlandsche Hervormde Kerk getrouw aan de uitspraak der Synode, die het gebruik van gezangen by de openbare godsdienstoefeningen tot enkele beperkte, ofschoon men onder deze, nog steeds aan de vroeger genoemde middag- en avondgebeden, — later met een morgengebed van acht regels vermeerderd, — 18) een plaats verleende. Deze werden echter meer beschouwd voor huiselijk dan voor kerkelijk gebruik bestemd te zijn. Nog steeds meende men in den geest van Calvijn te handelen, wanneer men het gebruik van christelijke liederen in het heiligdom streng veroordeelde.

Opmerking verdient het echter, dat de Zwitsersche Hervormde Kerk zelve zich volstrekt niet door de uitspraak van haren beroemden voorganger gebonden achtte. Was reeds de psalmberijming van Marot en Beza door eene veel betere van Conrard en de La Bastide te Genève in 1698 vervangen — de gemeente ontving er ook een aanhangsel van gezangen voor kerkelijk gebruik, die genomen waren uit den bundel, door den beroemden Geneefschen hoogleeraar Ben. Pictet bearbeid en in het licht gezonden. 19) Verborgen kon dit hier niet blijven. De Waalsche gemeenten in ons Vaderland, die na eenigen tegenstand, later de betere psalmberijming overnamen, betoonden zich huiverig om deze gezangen in te voeren en haar geest bleek die van het groote deel in de

Nederlandsche Kerk te zijn. Wat in de stad van Calvijn was geschied, werd ook hier reeds spoedig bekend gemaakt. De verdienstelijk geleerde en dichterlijke boekhandelaar François Halma had, in de voorrede voor zijne: „Heilige Feestgezangen,” in 1708 het publiek op den arbeid van den Zwitserschen hoogleeraar gewezen en eene vertaling van diens verhandeling over de lofzangen en liederen, die in de Kerk gedicht en gezongen zijn, ter aanprijzing van het door hem aangeboden werk medegedeeld. Had het Halma niet vrijgestaan om het leeraarsamt, even als zijn vroeg hem ontroofde vader, te aanvaarden, en werd het voornemen zijner moeder verijdeld, die, om hem tot predikant te doen opleiden, met haren zevenjarigen knaap naar Utrecht was vertrokken, Halma achtte het zijne dure roeping om der gemeente zijne talenten te wijden. Dat de liefde voor het godsdienstig lied in die dagen, waarin Lodensteyn zooveel invloed te Utrecht uitoefende, in den jongeling werd opgewekt, is niet te verwonderen. Hoe vurig zijn verlangen was om het al te zeer verwaarloosde gezang by de openbare godsdienstoefeningen te helpen hervormen, bleek uit zijne psalmberijming, die terecht door bevoegden met lof werd begroet. Maar hetzelfde toonen ook andere zijner geschriften, waarin hy het wenschelijke van de invoering van een Euangelisch gezangboek met ijver en kracht aanwees. Wel wist en ondervond hy dat het vooroordeel van velen in de gemeente nog te zeer gevoed werd door menigeen harer voorgangers, dan dat hy het zou kunnen verbreken. Doch dit weerhield hem toch niet van pogingen aan te wenden om eene betere zienswijze by velen ingang te doen vinden. Niet alleen diende daartoe de uitgave van zijne Heilige feestzangen met zijne Voorrede en de vertaling van Pictets verhandeling. Na de uitgave daarvan beproefde hy ook de gezangen van den Zwitserschen hoogleeraar in een Nederlandsch gewaad te

doen verschijnen om ook daardoor misschien een schrede nader te komen tot het doel, dat hy zich had voorgesteld. Terwijl hy bezig was met de uitgave, legt hy een bezoek af by een zijner vrienden, den Haarlemschen predikant Nicolaas Schuuring, by wien hy belangstelling kon verwachten in het werk, dat hem zoo zeer ter harte ging. Het gesprek hier gehouden, toont hoe niet alle Hervormde predikers uit de eeuw, waarin de Synode te Dordrecht gehouden werd, hare uitspraken als zoovele godspraken eerbiedigden, en is ons een bewijs dat de behoefte aan kerkelijke gezangen door voortreffelijke leeraars en gemeenteleden reeds voor een en een halve eeuw duidelijk werd uitgesproken. Het is hoogst noodig en wenschelijk, verklaart Schuuring, dat onze Nederlandsche Kerk de Geneefsche en van ouds de Hoogduitsche navolgt. Verdient het geene afkeuring, dat wy onder het vervulde Evangelie, niet dan de gezangen der oude kerk, die onder de schaduwachtige dienst van Mozes geboren zijn en daarop veelal betrekking hebben, in onze gewone kerkdienst moeten zingen? Die gezangen — zy worden door de minsten verstaan. Zonder nadenken en gevoel, zonder stichting voor het gemoed, waartoe alle godsdienst-oefeningen zeker ingericht moeten zijn, zingt men de Psalmen in zouteloos rijm. Kunnen wy, zegt hy, niet op Euangelischen trant van alle de hoofdwaarheden en verborgenheden des geloofs, God ter eer, lofzangen en schriftuurlijke liederen zingen? Aan het onfeilbaar Woord Gods getoetst, zouden deze niet anders dan een algemeenen opbouw van geloof, liefde en hope en eene aansporing tot alle ware deugd en godsvrucht voortbrengen. Hij juichte de uitgave van Pictets vertaald gezangboek dan ook van harte toe, maar vestigde tegelijk de aandacht van den dichter, wiens Psalmen en Feestgezangen niet ongunstig ontvangen waren, op de dringende behoefte, die niet alleen door hem, maar door menigeen zijner ampt-

genooten gevoeld werd, — op de behoefte aan gezangen over de waarheden van het Christendom, naar de orde van den Heidelbergischen Catechismus. De invoering van zulke gezangen, op den wettigen weg onderzocht en goedgekeurd, werd volgens Schuuring geboden door de verlegenheid, waarin het gebrek aan geschikte verzen, die op de behandelde zaak in den Catechismus juist passen, zoo menig predikant gedurig brengen moest.

Het was dit woord, dat by den dichter aanvankelijk eenige bedenkingen uitlokte. Van eene berijming van den Catechismus schrikte hy. Hy zag volstrekt geen verband tusschen de poezy en zoo vele en netelige geschillen die in het onderwijsboekjen behandeld worden, zoodat hy hieraan den vereischten vorm van gezangen zou kunnen geven. Maar de aandrang van zijnen vriend en de stille hoop van iets te leveren, dat straks als de vervulling van eene algemeen gevoelde behoefte zou worden beschouwd, deden den dichter later besluiten eene proeve te nemen, niet om den Catechismus op rijm te brengen, maar om de zaken en waarheid, hierin vervat, met de vereischte kracht, klaarheid en zuiverheid der tale, waarby ook de eischen der poezy zoo veel mogelijk bevredigd werden, voor te stellen. De dichter was nu aldra eerder over zijnen arbeid tevreden dan de man die hem er toe had opgewekt. Immers de laatste die, zoo als wy van elders weten, zich ook eene enkele keer van de taal der dichtkunst bediende, toonde zeer juiste begrippen te hebben van de vereischten, waaraan een kerkelijk gezang moest beantwoorden. De dichter had, volgens Schuuring, al te veel den toon des leeraars, aangenomen; het bepleiten van de kerkleer moest aan den predikstoel worden overgelaten. De gemeente had, na de behandeling van punten van geschil, behoefte, om het hart tot God te verheffen, het woord te richten tot den Allerhoogste, en de toon des gebeds en der

dankzeggingen zou hier boven alles voegen. Deze zeer ware, niet altijd zelfs door geachte liederendichters genoeg behartigde opmerking trof zoo zeer den dichter, die door geene teleurstelling of moeite zich licht liet afschrikken, dat hy op nieuw zich tot den arbeid zette. Hy schreef nu, nevens de 52 gezangen over de H. Waarheid van het christendom, even zoo vele zielzuchtingen of gebeden en dankzeggingen volgens de orde van den Heidelbergischen Catechismus. Om eenigzins over zijne wijze van behandeling te kunnen doen oordeelen, deelen wy de twee eerste verzen uit de eerste Zielzucht mede:

'k Zoek in U myn troost en leven,
 Godt van myne zaligheid,
 'k Voel my naar U heengedreven,
 Die my 't leven hebt bereidt.
 'k Zoek myn heil in uwen Zoon,
 Die voor my de doornenkroon
 Door zyn lyden heeft verworven
 Als hy is aan 't kruis gestorven.

'k Wil al 't eigendom verzaaken
 Dat my aan de wereldt hecht,
 Om uit bandt en boei te raaken,
 Die my knellen, naar uw recht.
 Dit, dit is myn hoogste goedt,
 Dat ik ben door Jesus bloet,
 O mijn Godt, geslaakt van schulden,
 Die uw vierschaar niet kan dulden.

Wanneer wy op dit verschijnsel opmerkzaam maken, dan is het niet om Halmaas „Gereformeert Gezangboek over de voornaamste gevallen en waarheden van het Christendom met toepassende zielzuchten en gebeden in dichtmaat gebracht” en in groot en klein formaat gedrukt, met de hoogste lofspra-

ken te vereeren. Ieder voelt reeds by het lezen van de geschiedenis des boeks, dat hier volstrekt niet gedacht zal kunnen worden aan echte voortreffelijke liederen, die uit een dringende behoefte des harten zijn ontsprongen, en daarom ook den weg tot de harten van geloovigen moeten viuden. Maar wie met opmerkzaamheid de verzen leest, zal moeten erkennen, dat het geleverde toch allezins geschikt was om de aandacht te trekken van de mannen, aan wie het bestuur der Kerk was toevertrouwd.

De vertaling van de gezangen die de Geneefsche Hervormden hadden ingevoerd, verdiende reeds de belangstelling van een Kerk, die aan Genève hare vrees voor kerkelijke liederen had ontleend. De lezing hiervan zoowel als van zijne voorrede en de verhandeling en de opdracht van Pictet had aanleiding moeten geven tot eene ernstige bepeinzing van de vraag, of het hier gegeven voorbeeld al dan niet diende gevolgd te worden. Was het streven van den man van wetenschap en smaak, om in zijne Kerk een gebrek aan te wijzen en te herstellen, niet nog beter loon waardig dan de lof, die hem werd gegeven door den predikant Schuuring en door de hoogleeraren in de godgeleerdheid te Franeker, die zijn gezangboek, om de overvloedige blijken van des makers geoeffende zinnen in Gods woord, onvermoeiden ijver om anderen te stichten en vaardigheid in de dichtkunst aanprezen? Van enkelen die zijnen arbeid op prijs stelden, moge Halma dank hebben ontfangen — zijne Kerk, waarvoor hy zoo gaarne werkzaam was, vestigde hare aandacht op zijne gave niet. Het was te vergeefs dat hy in zijn voorbericht de gronden aanwees en bestreed, waarop de tegenstanders hunne vrees voor kerkelijke gezangen bouwden. De bundel gezangen, die door de Friesche hoogleeraren als rechtzinnig, en met de formulieren van eenigheid in overeenstemming was verklaard, kon niet verder dringen dan tot in de woningen

van sommige Hervormden. In 1712 moesten door den dichter Halma nog dezelfde bedenkingen worden bestreden, die reeds door de afgevaardigden der synode van 1612 in de voorrede voor het Utrechtsche gezangboek waren opgelost. De vrees voor verandering van het eens vastgestelde heeft hy te bestrijden als een roomschen zuurdeesem en in strijd met het beginsel der Hervorming. Dat de psalmen door Gods geest ingegeven waren, terwijl al de andere gezangen van menschelijken oorsprong, aan dwaling onderhevig zijn, is ook zijne overtuiging, maar hy weet aan te toonen, dat datzelfde gevaar aan de overzetting der psalmen en der overige gewijde schriften, ook aan de prediking des Euangelies door feilbare menschen, is verbonden.

Moesten naar dit beginsel ook de gezangen achter het psalmboek opgenomen, niet worden verbannen? Maar zou de Kerk niet met de meeste zorg, door een zeer streng toezicht van hare allerbekwaamste voorgangers, tegen het gevaar van dwaling kunnen waken?

Op de vraag welke gezangen voor het kerkelijk gebruik zouden worden opgenomen, verklaart hy dat hier minder op een beroemden naam dan op helderheid en kracht van zaken, zuiverheid van taal en kerkelijke melodiën zou moeten worden gelet. Hield hy zich overtuigd, dat hy door zijne psalmen zoo wel als door dit zijn gezangboek, niet in de laatste plaats in aanmerking zou komen — de flauwe hoop, die hy hieromtrent koesterde, is wel niet vervuld. Zonder gerucht te maken, is ook dit Gereformeerd gezangboek voorbygegaan. De verdienstelijke dichter verhief zijne stem, maar waar waren zy, die in de gemeente hunne stem vereenigden met de zijne? Als een die in de woestijn roept maar door niemand wordt verstaan of beandwoord, zoo zou ook hy te vergeefs spreken in 1712. 20)

De geschiedenis van den oorsprong van dit boek maar ook van het lot dat daaraan is te beurt gevallen, is wel een bewijs,

hoezeer het gevoel van behoefte aan gezangen, dat zich nu en dan openbaarde, door het verbod der Dordsche vaderen werd onderdrukt. Is het vreemd dat wy van nu aan geen dichters meer zien opstaan, die tegen den heerschenden geest zich willen verzetten? In stilte mogen hier en daar betergezinden zich beklagen over den treurigen staat van het gezang by de gemeente en den broeders in andere landen hunne voorrechten benijden.

II. *Het genaken van den tijd der gezangen.*

Nog een halve eeuw moet er verloopen eer de stem gehoord wordt in den lande: de zangtijd genaakt. Wy zien een Schutte en Voet optreden als de boden van een beteren tijd. Het is echter niet voor de Kerk dat zy hunne liederen bestemmen. De gezangen, die zy vervaardigden, hadden geen ander doel dan om in kleinere kringen te worden aangeheven. In de uitvoerige voorredenen wordt er nergens opzettelijk op het wenschelijke of noodige van de invoering van Euangelische kerkzangen gewezen. Schuttes duidelijke teekening echter van den staat des gezangs, by de openbare godsdienstoefeningen in Israël en in de eerste Christenkerk, was wel in staat om den nadenkenden lezer te dringen tot het maken van vergelijkingen, waarby de behoefte aan kerkliederen moest worden opgewekt.

Voet voorspelde, reeds in 't einde van 1764, by de uitgave van het derde deel der gezangen van Schutte:

Wanneer het nageslacht uit beter oogen ziet
 En zich door Christusmin voelt dwingen,
 Dan zal de reine Kerk, zoo als het God gebiedt,
 Haar psalmen niet alleen, maar ook haar liedren zingen.

Ruim twee jaren later gaf hy zijne geschiedkundige gezangen met den wensch „dat er meer Christelijke gezangen

en minder profetische vloekpsalmen in het openbaar mochten gezongen en by het lied van Mozes ook het nieuwe lied des Lams gevoegd worden."

Kon het wel anders of de ijverige mannen, die zich straks hadden vereenigd tot het invoeren van eene nieuwe psalmberijming, moesten ook aan de zaak der gezangen hunne aandacht wijden? In het jaar 1773 te 's Hage vergaderd, hebben zy de psalmen, waaruit zy eene keus hadden te doen, met de meeste naauwkeurigheid beoordeeld en beschaafd. Aan het einde van dat werk is hun blik gevestigd op de Gezangen, die achter het psalmboek worden aangetroffen. Algemeen is men overtuigd dat der gemeente niets zal moeten worden onthouden van hetgeen zy in hare kerkboeken reeds bezit. Voets vertaling van Luthers beide gezangen: het Gebed des Heeren en de tweede Berijming der Geloofsartikelen, werd voor de beste gehouden en met de tien Geboden en den Lofzang van Maria voor het gebruik der Kerk geschikt gemaakt. Uit de berijming van het genootschap: „Laus Deo, Salus Populo" werden Zacharias en Simeons lofzangen genomen. De overige gezangen werden gekozen uit het oudere psalmboek, dat door Hendrik Ghysen uit de beste berijmingen der vorige eeuw was samengesteld. Tot de eerste berijming der twaalf geloofsartikelen hadden Clercquius, Six van Chandelier, de Hubert en Boey hem regelen geleverd. Utenhoves bedezang was byna geheel aan de bearbeiding van Six ontleend, naar wien men ook den „Morgenzang," eene berijming uit de oude „Liturgische Gebeden," heeft bewerkt. Dezelfde dichter had met Clercquius het grootste deel bygedragen tot de twee tafelgebeden. Aan dezen laatsten danken wy hoofdzakelijk de vertaling van den Ambrosiaanschen Avondzang.

By de behandeling van deze gezangen kon de vraag over het al of niet wenschelijke van het gebruik van nog

meerdere liederen wel by de vergadering niet achterblijven. Schutte ontveinsde zijn gevoelens niet, hetwelk hy later by de invoering der psalmberijming, als den wensch van vele weldenkenden en godvruchtigen in het vaderland uitsprak. „Mochten wy,” sprak hy toen, „niet meer in donkere en ingewikkelde uitdrukkingen naar den stijl der Godspraken, maar duidelijk, gelijk er op ieder bladzijde van het Nieuwe Testament staat, van onzen Heer en Zaligmaker, in onze gezangen, zoowel als in onze leerredenen spreken. Mochten we in onze tempelen niet meer van het schaduwachtige maar van het waarachtige en nu volbrachte zoenoffer des Heilands zingen en onze Christelijke feesten, daardoor verheerlijkt zien. Mochten wy onze geloofsverborgenheden in eenvoudige en stichtelijke dichtmaat vervat zien om het vroeg der jeugd te leeren en dien tederen gemoederen in te drukken.” Hy wenscht dat een Euangelisch gezangboek, zooals elders de Hervormde gemeenten bezitten, het verbeterde Psalmboek spoedig moge volgen. 21) Jozua van Iperen, die zich gereed maakte om de geschiedenis van het psalmgezag te beschrijven, vond in den onrustigen staat des vaderlands voor twee eeuwen, eene verontschuldiging voor het onvolmaakte van de hervorming der eeredienst. In de Apostolische Kerk zag hy echter het voorbeeld, dat gevolgd moest worden en de psalmen van David, hoe goed ook vertaald, achtte hy niet geschikt om de gemeenten aan hare roeping te doen beantwoorden. Hy noemde het een onwaardeerbaar voorrecht, dat aan de Engelsche gemeenten in Nederland was te beurt gevallen die zich sedert eenigen tijd in eene menigte liederen mochten verheugen. De overige leden spraken in denzelfden geest en de invoering van meerdere gezangen zou wellicht in de openlijke vergadering zijn behandeld. Hinlopen, de Utrechtsche afgevaardigde, verklaarde zich echter onbevoegd om over dat onderwerp te handelen.

De Dordsche kerkordening, die het gebruik van meerdere dan de reeds gegevene gezangen verbood, gold in Utrecht als een staatswet. De mannen in dit gewest, die in de dienst der Kerk waren, hadden zich met onderteekening verbonden om hiernaar te handelen. Wel werden er middelen aangewend om voor hem eenige vrijheid te verkrijgen, maar de pogingen mislukten. Sommige leden van het bestuur wilden er geen gehoor aan geven, en anderen betoonden zelfs tegenstand. Ook waren er onder de mannen, die in de Kerk grooten invloed oefenden, eenigen, door wie men hinderpalen in den weg zag leggen. Aan de andere zijde ontbrak het niet aan stemmen, die de gezangen achter het psalmboek by deze gelegenheid wenschten te zien vermeerderd. Deze werden gehoord te Middelburg, te 's Gravenhage en zelfs te Utrecht. De afgevaardigden van de Staten van Utrecht tot de Synode, hadden den 12^{den} May 1773 gemeend, het verlangen naar liederen, dat by vele waardige leden der Kerk zich openbaarde, ter sprake te moeten brengen. Volgens hunne meening zouden de afgezonden tot het verbeteren der rijmpsalmen eenige gezangen op de feestdagen en by avondmaal, doop, enz. kunnen uitkiezen, om ze dan aan de Staten van elk gewest toe te zenden, en by de provinciale synoden te doen overzien; de Staten zouden dan hieromtrent nader besluit kunnen nemen. Dat dit niet in strijd was met den geest der Dordsche synode, meenden zy te kunnen verdedigen, door zich te beroepen op Gijsbert Voetius, die deze kerkvergadering had bygewoond, en die verklaard had, zulke liederen niet af te keuren. De Staten zouden den predikant Hinlopen kunnen machtigen, om, wanneer dit punt in aanmerking kwam, van wege de provincie mede te werken. Dit voorstel werd in overweging gehouden, maar heeft de gewenschte gevolgen niet gehad.

Op zulk eene wijze verhinderd om aan de invoering van

nieuwe gezangen te arbeiden, meende de vergadering vrijheid te hebben, om eene uitbreiding van de twaalf geloofsartikelen te bewerken. Wanneer men een zeer uitvoerig gezang in verschillende afdeelingen aanbod, waarin elk byzonder artikel behandeld werd, zou men reeds eenigzins aan de erkende behoefte kunnen voldoen, zonder in strijd te zijn met hetgeen in eenig synodaal besluit of in den gegeven lastbrief was bepaald. Dat dit voornemen niet werd vervuld, is toe te schrijven aan de vrees, dat men hierdoor de kans moeilijker maakte, om den ruimen voorraad van gezangen dien men wenschte, te erlangen.

Hoer de hoop op een grooten bundel van Euangelische gezangen by al de afgevaardigden leefde, blijkt uit de taal, die Ahasuerus van den Berg, in naam en op uitdrukkelijken last van de afgevaardigden, als den vurigen wensch van aller saamvereenigde harten zoowel als dien van zeer vele weldenkende menschen van allerlei staat en rang, in een plechtige vergadering heeft doen hooren. Het was by het afscheidsgehoor in de vergaderzaal der algemeene Staten, op den 19^{den} July 1773, dat door den erfstadhouder met zijne tegenwoordigheid werd vereerd. „Spoedig,” zegt hy, „breke de blijde dag voor de Nederlandsche Kerk aan dat zy, gelijk nu eerlang door een beschaafd en verbeterd Psalmgezag, alzoo ook naar het voorbeeld van mogelijk alle hare geloofsgenooten in andere landen, door het gebruik van Euangelische lofliederen haren God en Heiland moge verheerlijken en dat zy niet altoos in de meer ingewikkelde taal van den vroegeren tijd, maar duidelijk en onbewimpeld, overeenkomstig met den stijl van het Euangelie der vervulling, van haar geloof in Jezus Christus, haren menschgeworden Zaligmaker en van hare hope op Hem zingen moge. Och of haar dit voorrecht ook by deze gelegenheid had mogen te beurt vallen. Hoog Mog. Heeren, Vaders van het Vaderland, voedsterheeren van

Gods Kerk; Herstellers van het Godverheerlijkend psalmge-
zang! mocht ook deze verbetering in de openbare godsdienst
voor uwe tijden zijn bewaard geworden. En mocht het God
genadelijk gelieven, zijner Kerk in dit land, door uwe bestie-
ring, dezen haren billijken en vurigen wensch te schenken." 22)

Duidelijk bleek hierin de geest van de voortreffelijke ver-
gadering, die zich het volle vertrouwen van Kerk en Staat
had waardig betoond. Al spoedig klonk die taal door het
vaderland, en velen waren er die haar met geestdrift her-
haalden.

III.

HET KERKELIJK PSALMGEZANG IN DE HERVORMDE KERK.

I. *Pogingen ter verbetering.*

Wie den arbeid der Dordsche kerkvergadering naauwkeurig
gadeslaat, zal moeten erkennen dat zy zeer weinig zorg aan
de verbetering van het psalmgezag heeft gewijd. Of hieraan
toen reeds behoefte bestond, is eene vraag, waarop reeds
sedert vele jaren door de meest bevoegden een bevestigend
andwoord was gegeven. Het was voor zeer velen eene teleur-
stelling te vernemen dat de laatst aangewende poging om
Datheens arbeid voor dien van zijnen mededinger, van Mar-
nix, te doen wijken, hier was mislukt. De uitgave van
diens psalmen in 1617, die zoo duidelijk toont, hoezeer de
groote man tot aan zijn dood werkzaam was geweest aan
het volmaken van zijne berijming, had de vergadering nog
niet overtuigd van het noodzakelijke harer invoering. Men
had de vergelijking anders gemakkelijk genoeg gemaakt, daar
hierin de psalmen van Datheen tegenover die van Marnix waren
gedrukt. Dat het gebruik van het *du* en *bist*, in de twaalfde
zitting door de vergadering geheel was verworpen, was zeker

in het nadeel van het werk van Marnix, die voor het behoud er van met zooveel kracht steeds had gestreden. De heilige psalmpoezy, die eens in den tempel te Jeruzalem, de heerlijkste diensten had verricht om de harten van Israëls kinderen op te voeren tot God, moest in de Nederlandsche Hervormde Kerk, gedurende twee eeuwen, in een oud, verscheurd kleed, dat de glans harer schoonheid maar al te dikwijls hield bedekt, de dienst in het heiligdom bewijzen. Was dat wel in overeenstemming met de lofspraken, aan haar als de reine spruit van Gods heiligen Geest geschonken? Er waren onder de beschaafde kerkgangers in de steden terstond reeds velen, die met droefheid in dat psalmgezang een treurig gebrek aan eerbied voor Gods Woord opmerkten. Maar ook onder de predikanten bevond zich menigeen, wien het in hooge mate hinderde, dat hy veroordeeld was om by de godsdienstoefeningen psalmen te doen zingen, die niet slechts uit een dichterlijk maar ook uit een godgeleerd oogpunt, verre beneden die van den heer van Aldegonde moesten worden geschat. Was het minder ontwikkelde gedeelte der gemeente tevreden met het oude, — het ontbrak echter niet aan pogingen om het van zijne vooroordeelen te genezen. Naauwelijks had de Synode het bewijs gegeven dat zy geene hervorming verlangde — of uit de gemeente gingen er krachtige stemmen op van beklag en verontwaardiging, die straks door daden werden gevolgd. Of wat anders dreef den rechtsgeleerde Mr. Anthonis de Hubert, oud raad en schepen te Zierikzee, tot het vervaardigen van eene nieuwe psalmberijming in 1624, die door Vondel, in de opdracht van zijne Amsterdamsche Hecuba aan hem, met hoogen lof wordt vermeld en waaraan Voetius den roem der rechtzinnigheid toekent? Het veelvuldige gebruik dat er aldra van Camphuyzens uitbreiding over de psalmen naar de Fransche dichtmaat van C. Marot en T. Beza gemaakt werd, getuigt hoe weinig het kerkelijk psalmboek aan

veler wenschen voldeed. Evenmin echter als de berijmingen van andere Remonstranten, Jacob Westerbaen, in 1655 en Joachim Oudaan in 1680 of van den Boomschen Vondel kon zijn werk der Hervormde Kerk begeerlijk toeschijnen. Maar legde de psalmberijming op veertig zangwijzen, die Henricus Geldorpius, predikant te Amsterdam in 1644 gaf, niet een openlijk getuigenis af tegen hen, die Datheen nog steeds in den hem eens toegekenden rang wilden gehandhaafd zien? Hy zag zich vergezeld door een Johan de Brune, raadpensionaris der staten van Zeeland en door Cornelis Boey, Advocaat-Fiscaal en Procureur over Holland, Zeeland en Vriesland, die in hetzelfde jaar toonden hoezeer de behoefte aan een verbeterd psalmboek hun ter harte ging.

Eene berijming was het werk echter niet, dat de Brune in 1650 nog eens, maar nu tegenover dat van Datheen gedrukt, uitgaf. In rijmelooze verzen had hy den oorspronkelijken tekst en de nieuwe overzetting zoo naby mogelijk zoeken te komen. Dat men voor het kerkelijk gebruik het rijm zou kunnen missen, was ook de overtuiging van den Utrechtschen muzykmeester Antonius Deutekom, die in 1657 niets anders deed dan het proza van de Staten-overzetting met zoovele herhalingen te verlengen, dat men evenveel lettergrepen erlangde als de gewone psalmberijming, zoodat het dus op dezelfde wijzen konde gezongen worden. Eene wijze van bewerking, die voor het kerkgebruik door de hooggeleerden in de godgeleerdheid te Franeker in 1699 werd aanbevolen, toen de verbetering van Datheen by de Friesche synode ernstig ter sprake was gekomen. Eene verbetering van beider arbeid meende Dirk Adriaanse van Disselburg te geven, toen hy in 1666 te Delft de honderdvijftig tekstpsalmen op de gewone zangwijzen uitgaf, waarby hy echter het rijm, door hem in vele plaatsen versmaad, in andere weder te hulp riep.

Meerdere geschiktheid om het gebrekkige kerkelijke psalmboek te vervangen hadden zeker de berijmingen van Jacobus Clercquius, predikant te Amsterdam, in 1664, — van Hermes Celosse, predikant te Ridderkerk, in 1665, — van Johannes Six van Chandelier, een aanzienlijk Amsterdamsch koopman, in 1674, waarvan in 1690 een tweede druk verscheen, — en van Samuel van Huls, klerk ter griffie van de Generaliteit te 's Hage, in 1682. Deze mannen hadden gevoeld dat men de gehechtheid aan de oude muzyk, waaraan de gemeenten gewend waren, diende te ontzien en hunne berijmingen naar de bestaande zangwijzen bewerkt. Een andere bewerker, de schilder Christoffel Pierson had wel hetzelfde gedaan in zijn „versnaarde Koningsharp,” die hy in 1679 uitgaf, maar hy had het getal verzen korter gemaakt dan hy het by Datheen en zijne navolgers vond. Had hy hierin een grond van aanbeveling voor zijn werk meenen te vinden — Johannes Rolandus, predikant te Enkhuizen, wilde liever het getal van verzen of regels vermeerderen dan dat hy met anderen, in het volgende vers iets zou brengen, hetwelk in het vorige behoorde of dat hy een psalm met een half vers zou eindigen. (1686).

Ziedaar een reeks van psalmbundels, voor een groot gedeelte door mannen van naam in de kerkelijke, staatkundige en letterkundige wereld. Wie de hervormden van de vorige eeuwen over hunne gehechtheid aan Datheens werk wil aanklagen, vergete niet eerst zijnen blik te vestigen op het aantal nieuwe berijmingen, die in de eeuw, waarin de Dordsche synode gehouden werd, verschenen. Zouden zoo velen in onze Kerk zich zooveel moeite hebben getroost, indien zy niet de behoefte aan hervorming levendig hadden gevoeld? Was het niet de overtuiging van daartoe te moeten arbeiden, die hen drong, de handen aan het werk te slaan? Behoorde er zelfs wel zoo buitengewone moed toe om met dien nieuwen arbeid op te treden? Onder de psalmberijmers waren de

meesten trouwe voorstanders van de leerbegrippen, die te Dordrecht waren vastgesteld. Doch die gehechtheid behoefde hen niet terug te houden van het aanwenden van pogingen om iets beters in te voeren. Immers de synode van 1618 en 1619 heeft volstrekt geen gebod gegeven om dat werk van Datheen als het eenig heilig psalmboek te blijven gebruiken. Haar zwijgen over elke berijming kan evenzeer verklaard worden uit de overtuiging harer leden, dat het psalmboek van Marnix, by zijne groote voortreffelijkheid, toch niet geheel voldeed aan de eischen van den tijd, en liet dus volkomen vrijheid aan de Kerk om later iets beters te leveren dan het oogenblik nu nog aan kon wijzen. Men leze dan ook de voorredenen en opdrachten van de verschillende berijmingen, om te zien hoe allen hun werk zochten aan te bevelen, door zonder eenige omwegen te wijzen op de vele gebreken van Datheens arbeid. En vinden wy wel bewijzen dat het by de gemeente aan belangstelling en dankbaarheid ontbrak? Zonder deze zou de lust om nog telkens nieuwe berijmingen te leveren, die zich tot over de tweede helft der achttiende eeuw vertoonde, zeker by dichters en uitgevers spoedig zijn uitgedoofd. Maar als een sterk bewijs van het tegendeel kunnen wy hier aanvoeren dat van onderscheidene meer dan één druk in het licht verscheen.

Terwijl wy hier de namen genoemd hebben van hen die eene geheel nieuwe berijming noodig oordeelden, waren er sommigen die het werk van Datheen nog meenden te kunnen sparen voor een geheelen ondergang. Wie zich de moeite wilde getroosten om hieraan de hand ter verbetering te slaan, zou, meenden eenigen, geen vruchtelozen arbeid verrichten en den dank inoogsten ook van de minder beschaafden, die het oude ongaarne zouden missen. Jacobus Revius, predikant te Deventer, die wegens Overijssel ter overziening van de nieuwe overzetting des Ouden Testaments was benoemd door

de Dordsche kerkvergadering en die later als Regent van het Staten-collegie te Leyden werkzaam was, gaf in 1640 de psalmen uit „in zin en rijm gebeterd.” Hy verklaart als het eendrachtig gevoelen van alle verstandigen, dat de nieuwe overzetting des Bijbels door eene goede verbetering der psalmen behoorde gevolgd te worden. Hy sprak van velen, die in het groot getal en in de moeielijkheid van sommige psalmwijzen een bezwaar vonden, en doelde op hen aan wier verlangen spoedig Geldorp voldoening zocht te bezorgen. Anderen wenschten de invoering van Marnix, waarin echter, volgens hem, de gemeene man sedert vele jaren geen smaak had kunnen vinden, meest om zekere oude en nu ter tijd ongewone en by de laatste synode in de Bijbelvertaling afgekeurde wijze van spreken. Men zou dus de psalmen, die later door andere kloeke mannen bearbeid waren, invoeren en hiermede aan den wensch van velen voldoen of, gelijk hy deed, eene verbetering van Datheen kunnen beproeven. Negen jaren later betrad de onderwijzer in de wiskunst te Leyden, Christiaan van Heule hetzelfde spoor, waarop hy in 1656, op verzoek van den Groningschen edelman Bernard Coenders van Helpen, gevolgd werd door Hendrik Bruno. Door Abraham Trommius, den bekenden Groningschen predikant, was nog in 1678 een proeve van verbetering op de synode der provincie Groningen ingediend, die daar zeer gunstig ontfangen werd en den grond legde tot zijn „zachte verbetering der psalmrijmen Datheni,” in 1695 verschenen.

Waar wy die menigte bundels overzien en de voorredenen en opdrachten der schrijvers maar ook de getuigenissen van kerkelijke personen of de lofdichten, waarmede zy voorzien zijn, lezen, daar moet ten minste niet op de geheele Nederlandsche Hervormde Kerk der vroegere eeuwen het verwijt drukken dat zy aan de heerschappy van Datheen zich gewillig heeft onderworpen. Wy zijn verplicht niet alleen op te mer-

ken dat zeer groote voorstanders der rechtzinnigheid in de rij der psalmhervormers zich hebben geschaard, maar moeten er op wijzen dat stichtelijke schrijvers, onder welke wy zelfs een Wilh. à Brakel 23) vinden, openlijk tegen het onverdragelijke rijmwerk van Datheen zich hebben doen hooren. Het verwondert ons dan ook niet te bespeuren, dat menig godvruchtig lid der gemeente met weerzin door de vergadering de woorden luide hoorde uitgalmen, die zoo weinig in overeenstemming waren met den eerbied, aan den Allerhoogste verschuldigd. Reeds hier en daar werden er sommigen aangetroffen, die uit een der vele psalmboeken, op dezelfde zangwijze, gaarne andere woorden zongen dan die de predikant moest opgeven. De Amsterdamsche gemeente, die de voor korten gebouwde Amstelkerk bezocht, moest een man hooren voorzingen, wien het altijd groote moeite kostte de woorden uit te spreken, waartoe zijn ampt hem verplichtte. By iedere godsdienstoefening genoodzaakt om het kerkelijk psalmboek te gebruiken, had Hendrik Ghysen voor zijn huisselijk gebruik en met zijne vrienden reeds sedert geruimen tijd Datheen ter zijde gelegd, en zich van de latere berijmingen bediend. Vol liefde voor het gezang, nam hy met belangstelling iedere nieuwe bewerking ter hand, en by naauwkeurige vergelijking ontdekte hy in iedere latere wederom schoonheden, die eene andere miste. Zoo vonden zijne vrienden een tijd lang den man, in de oogenblikken, die hem van zijn beroep als zilversmid overschoten, in een arbeid verdiept, welke tot by latere geslachten getuigenis van zijn geduld, smaak en oordeel af zal leggen. Hy is aan een tafel neergezeten, waarop niet minder dan zeventien psalmboeken openliggen. Hy leest in alle. Vers tegen vers, regel tegen regel wordt door hem vergeleken. Ook de statenoverzetting wordt telkens door hem ingezien. Zoo veel als de rijmen op elkander slaande, hem dit toelaten, kiest hy dat uit, wat naar zijn oordeel het naaste aan de woorden

of den zin van den tekst komt en voor het vloeiendste rijm moet gehouden worden. Tot dezen arbeid had hy aanleiding gekregen, door het lezen van de voorrede van het verdienstelijk psalmboek van Celosse, die in het doen van zulk eene keuze groote voordeelen zag. Werd toch alzoo, volgens hem, byeengebracht wat met den grondtekst het meest overeenkwam en aan de eischen onzer taal en poezy het best beantwoordde, dan zou men tevens het voedsel onthouden aan ijdele eerzucht, nijd en wangunst, die zich stellig dan zouden vertoonen, wanneer de berijming van een enkele boven die van al de anderen werd gesteld. Zulk een psalmboek zou door het bevoegde gezag aan iedere gemeente in het byzonder waar het raadzaam werd geacht, ten gebruike moeten worden toegelaten, even zoo als wijs en voorzichtig gedaan was met den nieuw overgezette Bijbel, die op zulk eene zachte wijze, zonder iemand te dwingen, in korten tijd overal in de Gereformeerde gemeente zonder tegenspraak loflijk was ingevoerd en stichtelijk werd gebruikt. De wijze waarop Celosses denkbeeld door den Amsterdamschen voorzanger werd uitgewerkt, werd door velen, aan wie hy enkele proeven voorlas, toegejuicht, en het was op hun verzoek, dat de nederige man tot de uitgave van de bloemlezing besloot. Daar hy geen bloemen uit eigen hof had aan te bieden, maar enkel ze in de heerlijke lusthoven van anderen had geplukt en samengebonden, meende hy beveiligd te zijn tegen den schijn, als had hy eigen lof gezocht. Hy wilde slechts de bij zijn, die den honig, uit vele bloemen en kruiden vergaderd, te samen brengt, en betitelde zijn boek: „De hoonig-raat der psalmdichten ofte Davids psalmen met d' andere lofsangen, op sangmate gesteld door verscheide Autheuren, zijnde een versaaeming uit de seeventien berijmde psalmboeken van P. Dathenus, Ph. de Marnix, A. de Hubert, D. Camphuisen, H. Geldorpius, J. Revius, C. Boey, Ch. van Heule, J. Westerbaan, H. Bruno,

J. Clercquius, H. Celosse, D. van Disselburg, J. Six, S. van Huls, J. Oudaan en J. Roldanus." (1686). Deze arbeid, met lofdichten van mannen als Huyghens en Vollenhove en anderen aangeprezen, werd door zeer velen met groote vreugde begroet. Het boek, waar hy by ieder vers of regel den naam van den auteur aan den rand had gevoegd, werd zeer gunstig opgenomen, en nog een eeuw later bewees de Kerk er de verdiende hulde aan, door Hendrik Ghysens werk by de samenstelling van een voortreffelijk psalmboek te gebruiken.

Dat Cornelis van Vleuten nog eens het gegeven voorbeeld in 1699 volgde, mag van 's mans ingenomenheid met Ghysens denkbeeld getuigen.

Maar nog was de rij der psalmberijmers niet gesloten. Cornelis van Eeke had in 1689, in den geest der oude Souterliedekens, de koninklijke harpliederen bewerkt, om ze op de melodiën van wareldsche liederen te zingen. Behalve Trommius verbeteringen, waren er nog in deze eeuw verschenen de berijmingen van Mattheus Gargon, predikant te Nuland en Geffen, later te Vlissingen, in 1686, en van Nicolaas van der Meer, predikant te Zutfen, in 1695, volgens de verklaring van den hoogleeraar van Til. De volgende eeuw zag de veel gebruikte en herdrukte berijming van François Halma (1707) verschijnen met die van Dirk Smout (1710), van den reeds ontslapenen Remonstrant P. de Groot (1724), van Jan van Belle, die naar het voorbeeld van Pierson verkortte (1733), van Pieter van Gunst (1736) en van Frederik Duim (1747). Na het einde van dit tijdperk zien wy genootschappen verrijzen, waarin godgeleerden en letterkundigen hunne krachten vereenigden tot het leveren van eene berijming, waarin zoo veel mogelijk de schoonheden van het oorspronkelijke zouden uitkomen voor de gemeente. Het kunstgenootschap: „Laus Deo, Salus Populo" gaf zijne bearbeiding in 1761. Door een anderen kring werd het werk van Joh. Eusebius Voet be-

schaafd en voltooid en in 't licht gezonden in 1763, terwijl de arbeid van het genootschap: „Kunst wordt door arbeid verkregen,” gekend kan worden uit de psalmen (1—104) die het te Leyden uitgaf in 1772.

Zou het te denken zijn dat de mannen, aan wie het bestuur der Kerk was opgedragen, in het geheel geen acht sloegen op zoo vele dringende eischen om eene verbetering van het psalmgezang, als er van jaar tot jaar in het openbaar tot hen werden gericht? Neen, reeds van de jaren 1636 tot 1639 hield de Noord-Hollandsche synode zich bezig met het opsporen van middelen, om de bezwaren, die tegen het gebrekkige van taal en rijm zoo wel als tegen het moeielijke van vele zangwijzen werden ingebracht, te gemoet te komen. Dat zy haren wensch niet kon uitvoeren, die tevens die der Zuid-Hollandsche Kerkvergadering was, moet toegeschreven worden aan den tegenstand die zich van zekere zijde verhief. Dat deze vooral in Noord-Holland zich openbaarde, mag blijken uit de getuigenissen van den Amsterdamschen predikant Geldorp en den Hoornschen rector Hendrik Bruno, die over de onkunde en vooroordeelen zoo luide zich beklaagden. Met eenparigheid van stemmen werd daar dan ook in 1699 het voorstel van Groningen afgewezen, om tot de invoering van Trommius arbeid mede te werken. Vier jaren later werd op het bericht, dat de Friesche Kerkvergadering het werk van Ghysen had aangenomen, en dat men van de Staten der provincie de invoering van dit besluit verzoecken zou, door de Noord-Hollandsche synode geandwoord, dat aldaar iets dergelijks volstrekt ondoenlijk zou zijn. Wat baatte het nu al of Groningen overal zijne afgevaardigden deed uitgaan met de herhaalde bede, om toch aan de psalmverbetering van Trommius in al de vaderlandsche gemeenten ingang te bereiden? In het gewest waar deze predikant de algemeene achting genoot, was men zelfs niet in staat om van 's mans

arbeid gebruik te maken, indien al de andere synoden zich niet vereenigden. De voorstelling van de redenen die tot hervorming moesten dringen, kon niet eens de synoden van andere provinciën bewegen om de zaak tot een onderwerp van beraadslaging te maken. Waarom niet? Omdat men minder van het wenschelijke en noodzakelijke er van overtuigd was? Neen, maar omdat men vooraf de zekerheid had, dat alle pogingen, die er aangewend zouden worden, schipbreuk moesten lijden op den geest van hen met wie men te doen had. Friesland bewijst het. Daar had het Groninger voorstel een open oor gevonden. De handelingen der synoden van het jaar 1698 tot 1704 getuigen, met hoe veel kracht en wijsheid de Friesche hoogleeraren en predikanten niet slechts aan de verbetering, maar aan de vervanging van het oude psalmboek zich lieten gelegen zijn. De vlekken, waarmede het reine goud van de kostelijke kleinoden bezoedeld was, waren er aangewezen. De wegen waren geteekend langs welke men, met gemeenen rade van alle Nederlandsche Kerken, de toestemming der Hooge Overheid zou kunnen bekomen, zoodat, zonder de rust der vaderlandsche gemeente te verstoren, het geheele werk zou kunnen worden ten uitvoer gebracht. Het psalmboek van Ghysen was reeds als het meest geschiktste aangeduid. Zonder het nieuwe met geweld op te dringen, wilde men het oude door hen die in de kerkelijke bediening zijn, niet meer by de godsdienst oefeningen gebruikt, noch herdrukt hebben. Reeds hadden de afgevaardigden der synode in 1703 zich tot de Staten van Friesland met het vereischte smeekschrift gewend, en men vleide zich algemeen met de hoop, dat de zaak met een gunstigen uitslag, wat dit gewest betrof, alhaast gekroond zou worden. Tot de grootste teleurstelling van de predikanten, werd echter op de vergadering in het volgende jaar de verklaring der Hooge Overheid medegedeeld, dat zy omtrent de zaak geen volledig besluit had

kunnen nemen. De Edelmogende Heeren Commissarissen politiek namen uit de omstandigheden der tijden aanleiding om alles te laten rusten. Was het vreemd dat, voor en na dien tijd, menig kerkelijke vergadering, door de vrees voor dergelijke ondervinding, zich liet weerhouden om ernstige maatregelen te nemen in de zaak die hun wenschelijk scheen? Één woord van de Staten verijdelde den jarenlangen arbeid van de meest invloedrijke mannen in de Kerk! Maar wie zou nog kunnen verzekeren wat er geschied zou zijn, zelfs wanneer de gewenschte goedkeuring van de Staten van Friesland ware geschonken? Nog zes andere synoden zouden eerst hare toestemming moeten geven, en wanneer deze al eenparig waren, zouden zy nog eerst de goedkeuring noodig hebben van evenzoo vele Statenvergaderingen, eer de generale Staten de uitvoering zouden kunnen bewerken. Hoe vele zijn op zulk een tocht de gevaren om schipbreuk te lijden, vooral in een tijd, waarin de lucht van onweer en stormen zwanger is. En waren de tijden niet dikwijls van dien aart, dat de uiterste voorzichtigheid een dringende plicht was te achten? Hoe gemakkelijk zou de zaak van het psalmboek eene leuze kunnen worden, waarvan verschillende partijen in de Kerk en den Staat zich zouden bedienen om den staat van zaken in gevaar te brengen. Niet altijd waren de kerk- en staatsbesturen geneigd denzelfden weg te bewandelen.

Indien ook onder de redenen waardoor de invoering eener betere psalmberijming vertraagd is, misschien geteld moet worden een zekere vrees by beide zijden om den gewenschten invloed te verliezen, dit is zeker, dat voor Kerk en Staat vele redenen bestonden, om beducht te zijn voor de woede van het bevooroordeelde en onkundige gedeelte der gemeente, dat het oude lief had enkel omdat het oud was. Voor dat gedeelte gelden geene aanwijzingen van de gebreken van het bestaande. Waar de voortreffelijkste nieuwe bewerkingen ge-

legd worden naast die welke de vaderen gebruikten — ziet gy de vrees opgewekt, dat een vreemde indringer, onder schoone vormen, de plaats van den ouden vriend, die zich zelven niet verdedigen kan, zal innemen, en men maakt de wapenen gereed die men heeft, om het recht van den afgeleefde, aan wiens hand men is opgegroeid, tegen den nieuwelings te verdedigen. Moesten Kerk en Staat liever hebben geluisterd naar den wensch der verstandigen dan naar het dreigen der onbevoegden? Waren moed en krachtbetooning hier beter geweest, dan voorzichtigheid en vreeze? Geheel zonder grond was het zeker niet, als men vreesde dat de prijs, waarvoor de psalmen moesten gekocht worden, al te duur zou zijn. Wat op een enkele plaats, by de invoering van het psalmboek in 1773 geschied is, ware in vroeger dagen nog eerder te wachten en zou nog meerder te vreezen en minder gemakkelijk te bedwingen zijn geweest. 24)

Eindelijk moest toch de tijd komen, waarop de oude boom zou vallen, die reeds van zijn vroegste jeugd op geen schoonheid had kunnen roemen. Had hy byna twee eeuwen zijn kankerachtige takken ten toon gespreid, omringd van jeugdig en frisch geboomte, de vele slagen, die hem gedurende heel zijn leven waren toegebracht, zijn niet vruchteloos geweest. Eene kleine beweging zal er nu slechts noodig zijn om hem ter aarde te werpen. Andreas Andriessen, predikant te Veere, had in 1745 in een vers gesproken van 't laffe en zoutelooze woordenlijm van 't oude en ongerijmde Datheensche rijm. De Middelburgsche boekverkooper, Petrus Dathenus, een afstammeling van den aangevallene, achtte zich hierdoor beleedigd en verklaarde zich bereid, om de eer van zijnen voorzaat te handhaven. De tijding hiervan maakte Andriessen bedacht op middelen ter verdediging, die hy later — ofschoon aldra de dood het plan verijdelde van den laatsten spruit van Datheens geslacht — in het belang eener goede zaak zou openbaar maken. 25)

De classis van 's Gravenhage had in 1754 tot de Zuid-Hollandsche synode zich gewend met het verzoek, om twee verbeteringen in een nieuwen druk van Datheen, achter een fraaie, buitengewoon zuivere bijbeluitgave, te mogen opnemen, en hiermede zijn de beraadslagingen geopend, die de invoering van de nieuwe berijming ten gevolge zouden hebben. Terwijl deze met ijver werden voortgezet, trad een onbekende op met het wapen der satyre. Onder den naam van „Jue-nalis Glaucomastix, beschermer der verdrukte onnoozelheid”, gaf Jean Guepin, Schepen en Raad te Vlissingen, zijne „Datheeniana” in 1758 uit, waarin hy, in schijn van als verdediger des ouden berijmers op te treden, op een geestige wijze de gebreken van diens werk aan de algemeene bespotting prijs gaf. De beide Zeeuwsche schrijvers lokten straks verscheiden geschriften uit, die, hoe ook gesteld, alle moesten dienen om het noodzakelijke van eene hervorming aan te toonen. 26) De scherpe bijl was aan den wortel des booms gelegd. Het kan niet anders of hy moet aldra met gekraak nederstorten.

II. *De nieuwe Psalmberijming.*

Het jaar 1773 was nauwelijks aangevangen, of uit de negen verschillende gewesten des lands zag men even zoo vele predikanten zich gereed maken voor eene vergadering, waar het belangrijke werk zou worden volvoerd, dat door de voortreffelijkste predikanten en leden der Hervormde kerk reeds byna twee eeuwen met vurig verlangen was te gemoet gezien. De tocht in den winter was, door den zwaren ijsgang, voor de mannen, die over zee en stroomen naar 's Gravenhage moesten reizen, hoogst gevaarlijk geweest, maar hartelijk drukten allen elkander de hand, toen zy op den tweeden zondag van het jaar zich in een bevriende woning hadden vereenigd, om

tot den gemeenschappelijken arbeid eenige toebereidselen te maken. Op den 12^{den} January werden de werkzaamheden aangevangen. De boven-achterzaal van de tweede verdieping van het Mauritshuis, waar men het schoonste uitzicht heeft over den grooten en den kleinen Vijverberg, is door de algemeene Staten den mannen aangewezen, aan wie zy de eervolle last hebben opgedragen.

In twee groene fluweelen armstoelen voor den schoorsteen zijn aan eene met groen laken bekleede tafel neergezet de afgevaardigden van de algemeene Staten, de edelmogende heeren Willem Baron van Lynden, Heer tot Hemmen, en Mr. Thomas Hoog, Raadsheer in den Hoogen Raad. Aan de rechterzijde bevindt zich eene kleinere tafel, bestemd voor hunne amanuenses, de heeren Mr. Jacob Visser en Mr. Pieter Leonard van de Kasteele, advocaten voor de hoven van Justitie te 's Hage. Aan eene andere met groen bekleede tafel, voor die der staatslieden neergezet, nemen de predikanten plaats. De voorzitterstoel wordt hier ingenomen door een der afgevaardigden, die, naar de rangorde der verschillende gewesten, elkander wekelijks afwisselen. De jongste, aan het lager einde van de tafel tegenover den praeses gezeten, is steeds belast met het opteekenen van het verhandelde, totdat de beurt aan hem komt om, als voorzitter, den hamer op te nemen in plaats van de pen, die hy dan aan den op een na jongste in bediening moet overgeven.

De meeste dezer mannen hebben op de eene of andere wijze hunne geschiktheid voor het werk, dat hun is opgedragen, reeds getoond.

Had niet Ahasuerus van den Berg, (geb. 1732 te Dordrecht) die door zijne betrekking, als afgevaardigde van Gelderland, het eerste in de rij der gewesten, meermalen geroepen werd voor allen het woord te voeren, zich reeds als een degelijk geleerde doen kennen, terwijl hy sedert 1762, te Bru-

chem en Kerkwijk, en later te Barnevelt de gemeente diende?

Johannes van Spaan, (geb. 1724 te Rotterdam) die van 1747 af, te Hensbroek, Aalsmeer, Rijswijk, Dordrecht, Leyden en sedert 1762 te 's Hage het Euangelie verkondigd heeft, had door het deel, hetwelk hy nam aan de oprichting van het daar gevestigde genootschap: „Kunstliefde spaart geen vlijt” en door de gedichten die hy in de hierdoor uitgegevene bundels leverde, getoond aanspraak te hebben op de onderscheiding, hem te beurt gevallen. Dat hy zich de zaak der psalmen zeer aantrok, was reeds gebleken uit de zorg, die hy met anderen aan den arbeid van zijnen vriend Voet ten koste had gelegd.

Rutger Schutte, (geboren 1708 te Diepenheim) moest zeker door iedereen in Nederland, die op de invoering der nieuwe psalmbერი ming prijs stelde, worden aangewezen als de man, die den eersten rang in deze vergadering ten volle waardig was. De vijfenzestigjarige dienaar, die zoo vele blijken gegeven had van zijne geleerdheid en dichterlijke bekwaamheid, zag zich door al zijne jongere medewerkers met eerbied begroet. Zijn leeftijd, zijn standplaats, de grootste gemeente des lands die hy sedert 31 jaren diende, nadat hy van 1737 te Rossum, te Zalt-Bommel en te Dordrecht het leeraarsamt bekleed had, — zijn roem — alles werkte daartoe samen.

Wanneer de Staten van Zeeland hunne aandacht vestigden op Josua van Iperen, (geboren 1723 te Middelburg) die in 1749 te Lillo en sedert 1765 te Veere predikant was, hadden zy zich laten leiden door den roem zijner wetenschap, die hem den doctoralen graad in de wijsbegeerte en fraaie letteren by Groningens hoogeschool in 1752 had doen verwerven, maar ook door de proeven van zijn dichttalent, waardoor hem het lidmaatschap van de meeste dichtgenootschappen was ten deele gevallen.

Jacobus Hfhlopen (geb. 1723 te Hoorn) had de algemeene achting, die hy reeds by den aanvang zijner Euangeliebediening in 1746 te Zonnemaire en later te Goes won, zich ook gedurende een tijdperk van tweentwintig jaren te Utrecht weten waardig te maken. Wel voegde hier de man, van wien later een der meest bevoegde geleerden getuigde, dat hy nimmer iemand had ontmoet, die meer wijsheid met wetenschap, meer voorzichtigheid met ijver, meer bevalligheid met achtbaarheid, meer oodmoedigheid met bewustheid van hetgeen hy was samenpaarde. 27)

Georgius Lemke, (geboren 1721 te Oldeholtjade) had sedert 1748 in de gemeenten Exmorrha, Cornjum, Sint Annaparochie, en in de laatste zes jaren te Harlingen, zich van de gunstigste zijde bekend gemaakt, en het vestigen van de keuze op den algemeen hooggeschatten man moest strekken om de Friesche gemeenten met vertrouwen de belangrijke hervorming te doen te gemoet zien.

Onder de mannen die in hooge mate door hunne welsprekendheid zoo wel als door hunnen wandel zich hadden onderscheiden, werd de predikant Theodorus Lubbers, (geb. te Beerta in 1731, die in 1755 geroepen werd om te Breede, straks te Scheemda en in 1766 in de stad Groningen het Euangelie te verkondigen) in het gewest zijner geboorte en zijner werkzaamheid algemeen geroemd. In zijne, door degeelijkheid van inhoud en dichterlijken stijl uitmuntende redenen, had hy zich als een man van wetenschap, oordeel en smaak doen kennen, en het was voor de gemeenten een verblijdend teeken, dat hy, wien men in 1778 het hoogleeraarsamt zou opdragen, in de commissie werd benoemd.

Aan de geschiktheid van Henricus Johannes Folmer, (geb. te Zutfen 1731) pred. te Echtelt in 1758 en in het volgende jaar te Dwingelo, kon door niemand worden getwijfeld die hem kende. Dat hy de geestelijke liederen, die in zijne

dagen door Hoogduitsche beroemde dichters werden vervaardigd, kende en lief had en nu en dan niet ongelukkig navolgte, maakte hem de plaats waardig waartoe hy werd geroepen.

De jongste in de rij dezer mannen was Dirk Semeins van Binnevest, (geb. te Enkhuizen in 1739) die van de elf jaren zijner bediening de twee eerste te Nichtevecht en de latere te Deventer had doorgebracht. Hoezeer zijn roem ook tot buiten de grenzen zijner provincie was doorgedrongen, mag blijken uit de blijdschap, waarmede de Amsterdamsche gemeente hem in de dagen, waarin hy voor het psalmboek werkzaam was, onder het getal harer leeraren zag geroepen.

Wie de namen vernam van hen, die te 's Hage vergaderd waren, had alle redenen om te vertrouwen, dat de Nederlandsche Hervormde kerk haar langdurig wachten op eene uitstekende psalmberijming binnen korten tijd rijk zou zien beloond. Toen de baron van Lynden, in de eerste vergadering, na het gebed, waarin de Haagsche predikant van Spaan allen voorging, — als eerste staatsgemachtigde het woord tot de predikanten richtte, had hy wel recht om te betuigen, dat de keuze van de Staten der vereenigde gewesten en van 't Landschap Drenthe gevallen was op mannen, wien de roem eener grondige bijbelkennis zoowel als van taal- en dichtkundige bekwaamheid tegelijk met dien van geschikte hoedanigheden des gemoeds was vooruitgegaan.

Achttien jaren was het geleden dat de Kerk zelve in de vraag van de Haagsche classis om een tweetal aanstootelijke uitdrukkingen in Datheens berijming te veranderen, aanleiding had gevonden om de hervorming van het psalmgezag ter spraak te brengen. Van het jaar 1754 af maakte deze zaak het onderwerp uit van aanhoudende beraadslagingen by de classen en de synoden in de verschillende gewesten. De pogingen van deze zijde aangewend, werden met den ge-

wenschten uitslag door 's lands regering bekroond, toen op den 25sten May 1762 by de algemeene staten tot de verbetering of geheele verandering van de psalmen besloten werd. Maar nog eerst moesten er eenige jaren voorbygaan, voor dat de vraag naar de wijze van uitvoering met de noodige eenstemmigheid was behandeld. Zou eene verbetering van het oude psalmboek niet mogelijk, niet wenschelijk zijn? Zoo vroegen sommigen, en de antwoorden klonken geheel onderscheiden. Wie van de menigte der berijmers zal de eer hebben om Datheen te vervangen? zoo werd straks gevraagd en Ghysens naam werd door velen gehoemd. Anderen hadden Halma geprezen. Weder anderen wilden beiden die eer doen deelen. Een ander gedeelte had den palm meenen te moeten toekennen aan Voet. Ook werd de aandacht gevestigd op den arbeid van het genootschap: „Laus Deo, Salus Populo.” Eindelijk meenden sommigen dat men de keuze uit verschillende berijmingen aan bevoegde mannen moest opdragen. Voor het laatste had zich de classis van Waleheren verklaard, welke den arbeid van Ghysen, Voet, van het genootschap en van Datheen wilde gebruikt hebben. De Noord-Hollandsche synode had voor eene keuze uit de drie eerste berijmingen geijverd tegen de Zuid-Hollandsche, die, met uitsluiting van alle overige, op de invoering van Voet zeer sterk bleef dringen. De strijd tusschen de twee verschillende Hollandsche kerkvergaderingen, waardoor het werk maar al te lang vertraagd was, zou eindelijk ophouden, toen de overige synoden met allen ernst aan het wegnemen van de bestaande hinderpalen zich lieten gelegen zijn, en by de algemeene staten en den stadhouder Willem V, aan wien zy hare begeerte hadden voorgedragen, de zeer gewenschte hulp en ondersteuning vonden. In de algemeene staten-vergadering, op den 6^{den} May 1772, werd nu besloten, dat er een keus zou' worden gedaan uit de berijmingen van Ghysen, Voet en het

kunstgenootschap: „Laus Deo, Salus Populo,” waarby het echter niet geoorloofd zou zijn uit de eene berijming een gedeelte van een psalm, en uit de andere een ander gedeelte over te nemen. Ten gevolge van het besluit om maunen, met de vereischte bekwaamheden op het gebied van taal- en dichtkunde toegerust, af te vaardigen tot het kiezen der psalmen, werden door de Staten der onderscheiden gewesten de predikanten aldra benoemd, die wy op het Mauritshuis hebben aangetroffen. Van de algemeene staten ontvingen de beide commissarissen hunne aanstelling met de macht, om twee amanuenses tot hunne hulp te nemen.

Onafgebroken zien wy de verdienstelijke mannen bezig in den aanbevolen arbeid. Benevens de statenoverzetting die gedurig geraadpleegd moest worden, en een handschrift in folio, met eenige stukken op de staten-vertaling betrekking hebbende, dat namens de Zuid-Hollandsche synode was verstrekt, zien wy voor elk hunner een drietal psalmberijmingen geopend, door de beide staatsgemachtigden bezorgd. Volgens den lastbrief, op den 19^{den} December 1772 door de algemeene staten aan hunne commissarissen gegeven en door dezen medegedeeld, moesten met hun goedvinden de psalmen ter verkiezing door den voorzitter in omvraag worden gebracht. Voor dat er een besluit genomen wordt, worden hunne bedenkingen ingewonnen. Waar de stemmen staken, beslissen zy. Zonder hunne goedkeuring mag de vergadering geen twee malen denzelfden psalm in overweging nemen. Het bepalen van den tijd van zittingen en rust is aan hen overgelaten.

Nadat in de eerste zittingen eenige beginselen van spel- en taalkundigen aart zijn vastgesteld, 28) wordt er besloten, dat men by het kiezen zich aan eenige regels zal onderwerpen. In aanmerking dient hier te komen, welke berijming het best den zin des gewijden dichters uitdrukte, welke het meest de statenoverzetting, behoudens de wetten van taal en

dichtkunst, naderde, — welke 't meest aan de begrippen der Hervormde godsdienst naby kwam, zoo dat ook de zin, dien men in het onrijm van den tekst heeft, in rijm behouden worde, — welke het best aan de wetten der hedendaagsche taal- en dichtkunde voldeed. Op duidelijkheid, eenvoud, verstaanbaarheid, behoudens den aart van taalkunde en poezy, zou men het meest acht geven. Hoe meer overeenkomst met Datheens psalmverdeeling, hoe minder smeltingen en afkappingen een psalm had, hoe liever men hem kiezen zou, terwijl die psalmen, welke 't meest verbeeldingskracht en hart aandeden, welke de minste aanvullingen en uitbreidingen hadden, en die welke zy had, uit andere heilige dichters of uit plaatsen der Schrift ontleende, de voorkeur moesten erlangen. Losheid en natuurlijkheid in de woordschikking en taalkundige juistheid zouden eene groote aanbeveling zijn.

Deze regels zouden echter, volgens de verklaring der edelmogenden, die den predikanten liefst alle mogelijke vrijheid lieten, niet de vergadering mogen binden en beperken in de vrije keus of verdere bearbeiding. Met dergelijke beginsels vinden wy de achtenswaardige mannen dagelijks in de meest wenschelijke eensgezindheid byeen.

De drie psalmboeken, die ieder voor zich heeft geopend, worden aan de meest naauwgezette beoordeeling onderworpen. Het oudste is ons reeds bekend. Het is de Honigraat van Hendrik Ghysen. Toen er in de Friesche synode in het begin dezer eeuw over de noodzakelijkheid van eene nieuwe psalmberijming werd gehandeld, was de keuze op den toen nieuwen bundel van Ghysen gevallen. Maar ook nu, na een halve eeuw, had deze hier en elders zijnen goeden naam gehandhaafd. By de beraadslagingen in de verschillende synoden hoorde men hem telkens aanbevelen, en zelfs menigmalen boven alle andere.

Wanneer de Groninger synode in 1759 aan Ghysen boven

alle anderen den voorrang toekende, gaf zy als reden hiervoor op, dat zijn werk reeds sedert eenige jaren by dichtkundige zangers in gebruik was geweest, — dat de tijd niet licht op dien psalmverzamelaar zou vallen, — dat in den Honigraat de aangename gedachtenis van zeventien voornamen dichters, zelfs van Dathenus, in zegening bleef, — dat hierdoor de zaak spoediger haar vol beslag zou erlangen, zoo de Staten er hun hoog gezag aan wilden geven.

Had nu, na eenigen tijd, de Kerk besloten, dat Ghysens werk nevens dat van anderen zou worden gebruikt, zy heeft daarmede een schoone krans toegereikt aan den verdienstlijken Amsterdamschen voorzanger, die naar den roem eene dichters niet had gestreefd, en daardoor beveiligd was tegen den tijd, welke ook de voortreffelijkste berijmers niet sparen zou. Maar er is zeker iets rangenaams in de voorstelling, dat hierby het beginsel is ten grondslag gelegd, om de gedachtenis van hen, wier arbeid Ghysen byeenbracht, in zegening te doen blijven. Met meerder of met minder geluk had een groot getal van verdienstelijke mannen zich beijverd om de vaderlandsche Kerk in het bezit te stellen van eene waardige psalmberijming. Velen hadden hieraan vele kostelijke maanden en jaren levens toegewijd, terwijl zy weinig of geene hope konden koesteren om hun werk ingevoerd, en alzoo hunne moeite beloond te zien. In weerwil van dat alles gaven zy toch het hunne en stelden zich tevreden, wanneer enkele leden der Kerk hier en daar by de huiselijke godsdienstoefeningen er gebruik van wilden maken. De Hervormde Kerk hunner dagen versmaadde hunnen arbeid voor de openbare eeredienst. Maar de Kerk van latere jaren heeft zich van dien smet gezuiverd. Zy heeft in 1778 gedaan wat zy konde, om een bewijs van dankbaarheid te geven aan eene rij van zeventien dichters, onder welke ook zelfs Dathen niet wordt gemist, toen zy van Ghysens bloem-

lezing zich wilde bedienen. De ouden hebben dan de al te lang geweigerde kroon gevonden. Zoo dikwijls een later geslacht een der tien psalmen of zes lofzangen naar Ghysens bewerking', op de lippen neemt, mag het weten dat deze door onderscheidene vroegere dichters zijn vervaardigd. Zoo lang deze psalmberijming zal bestaan, blijft dus hun werk in eere.

Het tweede psalmboek was bewerkt door een kunstgenootschap, dat uitging van de zucht om de eere Gods en het heil des volks te bevorderen, en dit doel door de Latijnsche woorden: „*Laus Deo, Salus Populo*” had uitgedrukt. Had men in het vroeger genoemde boek den arbeid van vele dichters uit den vroegeren tijd, ook deze tweede bundel is door de medewerking van zeer velen samengesteld. Wel hadden sommigen van de allervoorzichtigsten er eenig bezwaar in gevonden, dat niet al de medewerkers leden der Hervormde kerk waren, maar deze opmerking had de kerkelijke vergaderingen niet verhinderd het gebruik er van aan te bevelen. Te recht. Immers had zelfs niet Ghysen reeds voor byna eene eeuw gebruik gemaakt van den arbeid der Remonstranten: Camphuysen, Oudaan en Westerbaen, en op den titel en aan den rand der psalmen dit bekend gemaakt? En had dit het gebruik er van zelfs by rechtzinnigen belemmerd?

Wy hebben hier het werk van mannen, die vervuld van vurige liefde voor de openbare godsdienstoefeningen, zich gedurig hadden bedroefd en geergerd over het oneerbiedige en onbetamelijke gebruik van Datheens onverstaanbare klanken, waarin God moest verheerlijkt worden. By het spreken over de behoefte aan eene krachtige hervorming, meenden zy dat de beste berijmingen, die tot dusverre geleverd waren, nog niet aan de eischen hunner keurige eeuw beantwoordden. De berijming van alle psalmen was naar hun oordeel van te groot gewicht, om door één alleen volvoerd te wor-

dén, als by ondervinding wetende, hoe men zijne eigen gebreken naauwelijks-ten halve kon ontdekken. Van daar dat zy zich hadden vereenigd tot een genootschap, waar de proeven, door de dichters met zorg bewerkt, met naauwkeurigheid nagezien, met den tekst vergeleken, en niet eerder aangenomen werden, voordat zy de algemeene goedkeuring hadden verworven. Om te toonen dat het hun niet om eigen lof en voordeel te doen was, hielden zy hunne namen verborgen en gaven hun gemeenschappelijken arbeid uit in 1759. Door niemand kon de groote verdienste van deze berijming worden geloochend. 29) De Nederlandsche Hervormde Kerk van latere eeuw, die ahtenvijftig psalmen en twee lofzangen uit deze vertaling zich ziet geschonken, mag dan ook de namen wel kennen en in eere houden van Lucas Pater, (geb. 1707 † 1781) Bernardus de Bosch, (1709 † 1786) Nicolaas Simon van Winter, (1718 † 1795) en zijne beroemde gade Lucretia Wilhelmina van Merken, (1721 † 1789) Pieter Meyer, (1718 † 1781) Antoni Hartsen, (1719 † 1784) Harmanus Aschenberg, (1726 † 1792) en Henri Jean Roulaud. (1729 † 1790)

De bundel die in de derde plaats in behandeling komt, en waaruit tweentachtig psalmen en vier gezangen zijn genomen, is die welke den naam van Johannes Eusebius Voet op den titel draagt. Reeds toen in 1758 te Utrecht de dertig eerste psalmen bekend werden, waren zy voldoende om den roem, dien Halma hier had, te verdonkeren. De gemachtigden van Utrecht vereenigden zich met Voet en Schutte, en vormden allengs een letterkundig gezelschap, welks leden hier en ginds verspreid, elkaar de proefbladen toezonden om ze onderling te beschaven. Gehoor gevende aan het verlangen van sommige classen om de proefbladen te zien, droegen zy hun ontwerp aan al de classen in Nederland op en zonden het rond. Zy verzwegen hunne namen

en wenschten dat de psalmverbetering een gemeen werk zijn mocht, voortkomende uit den schoot der vaderlandsche Hervormde Kerk. Op den tweeden dag des jaars 1762 droeg Voet de berijming der psalmen, waarvan er toen reeds meer dan honderd in dichtmaat waren gebracht, aan de leden der Nederlandsche kerkvergaderingen op. Onder den naam van „proeve” werden deze aan hun onderzoek onderworpen, terwijl het toezenden van het overige beloofd werd. Men had gewenscht zoo naby mogelijk de gewone overzetting te volgen, en de woorden en vereischte uitbreidingen te ontleenen aan de woorden en spreekwijzen, door de heilige dichters elders gebruikt. Oostersche spreekwijzen en hoogdichterlijke uitdrukkingen vermij-dende, wenschte men in waardige, zuivere taal en vloeiende verzen de oorspronkelijke verhevenheid te naderen en Datheens psalmverdeeling te volgen. Tot bereiking van het doel dat zy zich voorstelden, vroegen zy de aanmerkingen der classen. Uit dit alles blijkt, dat wy hier, even als in de beide andere bundels, weder het vereenigde werk van verscheidene begaafden hebben. Voet verklaart dat hy niet anders is dan de eerste ontwerper dezer berijming, die door een groot getal van godgeleerden, taal- en dichtkundigen zoo is beschaafd en veranderd, dat er niet alleen weinige regels in zijn, die niet eenige verandering ondergaan hebben, maar dat er zelfs hier en daar geheele verzen in gebracht zijn, die door hem niet zijn ontworpen. Het was alleen de voor kort gegevene bepaling der Regering, dat geen schriften over de godsdienst zonder naam mochten verschijnen, die Voet had genoodzaakt tot het noemen van zijnen naam, als „den ontwerper, wiens werk beschaafd en voltooid was door een genootschap van Godgeleerden, taal- en dichtminnaars.”

Wanneer wy aldus de nieuwe psalmberijming uit drie onderscheidene zien samengesteld, dan bespeuren wy dat wy een werk hebben ontvangen, waartoe zeer vele mannen uit

de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw hebben bygedragen. De arbeid, die reeds door vele bevoegden was geleverd en door anderen na een streng onderzoek was verbeterd, werd nu nog eens aan eene zeer naauwgezette beoordeeling onderworpen. Maar het was er verre van verwijderd, dat de afgevaardigden zich enkel zouden bepaald hebben tot het doen van eene keuze uit de drie bundels, alsof zy slechts met meerderheid van stemmen hadden uit te wijzen, uit welke van de drie er een psalm onveranderd moest worden overgenomen. Neen. Leest de breedvoerige beschrijving, die door van Iperen van de werkzaamheden dezer mannen is gegeven, en gy zult de bewijzen vinden van de moeite en zorg die er zijn aangewend om den psalm, dien men boven andere geschikt had gekeurd, tot meerdere volkomenheid te verheffen. Wy zien de verschillende predikanten aan elk vers, aan elken regel hunne aandacht wijden. Wy hooren door den eenen, zoo wel als door den anderen veranderingen voorstellen, die nu verworpen, en dan al of niet gewijzigd, werden overgenomen. Ook de mannen, die van staatswege hier tegenwoordig zijn, komen door vriendelijke wenken en opmerkingen hun ter hulpe.

Groot was de zorg om toch geene enkele uitdrukking toe te laten, die in strijd zou zijn met de leer der Hervormde Kerk of die door hare dubbelzinnigheid licht als zoodanig kon worden verstaan en aanleiding zou geven tot ønrust en ergernis. Had toch de geschiedenis niet geleerd, hoe Datheens berijming van onrechtzinnigheid was aangeklaagd, omdat men by hem las: Psalm 62 : 8:

Ghy zijt, Heer vol ghenaden soet
Die den mensche wat recht is doet

Nae syn verdienst.

De mannen van de achttiende eeuw, niet bekrompen genoeg om den voortreffelijken arbeid van dichters uit andere Pro-

testantsche Kerkgenootschappen te versmaden, waren te voorzichtig om niet tegen den geringsten schijn van onrechtzinnigheid te waken.

Maar de vele aanmerkingen, die hier tegen menig regel of uitdrakking gemaakt werden en de veranderingen die hierin werden voorgesteld en aangenomen, getuigen dat men een kring had van mannen, die met den geest van de dichtgenootschappen uit die dagen waren vervuld en het is zoo vreemd niet, als wy den naam van dichterkring op hen vinden toegepast. Onder de vele namen van medewerkers aan de psalmberijming, hebben wy ook de hunne te plaatsen. Wy behoeven slechts het werk, dat de Kerk uit hunne handen ontving, te vergelijken met hetgeen zy in de drie bundels vonden, om te erkennen dat zy, niet slechts door eene juiste keuze maar ook door vele verbeteringen, alle recht hebben om met hen wier werk zy gebruikten, den roem van dichterlijke bekwaamheid te deelen.

Hozeer wy de dichterlijke waarde van het geschonken psalmboek mogen roemen, — het is door menig vriend van het gezang betreurd, dat by deze gelegenheid de zangwijzen niet met het geringste bewijs van belangstelling zijn behandeld. De meeste mannen die Datheens werk hadden willen verbeteren, hadden steeds gemeend, de zangwijzen onveranderd te moeten laten. Meer dan een gaf reeds op titel en in voorrede te kennen, dat hy by de openbare eeredienst zijne berijming wenschte gebruikt te zien door hen, wien Datheens rijm, hetwelk de gemeente aan moest heffen, ondragelijk was. Maar daartoe had deze ook dezelfde melodiën noodig. Allen die nog hoopten op de invoering van een betere psalmberijming, meenden verplicht te zijn om de minst mogelijke veranderingen zich voor te stellen, ten einde het getal bezwaren by de gemeente niet te vermeerdereu. Voor het volk, dat niet dan met de uiterste voorzichtigheid van het

oude rijm afstand zou doen, zouden immers de nieuwe woorden niet zóó vreemd zijn, als het deze terstond op dezelfde bekende zangwijzen kon aanheffen.

Intusschen had het de vraag moeten zijn, of al die oude zangwijzen by de gemeente wel zoo bekend en dierbaar waren. Reeds in de eerste helft der zeventiende eeuw toch waren er luide klachten vernomen over het te groot getal en de moeielijkheid van vele melodiën. In het jaar 1631 bood Patroclus Romeling, predikant te Farmsum, die vroeger te Ruinen, door Drenthe tot de Dordsche synode was afgevaardigd, zich aan om de rijmpsalmen in weiniger en bekwamer melodiën te brengen. De synode van Stad en Lande antwoordde op dit aan haar gedane voorstel, dat de uitgave vrij stond maar de goedkeuring er van niet by eene byzondere maar by eene nationale synode berustte. Van de jaren 1636 tot 1639 had de Noord-Hollandsche synode gepeinsd om niet slechts in de berijming, maar ook om in de melodiën eene door velen gewenschte verandering te brengen. In Zuid-Holland kwam dezelfde zaak ter sprake. Ook elders gingen er zulke stemmen op. Revius gaf door zijne verbetering van Dathenus het bewijs, dat hy het rechtmatige van de klacht over de gewone berijming erkende, maar wilde de zware zangwijzen hebben geduld, om den wille niet slechts harer voortreffelijkheid maar ook om dien der overeenstemming van onze Kerk met de Hervormde Fransche en Duitsche Kerken, waar zy ook gebruikt werden. Dat een groot gedeelte der gemeente hierdoor niet het rechte nut van het psalmgezag heeft, erkent hy, maar dit zoekt hy te verschoonen door aan te voeren, dat men de Heilige Schrift ook niet den eenvoudigen uit de hand neemt om sommige zware plaatsen die daarin zijn, en hy beweert dat dit de gemeente tot vlijtige oefening moet opwekken, om ook deze, gelijk de andere, met der tijd zichzelf eigen te maken.

Met dergelijke taal hebben zich echter toen op verre na niet allen tevreden laten stellen. De Amsterdamsche predikant Henricus Geldorp, zelf een beminnaar en beoefenaar van de zangkunst, beklaagde zich straks luide over het te groot getal der zangwijzen, en zag daardoor het doel verijdeld waartoe men de psalmen op rijm en zang had gesteld. „Nu zingt men,” zegt hy, „doorgaans loom, lam, slepende, gelijk een schip in een rivier tegen den stroom wordt opgetrokken — tot verdriet beide van die zingen en die 't aanhooren. Men durft van sylbe tot sylbe geen geluid slaan, of een ander moet eerst voorgaan, waardoor de aandacht, opmerkzaamheid en beweging des gemoeds gestuit en gebroken worden. Een klein getal psalmen wordt veelal slechts gebruikt. Vele predikanten zijn schuw van niet weinig psalmen om het gewone radbraken er van, en daarom geven zy, zoo veel mogelijk is, na de predikatie niets dan bekende wijzen op.” Dit noemt hy niets anders dan het meerendeel der psalmen onbruikbaar maken en uit de kerk bannen. Hy wil de gemeente niet langer bezwaard zien door een last, die haar even weinig past als David Sauls wapenen, welke door hem terstond werden afgelegd en door het herdergereedschap vervangen. By het mislukken van de pogingen der Hollandsche synoden, koos hy voor zijne berijming van de vijftig psalmwijzen, die hy tamelijk bekend achtte, een veertigtal uit, waarop al de psalmen, tot nu toe op 127 wijzen gesteld, konden worden gezongen. Hierdoor werd volgens hem aan de gewenschte overeenstemming met de Fransche en Duitsche Kerken niets te kort gedaan, daar al de melodiën toch uit het oude psalmboek waren genomen, en een gedeelte, dat nu byna niet gezongen kon worden, door beter bekende maat en zangwijze, in gebruik zou kunnen komen. Hy wijst op het voorbeeld der Engelsche geloofsgenooten, die zich in hun psalmboek van een kleiner getal melodiën be-

dienen. Op krachtige en geestige wijze bestrijdt hy hen, die voor verandering vreezen, oek waar zy blijkbaar eene verbetering is.

De bedenkingen van hen, die in het kunstige en deftige der melodiën een reden vonden om alle te behouden, bestrijdt hy door te wijzen op het belang der gemeente, dat by haar psalmgezag het eerst in aanmerking diende te komen. Om deze reden zou men toch nimmer gehoor mogen geven aan hen, die in sommige psalmen op ieder vers een byzondere wijze eischen, omdat ééne op al die verzen niet evenzeer paste. Dat elke der oude zangwijzen juist op den psalm zou passen waarvoor zy bestemd was, zoo dat er geen drie of vier psalmen op ééne melodie zouden te brengen zijn, acht hy een bezwaar van te weinig beteekenis, om er zich door te laten belemmeren.

De stem van den Amsterdamschen predikant ging met zoovele andere voor de Kerk verloren. De klacht echter over het onvoldoende van vele zangwijzen werd later nog herhaald. Verscheiden vrienden der dichtkunst voelden zich daarom opgewekt tot het maken van nieuwe psalmberijmingen, waarin van de gewone maat was afgeweken en die met andere bekende of geheel nieuwe muzyk in het licht werden gezonden. Deze mannen gaven terstond te kennen, dat zy geen kerkelijk gebruik van hun werk zich hadden voorgesteld. Elk die in meer of minder mate nog de hope koesterde, dat zijn arbeid daartoe in aanmerking zou komen, had gemeend, naar de oude melodiën zijne bewerking te moeten richten. Ja, zoo zeer werd het behoud hiervan noodzakelijk gerekend, dat zelfs Oudaan, die by zijne uitbreiding van de psalmen, van de gewone maat was afgeweken, genoodzaakt was, straks naar deze zich te voegen, toen de opzieners en dienaren der vereenigde Doopsgezinde gemeente te Amsterdam hem met enkele anderen in 1684 riepen om Datheen

te vervangen. Alleen in den lofzang van Zacharias hebben dezen de oude wijze, „omdat zy onaangenaam is en byna nooit wordt gezongen,” voor die van psalm 86 doen wijken. 30) Was het wonder dat allengs in de Nederlandsche Hervormde Kerk het denkbeeld heerschende werd, dat men in de zangwijzen niet de minste verandering zou mogen brengen? De drie bundels waaruit in 1773 gekozen moest worden, waren met dezelfde muzyknoten voorzien, en gedurende de langdurige beraadslagingen der synoden van het jaar 1754 af, hoorde men evenmin als by de vergaderingen van de afgevaardigden in het Mauritshuis, een woord reppen over hetgeen door Geldorpius en de synoden uit zijnen tijd was opgemerkt.

By dit zwijgen over de zangwijzen kon het schijnen, alsof het volk zoo zeer in het zingen zich had geoefend, dat het al de moeielijkheden, waarop voor ruim een eeuw zoo veel gewicht was gelegd, geheel te boven was gekomen. Intusschen had de ondervinding de predikanten ook nu moeten leeren, dat het echt stichtelijk gebruik van zeer vele psalmen belemmerd werd door de minder gemakkelijke en de onaangename zangwijzen. Het was zeker dat de oude klaecht straks weder zou worden gehoord en dat menig psalm, die allervoortreffelijkst was van geest en inhoud, en uit een dichterlijk oogpunt als een meesterstuk moest worden beschouwd, door de gemeente niet dan op eene al te weinig stichtelijke en waardige wijze kon worden aangeheven. Het is waar: men was aan de maat van de oude psalmen gebonden, die men ook in de drie verzamelingen vond. Van eene vereeniging van predikanten, die van de haar opgelegde taak zich zoo uitstekend kweet, kon niets meer verlangd worden, niets dan dit eene misschien — dat zy een enkelen stap had gedaan om ook het muzykale deel in overeenstemming met het dichterlijke te brengen, ten einde alzoo de waarde van het geheel merkelyk te verhoogen, en aan de behoefte der gemeente

nog meer te voldoen. Maar van dit alles geschiedde niets. In de geheele geschiedenis vinden wy geen enkel spoor, dat er aan gedacht is om zich tot de meest beroemde toonkunstenaars te wenden met de vraag: of die nooit of schaars gezongen melodiën, waaraan de gemeente niet gehecht kon zijn, niet op de eene of andere wijze in bruikbare konden worden veranderd.

Het voornaamste waarby men op dit gebied zich bepaalde, bestond hierin, dat men zich, naar aanleiding van vele drukfouten in de zangnoten, tot de Hoog Mogenden wendde met het verzoek om daar tegen te waken, door alles naar een ouden naauwkeurigen druk, die met hetgeen de Staten vast hadden gesteld, overeenkwam, te herstellen, of door aan bekwame zangkundigen de verbetering van de gebreken van deze soort, zooveel de omstandigheden die toelieten, op te dragen.

Zong men tot heden toe veelal de psalmen bloot naar volgorde, zonder te letten op hun inhoud of de gelegenheid des tijds of op het onderwerp dat voor de gemeente behandeld zou worden, — dit werd in de vergadering een misbruik gerekend. Om het weg te nemen werd eene „Aanwijzing van eenige psalmen, die by byzondere gelegenheden en by het verklaren van de Christelijke leer kunnen gezongen worden,” door van den Berg, Schutte en Hinlopen bewerkt, aangenomen.

Van het zoogenaamde Eigen Geschrift Davids, hetwelk naar de bewerking van A. van der Meer, achter de Datheensche psalmboeken gevonden werd, werd er eene nieuwe berijming door J. van Iperen geleverd. Schoon zy in geen der drie bundels, waaruit gekozen werd, eene plaats had gevonden, meende men, om het gebruik dat er in scholen en huisgezinnen van gemaakt werd, op een afzonderlijk blad haar achter de psalmen te kunnen opnemen.

Met blijdschap mochten de verdienstelijke mannen den dag

zien aanbreken, die hun arbeid zou besluiten. Het was op den tweeden July, dat zy byeen waren gekomen in de gewone zaal, waarin thands eene schare van mannen van aanzien en beschaving zich had vereenigd.

Nadat het gebed was uitgesproken door den afgevaardigde uit Overijssel, die den Voorzitterstoel had ingenomen, zag zich van den Berg, die nu als scriba werkzaam moest zijn, geroepen om eenige psalmen (110—118) voor te dragen. Algemeen was de ingenomenheid waarmede deze werden aangehoord. De Baron van Lynden nam hierop het woord en gaf luide getuigenis van den ijver, de eensgezindheid en de vriendelijke bescheidenheid, waarmede de dienaren der Kerk hun taak hadden volbracht. Hy werd gevolgd door den Voorzitter, die tot de Staatsgemachtigden, zijne amptgenooten en de amanuenses der commissarissen en bovenal tot den Allerhoogste woorden van dank en hulde richtte.

Nadat de predikanten op den 19^{den} July in de honderdeenentwintigste zitting, op het voorstel der Staatsgemachtigden, de verklaring hadden geteekend, die wy, als gevoegd achter het authentieke afschrift der psalmen, kennen, zag men hen in plechtigen optocht den weg van het Mauritshuis naar de vergadering van de Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal inslaan. De beide commissarissen zien wy gevolgd door de negen predikanten en eindelijk door hunne amanuenses. By het binnentreden van de zaal worden aan de eersten twee stoelen aangeboden ter linkerzijde des Stadhouders. Achter hen staan hunne secretarissen gereed om het afschrift der psalmen met hunne aantekeningen van het verhandelde straks over te dragen. De predikanten staan verder ter linkerzijde van den heer Hoog. Eene talrijke schare van staatslieden is opgekomen. De Vorst, die reeds by meer dan eene gelegenheid zijne krachtige belangstelling in den arbeid had getoond, heeft door zijne tegenwoordigheid ook nu een nieuw

bewijs daarvan willen geven. By monde van den Baron van Lynden wordt nu aan de Staten door hunne afgevaardigden een verslag van de werkzaamheden medegedeeld terwijl het afschrift met de aantekeningen uit de handen der amanuenses aan den voorzitter wordt aangeboden. Hierop richt van den Berg, wien de rang zijner provincie ook nu tot spreken roept, het woord tot de Staten, en drukt by den Dank voor de bewezene hulpe, hun by voortdoring de belangen van het psalmgezang op het harte. Na deze toespraak keert hy zich tot den vorst, wiens ijverige pogingen, om aan de Kerk den gewenschten schat te bezorgen, zeer wel verdienden geprezen te worden. De algemeene Staten verklaren door hunnen voorzitter hunne volkomene goedkeuring over het werk, waarmede aan hun last is voldaan. Terugkeerende naar het Mauritshuis, hebben nu allen grond, om met blijden dank aan God den arbeid, waarin zy hier gedurende een half jaar gemeenschappelijk dagelijks verkeerden, te eindigen.

De Staten der verschillende gewesten gaven aldra de bliken van hunne zorg voor de uitgave en invoering der nieuwe berijming. Uit 's Lands drukkerij verscheen de eerste druk. Tot andere drukken had een uitgever de toestemming noodig van zijne overheid, die hem daartoe een exemplaar van de statendrukkerij ter hand zou stellen, waarnaar de uitgave bewerkt moest worden. De stadsregering had hierby slechts te zorgen dat de laatste proeven door leden van kerkeraad of gemeente werden nagezien en het psalmboek met een kennelijk merk geteekend en aldus uitgegeven werd. In den loop des volgenden jaars zien wy, sedert het begin van April, de psalmen aan onderscheidene gemeenten in Holland, Zeeland, Utrecht, Drenthe, Gelderland en Groningen geschonken. In die gewesten zagen andere, tegelijk met alle gemeenten in de provincie Friesland, Overijssel, de Generaliteitslanden en in de kapellen der buitenlandsche gezanten van onzen Staat, zich

op den eersten dag van het jaar 1775 de kostbare gave ten gebruike verleen. Over het algemeen werd zy met groote blijdschap ontvangen, en het bewijs werd wel gegeven, dat de zoo lang gekoesterde vrees voor schadelijke gevolgen vrij ijdel was geweest. Met lofredenen, nieuwe liederen en muzyk werd het geschenk welkom geheeten. Is het wel der moeite waard, aan te teekenen dat er hier en daar eene enkele stem der ontevredenheid opging, waar de danktoon van duizenden gehoord werd door het geheele vaderland? 31) Met een medelijdenden glimlach kon men het aanzien, dat er hier en ginds eene enkele nog steeds het oude psalmboek medenam, om daar uit te zingen, terwijl de gemeente zich van het nieuwe bediende. Waren er in de vroegere dagen niet reeds verschillende berijmingen uitgegeven en met de gewone muzyknoden voorzien, waarvan meer beschaafden zich bedienden, terwijl het groote gedeelte de woorden van het kerkelyk psalmboek op de lippen nam? Wel nu, waarom zou men dan nu den vriend van het oude hard vallen, als hy de beden, lofzangen, betuigingen of beloften, die de gemeente in waardiger taal uitdrukte, op denzelfden toon en in den eigen geest, met hem aangename, slechtere taal verkoos te zingen? Die dwaasheid zou al spoedig veroordeeld zijn en geen spoor meer achterlaten.

Aan eene andere oorzaak moeten de hevige bewegingen worden toegeschreven, die, kort na de invoering van de psalmberijming, in enkele plaatsen hebben plaats gehad. Zy hadden haren grond in de verbetering van de wijze van zingen, die reeds vroeger noodig gekeurd en hier en daar beproefd, maar nu meer algemeen werd in beoefening gebracht. Tot heden toe was men algemeen gewoon de woorden zoo langzaam mogelijk uit te galmen. In het vrolijkste jubellied werd niet anders dan in den sombersten klaagpsalm iedere lettergreep met allerlei vreemdsoortige buigingen van stem

uitgerekt, en de gemeenten schenen er hare eer en kunst in te vinden, om het gezang even slecht te doen zijn als de berijming, en enkel onstichtelijke wanklanken uit te brengen. Om deze gewoonte ook by de nieuwe psalmen te behouden, werd er op sommige Zeeuwsche dorpen, inzonderheid op Walcheren, onder anderen te Vrouwenpolder en Westkapelle, op eene treurige wijze gestreden. De pogingen, om een betere, kortere wijze van zingen in te voeren, werden door velen tegengewerkt, en de door allen, die het doel van het psalmgezag begrepen, toegejuichte hervorming gaf daar, maar bovenal te Vlaardingen en te Maassluis, aanleiding tot tooneelen, waarin zich een geest van gruwelijke goddeloosheid openbaarde. Het oproer, dat de nijd van een ouden voorzanger in de eerstgenoemde plaats had verwekt, werd straks door krachtige maatregelen bedwongen en met het ontslag van den zesenzeventigjarigen aanvoerder uit zijne betrekking, in 1777 geeindigd. Te Maassluis, waar men evenals te Vlaardingen, de nieuwe berijming zonder stoornis had ingevoerd, ontstak de woede van 't gemeen tegen den kerkeraad, de predikanten, de regering en de betergezinden, toen dezen trachtten te bewerken, dat de waardige taal op een waardige wijze door de gemeente gezongen werd. Huizen werden geplunderd, mannen noch vrouwen, kranken noch kinderen konden veilig geacht worden voor de razerny der oproermakers, die tot bloeddorst overging en de grootste gruwelen deed verwachten. Na een jaar van angst en ellende werden de aanvoerders verbannen, terwijl aan de overige deelgenooten, op het verzoek der ambachtsvrouw, door de Staten vergiffenis werd afgekondigd. Tot dien prijs konden in deze plaats eerst de wanklanken worden gesmoord.

Tegenover deze enkele zwarte bladzijde zouden wy er honderde kunnen vullen met de mededeeling van bewijzen van een beteren geest, die zich elders openbaarde. De overtuiging

van de hooge waarde des psalmboeks maakte, dat menig gebrek, hetwelk sedert vele jaren aan 't gebruik kleefde, in de gemeenten nu werd opgemerkt en langzamerhand weggenomen. In de steden en dorpen werd er eene vroeger onbekende lust, om in het zingen zich te oefenen, gewekt, die door bekwame onderwijzers gewekt en bevredigd werd, en waarvan de goede vruchten aldra by de openbare godsdienstoefening werden waargenomen. Van nu aan vinden wy in de verschillende oorden des lands den wensch om het gezang door een lieflijk orgelspel te begeleiden, al meer levendig worden, zoodat dikwijls zelfs menig kleine gemeente zich groote opofferingen getroostte, om haar heiligdom met het eerwaardig speeltuig te versieren.

Een nieuw tijdperk was er aangebroken voor het kerkelijk gezang in de Nederlandsche Hervormde Kerk. De vorige eeuw, hoe dikwijls ook met alle recht als doodend voor de echte poëzy geschetst, heeft in de voortreffelijke psalmberijming een keurig gedenkstuk achtergelaten, waarvoor later geslacht haar vol blijden eerbied dankt. En indien wy in vele heiligdommen thands de bewijzen hebben dat de beteekenis van het gezang door de gemeenten wordt erkend, dan zullen wy daarin de teekenen zien van eenen geest, die, na byna twee eeuwen lang te zijn weerstaan, in 1773 in het leven werd geroepen.

A A N T E E K E N I N G E N .

---

1) Dat Brandt, by het vermelden van het door den Gereformeerden martelaar gezongen lied, naar het Doopsgezind gezangboek (fol. 172) verwijst, is zeker, omdat hy daar een vers vond, dat met den door hem vermelden regel een aanvang nam, terwijl hy het tweede lied, dat ook daarin voorkomt (fol. 159), een weinig anders: *Ick arm schaep aen de groen heyde* zag beginnen. Het eerste van deze twee wordt echter gemist in de oude liederenboeken der Gereformeerden. De uitgever van de Schriftuerl. Liedekens 1595, (een vermeerderde druk van vroegere,) die in een, den doopsgezinden vijandigen geest, tegenover hunne liederen, zuiver hervormde wilde geven, zon niet verzuimd hebben een gezang op te nemen, dat door het gebruik, hetwelk een Gereformeerde martelaar er van gemaakt had, zijnen geloofsgenooten bekend en dierbaar moest zijn geweest. Daarentegen komt hierin (fol. 150) wel het andere lied voor, waarvan het eerste couplet door ons is medegedeeld, hier — anders dan in het doopsgezinde boekken, — aanvangende met denzelfden regel dien Brandt opgeeft. Dit gezang schijnt ons ook beter op de stervende lippen des martelaars te voegen, dan dat waarop Brandt verwijst hetwelk begint:

Ick arm schaep aen der heyden
Wat sal ick nu aengaan
De werelt soeckt my te verleyden
En ny te brenghen ghevaen
Al in haer valsche leere
Dus bid ick seer, sterkt my o Heer
Dat ick my van haer keere.

Dit vers wijkt ook meer dan 't andere af van het oude minnelied, waarvan reg. 2 en 3 dus luiden:

Waer sal ic henengaen
Myn lief wil van mi scheidten.

Zie een Lijst van schriftuurlijke en geestelijke liederenboeken by de vroegere Doopsgezinden in kerkelijk en huisselijk gebruik by S. Blaupot ten Cate, *Geschied. der Doopsgez. in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland*. Amst. 1847. II. bl. 209, waaronder wy echter ook de *Fonteyne des levens*, een verzameling van schriftuurteksten, (Brandt. I. 106) als zangbundel zien vermeld. Dat in 1560 het eerste Liederboek der Doopsgezinden is uitgekomen, blijkt uit de voorrede en het einde van *Een nieu Liedboek van alle nieuwe ghedichte Liedekens, die noyt in druck en zijn gheweest, ghemaect wt den Ouden en Nieuwen Testamente nu eerst by den anderen vergadert, ende nieuw in Druck ghebracht* (1562). De drukker en verzamelaar noemt dit het „tweede Liedboekken” en spreekt van „het eerste Liedboek, dwelck by Nicolassen Biestkens den 28 Mey, Anno 1560 en de 19 February, Anno 1561 ghedruckt is gheweest.” Verg. Blaupot ten Cate, *Geschied. der Doopsgezinden in Friesland*, Leeuw. 1839, bl. 96 — in *Groningen, Overijssel en Oost-Friesland*. Leeuw. en Gron. 1842. I. 199; II. 144.

2) In 1565 verscheen te Antwerpen van Jan Fruytier, den requesmeester van Willem I, het steeds hooggeschatte en toen nog by de Bijbelboeken opgenomen apocryf geschrift in liederen: *Ecclesiasticus oft Wyse Sproken Jesu des Soons Syrachs, nu eerstmaal deurdeelt en ghestelt in Liedekens op bequame en ghemeyne voysen naer wtvoysen der musycknoten daerby gheweest*.

3) Wie deze liedekens — waarin men onder de schriftmatigste liederen vóór de Hervorming, ook het door ons aangehaalde opnam, — wegens de vele gebreken in de maat afkeurenswaardig vindt, vergete niet dat deze zonden aan dien tijd moeten worden toegeschreven. De Rederijkers maakten zich er aan schuldig en wy mogen om deze redenen de makers der schriftuurlijke liederen evenmin als Datheen te hard vallen, waar wy in de *geestelyke Liedekens* van den beroemden Dirk Volkertsz Coornhert († 1590), in Marnix en andere tijdgenooten dezelfde feilen bespeuren. Zie P. Huisinga Bakker, *Beschouwing van den ouden gebrekkelijken en sedert verbeterden trant onzer Nederd. versen* in de werken der Maatsch. van Letterk. te Leyden 1781. dl. V.

4) Zie over de hier behandelde dichters: Witsen Geysbeek, de Vries enz. en vooral Prof. ter Haar, *De protestantsche Liederpoëzy in Nederland* in de *Geschiedenis der Christelijke kerk in tafereelen*. V., later ook uitgegeven in zijn *Offergave*. Utr. 1862, p. 205. Prof. Jan Kops gaf nog *Uitge-*

zochte *Stichtelijke gedichten van D. Rz. Camphuyzen naar de hedendaagsche taal en spelling met korte aanteekeningen en levensberigt.* Utrecht 1839.

5) Dit gezang wordt aangetroffen onder de „Lob- und Liebessprüchen” in Gottfr. Arnold's *Geheimniss von der göttlichen Sophia*, Leipz. 1700 en draagt daar ten opschrift: „Um volle Jesusähnlichkeit.” Het staat daar onder liederen van andere dichters, en niet alleen hieruit, maar nog meer uit de verklaring van Crasselius verwanten, blijkt het duidelijk dat het ten onrechte aan Arnold dikwijls is toegeschreven. Zie J. G. Kirchner, *Kurzgefasste Nachricht von ältern und neuern Liederverfassern.* Halle 1771.

6) Nog in 1795 verschenen te Utrecht „Eenige liederen van J. van Lodensteyn, behoudens den zin, in taal en schrijffraant, tot aangenamer en nuttiger gebruik, veranderd en op nieuw uitgegeven.”

7) Van de „Zieltochten” van H. Sweerts (geb. 1627 † 1696), boekverkooper te Amsterdam, zagen niet minder dan vier uitgaven het licht. Dat er aan Avondsmaalsgezangen zoowel als aan feestliederen by de gemeenten groote behoefte gevoeld werd, blijkt uit deze en andere zangbundels en uit den opgang dien zy maakten.

8) Van 's mans vele geschriften, komen hier het meest in aanmerking zijne *Zedelijke en stichtelijke gezangen*, waaruit eene Bloemlezing werd gegeven door M. A. Amshoff. Gron. 1836. D. H. Wildschut, *Jan Luiken beschouwd als dichter vooral van godsdienstige gezangen in Nieuw Christ. Maandschr.* Amst. 1830. IV. 421.

9) J. de Haes, *Het leven van Geeraert Brandt.* 's Hage 1740, bl. 32, 128, 134.

10) Hendrik Uilenbroek, krankbezoeker in de Geref. gemeente te Amsterdam, gaf in zijne *Christelijke gezangen* de bewijzen, dat hy de verdeeldheid en de zucht tot afscheiding van de Kerk zijner dagen, ernstig betreunde en bestreed. In geest en vorm staan zy boven vele zangbundels van zijne dagen. Hierin komt ook eene vertaling voor van het Katholiek gezang van Bernardus op „den naam van Jezus,” waarvan onze beroemde godgeleerde Herman Witsius († 1708) ook eene leverde.

11) De „Kruistriomf” werd eerst afzonderlijk, vervolgens met —

maar nooit onder de „Gezangen” uitgegeven, zoodat er ook geen melodie by wordt vermeld. In regel 13—20, 45—60, 221—228, 257—264 vinden wy de vijf eerste verzen van Gezang 125, terwijl de twee laatste verzen, schoon minder duidelijk, hun grond vinden in reg. 381—384 en 625 vv. Scharp was de bewerker.

12) Casp. Barlaei *Orationes*. Amst. 1652 (ed. 2da), p. 227 sq.

13) Ferd. Piper, *Der Rathschluss der Menschwerdung und Erlösung* in zijn *Evangelischer Kalender für 1859*, p. 17 vv.

14) Dit geestelijk spel is onder den titel: *Lapsus et reparatio hominis* enz. gesteld en vervaardigd en uitgegeven door Wolffg. Ketzell, Boekdrukker te Smalkalden. Vroeger was het onderwerp behandeld door Lucas Maien, schoolmeester te Hildburghausen: *Ein Schöne vnd neue Comedien, Von der wunderbarlichen vereinigung Göttlicher gerechtigkeit vnd barmherzigkeit, wie dieselben in der seligkeit, und erlösung des Menschen, zusammenkomen vnd in Gottes gericht vermischet werden, aus S. Bernhardo genomen, Sampt derselbigen Predigt S. Bernhards, von der Menschwerdung Christi, verdeutscht vnd zu samen gezogen*. Wittenberg 1562. Dat stuk was in February 1561 in het slot te Schleusingen door de schooljeugd aldaar tweemaal opgevoerd.

15) S. Bernardi in *Festo Annuntiationis beatae Mariae Virginis* Serm. I. Opp. Vol. I. 971 sqq. Paris 1590.

16) Zie over Hoogvliets afscheiding der Goddelijke eigenschappen in het Tweede Boek van Abraham den Aartsvader, *Bilderdijsks woord aan den Lezer voor zijn Ondergang der eerste wareld*.

17) Joannes Eusebius Voet, geb. te Dordrecht 1705, was geneesheer en amptenaar by 's Lands middelen en rechten in 's Gravenhage, waar hy ontsliep in 1778. Behalve zijne psalmen, die zijnen naam by de Hervormde Kerk in eer en zegening zullen doen zijn, bezitten wy van hem een deel „Stichtelijke Gedichten 1744,” dat herdrukt en door een tweede deel gevolgd werd in 1758. Op zijne „Stichtelijke Gezangen gedicht op voorname lotgevallen der Christelijke Kerk,” in 1767 verschenen, volgden de „Nagelaten Stichtelijke Gezangen en Mengedichten” in 1780, uitgegeven door de Bestuurders van het genootschap: Kunstliefde spaart geen vlijt. Elikink en Lussing, schoon minder be-

roemd, toonden meer eenvoud en goeden smaak dan hun vriend Schutte. Van Hendrik Lussing Mz. verschenen eerst te Amsterdam in 1774 *Feest-* en later in 1779—1783 *Euangelische gezangen* in drie stukjens, met muzyk van Joseph Schmitt.

18) Niet in alle uitgaven der psalmboeken vindt men de hier genoemde gezangen. Van de onderscheidene berijmers is Six van Chandelier in 1674 de eerste, by wien wy het getal gezangen tot twaalf zien gebracht. Wy vinden by hem het eerst eene berijming van het Morgengebed, uit de gebeden onzer Liturgie, die door Ghysen onder het twaalfstal morgengezangen opgenomen, van daar in 1773 zeer omgewerkt, in de Kerk in gebruik is geraakt. Trommius had in zijne „Zachte verbetering van Datheen” ook twaalf, maar zijn Morgenzang was die van Joh. Matthesius, waarvan een vertaling ook reeds bekend was te Groningen, blijkens het daar in 's mans tijd uitgegeven bundeltjen Geref. kerkliederen. Verg. bl. 85. Dat in 1707 reeds een ander morgengebed in het kerkelijk psalmboek was ingesloopen, blijkt uit Halma, die hiervan eene verbetering en uitbreiding in 7 vierregelge verzen gaf.

19) De invoering der verbeterde psalmen by onze Waalsche gemeenten werd vooral door den Rotterdamschen predikant Jurieu tegenwerkt. De Arnhemsche predikant J. d'Outrein, voelde zich opgewekt om in de voorrede voor zijn *Alphabet der godzaligheid*, het gedrag der Geneefsche kerk in bescherming te nemen en deelde daartoe eene vertaling mede van den brief, waarin de opzieners der Kerk en Hooogeschool van Genève hunne handelwijze bekend maakten. Uit dit alles nam hy aanleiding om op het hoog noodzakelijke van eene verbetering van Datheen, waarvoor de Friesche synoden toen werkzaam waren, de vaderlandsche gemeenten te wijzen. Het was op den eersten Zondag in Augustus 1729, dat, met goedkeuring der algemeene Staten het nieuwe psalmboek, volgens besluit der Waalsche synode hier werd ingevoerd. Van de gewijde gezangen voor de voornaamste feestdagen, veertien in getal, onder de 40 liederen van Pietet, die Halma vertaalde, te vinden, bleven onze Waalsche gemeenten verstoken.

20) Halma (geb. 1653 + 1722) gaf in 1716 nog den *Heidell. Catechismus met toepassende gezangen op elke Zondagsche verhandeling* uit.

21) Zie 's mans *Leerrede over Ps. 72: 18—20 by gelegenheid der voltooidde Psalmkeus en Berijming*. Amst. 1774.

22) By van Iperens mededeeling omtrent het punt van Christelijke Kerkgezangen, is nog een enkele aantekening gevoegd door A. v. d. Berg in zijne *Gedachten over Geestl. Oden en Liederen, inzonderheid tot gebruik by den openbaren godsdienst*, p. 79. Utr. 1802.

23) Brakel, *Redel. Godsd.* Rott. 1757. II. 506: „'t Was te wenschen, dat een kunstigh ende godtsaligh Dichter zijn werk er van maekte om se (Datheens psalmen) beter ende met den grondtext overeenkomende, op deselfde voysen te dichten ende dat se in de Kerken tot het publyk gebruik aengenomen wierden.”

24) Broes. *Hoe toch heeft de Psalmberijming van Datheen nog een anderhalve eeuw na de Dordrechtische Synode zich staande gehouden en dat wel tegen over de vijftientig nieuwe, doorgaans betere berijmingen?* in 't *Maandschrift voor Christenen van den beschaafden stand.* Amst. 1839. X. bl. 545 vv. Vreemd dat by 't opgeven van bruikbare berijmingen, die van Clerquius, Celosse en van Huls zijn vergeten, waarvan Ghysen terecht een ruim gebruik heeft gemaakt.

25) A. Andriessen gaf, negen jaren na het sterven van den boekverkooper Datheen († 1747), uit: *Aanmerkingen op de Psalmberijming van Dathenus.* Midd. en Amst. 1756.

26) Dat de bestrijders in hunnen ijver om Datheen van zijnen invloed te berooven, niet zelden te verre waren gegaan en door gebrek aan genoegzame kennis van de taal der zestiende eeuw, hem beschuldigd hadden, waar hy niet te beschuldigen viel, werd onder anderen aangetoond in de *Taal- en Dichtkundige Bijdragen* voor Maart 1759 en later. Hiertegen verdedigde zich Andriessen in een *Bescheiden* en in een *Nader antwoord* en zijn bondgenoot in een *Lofzang van Philomusus voor den uitmuntenden Lier- en Harpdichter Petrus Dathenus* en in de *Dathenianasche Bedenkingen over de Maandelijksche Bydragen van Lenten Grasmaand* 1759. Te vergeefs beklaagden zich sommigen over den toon, waarop het kerkelijk psalmboek openlijk aan de bespotting werd prijs gegeven, maar dat het zoo niet langer behouden kon worden, moest dagelijks meer worden erkend. Men zag aanmerkingen en proeven van verbeteringen van Datheen in 't licht verschijnen. Andriessen begon met P. Boddaert, zonder hun naam, den *Honigraat van Ghysen* verbeterd uit te geven.

27) J. Heringa Ez.. *Gedachtenis aan wijlen Jacobus Hinlopen in Kerk. Raadvoerder en Raadgever.* I. bl. 135.

28) By het verschil van denkwijze over spelling en taal in die da- den was men, volgens van Iperen, het niet eens geweest of men den Anonymus Batavus, dan eenige andere taalkundigen van den lateren tijd als onfeilbare vraagbaken verkiezen zou en werd uit dien hoofde best geoordeeld een kleine grammatica te vervaardigen, die in 't vervolg nader beschaafd en voltooid werd, wanneer men deze of gene byzonder- heid opzettelijk moest te pas brengen.

29) Sedert 1762 was deze berijming met een vijftiental gezangen by de Doopsgezinden te Amsterdam in gebruik. Een gedeelte hiervan werd opgenomen onder de „Christelijke gezangen en liederen,” die by de Haarlemsche Doopsgezinden in 1803 zijn ingevoerd. De eersten had- den in 1684, de anderen in 1713 de psalmen van Datheen verworpen en door betere vervangen, die nu echter reeds weer als verouderd wa- ren beschouwd en ter zijde gelegd. De Remonstranten hadden daaren- tegen, in het verlangen naar hereeniging met de Hervormde Kerk, zich byna evenlang als deze, aan Datheen gehouden. In 1761 besloot echter de Rotterdamsche kerkeraad de oude berijming te vervangen door die van het genoemde genootschap en andere gemeenten volgden later dat voorbeeld. Het lang uitblijven van de berijming der Hervormde Kerk, die vele Remonstranten beter gekeurd hadden te volgen, gaf hier- toe aanleiding. Zie A. Stolker in de *Kerk. Raadv. en Raadg.* II. 343.

30) Dat ook onder de Doopsgezinden verscheidenen aan Datheen gehecht waren, blijkt uit de voorredenen voor de nieuwe berijmingen, die in 1684 aan de Amsterdamsche en in 1713 aan de Haarlemsche gemeenten werden geschonken. Ook in de laatste had men eveneens de zangwijzen behouden, behalve voor Zacharias lofzang, die hier door die van Psalm 104 is vervangen. Geldorp had hem gemaakt op de melodie van Psalm 125. De oude, algemeen afgekeurde zangwijze, die op Psalm 137 in het Straatsburger gezangboek van 1525 was gemaakt, werd hieruit tot ons overgebracht. De gebrekkige en ongelukkige maat van dien Lofzang, die ook op de zangwijze invloed heeft uitgeoefend en die men maar al te getrouw in 1773 heeft overgenomen, wordt echter niet aangetroffen in het oude psalmlied, dat zeer geregeld en welluidend afloopt. Dit blijkt uit de vertalingen van dezen psalm, die gevonden worden in het oude Amsterdamsche Luthersche gezangboek en in de

Basvinklank vervattende eenige uitgelezen Psalmen Davids, Lof- en Feestgesangen en geest. Liedekens. (Gron. 1664) van T. Sonnema, die ook op het fautive in de overname der melodie wijst. Sonnema gaf eenige weinige Psalmen op oude Hoogduitsche wijzen, en behoorde tot hen, die zich geen kerkelijk gebruik van hunne berijming hebben voorgesteld, onder wie wy ook Buma, Westhuyse, D^r. Vlakveld, Oudaan en anderen tellen.

31) De Boekzaal dier jaren deelde trouw de berichten van de invoering in de verschillende gemeenten mede. A. van den Berg, J. van Spaan en G. Lemke, gaven even als M. Vitringa te Arnhem, W. de Koning te 's Gravenhage, B. Brouwer te Dordrecht, A. Rotterdam te Steenwijk, hunne feestreken uit. Terwijl anderen aanspraken, verhandelingen, beknopte historische verhalen, hierop betrekkelijk, in 't licht zonden, bewerkte van Iperen zijne „Kerkelijke historie van het psalmgezag.” Zijn amptgenoot H. A. Bruining, B. Bosch en anderen bezongen de heugelijke gebeurtenis. Met muzyk werden de psalmen te Elst, te Bergen op Zoom en elders ingewijd. Terwijl ook de schilderkunst niet achterbleef het hare by te dragen tot verheerlijking van de belangrijke hervorming, werd er een gedenkteeken geslagen op welks voorzijde men ziet: De Ned. Maagd met speer en hoed, en omgeven van de teekenen van koophandel en landbouw. Rondom: *Belg. foederatum.* Keerzijde: Koning David met de harp. Rondom: *Felicitatis omnis religio fundamentum.* In de afsnede: *David cantico suo redditus throno 1774.*

Om verschillende gemeenten in Zeeland, die zich aanvankelijk tegen de invoering wilden verzetten tot haren plicht te brengen was het genoeg, dat de Staten van het gewest aan de vier verschillende classen opdroegen, een ernstig onderzoek te doen waar zich de weerspanningheid openbaarde. Te Arnemuiden, waar de predikant hierin voorging, bejaarde zy toen deze kort daarop in 1776 stierf en vervangen werd door een man, die een geheel tegenovergestelden weg insloeg.

HOOFDSTUK IV.

VAN DE INVOERING DER NIEUWE PSALMBERIJMING TOT DIE VAN DE EUANGELISCHE GEZANGEN.

I.

Voorbereiding tot het werk der gezangen.

Terwijl allen, die op godsdienstige beschaving aanspraak maakten in de Hervormde Kerk, zich verheugden in de nieuwe psalmberijming, bleek het dat het geschenk toch niet in denzelfden geest door allen was ontvangen. Er waren die meenden, dat met het geschonkene, in de lang gevoelde behoefte volkomen was voorzien en dat nu, terwijl „de Kerk zulk een keurige dichterlijke overzetting van de goddelijke liederen had ontvangen, alle menschelijke liederen, hoe gemoedelijk, behoorlijk en vloeiende, ook in het openbaar kerkgezag konden gemist worden, daar de Kerk in 't algemeen en elk lid in 't byzonder, nimmermeer op aarde in omstandigheden zou komen, in welke niet het een of ander der berijmde goddelijke liederen op hun toestand kon worden toepasselijk gemaakt.” Dit gevoelen werd uitgesproken door den Rotterdamschen leeraar Petrus Hofstede en de Haagsche predikant W. de Koning achtte zich evenzeer geroepen om van denzelfden geest getuigenis af te leggen, toen hy by de inwijding der psalm-

berijming eene feestrede hield en in het licht gaf. 1) Beiden meenden dat verlangen naar christelijke gezangen te moeten bestrijden, hetwelk door de afgevaardigden tot de berijming by de gemeente was opgewekt en verlevendigd. Dat het hierby hun niet aan toejuiching en ondersteuning ontbrak by vele leeraren en gemeenteleden, laat zich verwachten. Intusschen had zich, daar de liefde voor het kerkgezag door de nieuwe berijming, was opgewekt, de behoefte aan gezangen voor de christelijke feestdagen by anderen steeds meer geopenbaard en het ontbrak niet aan stemmen die het verlangen daarnaar levendig hielden. De ijverige van den Berg, die de hoop op de invoering van kerkliederen, in den naam zijner medeafgevaardigden, had uitgesproken, wendde in den kring waarin hy zich bewoog, zijnen grooten invloed aan om geestdrift op te wekken voor hetgeen hem zoo zeer ter harte ging. De beroemdste geschriften over het kerkgezag, die in den laatsten tijd in Duitschland waren verschenen, werden door hem met belangstelling beoefend. De vele gezangbundels, die daar het licht zagen, trokken zijne aandacht in hooge mate. Had hy, by het doorzoeken van de godsdienstige dichtwerken, die in ons land verschenen waren, gedurig redenen om onzen naburen te benijden, hy beproefde het om zijne landgenooten aan Duitschlands rijkdom eenig deel te geven. In 1778 verscheen, zonder zijnen naam, het eerste deel van zijne „Proeve van geestelijke Oden en Liederens,” dat in 1783 door een tweede, in 1793 door een derde en in 1805 door een vierde deel werd gevolgd. Alle werden door het publiek de eer van een herdruk waardig gekeurd. Hy verklaart hier „zeer wel te weten, hoe dikwijls hy by het overgieten geweldig gestort heeft, maar meent dat zijne vertalingen nut kunnen stichten en andere dichters tot navolging wekken. Dat hy allengs het gebruik van geestelijke liederen by zijn volk zag toenemen, zoodat hier en daar gezelschappen van muzykkun-

digen te samen kwamen met het bepaald oogmerk om geestelijke liederen te spelen en te zingen, verhoogde zijn moed en hope. Ook anderer arbeid werd door hem aangemoedigd of in het licht gegeven. Zoo werkte hy krachtig mede om ook jeugdige talenten te winnen voor het zoolang verwaarloosde geestelijke lied. Dit erkende onder anderen de uitstekende Mr. Jan Hinlopen, de zoon van den Utrechtschen prediker, terwijl hy verklaarde dat het de vriendschappelijke gesprekken waren, door van den Berg en anderen met zijnen vader gevoerd, waaraan hy voor zijne dichterlijke opleiding zeer veel was verplicht. Ook deze schaarde zich onder de vereerders van het geestelijke gezang, dat hy te weinig onder ons beoefend noemt en waarvoor hy een beteren dag hoopt. Getuige dit het woord dat hy in 1784 schreef: „Wanneer zal het gelukkig genie eens geboren worden, dat ons gezangen voor de godsdienst leveren zal? Gezangen waardig aan de godsdienst? Gezangen voor allen? o Gy, wie gy ook wezen moogt, 't zij gy nog in de gedachte van God sluimert, hetzij gy reeds van den schoot uwer moeder de schoone natuur aanlacht, gelukkige sterveling, welk een voldoening zal het eens voor u zijn de godsdienst uwer medemenschen door uwe liederen te versterken. Wat is edeler dan de godsdienst in haar geheelen omvang? Gelukkige dichter, hoe benijdenswaardig zal uw lot zijn!". 2) Met welk gelukkig gevolg de man die dit schreef naar de zoo begeerlijke kroon drong, blijkt wel uit eenige zijner liederen, die de Hervormde gemeente in haren bundel bezit en waardeert. Maar wie bespeurt niet by het lezen van diergelijke taal, dat allengs de onverschilligheid voor eene hoogere waardeering van het gezang moest plaats maken? Daartoe werkte straks het twintigtal „Gezangen" van P. L. van de Kastele krachtig mede, die in het jaar 1790 in het licht verschenen.

Het duurde dan nu ook niet lang meer dat de Kerk de

eerste stappen deed tot verwezenlijking van den wensch, by de invoering van het psalmboek uitgesproken. In het jaar 1796 werd de zaak in de Noordhollandsche kerkvergadering ter sprake gebracht en aan de predikanten Engelbert Matthias Engelberts te Hoorn en Abraham Rutgers te Haarlem, de last opgedragen om by de vergadering des volgenden jaars, een verslag over het invoeren van gezangen in te leveren.

Dat verslag werd ter bestemder tijd uitgebracht en op den 26sten July door de synode, te Hoorn vergaderd, goedgekeurd, gedrukt en aan de overige synoden toegezonden. Aan Noordholland komt de eer toe van de eerste hand aan het groote werk te hebben gelegd. De redenen, die er voor de invoering van gezangen pleitten, worden hier opgenoemd als gelegen in den billijken wensch naar Euangelische gezangen, die velen in de gemeenten openbaarden en in de voordeelen, die daaruit by de openbare niet slechts, maar ook by de huisselijke godsdienstoefening zouden voortvloeien. Het voorbeeld, dat in de vroegste eeuwen en ook nu door de Hervormde kerken in andere landen gegeven werd, moest daartoe vervolgens dringen. Men wees hierby ook op de behoefte des tijds om te waken, dat er straks geen gezangen in de Kerk werden ingevoerd, waarin het oodmoedig geloof aan de genade gemist werd en dus de onderscheidende gevoelens der ware Hervorming verdonkerd of voorbygegaan werden.

Hierop worden er eenige gemaakte bedenkingen opgelost, waarbij eerst betreurd wordt, dat de wensch van de afgevaardigden om by de nieuwe psalmberijming een bundel gezangen in te voeren, is verijdeld geworden. Op de bedenking, dat de synode geen gezag had ter invoering, wordt gezegd, dat zy althands, in vereeniging met andere synoden, gezangen zou kunnen bepalen, wier gebruik zy aan de byzondere gemeenten vrij gaf en aanpreef, met overlating aan de opzieners van iedere gemeenten, in hoever zy zulks

voor de hunne raadzaam keurden. Had menigeen bezwaar gevonden in het 69ste artikel der Nederlandsche Kerkordening van 1619, waarby het gebruik van gezangen wordt verboden? Hiertegen wordt aangemerkt, dat men, door het geven van den „Morgen- en Avondzang”, dit reeds lang had overtreden. Vervolgens wordt nog de grond van dit artikel gezocht in de toenmalige tijden, toen er door de Roomschen (!) en zelfs door de Remonstranten gezangen zouden zijn ingevoerd, die op een gants anderen toon gestemd waren dan de Hervormden verlangden. Daartegen zou men nu, nu er nog geen nieuwe ingevoerd waren, door een synodale verordening die nationaal wordt, wanneer zy algemeen is, kunnen waken. Dat deze uitlegging echter verkeerd is weten wy, daar met de in 1618 en 1619 „bereids ingevoerde” gezangen niet op den Utrechtschen, nooit ingevoerden bundel gedoeld wordt, maar op enkele liederen, die in sommige gewesten, vooral in het noorden des lands werden gebruikt. Ware er, zoo meende men, overeenkomstig art. 50 der oude Kerkordening, eene Nationale synode om de drie jaren gehouden, dan zou zeker hierin verandering gekomen zijn, even als in het gebruik der orgels. Aan de bezwaren tegen den menschelijken oorsprong van gezangen, die echter evenzeer tegen de openbare gebeden en andere deelen der eeredienst konden worden ingebracht, zoude, door het berijmen van lofzeggingen uit het Nieuwe Testament, eenigzins worden te gemoet gekomen. De kosten zouden te gering zijn om in aanmerking te komen en door het gebruik van vele psalmmelodiën en soortgelijke zangwijzen zou de vrees voor verwarring noodeloos zijn.

Welke gezangen, vroeg men verder, moeten er nu in de eerste plaats worden gezocht? Geene andere dan die het vervuld Euangelie, de eer des Verlossers en des H. Geestes, de verzoening en de genade verheffen en langs dien weg tot Euangelischen troost en godzaligheid opleiden, op zulk een

toon, dat de oodmoedigheid en het geloof der zangers daaraan gevoelig deel kan nemen. Er moet dus een voorraad van gezangen zijn, waarvan men zich, by het behandelen der hoofdwaarheden van onze godsdienst of ook na de aanprijzing van een of ander Euangelieplicht, bedienen kan. Op feest- en sacramentsliederen, op gelegenheids-, dank- en biddagszangen wordt hier met name gewezen. Een niet te groot getal van liederen die, om geheel gezongen te kunnen worden, in weinige coupletten moesten bestaan, wordt wettischelijk gerekend. Uit elke synode moesten mannen gekozen worden, wier smaak voor geheiligde dicht- en zangkunst bekend was en die gevoelig waren voor den echten Euangelietoon. Deze zouden een keus doen uit geschikte, vertaalde Hervormde kerkliederen en onder de hand dichters of dichtersessen uit hunne Kerk opsporen tot verbetering van gebrekkig vertaalde, tot vertaling of navolging van goede nog onvertaalde en tot vervaardiging van nieuwe, meest noodig gekeurde gezangen en berijmingen van doxologiën des Nieuwen Verbonds. Na met behulp van deskundigen de beste melodiën te hebben gekozen, zouden de liederen, wier overeenstemming met de leer der Hervormde kerk alsdan blijkbaar zijn moet, worden gedrukt en alzoo ter goedkeuring en overneming aan de synoden worden aangeboden, om straks te worden ingevoerd.

Hierop volgden eenige berekeningen om het weinig bezwarende der kosten te doen uitkomen. De synode zou na elken kerkeraad opwekken om zooveel mogelijk van dit gezangboek gebruik te maken en zorgen voor een min kostbaren druk. Elke latere druk zou naar eene oorspronkelijke uitgave bewerkt, door een Leeraar geteekend moeten worden, en „gelijk van zelf spreekt, vergezeld gaan van eene verklaring, dat alles wat in die gezangen gevonden wordt, met de leer onzer Hervormde kerk overeenkomt.” Overeenkomstig dit verslag, werden terstond de synoden opgewekt spoedig tot handelen over te gaan.

Nergens werd dit besluit meer toegejuicht dan door de Geldersche synode, die in de volgende week byeengekomen, aan A. van den Berg en Petrus Isaac de Fremery, predikanten te Arnhem en te 's Hertogenbosch, de last opdroeg om met de Noordhollandsche afgevaardigden zich in betrekking te stellen en in een volgende vergadering hunne denkbeelden over de zaak der gezangen mede te deelen. Aan die last werd gaarne gehoor gegeven. Een breedvoerige beschouwing door den eerste ingediend, werd met ingenomenheid ontfangen en in druk uitgegeven. Met denzelfden ijver zien wy beide synoden krachtige maatregelen nemen, die tot bereiking van het gewenschte oogmerk konden leiden. Wy zien ze aldra gereed om gezangen te verzamelen en de andere synoden tot samenwerking te dringen. Niet zoo spoedig waren echter al de classen in andere gewesten bereid om hare toestemming te geven tot eene zaak, waartegen sedert vroegere tijden zoovele bezwaren waren ingebracht. De beraadslagingen, die door de verschillende kerkvergaderingen werden gehouden, toonden wel dat de mannen, aan wie het bestuur over de Kerk was toevertrouwd, boven het oude vooroordeel tegen Euangelische gezangen waren verheven. Wy hooren hen het wenschelijke en nuttige er van erkennen. Maar meer dan eens hooren wy het bezwaar inbrengen, dat de tijd er niet rijp voor moest geacht worden. In menig streek konden de predikanten zich zeer gemakkelijk voorstellen, dat de invoering van een gezangboek, hoe voortreffelijk ook, zou beschouwd worden als afwijking van hetgeen eens te Dordrecht was voorgesteld. Bevreesd om eene bron te zien openen, waaruit twist en verdeeldheden zouden ontspringen, wenschten zy het verlangen van het beschaafde deel naar gezangen onbevredigd te laten tot op een tijd, waarop men gene de minste tegenwerking meer zoude te vreezen hebben.

Terwijl wy in de vergaderingen hier en elders de blijken

ontdekken van zulk eene niet ongegronde vrees, hooren wy elders andere stemmen, die de lichtzijde meer voor oogen stellen. En straks begint het te blijken, dat de voordeelen allengs gewichtiger worden gerekend dan de nadeelen die men te gemoet kon zien. In 1800 had Groningen zich voor het invoeren van gezangen verklaard en met Noordholland en Gelderland, hare stem nadrukkelijk vereenigd en krachtig op de invoering van kerkliederen aangedrongen. Aan Johannes Rutgers, predikant te Groningen, die door de synode hiertoe eerst was benoemd, werd in 1802 de hoogleeraar Theodorus Lubbers toegevoegd.

In het laatst genoemde jaar gaf Overijssel aan J. J. van Doorne, predikant te Kampen, last om in briefwisseling over de zaak te treden met de andere synoden.

Wat er tot dus verre in andere gewesten was verhandeld gaf grond tot de verwachting, dat de bezwaren, die hier en daar waren ingebracht, allengs zouden worden overwonnen.

Reeds hadden in de vergadering van de Zuidhollandsche synode, die tot dusverre steeds de zaak ontijdig had genoemd, eenige stemmen in 1801 geklonken, waaruit bleek dat de noodgingen der drie synoden indruk hadden gemaakt. Het was niet te vergeefs dat hierop zoowel als op het voorbeeld der Waalsche synode, die pas tot het invoeren van een bundel gezangen was overgegaan, 3) gewezen werd. Eenige bezwaren werden door de classis van Zuidholland (Dordrecht) opgelost. De classis van Delft, die reeds sedert 1793 de invoering van gezangen als een middel ter bewaring der rechtzinnigheid had voorgesteld, maakte opmerkzaam op den smaak voor Euangelische gezangen, die steeds meer algemeen heerschende werd. Werd op dit verschijnsel door de Kerk geen acht gegeven en aan dien smaak het gewenschte voedsel onthouden, dan zou men genootschappen zien verrijzen, die by hunne openbare godsdienst aan het zingen van

lofzangen en liederen eene te voorname plaats zouden verleen. 4) De verdæeldheid, die hieruit zou ontstaan, te voorkomen, werd door haar als de roeping der synode voorgesteld. Dat het nu aan de classen werd opgedragen om de zaak te behandelen, ten einde in de vergadering des volgenden jaars een beslissend antwoord te geven op de vraag, of men kerkgezangen zou doen vervaardigen en zoo ja, op welk een wijze, was zeker een bewijs, dat de kans op kerkgezangen hier was verbeterd.

Tegen en in het jaar 1803, verscheen er nu te 's Hage een „Proeve van liederen en gezangen voor den openbaren godsdienst, door Hieronymus van Alphen,” die als het antwoord van eenen wijzen en allezins hooggeschatten man, niet kon nalaten menigeen gunstiger te stemmen. Wel kon hy schrijven, dat het misschien nog de oogenblik niet was. Had hy daartoe geen grond in den tegenstand, dien het groote plan tot heden vond in het gewest, waarin hy woonde? Had hy de synode daar niet tot heden toe zulk eene verklaring hooren afleggen? Maar toch hield hy zich overtuigd dat de Kerk wel eens aan zoovele stemmen gehoor zou moeten geven. Hy zelf had reeds in het jaar 1783 dezelfde gevoelens geopenbaard, die zijn vriend van den Berg voorstond. „Wy missen”, had hy toen geschreven, „in de Nederlandsche Kerk zelfs nog geestelijke gezangen, en moeten ons alleen van psalmen bedienen, in welke, hoe schoon, hoe voortreffelijk zy ook op zich zelve en ook voor den tijd waarin zy zijn opgesteld, zijn mogen, echter de naam van Jezus niet eens stellig genaamd wordt, waarin ook geen voorname gebeurtenis van zijn leven, anders dan by toepassing of in het voorbygaan, of in een voorspellenden en dus meer omzwachtelden zin wordt voorgesteld. De oude dichters en dichtersessen als Mozes, Debora, David, Jesaja enz. hebben altoos hunne gezangen geschikt naar de behoeften en omstandigheden van

den tijd en van de huishouding waarin zy leefden. Zy hebben dus voor hunne tijdgenooten in de eerste plaats gearbeid en ook voor ons in meer dan één opzicht; maar ik zou durven staande houden dat hunne poëtische stukken in dien vorm waarin zy zijn opgesteld, niet volkomen geschikt zijn voor het gezang in onze openbare godsdienst of godsdienstige byeenkomsten, dewijl de toespelingen op de plechtige Joodsche godsdienst en de voorspellende uitdrukkingen niet voegen in den mond van hen, die geene plechtigheden der Joden meer in hunne godsdienstige byeenkomsten waarnemen en de tijden der vervulling beleven. — — Zoo lang wy geen dichtstukken hebben naar den aart der nieuwe huishouding en van den tijd der vervulling geheel geschikt, missen wy, hoe groot een geschenk de verbeterde psalmberijming ook zij, nog het voornaamste wat een kenner en beminnaar der heilige zangkunst en poëzy met recht verlangt". 5)

Uit de stukken die er in het licht waren gezonden door de mannen, die in dezen tijd het krachtigste die behoefte uitspraken, bleek het hem dat de geest, die hen bezielde, geene andere was dan de zijne, en hy zette zich nog in den avond zijns levens neer om hetzelfde doel te helpen bevorderen. By zijn boezemvriend Jorissen, die straks geroepen zou worden om aan den arbeid der Kerk deel te nemen, vond hy daartoe aanmoediging en steun. Hy hield zich overtuigd, dat het van veel nut is vooraf eenigen voorraad te vergaderen en op te leggen, ten einde uit den overvloed, welke voorhanden zal zijn en dien hy dringend noodig acht, ter geschikter ure een keuze te doen. Om daartoe behulpzaam te zijn en te maken dat men door gebrek niet verlegen sta, heeft hy dien bundel gezangen byeengebracht. „Het is goed dat David verzamele, opdat Salomo de handen des te ruimer onder het bouwen hebbe. Beide zijn den Heere des tempels welgevallig.”

Verrassend moest het hem zeker zijn, toen hy het bericht

vernam, dat de Zuidhollandsche synode in July hare stem eindelijk had gegeven tot het begeerde werk. Van de drie mannen, door haar benoemd: Jorissen, Scharp en van de Kastele kon hy zich veel goeds voorstellen. En dat hy, in weerwil van de hevige ongesteldheid die hem in de vorige maand aan den rand des grafs bracht, onder de drie mannen werd verkozen, die als hunne plaatsvervangers zouden optreden, was hem een bewijs van dankbaarheid en hulde, dat zijnen ijver aanvuurde. Wy zien hem, zoodra zijne krachten het hem toelieten, het vervolg zijner liederen aanbieden, met de hoop, dat hy zijn voornemen om nog gezangen te leveren op het Pinksterfeest en andere onderwerpen, tot vervulling zal kunnen brengen, waartoe hem door zijne zwakheid en dood in April des volgenden jaars de gelegenheid echter niet gegeven werd.

Van den Berg verheugde zich. Overtuigd van het hooge belang, dat zijne medearbeiders hadden by eene naauwkeurige kennis van hetgeen tot het geestelijk gezang vereischt werd, had hy de pen reeds opgevat. Eenige verhandelingen over dat onderwerp, geschreven door de beroemdste Hoogduitsche vrienden en dichters van liederen, Münter, Klopstock, Gellert, Ewald en Schlegel, werden door hem vertaald en in Juny 1802 uitgegeven met een oorspronkelijk opstel, waarin hy zijne denkbeelden over de gezangen, die de vaderlandsche gemeenten behoeften, ontwikkelt. Hy droeg dit werk onder den titel: „Gedachten over geestelijke Oden en Liederer, inzonderheid tot gebruik by de openbare godsdienst” op aan zijne medearbeiders in Gelderland, Noordholland, Overijssel en Groningen, met den wensch hierop hunne aanmerkingen te vernemen. Deze arbeid verdient de lof die er in die dagen aan is toegekend en toont, hoezeer de begaafde man, door ernstige studie en eigen nadenken, zich op de hoogte had gebracht van het onderwerp waarover hy schreef. Met opgave van gron-

den deelt hy zijne gevoelens mede, die nu al dan niet met die zijner Hoogduitsche voorgangers overeenstemmen. De vragen over het getal, den vorm, over de onderwerpen, over den stijl, de stof, de taal, het werktuigelijke der poëzy, en den toon der liederen, worden hier beantwoord op eene wijze, die van 's mans kunde, smaak en oordeel eene zeer gunstige getuigenis aflegt.

Maar ook op de zangwijzen, die er vereischt werden, werd hier acht gegeven. De ondervinding had den wakkeren medearbeider aan de psalmberijming overtuigend geleerd, dat ook de allervoortreffelijkste dichtstukken nog weinig waarde hebben voor het doel waartoe zy bestemd zijn, indien aan de zangwijzen niet even groote zorg wordt besteed. Om de gezangen tegen het lot te beveiligen, dat zoovele der uitstekendste psalmen had getroffen, die door hunne gebrekkige melodiën onbruikbaar waren, stelde hy voor, enkel de meest geliefde psalmwijzen op te nemen, — uit de meest geschikte melodiën op Hoogduitsche of oud Hollandsche liederen, een keus te doen — en beroemde toonkunstenaars uit te noodigen tot het vervaardigen van nieuwe zangwijzen, die aan de behoefte der gemeente zouden beantwoorden.

By zijn onvermoeid ijveren voor de vervulling van den schoonsten droom zijns werkzamen levens, ontbrak het van den Berg echter niet aan die bescheidenheid en echte vrijzinnigheid, die ook gaarne eens anders overtuiging eerbiedigt en hiermede winste wil gedaan hebben voor de goede zaak. Hy verlangt, dat er met de uiterste voorzichtigheid worde te werk gegaan, opdat de boven alle dingen noodzakelijke eenigheid en vrede niet worden gestoord. Maar terwijl hy zich voor verwarring beducht toont en elken tegenstand door broederlijke voorstellingen van het wenschelijke der zaak, tracht te overwinnen, verlangt hy evenzeer de sterke en algemeene begeerte der vrienden van het gezang niet miskend te zien. In deze

geheele zaak wenscht hy voor de gemeenten de volle vrijheid om het gezangboek al of niet in te voeren. Hoezeer hem dit ernst was, blijkt ten duidelijkste uit zijne handelwijze. Nadat het eerste deeltjen zijner „Gedachten” in het licht was verschenen, ontving hy van een zijner vrienden een brief, waarin een in vele opzichten tegenovergestelde denkwijze werd voorgesteld. Van den Berg keurde de gemaakte aanmerkingen echter van dat belang, dat hy den schrijver verzocht, dien brief in een volgend deeltjen van zijn „Gedachten” te mogen opnemen. De brief werd nu door van den Berg in het licht gegeven, zonder eenige aanmerkingen van zijne hand, die anderen voorin konden nemen, opdat elk vrij uit zou oordeelen wat het belang der Kerk eischte.

De schrijver van dien brief ontkent niet het geoorloofde maar trekt alleen het noodzakelijke van gezangen in twijfel. Naar zijne meening kon de behoefte aan liederen op christelijke feesten en by de lijdensprediking genoeg worden bevredigd door de psalmen. Kon men by deze nog wel eenige liederen voegen — hy achtte daartoe een buitengewone bedachtzaamheid en kunde noodig. Zal men gedeelten der H. Schrift berijmen? In de Euangeliën vindt hy echter niets dan geschiedenis en in de brieven slechts algemeene bewoordingen, die, wanneer zy bloot berijmd worden, weinig leven zullen wekken. Wenschte men verder te gaan, dan zouden de gezangen al licht de blijken dragen van eene byzondere opvatting, die door anderen bestreden wordt en daarom aan twist en strijd voedsel zou geven. Tot de vrees dat de psalmen geheel op den achtergrond zullen geschoven worden, verklaart hy al te veel grond te hebben.

Is de brieveschrijver dan een der mannen die meerder ijver voor de Hervormde kerkleer aan den dag legt? Integendeel; met van den Berg keurde hy getrouwheid aan hare belijdenis noodig maar hy waarschuwt hem ten sterkste tegen het overbrengen van leergeschillen in liederen, die slechts

de verheerlijking van God ten doel hebben. „Ik wil wel dulden, schrijft hy, dat anderen onze gemeente voor eene byzondere sekte aanzien, maar wy moeten ons kennen als een gedeelte der algemeene Kerk, dat zich van ongelooft en bygeloof tracht te zuiveren en anderen daartoe zooveel mogelijk te trekken.” Verlangende naar de grootste gemeente, waar allen een zijn en men alleen in misverstand, hoogmoed, eigenwaan, drift, haat en nijd, den grond van de verwijdering tusschen Christenen ziet, wil hy dat men zich in de kleinere gemeenten eenigzins naar die groote gemeente schikke en daartoe wenscht hy, dat de liederen even als de psalmen medewerken.

Daar men dikwijls in liederen bewoordingen aantreft die niet schriftuurlijk en aan andere Christenen min bekend zijn en slechts voor een tijd in den smaak vallen, wenschte hy meer liederen en gedeelten van Gods Woord tot kerkgezangen geschikt te zien maken, en hiertoe worden er verscheidene plaatsen uit de Schrift ter berijming aanbevolen.

Na dit alles volgen er eenige wenken, die by de invoering van gezangen ter behartiging werden aangeprezen. Zy zouden in de bestaande liturgie geene verandering mogen brengen, kort en weinig in getal dienen te zijn, terwijl er zoowel in de taal als in de zangwijzen voor de behoeften van het volk moest gezorgd worden en in het algemeen op de belangen der kleinen en zwakken met wijsheid en liefde zou worden gelet.

Wat dunkt u? Pleit de uitgave van een stuk, waarin deze denkbeelden worden voorgesteld, niet gunstig voor de onbekrompenheid van van den Berg? Aan de andere zijde is de brief gesteld in dien toon, die bewijst dat het enkel de geest des vredes is, die hier de taal der voorzichtigheid doet hooren. Zal ons dit wel bevreemden, als wy uit latere berichten vernemen, dat de schrijver, die, onder den eisch van geheimhouding van zijnen naam, de uitgave, enkel op het verzoek van

van den Berg, toestond, niemand anders was dan de zevenen-zeventigjarige Hinlopen? Dat later die brief gretig is aangegrepen om den gezangbundel aan te vallen, moet enkel toegeschreven worden aan de partyzucht van mannen, die volstrekt zijnen geest niet begrepen, maar die van den hooggevierden naam des mans des te gemakkelijker zich konden bedienen, omdat deze reeds kort daarop (23 Juny 1803) was ontslapen.

Dat 's mans denkwijze door velen gedeeld werd in het gewest waar hy werkte, mag blijken uit de herhaalde verklaring der Utrechtsche synode, dat zy den tijd niet geschikt oordeelde voor de invoering van Euangelische liederen. Toen er echter by haar, in Herfstmaand 1803, het bericht inkwam, dat alle overige synoden bereid waren om de hand aan het werk te slaan en slechts op de toestemming van Utrecht wachtten, wilde men zich hier niet langer verzetten. Een drietal mannen werd benoemd om het werk te helpen bevorderen. Wy zullen hen straks werkzaam zien met de mannen uit de andere gewesten des lands, die door de verschillende kerkvergaderingen werden afgezonden.

II.

De vergaderingen.

De vier laatste dagen van de maand September van het jaar 1803 moeten in de geschiedenis van ons kerkgezang als hoog gedenkwaardig worden vermeld. In de consistoriekamer van de Utrechtsche Domkerk, had eene vereeniging van mannen uit verschillende gewesten des lands plaats genomen. Toen, in den aanvang dezer maand, in dit zelfde vertrek, de Utrechtsche synode gekomen was tot het besluit om zich met de overige gewesten te vereenigen tot het verzamelen en invoeren van een Euangelisch gezangboek, werden

terstond door Gelderland en Noordholland de benoemde leden in alle provinciën opgeroepen tot eene samenkomst in de stad Utrecht. Dat de stad, waar men het laatste was toegetreden tot den belangrijken arbeid, nu de eerste zou wezen, had zy aan hare ligging in 't midden des lands te danken.

Byna twee eeuwen was het nu geleden, dat hier een synode was vereenigd, die het wenschelijke van een Euangelisch gezangboek had uitgesproken en krachtige pogingen aangewend had om het in te voeren, die echter de gewenschte vrucht niet zouden dragen. De stemmen der leden die hier voor honderdnegentig jaren den wensch hadden doen hooren, dat de Hervormden ook in het bezit zouden worden gesteld van Euangelische kerkgezangen, maar die spoedig daarna met een afkeurend zwijgen der gemeente en later met een luide veroordeeling waren beantwoord, zouden dan nu eindelijk worden verhoord. Mannen uit de onderscheiden gewesten hadden zich hier vereenigd in éénen geest. Gerhard Masman, predikant in de stad, waar de samenkomst gehouden werd, mocht wel woorden van dank mengen met de beden, waarmede hy, in aller naam, God om den zegen smeekte op het aan te vangen werk. Allen verblijdden zich. Maar wie had er meerder reden toe dan de grijze van den Berg, aan wien de algemeene stem terstond het voorzitterschap opdroeg? Moesten niet allen overtuigd zijn, dat het deel, hetwelk hy had genomen aan de psalmberijming en nog meer zijne onvermoeide werkzaamheden, waardoor hy de belangstelling in het Euangelisch kerkgezag had gewekt en versterkt, hem op deze eere aanspraak gaven?

Ruim dertig jaren lagen er tusschen den oogenblik, waarop hy den wensch op de lippen had genomen, en den dag die thands was aangebroken. Maar onder hoe geheel andere omstandigheden! Terwijl die wensch werd ontboezemd in de zaal te 's Gravenhage, waar de algemeene Staten in tegenwoordig-

heid van den erfstadhouder waren verzameld, was in dit kerkelijk vertrek weinig wat aan dien tijd herinnerde.

Van Lynden was in 1787 en Hoog in 1781 ontslapen. Hun amanuensis, de tachtigjarige Visser, zou nog een half jaar slechts onder de levenden zijn. Alleen voor Pieter Leonard van de Kastele was ook hier een plaats aangewezen, die thands echter ledig stond. Maar die plaats was nu eene geheele andere. Als een broeder zou deze in het midden van broeders zich neerzetten. Als ouderling der Haagsche gemeente was hy door de Zuidhollandsche kerkvergadering afgevaardigd. De Kerk had den lastbrief geteekend. De voogdy, die de Staat over haar had uitgeoefend, was sedert 1795 opgehouden. De Stadhouder had het vaderland vaarwel gezegd en het was niet meer de landsregering, die den wensch der kerkvergaderingen moest vervullen en den predikers hunne benoemingen, hunne lastbrieven gaf, opdat zy afhankelijk van haar zouden handelen. Maar terwijl de Voorzitter de plaats onvervuld zag, die by de psalmberijming door Staatslieden was ingenomen, zijn ook de medebedienaars des Euangelies, hier verschenen, dezelfde niet met wie hy eens had gewerkt. Ach, zijn de meesten hunner niet reeds sedert korter of langer tijd hem vooruitgegaan, zonder te mogen zien wat hem thands was bewaard? Van Iperen was de eerste geweest. In 1778 predikant te Batavia geworden, was hy reeds in 1780 van de aarde opgeroepen en in het volgend jaar was Folmer hem gevolgd. Schutte was, na acht jaren welverdiende rust, in het einde van het jaar 1784 ontslapen en in het begin van 1789 had de sints twee jaren rustende Haagsche leeraar van Spaan te Amsterdam zijn leven geëindigd, terwijl Lemkes dood, by den aanvang van 1792 voorgevallen, in Friesland diep was betreurd. En nog is de geheele stad waar zy zich bevinden, in diepen rouw over het verlies van haren Hinlopen, die voor drie maanden haar was ontrukkt. Hoe hoog van den

Berg hem schatte, was duidelijk uit de wijze gebleken, waarop hy zijn verschil van zienswijze had opgenomen.

De eenige dien hy ook hier nog had mogen wachten, was Theodorus Lubbers, indien deze niet door lichaamszwakte ware teruggehouden. Wel zou zijn vroegere medehelper, Ds. van Binnevest, nog tot het jaar 1815 de Kerk dienen en eerst twee jaren later ontslapen, maar deze waardige man, die, door Overijssel voor het werk der psalmen was afgezonden, zag gaarne, in het gewest zijner tegenwoordige werkzaamheid, den schoonen arbeid opdragen aan twee mannen, die van hunnen ijver en bekwaamheden reeds zoovele blijken hadden gegeven. Deze zijn de predikanten Engelbertus Matthias Engelberts te Hoorn, en Abraham Rutgers te Haarlem, die wy ook in de rij zullen vinden van hen die gezangen voor den bundel hebben geschreven.

Zuidholland had het duidelijke bewijs geleverd, hoezeer zy de hulp van bekwame dichters tot het doen van eene goede keus en tot het bewerken van vereischte gezangen noodig keurde. Hadden niet de drie mannen die deze synode afvaardigde, zich door hunne dichterlijke gaven een gunstigen naam verworven? Jan Scharp en Pieter Leonard van de Kasteele beoefenden de Nederduitsche poëzy. Matthias Jorissen, (geb. 1739 te Wezel, pred. in de Avezathen, te Hasselt by Zwolle en sedert 1782 Hoogduitsch prediker te 's Gravenhage,) had in 1798 eene nieuwe Hoogduitsche berijming van de psalmen met een verzameling van eenige liederen voor de feestdagen der Christenen, in het licht gegeven, die de gebrekkige berijming van Ambrosius Lobwasser verving en nog in Duitschland in hooge achting staat.

Zeeland had wederom in een predikant uit Veere, den door zijnen taal- en dichtkundigen arbeid gunstig aangeschreven Hermanus Adrianus Bruining, zoowel als in Petrus Janssen, (geb. te Loenen op de Veluwe 1749, predikant te Bergen op

Zoom) de mannen gevonden, aan wie zy het best de zorg voor het kerkgezag meende te kunnen opdragen.

Met het vertrouwen der Utrechtsche synode zagen zich ver-eerd: Gerhard Masman (geb. te Meppel 1749) pred. eerst te Ommeren, Sprang, Giessen-Nieuwkerk, Delfshaven, Haarlem en sedert 1792 te Utrecht, — Johannes Anthony Lotze, (geb. te Amsterdam in 1769) sedert 1791 pred. te Maartensdijk — en Barend Taay, (geb. te Tiel in 1751) van 1774 pred. te Zuidzande, Ingen, Zoelen, Berkel, by het leger te Breda en sedert 1796 te Rhenen.

Door Friesland waren afgevaardigd Marcus Jan Adriani, (geb. te Oterdum 1771) sedert 1794 pred. te Aengwirden, en Bernhardus van Weemen te Leeuwarden, van wiens streven om aan de eeredienst een hooger luister by te zetten, zijne gemeente meer dan een bewijs had ontvangen.

De Groningsche kerkvergadering had benoemd den hoog-leeraar Theodorus Lubbers en Johannes Rutgers, die, geboren te Leeuwarden in 1758, na zeventienjarige Euangeliedienst in de gemeenten Ootmaarsum, Heusden en Kampen, sedert 1798 te Groningen het herders- en leeraarsamt met roem vervulde.

Dat Overijssel niet vertegenwoordigd werd, was omdat de voorloopig benoemde Kamper predikant J. J. van Doorne zijn last had zien intrekken, zonder nog door een ander te zijn vervangen. Ook Drenthe, waar de synode slechts om de drie jaren werd gehouden, had nog niemand tot het werk gekozen.

In het vertrouwen dat deze kerkvergaderingen zoo spoedig mogelijk hare afgevaardigden zouden benoemen, wenschten de opgekomen leden de grondslagen te leggen waarop straks zal worden gebouwd.

Onder de eerste vragen behoorde die over de onderwerpen, die bezongen dienden te worden. Een lijst werd opgemaakt

en goedgekeurd, waarop deze onder zeven hoofdrubrieken werden opgegeven.

Terwijl een viertal leden met het opstellen hiervan zich bezig hield, werd het antwoord door even zoo vele leden bewerkt op de vraag: welke geest en toon er in de liederen moesten heerschen, en welke persoon er in spreken moest. De regelen ten aanzien van de taal en den stijl zoowel als van den geest, waaraan men zich houden zou, werden hier vastgesteld. Hoezeer de zangwijzen in hooge mate de aandacht trokken der vergadering, bleek uit het verslag hetwelk een drietal van de meest bevoegd geachte leden hierover had uit te brengen en dat straks tot grondslag werd gelegd.

In deze vergadering werden de belangrijkste zaken ter sprake gebracht. Wie de leden hier byeen ziet vergaderen en op hunne beraadslagingen en werkzaamheden acht geeft, zal hun gewis den lof van grooten ijver niet kunnen weigeren. Zoo zeer als zy tegen te groote overhaasting waarschuwen, zoo zeer zoeken zy zooveel mogelijk alles wat het werk voorspoedig kan doen voortgaan. Op de vraag of het niet raadzaam zou zijn een voorloopige proeve in het licht te geven, — verklaarden zy, dat hierdoor te vele aanmerkingen zouden worden uitgelokt, die den arbeid zeer vertragen en bemoeilijken moesten.

De eensgezindheid, die zich in dit alles by de verschillende medewerkers openbaarde, de zorgvuldigheid, waarmede zij elkan- der te gemoet kwamen in het opsporen en aanwijzen van alles, wat het belang der zake kon bevorderen, gaven grond tot de hope dat het werk, hier aangevangen, niet ijdel zou zijn.

Zoo zien wy hen met ijver samenwerken en straks met blijden moed van elkander scheiden, om hetgeen hier was aangevan- gen en voorgeschreven, krachtig in den winter voort te zetten. Om een geregelden kring van werken te hebben, verdeelden

zy zich in vier subcommissiën. Tot de afgevaardigden van Gelderland en Utrecht zouden worden ingebracht de gezangen ter opwekking en versterking van geloof, hoop en liefde en de zoogenoemde algemeene gezangen. Die van Zuid- en Noordholland zijn belast met het verzamelen van gezangen op de verlossing des zondaars, hare noodzakelijkheid en gevolgen en de lijdensgezangen. Naar Zeeland moeten de liederen by de openbare godsdienst en op de feesten worden gezonden, terwijl men in Friesland en Groningen zich zal beijveren om liederen by plechtige gelegenheden tegelijk met eenige geschikte lofzangen te vinden. By elke commissie werd er een met de briefwisseling belast.

Met de besluiten der vergadering voor zich, zullen wy van nu aan de onderscheiden leden in de plaats hunner woning ijverig bezig vinden. Hier heeft er een de dichtbundels der oude godsdienstige liederendichters ter hand genomen en schrijft, met of zonder veranderingen, een of meer dichtstukken er uit over, die hem de aandacht waardig voorkomen. Daar verdiept zich een ander in het lezen van de bestaande Doopsgezinde en Luthersche gezangboeken, of van de groote en kleine bundels, die in deze dagen werden uitgegeven om in de bestaande behoefte te voorzien, en hy haast zich om hetgeen hy geschikt vindt of maakt, onder het oog te brengen van de mannen tot wier rubriek het behoort. Wederom zien wy anderen gereed om liederen te verzenden, die zy zelve hebben vervaardigd of uit de hand van daartoe door hen uitgenoodigde dichters hebben ontvangen.

Te veroordeelen was de bepaling wel niet dat, waar men van gedrukte stukken eene naauwkeurige opgave verlangde, men de namen verborgen moest houden van de makers der onuitgegevene stukken. Zou het noemen van eenen naam niet de onpartijdigheid, die men hier boven alles noodig keurde, al te zeer belemmeren? Althands zoo meende men,

zonder te vragen of hierdoor misschien later het zoeken van de namen der dichters of dichtersessen moeilijker zou worden.

De vier mannen, aan wie de briefwisseling was opgedragen, hadden veel arbeids met het ingekomene te ontvangen en te verzenden. Met het einde des jaars moesten alle liederen, met opgave der melodiën, ter bestemder plaatse zijn bezorgd. Gedurende een en een halve maand werden nu eerst de liederen by de subcommissie, waartoe zy behoorden, ter beoordeeling rondgezonden. Zoo bleven er twee maanden over, waarin al de overige leden gelegenheid hadden om den voorraad te leeren kennen en eenigzins te beoordeelen. Immers de 17de April des volgenden jaars werd bestemd tot het houden van eene vergadering, waarin de afgevaardigden zich zullen vereenigen om de eerstelingen van den oogst byeen te brengen. De besturen der Kerk mogen dan aldra by hunne vergaderingen vernemen, met welken uitslag men in het opgedragen werk heeft gearbeid.

Van langer duur was de vergadering die te Utrecht in het volgende voorjaar werd gehouden. Op den 17^{den} April zien wy daar een twaalftal verschenen. Van de Kasteele, Engelberts, van Weemen ontbraken, en Lubbers zag zich door zijn krankte, die hem reeds den 6^{den} July dezes jaars zou ten grave slepen, verhinderd om aan de uitnoodiging gehoor te geven. Overijssel en Drenthe hadden nog geene benoeming gedaan. Het getal van ruim vijf weken was gewis niet te groot voor de taak, die hier moest worden afgedaan. Met uitzondering van den eersten en den laatsten dag der week worden er dagelijks zes uren gemeenschappelijk aan de zaak der gezangen toegewijd. Men had reeds een getal van driehonderdnegen liederen byeen weten te brengen. Over het getal was er wel niet te klagen. Indien men slechts evenzeer had kunnen roemen over de waarde der toegezonden gezangen.

Vele leden hadden zich gaarne eenigen langeren tijd zien gegund om er een bepaald oordeel over te kunnen uitspreken. Terwijl de liederen nu nog eens werden voorgelezen en overwogen, bleek dat het onder het koren, waarin men zich verblijdde, aan kaf, helaas, niet had ontbroken. Een zesde gedeelte werd slechts volgens het algemeen gevoelen beschouwd aan zijne bestemming te kunnen beantwoorden.

De overige tweehonderdvijftig gezangen werden minder gunstig beoordeeld. Er waren onder deze, die minder geschikt moesten geacht worden, nevens andere, die ten eenenmale verwerpelijk schenen. De zaak was echter van dat belang, dat men nog geen beslissende uitspraak wilde doen. Hoe nu te doen? De wijze van handelen, tot dus ver gevolgd, roofde te veel tijd en leverde moeielijkheden op, die men voortaan wenschte te vermijden. Eenvoudiger en doelmatiger scheen het, eene voorloopige schifting en beoordeeling van gezangen aan eenige weinige mannen op te dragen, wier woonplaatsen niet ver van elkander verwijderd waren. Ieder lid zou, meende men, tegen eene volgende algemeene vergadering zijne veranderingen op de aangehoudene gezangen gereed kunnen hebben, opdat er eene beslissing plaats kon grijpen. De gezangen, over wier toelating nog twijfel bestond, zouden worden gesteld in handen van den Haarlemschen predikant A. Rutgers en van de Kastele. Aan hen wordt het herzien, en waar hun zulks mogelijk schijnt, het verbeteren dier stukken toevertrouwd.

Ook het vonnis der verwerping, over tal van liederen uitgesproken, was niet onherroepelijk. Jorissen en Scharp zouden nog eens zich de moeite getroosten, om naauwkeurig te onderzoeken, of er misschien niet het een of ander mocht zijn, dat onder hunne bewerking nog bruikbaar kon worden gemaakt.

By het overzien van den voorraad, waarvan de vergadering

zich meende te mogen bedienen, bleef er zeker nog vrij wat te wenschen over. Hoe menig onderwerp, waarop men een of meer liederen noodig had gekeurd, was tot dus ver of in het geheel niet — of niet naar eisch bezongen. Wel bleef men zich overtuigd houden dat het getal gezangen niet te groot mocht zijn. Maar reeds verklaarde men dat men niet wel zou doen, met al te angstig aan de vroeger gemaakte bepaling, om niet meer dan 150 toe te laten, zich te houden. De vraag was heden slechts, van waar te vinden wat ontbrak. Er wordt eene nieuwe lijst opgemaakt, die meer naauwkeurig en bepaald de onderwerpen aanwees, waarop men kerkliederen noodig keurde.

Allen wordt het op het hart gedrukt, om nog eens alle krachten in te spannen, tot het vermeerderen van den verzamelden schat. Eene blijde tijding was het die hier der vergadering, uit Overijssel werd toegezonden. De dichter Rhynvis Feith had zich de keus der synode in het gewest zijner woning laten welgevallen. Wel werd hy door den zwakken toestand zijner gezondheid verhinderd om de reis naar Utrecht te ondernemen, maar de zaak ging hem zoo zeer ter harte, dat hy zich volkomen bereid verklaarde om haar met alle kracht te ondersteunen. Van zulk eene medewerking mocht men immers zich alles goeds voorstellen. Hy werd dan ook met van den Berg en Lotze benoemd in de commissie, waaraan het verzamelen van nieuwe gezangen werd opgedragen. Aan deze drie mannen moest nu alles worden toegezonden, wat er door de verschillende leden nog zou worden vergaderd. Even als de twee andere hier benoemde commissiën werden zy geroepen om hun oordeel over de stukken in schrift te brengen en by de gezangen te voegen. Vervolgens wordt er bepaald, dat al de zeven mannen met elkaar in briefwisseling zullen treden, om in het najaar te 's Hage met elkander te vergaderen. Zie daar te Utrecht nu een zevental

uit hun midden benoemd. De vergadering, die door haar vrees voor overhaasting en dagelijksch gebed getuigenis afleef van hare zorg voor de belangen der Kerk, heeft hier de mannen verkozen, die zeker de bewijzen hebben gegeven van voor de hun opgedragen taak berekend te zijn. Werden de namen van van den Berg, Jorissen, Scharp, van de Kastele, A. Rutgers en Feith niet overal genoemd, waar er van dichters van godsdienstige liederen melding werd gemaakt? Op de nabijheid van woonplaatsen is er by deze benoemingen gelet. De bezwaren, die er dikwijls oprijzen waar een groot getal geroepen wordt om hunne verschillende beschouwingen tot een te brengen, zijn hierdoor voorgekomen. Hierby zou het echter aan ieder lid volkomen vrij staan by de benoemde commissie voorstellen te doen, en zelfs werd een meer onmiddelijke deelneming aan den arbeid hoogst welkom geacht. Op den 24sten May werd de algemeene samenkomst geëindigd.

De eerste byeenkomst van het benoemde zevental had plaats te 's Hage van den 19^{den} September tot den 13^{den} October 1804. Zy werd van den 15^{den} May tot de helft van Juny des volgenden jaars voortgezet. Mocht Feith nog steeds aan zijne woning gebonden zijn — in de vergaderingen bleek het wel dat hy zich getrouw aan zijne belofte had gehouden en met de meeste zorg den opgedragen arbeid had zoeken te verichten. Dat getuigen niet slechts de schriftelijke aanmerkingen op de aan hem, even als aan zijne beide medewerkers toegezonden nieuwe liederen, maar ook de gezangen van zijne hand, die hy aan het oordeel der broeders onderwierp. Een tachtigtal van onderscheiden dichters, dat terstond ter tafel werd gebracht, toonde, dat de opwekking om den voorraad te vermeerderen niet vruchteloos was geweest. Men zag hier gedrukte gezangen, die vroeger niet waren opgemerkt of later

in het licht gegeven. Maar er werden ook andere gevonden die van den Berg en Feith nog hadden geschreven, of die aan hen of aan Lotze, die ijverig in het verzamelen was, door anderen waren toevertrouwd.

De aanmerkingen, die op het werk van anderen niet slechts, maar ook op dat van de hier tegenwoordige broeders waren geschreven, getuigden, dat men door geen valsche toegevendheid zich wilde laten verblinden. Dat niet allen terstond de bedenkingen en veranderingen evenzeer goedkeurden, liet zich verwachten. Maar de wijze waarop zy werden beantwoord, en de voorstellen waartoe zy aanleiding gaven, en de geest waarmede men eigen meening prijs gaf, bewijzen, dat by allen het belang der gemeenten boven alles gold. Meer dan één stuk van een medearbeider werd afgekeurd, en meer dan eens behoorde de bewerker zelf onder hen die tegen een lied stemden of het onder de rubriek: „betwijfelde” wilden geplaatst hebben. Maar ook verscheiden andere werden niet opgenomen, dan nadat er meer of minder veranderingen, door de broeders gemaakt, eerst in waren opgenomen. Hieruit is het te verklaren, dat op sommige lijsten vele gezangen onder de namen van onderscheiden dichters zijn opgegeven. Zoo zou men echter deze of andere namen wel boven alle gezangen byna kunnen plaatsen, daar er weinige liederen in den bundel zijn, waarin niet, in meerdere of mindere mate, de hand van de leden, aan wie nu en later het verbeteren was opgedragen, verandering heeft gebracht. Hoevele de omwerkingen zijn is te bespeuren, wanneer men de gezangen, die reeds voor dien tijd waren uitgegeven, vergelijkt met de gezangen, zoo als zy in onzen bundel voorkomen. Van de later uitgegevene van van den Berg en Feith is dit niet meer na te gaan, daar dezen ze, ten deele althands, aan het publiek hebben aangeboden, zoo als zy door de commissie of op hare aanwijzing, door hen zelve geschikt waren gemaakt. Door

deze handelwijze hebben zy wel openlijk de waarde der veranderingen, door hunne beoordeelaars voorgesteld, erkend.

By de herziening werden sommige der gezangen, wier opneming aan twijfel onderhevig was geweest, aangenomen maar zeer weinige van de verworpene hebben er genade gevonden.

Onder deze wordt er nu en dan een gezang aangetroffen, dat in later tijd onder de geliefde liederen der gemeente een plaats heeft verkregen. Was dan die twijfel, was dan dat vonnis der verwerping onrechtvaardig geweest? Op verre na niet. Indien wy deze gezangen in hunne oorspronkelijke gedaante zien, dan zullen wy meestal moeten toestemmen, dat zy voor het doel ongeschikt waren. De bekwame beoordeelaars deelden hunne opmerkingen, wenken en voorstellen ter verandering mede, waarmede de dichters later winste deden. By het vergelijken van menig gezang, dat pas uit des dichters handen kwam, met hetgeen er onder de hand der beoordeelaars van geworden is, hebben wy redenen gevonden om de verklaring af te leggen, dat de zorg, hieraan ten koste gelegd, op verre na niet altijd genoeg in lateren tijd is gewaardeerd. Voor een groot gedeelte zijn de stukken verloren gegaan, waarop de beoordeelaars de redenen hadden opgegeven, die hen tot het voorstellen van veranderingen drongen. De gesprekken, die hierover in deze vergadering werden gevoerd, kunnen nimmer worden teruggegeven. Maar wat wy van het eene zoowel als van het andere hebben vernomen, levert ons het bewijs op, dat deze zeven mannen, wier verdiensten algemeen op hoogen prijs werden gesteld, hunne zaak met ernst hebben behandeld. Het is er zeer ver van verwijderd, dat wy als onbepaalde lofredenaars van al hetgeen zy hier hebben verricht, zouden willen optreden. Maar by een naauwkeuriger oaderzoek zal het blijken, dat, waar menig minder gelukt gezang, versregel of uitdrukking, nog steeds zorgvuldig, by iedere

uitgave van den bundel, onder de aandacht wordt gebracht der gemeente, zonder eenige redenen die ter ontschuldiging kunnen dienen, — het latere geslacht onbekend blijft met de vele lang begraven bewijzen van bekwaamheid en ernst, waarmede de hier vereenigde dichters veel van het hun toegezondene voor de gemeente geschikter hebben gemaakt.

De taak was echter op deze byeenkomst nog op verre na niet ten einde gebracht. Er was nog meer te verzamelen en te beoordeelen. Gedurende den winter zoude er nog zeer veel dienen gewerkt te worden voor de algemeene vergadering, voor dat er aan de gegeven last was voldaan. Nog een half jaar waren de zeven mannen bezig met de taak die hun was toevertrouwd. Op den 15^{den} May zien wy hen byeen in de Nieuwe of Schuttersdoelen, om den hoek van den korten Vijverberg te 's Gravenhage, om het aanbevolen werk tegen de helft der volgende maand te voleindigen. Lotze, sedert de vorige vergadering tot hoogleeraar te Franeker benoemd, was verhinderd tegenwoordig te zijn. Voor hem had nu Engelberts plaats genomen, terwijl zijn pen door Scharp werd gevoerd. Van de Kastele was ook nu door de staatkundige werkzaamheden, waartoe hy geroepen was, even als later, belemmerd om aan de beraadslagingen deel te nemen. Maar de aanmerkingen, waarmede hy de hem toegezondene stukken aan de vergadering deed toekomen, zoo wel als de hier ingediende proeven van zijn eigen talent bewezen, hoezeer hy de oogenblikken uitkocht en dienstbaar zocht te maken aan de bevordering van de zaak, die hem reeds van zijne jeugd af zoo dierbaar was geweest.

Van negen tot twee uren vinden wy de opgekomen leden onafgebroken met elkander werkzaam, terwijl zy de overige uren van den dag, die hun overbleven, aan de behartiging derzelfde belangen meestal hadden toegewijd.

Alzoo doende werden deze mannen gevonden door de overige broeders, die op den 12^{den} Juny verschenen, om met hen het Euangelisch gezangboek gereed te maken, hetwelk der Hervormde Kerk was beloofd. Aan de samenkomsten die daartoe nu gehouden werden, namen de benoemde leden, op enkele uitzonderingen na, geregeld deel. De Drentsche kerkvergadering vaardigde Gerardus Smit, (geb. te Bonda in 1768, pred. te Solwert, sinds 1796 te Meppel) eerst op den 11^{den} July af. Groningen had in de plaats van den ontslapen hoogleeraar Lubbers, den beroemden Herman Muntinghe (geb. 1752 te Termunten, sedert 1775 pred. te Buitenpost en later te Zeerijp, 1780 professor te Harderwijk, 1798 te Groningen) afgezonden, en door zijne geleerdheid en oordeel lieten zich allen gaarne voorlichten. Ook was het geen geringe stof tot vreugde, dat de zoo vereerde dichter Feith in hun midden was verschenen. Wanneer dit laatstgenoemde tweetal met den Voorzitter, de twee Scribaas: Scharp en Lotze, en de beide Rutgersen en Engelberts werd gekozen, om de ter tafel gebrachte gezangen te onderzoeken en te verbeteren, mocht de Kerk zich hiervan groote voordeelen beloven.

Gedurende deze samenkomsten werden er nog van meer dan eene hand liederen op verschillende onderwerpen ingezonden. Dat de voorraad van gezangen, die in aanmerking konden komen, toch niet toereikend was, moest by het gedane onderzoek duidelijk blijken.

Eene andere afdeeling was belast met de zorg voor taal en spelling. Er waren te vele leden in deze vergadering, die zich, in hunne betrekking of in geschrift, als voortreffelijke kenners der taal hadden bekend gemaakt, dan dat zy dit werk niet ernstig zouden ter harte nemen.

Het groote belang, dat de gemeente had by geschikte zangwijzen, was reeds van den beginne aan erkend. Wy zien de meeste bewaame mannen uit het midden der vergade-

ring benoemd, om geregeld met elkander alles te behandelen, wat op dit gebied noodig is. Deze afdeeling ontving ondersteuning in den hoogverdienstelijken J. H. Nienwold, predikant te Warrega, die door de Friesche synode was aangesteld tot correspondent, ter zake der melodiën. Ten gevolge daarvan trad de commissie, die hiervoor werkzaam was, met dezen man, die om zijne muzykale bekwaamheden werd geroemd, in eene briefwisseling, welke in menig opzicht belangrijk was.

Deze drie afdeelingen zagen dus tot een verschillende werkzaamheid zich geroepen. Ieder van deze betoonde zich ijverig in den aangewezen kring, en maakte zich gereed om daarvan geregeld aan allen de bewijzen te geven. Elke week toch werden er eene of twee algemeene vergaderingen gehouden. Dan waren alle leden vereenigd, om de verslagen van de drie commissiën te hooren en met elkander de onderwerpen die in aanmerking kwamen, ter sprake te brengen en gemeenschappelijk te behandelen.

Nadat allen dus in staat waren gesteld om over de waarde der gezangen te oordeelen, werd hier de keuze gedaan.

Elk lied werd in stemming gebracht, waarby de afgevaardigden van elke synode hun gevoelen openbaarden. Aan het einde daarvan bleek het, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk met een getal van honderdtweeënegentig liederen kon worden begiftigd. Deze vergadering kon evenmin aan alle deze gezangen dezelfde waarde toekennen als de gemeenten het straks zouden doen. Maar zy gaf ze alle in de overtuiging, dat zy naar haar vermogen had gearbeid in het algemeen belang, en was bereid om ze te onderwerpen aan het oordeel der gemeente en van God, wiens zegen zy dagelijks gevraagd had op dit werk.

In dien geest waren de gesprekken die onderling werden gevoerd. Dat er aanmerkingen konden gemaakt worden, wanneer het gezangboek onder de oogen van het publiek werd

gebracht, dit was iets waarvan zy zich zeer duidelijk bewust waren. Dat een streng oordeel niet zoude achterblijven, was het algemeen gevoelen. Het was hun aller zorg om met de meeste voorzichtigheid, by het aanbieden van hun arbeid, zich bezielde te toonen. Alles zou men trachten te vermijden wat de minste aanleiding tot verwarring zou kunnen geven. Welke vooroordeelen by sommige gemeenteleden in sterke mate heerschten, was reeds menigmaal gebleken, en dat de kracht hiervan zich op eene onaangename wijze openbaren zou, was te vreezen. Mocht de vergadering zich echter niet evenzeer verzekerd houden van de gunstige gezindheid, waarmede een ander gedeelte in de Kerk het geschenk zou ontvangen?

Met den aanvang van de maand September kon hier nu het verslag worden opgemaakt, dat de afgevaardigden hadden toe te zenden aan de negen verschillende synoden, van welke zy hun last hadden ontvangen en waaraan zy dus verandwoording schuldig waren. De weg, dien de verzamelaars van het psalmboek vroeger moesten inslaan, zou door hen niet worden betreden. Geen gebouw was door de overheid hun aangewezen, van waar zy zich hadden te begeven naar de vergaderzaal der Staten, om daar het zegel te zien zetten op hun werk. Eenige schreden verder dan het Mauritshuis, bevond zich het gebouw waar men den bundel gezangen voltooide. In dit gebouw, dat evenzeer op een vorstelijk oorsprong kon roemen, vindt men de vertrekken, die tot de vergaderingen waren gehoord geworden. Uit een der zalen van het logement: de Schuttersdoelen, moest aan de verschillende synoden het verslag van de werkzaamheden, die hier op haar last waren verricht, gezonden worden, opdat deze voor de invoering zorgen konden.

Intusschen wilde deze vergadering toch de onafhankelijkheid der Kerk niet in dien zin verstaan, dat zy de Hooge Regering geheel en al vreemd zou hebben gelaten van haren arbeid.

Waren by het begin der algemeene vergadering (18 Juny 1805) niet de leden begonnen met gehoor te vragen by den Raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck? Hadden zy niet het genoeg gesmaakt, dat deze dat blijk van hulde en vertrouwen op prijs toonde te stellen en zijne belangstelling in de eeredienst der Hervormde Kerk by de nieuwe pogingen tot verbetering, wilde openbaren? Had de echt Nederlandsche Christenstaatsman niet hun den wensch te kennen gegeven, dat ook by het kerkelijk gezang aan de behoefte des vaderlands zou worden gedacht? Van den afloop der werkzaamheden zou hem dan ook op plechtige wijze kennis worden gegeven. Op den 4^{den} September zag men in zeven koetsen, de predikanten die nog aanwezig waren, zich naar het paleis in het Noordeinde, het hotel van den Raadpensionaris, begeven. Feith, Lotze en Bruining waren reeds vertrokken. De oud-ouderling van de Kastele voegde zich straks by zijne veertien medearbeiders. Ook hier was A. van den Berg wederom de man die het woord tot den vereerden staatsman richtte.

Kennis gevende van het volbrachte werk, beval hy het aan den machtigen invloed der Hooge Regering aan. Het was, volgens zijne verklaring, geenszins het doel om in dit gedeelte der openbare godsdienst eenigen dwang in het werk te stellen.

Niets werd er verlangd dan, in tijd van nood, bescherming van de invoering tegen overlast en geweld. Ook in dit opzicht gehandhaafd te worden by het onbelemmerd genot van de openbare godsdienstoefening — ziedaar wat men vroeg.

Deze taal werd met de meeste minzaamheid beandwoord. Ofschoon de staatsman op de verlichting zijns volks bouwende, geen verwarringen te gemoet ziet, belooft hy gaarne, wanneer zy mochten volgen, hiertegen met alle kracht zijne middelen aan te zullen wenden en met zijn gezag tusschen beide te treden.

Eindelijk verlangde ook de vergadering aan de gemeente in het kort rekenschap te geven van de beginselen, waardoor zy zich had laten besturen. Een bericht, dat voor de gezangen geplaatst moest worden, werd daartoe opgesteld. Met woorden van inlichting, aanbeveling en opwekking tot een rechte beschouwing en een nuttig gebruik des bundels werd de vrucht van twee jaren arbeids aan de gemeente aangeboden.

Zoo brak de zesde dag van Herfstmaand aan. Na tweeneveertig zittingen kon, na het onderteekenen van verslagen en berichten, de Voorzitter de werkzaamheden der vergadering geeindigd verklaren. Die dag was voor allen een dag van blijdschap. Maar voor wien meer dan voor hem? Den grijzen dienaar des Heeren was het gegund geworden het werk te voleindigen dat door hem was aangevangen. Terwijl zijn vriend, de Groningsche hoogleeraar Lubbers reeds sedert meer dan een jaar was afgeroepen van het werk, naar hetwelk ook hy zoo vurig had verlangd, was de drieenzeventigjarige van den Berg staande gebleven tot op dezen dag. Het schoone beeld, dat hem sedert eene reeks van jaren voor den geest had gezweefd, had hy dan nu in het leven zien treden. Niet te vergeefs was al zijn streven en werken geweest en met de begeerde kroon zag hy de opoffering der laatste levensjaren rijk vergolden. Zijne medewerkers konden hier dan ook hem roemen als den man, zonder wiens onvermoeiden ijver de Kerk ongetwijfeld nog vooreerst wel niet in het bezit van Euangelische gezangen zich zou hebben mogen verheugen. Met de meeste oprechtheid zouden allen nog zich later den broederlijken zin en den gullen toon herinneren, die hier onder zijne leiding hadden geheerscht. Zijne vrienden merkten het dat de gevolgen van die rustelooze inspanning, die hy zich dag aan dag getroostte, zich straks zouden moeten openbaren, maar hun vrees dat hy een taak op zich had genomen, waartegen de krachten van het vroeger zoo sterke

lichaam niet bestand waren, kon den man niet een enkelen oogenblik doen vertragen. Thands aan het doel zijner wenschen genaderd, was geheel zijn harte in vurigen dank ontgloeid en luide erkende hy Gods uitnemende weldadigheid. Had hy niet alle redenen om te verklaren: „In een tijd waarin de geheele wereld in onrust was en waarin in 't bijzonder ons arm vaderland deerlijk geschokt en van een gereten was door verschil van begrippen over velerlei zaken, is deze zaak in onze Kerk behandeld, zonder dat daarover wezenlijke geschillen hebben plaats gehad.” 6)

Al de deelgenooten van zijnen arbeid merkten met hem het verschijnsel op en vereenigden zich in de lofzegging waarmede hy den Vader in Christus prees, aan wiens verheerlijking al de gezangen zijn toegewijd.

III.

De geest des gezangboeks.

Het behoeft ons niet veel moeite te kosten om den geest te leeren kennen, die de mannen bezielde, aan wie de taak was toevertrouwd om den Hervormden een bundel gezangen aan te bieden. Velen hunner hadden hunne beginselen bekend gemaakt. En wy behoeven slechts de gesprekken te beluisteren, die te Utrecht by de allereerste vergaderingen werden gevoerd, om overtuigd te worden dat er by allen eene groote overeenstemming heerschte. Allen waren door drongen van de overtuiging dat de gezangen die men zocht, in waarheid den naam: Euangelisch zouden moeten dragen. Hoor hoe algemeen de goedkeuring is, waarmede de geheele vergadering zich vereenigt in de verklaring:

„De geest moet waarlijk Euangelisch zijn. Jezus Christus moet de hoofdinhoud zijn. Het levend geloof en de ware

dankbaarheid moeten er duidelijk in spreken." Men gevoelde behoefte aan gezangen, die in overeenstemming waren met de prediking des Euangelies. Hoe groot men die behoefte zich voorstelde, moge blijken uit de lijst van onderwerpen waarop men liederen wenschte te ontvangen.

In de eerste plaats verlangde men gezangen, die voor en na de openbare godsdienstoefeningen konden worden aangeheven. Het ontbrak gewis niet aan psalmen tot lof van de gemeenschappelijke verheerlijking van Jehova, die door de christelijke gemeente met vrucht plachten gebruikt te worden. Hiermede wil men zich nu niet langer tevreden stellen. Strekt het niet ten bewijze hoezeer de vergadering doordrongen was van de overtuiging dat eene christelijke gemeente die in hare byeenkomsten het Euangelie hoort verkondigen, nog eene geheel andere taal verlangt uit te spreken dan Israël kende?

Minder zal het ons verwonderen dat zy gezangen, verlangde op de christelijke feesten en by de lijdensprediking. Had by deze gelegenheden niet het eerst en het meest de gemeente het gevoeld, hoe weinig de psalmbundel des Ouden Verbonds geschikt was om de vereischte stemming by de gemeente te wekken en te versterken? De Utrechtsche synode van 1712 had inzonderheid op dezen grond een gezangboek gevraagd, waarin de belangrijke byzonderheden uit het leven van den Zaligmaker werden geprezen. En hadden niet van Alphen, van den Berg, Feith en anderen op krachtige wijze het onvoldoende der psalmen aangetoond, en de armoede eener gemeente betreurd, die by hare hooge feesten haren verschenen Heer niet mocht roemen dan met uitdrukkingen van hen, die nog slechts met verlangen Zijne komst hadden te gemoet gezien? Willen wy den geest nader kennen, waarvan de vergadering was bezielde, dan merken wy op hoe men zijn afkeer van koele en afgetrokkene bespiegelingen en verhalen uitsprak en tegen het gebruik van sentimenteele uitdrukkingen

zich verklaarde. In de lijdensgezangen duldde men geen ondoordacht eigenlijk beklagen van den Heiland wiens lijden ons heil is. In plaats van op ieder deel van 's Heeren lijden, vroeg men liederen, die op eenige byzonderheden sloten, zoodat Jezus grootheid in het lijden, de zwaarte er van vooral naar de ziel, zijne onderwerping en onschuld, zijn sterven afzonderlijke liederen werden waardig gekeurd. „Jezus als verzoenende Verlosser” en „Het is volbracht” waren voorts nog onderwerpen die men verlangde bezongen te zien.

In het leven der christelijke gemeente breken gedurig oogenblikken aan, die boven andere op eene plechtige wijze dienen gevierd te worden. Er zijn kinderen, die op geliefde armen in het heiligdom worden gedragen om het teeken des H. Doops te ontfangen, dat hun deel belooft aan al de schatten die de Geest des Heeren in de gemeente heeft willen bereiden. In latere dagen zien wy deze opgaan met de gemeente om als hare leden te worden aangenomen en straks deel te nemen aan den maaltijd des Nieuwen Verbonds. Hoe menigmaal was er opgemerkt dat de deelneming der gemeente aan deze plechtigheden veel te wenschen overliet, zoolang zy gebonden was aan liederen, die geschreven waren door Israëlitische dichters, aan wie de geest en de zegen des Nieuwen Verbonds ten eenemale vreemd waren. De zichtbare Euangelieprediking in Doop en Avondmaal kon wel geene gezangen missen, waarvan Jezus Christus de hoofdinhoud was. Doopen en Avondmaalsliederen werden er dan ook niet slechts gevraagd. Ook voor de aanneming van leden der gemeente, by de belijdenispreek, by de voorbereiding en nabetrachting zoowel als by de viering des Avondmaals werden er liederen gezocht. En meent iemand dat er aan liederen voor den oudejaarsavond in dien tijd nog niet werd gedacht? Hy bedriegt zich, daar er niet minder voor het slot dan voor het begin des jaars gezangen noodig werden gekeurd. Voor boet-

bede- en dankdagen zouden er gemakkelijker dan voor andere gelegenheden gepaste psalmen kunnen worden gevonden. Maar de mannen, hier vergaderd, eischten ook hier een anderen toon dan dien Israël deed hooren, en wenschten ook de liederen der Christenen in overeenstemming te doen zijn met den geest des Nieuwen Verbonds, waarin zy deze dagen gevierd wilden zien. Indien er in lateren tijd aanhoudend geklaagd is over het gemis van gezangen by de bevestiging, by de intrede en by het afscheid van een Euangeliedienaar, men heeft daartoe recht. Recht heeft men echter niet, wanneer men de verzamelaars van het gezangboek beschuldigt als hadden zy op die behoefte geen acht gegeven. Zy hebben ook voor deze gelegenheid gezangen gevraagd en straks het beklagd dat zy werden teleurgesteld.

Lofgezangen — waar zouden er schoonere te vinden zijn dan in den psalmbundel? Wie zou naast deze meesterstukken van godsdienstige poëzy er andere durven plaatsen, indien men niet had gevoeld dat de Christen gekomen is tot de aanschouwing van het heil, waarnaar de Koningen en Profeten van den ouden dag met vurig verlangen hadden uitgezien? Zonder ophouden geweest op de zegeningen, die in de liefde Gods, in de genade des Zoons en de gemeenschap des Geestes zijn opgesloten, zou de schare van Christenen zich gedrongen gevoelen tot het aanheffen van nieuwe lofgezangen, waarin aan Vader, Zoon en H. Geest de hulde werd toegebracht.

Gezangen op de verlossing der zondaars, hare noodzakelijkheid en gevolgen werden in de vijfde plaats opgegeven. By de behandeling van dit onderwerp bestreed van den Berg het gevoelen van Klopstock, dat de klachte over onze ellende niet zoo dikwijls den inhoud van onze liederen moet uitmaken, als wel dankzegging. Volgens hem moet de belijdenis van berouw en smart over onbekwaamheid en gebrek tot en in de Euangelische dienst van God een goed deel uitmaken van 't

geen wy aan God in onze gebeden voordragen. Uit een levendig gevoel van schuld en zwakheid opgezonden, kunnen de dank voor genadige verbetering, de bedezangen om bewaring en bystand tegen de zonde alleen het rechte vuur en leven hebben. Intusschen werd er opgemerkt, dat de klaagzangen niet in die mate en nooit in dien toon moesten worden gesteld, dat door het klagen over zonde en ellende aan de blijde boodschap der genade geen recht werd gedaan en de dank aan God en het christelijk leven werd vergeten. De groote inhoud des Euangelies moest ook hier niet worden gemist en de zondaar moest ook hier zich den rijkdom in Christus zoo zien voorgesteld, dat het geloof in Hem daardoor zou worden gewekt en verlevendigd. Gezangen op 's menschen ellende, de verlossing des zondaars, verzoening met God, vernieuwing des harten, vergeving der zonden, de toekomst van Jezus Christus, de opstanding des vleesches, het eeuwige leven werden er onder deze rubriek begeerd.

By deze opgaven kon het niet worden vergeten, dat de zaligheid, hier geschetst, enkel het deel kan worden van hen, die Christus door een oprecht geloof worden ingelijfd en alle zijne weldaden aannemen. Was dat geloof, „dat zeker vertrouwen, hetwelk de Heilige Geest door het Euangelie in mijn hart werkt, dat niet alleen anderen, maar ook my vergeving der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geschonken zij,” was dat geloof niet in den tijd der Hervorming de grond geweest van de schoonste en de krachtigste gezangen? Hoe moest men niet vurig verlangen naar geloofsliedereren, waarin dat geloof sterking zou erlangen?

Maar het is er dan ook verre van verwijderd, dat om den hoogen prijs, op het geloof gesteld, niet genoeg aan het christelijk leven zou zijn gedacht. De leden dezer vergadering verwierpen de beschuldiging, dat het geloof ten koste van de christelijke werkzaamheid in de Hervormde Kerk werd

verheven. Zy beschouwden het als eene onmogelijkheid, dat al wie Christus door het geloof is ingeplant, niet zou voortbrengen vruchten der dankbaarheid. Hun kon niet onbekend zijn dat by zeer velen, vooral in Duitschland, in die dagen, het Christendom tot een bloote zedeleer beperkt was geworden. Droegen de nieuwe gezangbundels, daar verschenen, hiervan niet de duidelijke bewijzen? Daar zag men een menigte van zoogenaamde kerkgezangen, waarin de waarde en het loon van elke der verschillende plichten in maat en rijm werd gepredikt, en waarby nu en dan op het voorbeeld van Christus als den grooten zedeleeraar werd gewezen, maar van de kracht van den gekruisten en verheerlijkten Heiland in zijne geloovigen geen sprake was. Van het navolgen van zulke voorbeelden betoonde men zich hier zeer afkeerig en liever dan dat getroostte men zich het verwijt, niet zonder grond te gemoet gezien, „dat er niet genoegzaam gezorgd was voor een toereikend getal van gezangen, die tot de oefening van byzondere deugden en ter betrachtning van byzondere plichten opwekken, alsof men in de Hervormde gemeente niet genoeg op gezette plichtsbetrachtning aandrong.” Terwijl men in andere gezangboeken van andere kerkgenootschappen in en buiten ons vaderland eene reeks van verzen op byzondere plichten vond, wilde men gezangen ter opwekking en versterking van geloof, liefde en hope, waarby het christelijk leven in zijne vruchten werd voorgesteld. Later vereenigde men daarom deze gezangen onder het opschrift: „Het dankbaar leven van den Christen.”

Naar het gevoelen, door den Voorzitter verdedigd en algemeen gedeeld, behoorden in het Euangelisch gezangboek geene liederen over eigenlijk gezegde onderwerpen uit de natuurlijke godsdienst of de natuurlijke zedeleer geplaatst te worden. Hy acht het tegen den aart der christelijke godsdienst en godsvereering in te loopen, daar de gemeente komt

in den naam van Christus, van Hem de vrijmoedigheid en den toegang tot God ontleent, en al wat zy te bidden heeft, in Hem moet bidden om zekere verhooring te vinden. Vraagt men of de waarheden uit de natuurlijke godsdienst niet gebruikt mogen worden? Hy zegt het tegendeel. Het naauw verband, dat er tusschen de natuurlijke en geopenbaarde godsdienst bestaat, maakt ze onontbeerbaar. Maar deze waarheden zouden zoo geplaatst moeten worden, dat de Euangelische leer van genade en verzoening er door verhoogd wordt en des te beter uitkomt. In dien geest werden er dan ook op de verschillende jaargetijden gezangen gevraagd. Maar zoo mochten ook de voorrechten, die men als Hervormden en als Nederlander^s genoot, de voorspoed zoowel als de tegenspoeden, Kerk en Staat toegezonden, in het gezangboek niet worden voorbygezien. De hervorming der Kerk, de oorlog en vrede, volksrampen en volkszegen moesten door de gemeente bezongen worden met klanken, die de Geest van het Nieuwe Verbond leeren zou uit te spreken.

Zoo werden er Euangelische gezangen gezocht. De verzamelaars toonden daardoor zich te onderscheiden van hen, die voor de gemeente enkel Bijbelsche gezangen geoorloofd achten en slechts eene angstvallige berijming van teksten uit het Oude en Nieuwe Testament hadden toegestaan. Hierby werd dan ook verklaard, dat uit de gezangen alle Israëlitische en allegorische denkbeelden geweerd en alle verhalen en overdreven spreekwijzen vermeden dienden te worden. Jezus Christus moest de hoofdinhoud zijn der gezangen. Zijn beeld in een helder licht, door geen schaduwen eenigzins verdonkerd, der gemeente voor oogen te plaatsen, was het doel dat zich de verzamelaars hadden voorgesteld. Van daar dat zy geen ruimer gebruik maakten van de dichtbundels van vroegere eeuw en in den arbeid van hooggeschatte mannen als Voet en Schutte weinig of niets aantreffen, hetwelk zy

dienstig keurden. Ja, het was eene teleurstelling voor de vergadering, waaraan de Voorzitter de gezangen van van Alphen zoo zeer had aanprezen, toen men by een nauwkeurig onderzoek bevond, dat deze beroemde dichter zich in vele zijne liederen niet had vrijgehouden van die Israëlitische of allegorische denkbeelden en uitdrukkingen, welke men wilde vermijden.

Zouden de mannen, die alzoo zich beijverden om Euan gelische gezangen byeen te brengen, eene mindere liefde hebben getoond voor de Hervormde Kerk, dan hare leden mochten eischen? Zouden zy uit het oog hebben verloren dat de liederen moesten gezongen worden door de Hervormde gemeenten des lands? Was in de belijdenis der Kerk, waarvoor men arbeide, weinig of geen belangstelling betoond? De bewijzen zijn er, dat invloedrijke leden der vergadering aan die belijdenis sterk waren gehecht, en juist met de zucht om haar aan te bevelen, tot hun arbeid zijn overgegaan. Bleek dit niet reeds in de plaats, die zy aan de gezangen wilden toegekend hebben? By al hunne uitspraken over de behoefte aan liederen voor de christelijke godsdienstoefeningen, beijveren zy zich, om in hun diepen eerbied voor den psalm-bundel, hem den hoogsten rang toe te kennen, gelijk de Hervormde Kerk dit steeds had gedaan. Hoe luide hadden niet de lofspraken op de psalmen geklonken by de Hervormden, van den oogenblik af, waarop de Souterliedekens hun werden aangeboden. Met welk eene angstige naauwgezetheid had men gewaakt tegen alles, wat slechts schijnen kon die goddelijke liederen van hunnen roem te berooven. Was het wel wonder, dat er ook nu hier en daar de teekenen werden waargenomen van vreeze dat de liederen, die men zocht, met de psalmen gelijk gesteld, ja straks boven deze verheven zouden worden? De mannen, hier tegenwoordig, waren te zeer doordrongen van den eerbied, door de oude Hervormde Kerk

den psalmbundel toegedragen, dan dat zy op die stemmen in het geheel geen acht zouden gegeven hebben. Van den Berg had den brief van Hinlopen uitgegeven, waarin ook dit bezwaar wordt voorgesteld, en in zijn antwoord hierop had hy getoond, hoezeer de liefde der vaderen voor het psalmboek hem in zijne kindschheid was ingeprent en in zijne grijsheid nog levendig was. Van daar dat hy kerkgezangen wenschte, die aan zouden vullen hetgeen er aan de psalmen ontbrak.

By de eerste samenkomst, waar de voorbereidende werkzaamheden werden verricht, werd dan ook aanvankelijk besloten, dat het getal der nieuwe liederen dat der psalmen evenaren, niet overtreffen zou. Maar het sterkste kwam deze geest uit, toen de vraag ter sprake werd gebracht, of men niet sommige psalmen zou wijzigen in een christelijken geest. Onbekend was het hier toch niet gebleven, dat elders dit denkbeeld met een gelukkigen uitslag was verwezenlijkt. In het jaar 1775 hadden de Hervormden in de stad en het landschap Bern hunne gebrekkige psalmberijming van Lobwasser door eene nieuwe psalmberijming zien vervangen. De hoogleeraar Johan Stapfer had opgemerkt, dat van de oude Israëlitische liederen een veel beter gebruik by de openbare godsdienst-oefeningen kon worden gemaakt, indien men niet meer al te angstig aan de letter zich bond. Onbeloond zou hy al de moeite achten, die er besteed moest worden aan het overbrengen van geheele psalmen of een gedeelte er van, waarin een geest zich openbaarde, met het Euangelie in strijd. Daarom bracht hy hier verkortingen, daar veranderingen, en legde ter zijde alles, wat alleen op de lotgevallen van het Joodsche volk, of van de dichters betrekking had. Van de psalmen die hy dus aanbood, behoefden er nu geene te blijven rusten. Onder opschriften, die den godsdienstigen en christelijken inhoud der psalmen te kennen geven, waren hier de liederen geschonken, waarin de belijder des Euangelies vol-

komen kon instemmen, terwijl alles wat met den geest hiervan minder overeenkomstig was, zorgvuldig was verwijderd. 7) Reeds van Iperen had in zijne geschiedenis der psalmberijming eene beschrijving van Stapfers werk gegeven, en menigeen lachte het denkbeeld toe van op zulk eene wijze het psalmboek nog meer aan de behoefte der christelijke gemeente te doen beantwoorden. Intusschen had Jorissen het opnemen der psalmen, die voor eene christelijke gemeente niet dienen kunnen, reeds in de voorrede van zijne berijming verdedigd met op te merken, dat zy voor byzonder gebruik kunnen dienen, gelijk er in de meeste gezangboeken liederen zijn, die niet bruikbaar zijn in de gemeente, en slechts voor byzondere stichting kunnen worden aangewend. Menig psalm, die vroeger nooit gewichtig scheen, werd het voor hem en vele anderen in latere levenstijden onder andere omstandigheden, en moeilijk viel het voor een bijbelvriend en menschenkenner, volgens hem, om juist aan te wijzen, wat al of niet tot leering strekken kon. 8)

Onder de bedenkingen die men vervolgens tegen een dergelijke bewerking inbracht, behoorde ook deze dat hierdoor na verloop van tijd de psalmberijming op den achtergrond zou worden gesteld. Intusschen had de ondervinding juist elders geheel andere dingen geleerd. Het waren immers de oude psalmen van Lobwasser, die geheel op den achtergrond geraakten, toen er in Bern nieuwe Euangelische liederen werden uitgegeven, waardoor het leven der hope en de kracht des geloofs veel meer voedsel ontving dan door die psalmen, die in hun gebrekkige taal den geest der oude bedeeling ademden. Juist om te zorgen dat de psalmen niet geheel verdrongen werden, was eene omwerking door Stapfer geschonken. Deze zeer belangrijke opmerking werd echter niet geoordeeld het gewicht der gemaakte bedenkingen te ontzenuwen.

Gelijk de oude Hervormde Kerk van den beginne af de berijming had gewild van al de 150 psalmen, waarin zonder eenige verminking, byvoeging en weglating de zin van het oorspronkelijke zoo getrouw mogelijk werd weergegeven, zoo wenschte men thands den schijn te vermijden alsof hieraan iets te kort zou worden gedaan. Eene proeve om een enkelen psalm (21) geheel en al tot een christelijk lied op Jezus verhooging te maken, werd op dien grond dan ook ter zijde gelegd. De commissie achtte zich door de synoden benoemd om eenige christelijke liederen te voegen by de psalmen, maar begreep dat deze laatste, zoo als ze tot hiertoe geweest zijn, in de Hervormde Kerken in gebruik zouden blijven en dat de afgevaardigden hier niets mede te doen hadden. Aan dezen last getrouw, wierp een Feith dan ook de meening, die men uit sommige zijner uitdrukkingen had opgemaakt, alsof hy een gedeelte der psalmen in onbruik wilde brengen, zeer verre van zich. Het psalmboek bleef steeds, volgens hetgeen er door mannen als Jorissen, van den Berg, Feith geschreven werd, de plaats der eere behouden. De gezangen zouden by de openbare godsdienst gebruikt worden, maar — nevens het boek der psalmen. By het aanbieden van het gezangboek verklaarden de afgevaardigden, dat de psalmen dit boven alle andere dichtstukken vooruit hebben, dat zy van goddelijke herkomst zijn en zy gaven hiermede hunne overeenstemming te kennen met de voorgangers, die de voortreffelijkheid der psalmen boven alle andere liederen op dezen grond zoo sterk hadden uitgesproken. Het was datzelfde beginsel hetwelk de synoden straks besluiten deed, dat by elke godsdienstoefeningen er ten minste eenmaal uit de psalmen gezongen zou moeten worden. 9)

Zoo bleek het dan dat met het aannemen van gezangen er nog een onderscheid tusschen de Luthersche en Hervormde Kerken was blijven bestaan. De Deutsche Hervormer had zijne

ingenomenheid met den psalmbundel luide uitgesproken. Een zevental psalmen was door Luther bewerkt — maar op eene geheel vrije wijze. Bezield van den geest des Nieuwen Verbonds, kon hy zich niet tot eene al te getrouwe navolging der oude Oostersche zangen voor Christenen bepalen. Onder zijne bewerking werd de Israëlitische psalm tot een Euangelisch gezang. Van zijn standpunt kon er dus niet aan gedacht worden om aan de psalmen des Ouden Verbonds eenen hooger rang aan te wijzen dan aan de liederen, die de Geest des Heeren in latere dagen aan de Christenen gaf uit te spreken. Navolgingen van psalmen, waarop de christelijke zanger den stempel des hooger Geestes, die hem bezielde, gedrukt had, verschenen alzoo in de Hoogduitsche liederenbundels onder de geestelijke gezangen — naast andere van lateren oorsprong. Dat beginsel, door de Lutherschen in ons vaderland niet gehuldigd in hunne vroegere zangbundels, is straks door de Euangelisch- en Hersteld Luthersche synoden in 1826 en 1858 gevolgd by de uitgave van hunne bundels: Christelijke gezangen. De opgave op den titel dat de aangeboden Euangelische gezangen „nevens de psalmen” gezongen zouden worden, bewijst dat het Hervormde standpunt trouw was bewaard.

Waren er echter geene meerdere bewijzen van het streven der verzamelaars om hunne verkleefdheid aan de Hervormde Kerk in de gezangen te openbaren? Gewis. Wy behoeven slechts van den Berg te hooren verklaren: „Spreekende van liederen die in onze Hervormde gemeenten zouden gezongen worden, spreekt het van zelf dat zy in den stijl en volgens de leerbevattingen van onze gemeenten, in onze geloofsbelijdenissen uitgedrukt, moeten wèzen ingericht. Wy onderscheiden ons hierin van vele andere Christenen en dit onderscheid heeft niet zoo zeer plaats in opzicht van waarheden, die bloote voorwerpen voor onze beschouwing zijn, maar vooral van de zoodanige, die naar ons oordeel een rechtstreekschen

invloed op den troost van ons hart hebben en op de verbetering van onzen wandel, en daarom moesten zy in alle de betuigingen, klachten, en verzoeken, die wy aan God in onze liederen voordragen, invloeien. Het spreekt derhalve van zelf dat wy zeer vele liederen, die in zich zelve beschouwd, uitnemend schoon wezen kunnen, maar die deze hoedanigheid missen, in onze godsdienstige samenkomsten niet kunnen gebruiken." Deze taal was zoo sterk dat zelfs Hinlopen by het lezen er van zich gedrongen voelde tot de opmerking, dat men zich toch moest wachten voor het behandelen van geschillen omtrent de leer, die hy wanvoegelijk achtte in het bidden en in het verheerlijken van God.

Het was in de eerste samenkomsten te Utrecht dat men zich tot regel stelde: „De begrippen over gewichtige stukken die het Hervormde kerkgenootschap van andere onderscheiden, moeten zich in de gezangen openbaren, en het is zeer nuttig dat men zich van woorden bediene, die in de formulieren van eenigheid en vooral in den Heidelbergschen Catechismus gevonden worden.”

Zou het wel moeite kosten om in sommige liederen de taal van de oude Schriften der Kerk te herkennen? Wy wijzen hier inzonderheid op hetgeen door Feith is verricht. Zoo hoog was zijne ingenomenheid met den geest die in een tweetal gebeden uit de aloude formulieren van eeredienst by de Hervormde kerk doorstraalde, dat hy zich opgewekt gevoelde om ze in de taal der poëzy over te brengen. Van de door Calvijn te Genève ingevoerde en in onze Waalsche kerken by den aanvang der godsdienst oefeningen steeds uitgesprokene plechtige belijdenis van zonden, leverde hij eene getrouwebewerking in. (35) De Nederlandsche Hervormde Kerk had onder de christelijke gebeden voor hare eerdienst, het gebed voor de predikatie in de week hieraan ontleend. Feith heeft het uit de vergeetelheid waarin het verzonken was, op nieuw tot het leven geroepen.

En hebben de vereerders van de gedenkstukken der oude Kerk geene redenen om denzelfden dichter dank te zeggen voor het gezang na den doop, waarin hy het gebed na de bediening des Doops, uit het formulier, dat in vroeger tijden steeds werd uitgesproken, in een lied voor de gemeente herschiep?

Behoeven wy hier voorts wel opzettelijk te wijzen op uitdrukkingen in onderscheidene gezangen, die meer aan het kerkelijk stelsel dan aan het Euangelie zijn ontleend? De dichter Feith, wiens rechtzinnigheid het meest is betwijfeld, gaf in zijne gezangen meer dan één bewijs, dat hy ten aanzien van de leer der erfzonde en onmacht, (35), der voldoening (130), der opstanding des vleesches (141) geene andere gevoelens huldigde dan die zijne Kerk beleed.

Is er evenwel van eene andere zijde geklaagd, dat niet genoeg is voldaan aan de eischen van hen, die de Hervormde leerbegrippen in elk lied duidelijk wilden hebben uitgesproken? Een man, wiens woorden door de ijveraars voor de rechtzinnigheid gedurig werden aangevoerd om den Euangelischen gezangbundel te bestrijden, de vrome Hinlopen had geleerd, dat geschillen omtrent de leer der Hervormde Kerk en byzondere wijzen om haar te verdedigen, niet mochten insluipen. Maar werd deze wijze regel in de vergadering gevolgd, een van den Berg kon nog met stervende vingers schrijven in de leerrede, waarmede hy de gezangen in zijne gemeente wilde invoeren, dat hy „plechtig voor het aangezicht van God en de gemeente wenschte te verklaren, dat hy met alle nauwkeurigheid had helpen toezien, dat er niets in gevonden werd, in het allerminst afwijkende van de formulieren van eenigheid.” En hadden de verzamelaars van den bundel den geest der Hervormde Kerk hierin minder begrepen, ja minder de beginselen der Dordsche kerkvergadering gehuldigd, dan sommigen die hiervoor zeiden te moeten waken? Men oordeele!

In het January-nommer van de Boekzaal van 1805 had een vriendenkring te Amsterdam zijne vrees te kennen gegeven, dat het aanstaand gezangboek niet vrij zou blijven van leeringen, die niet met die der Hervormde Kerk overeenkwamen. In hun ijver loofden zy een eerprijs uit van 25 gouden ducaten voor dichters, die eenige door hen opgegeven gedeelten van het Nieuwe Testament tot liederen zouden vormen. Deze onderwerpen zouden, zoo schreven zy in hun programma, „zoo dichtmatig mogelijk moeten uitgebreid worden, dat ze met den tekst op den kant geplaatst, zakelijk overeenstemden, zonder in het wezenlijke daarvan af te wijken, *veel minder* iets in zich te behelzen dat eenigzins strijdig is met de formulieren van eenigheid by de Hervormde Kerk.” Deze vriendenkring verklaarde in Augustus van dat jaar, dat geene der stukken, by hem ingekomen, aan de vereischten voldeed. De betoonde zorg was dus niet bekroond geworden.

Maar het zal den mannen, aan wie de Hervormde Kerk de zorg voor een gezangbundel had opgedragen, wel niet tot oneer strekken, dat zy zich niet lieten voorlichten door den Amsterdamschen vriendenkring, die „veel minder” dan eene afwijking van het Euangeliewoord, eenige afwijking van de formulieren van eenigheid dulden wilde. Was zulk eene verheffing van kerkleer boven Euangelieleer, niet evenzeer met den geest des Euangelies, als met dien der Hervormde Kerk in tegenspraak?

Zorgvuldig wakende tegen gezangen en uitdrukkingen, die met de leer der Kerk in strijd waren, waren echter de mannen die hier vergaderd waren, niet bekrompen genoeg om alle dichters, welke niet tot hun kerkgenootschap behoorden, van de medewerking uit te sluiten. Onder de oude dichters werden ook Remonstranten geraadpleegd. De Voorzitter had uit de „Stichtelijke Gedichten” van Gerard Brandt een „Gebed om Gods genade en hulpe” overgenomen en bearbeid en al

de leden verklaarden zich getroffen door de Euangelische en Gereformeerd rechtzinnige denkwijze en over de noodzakelijkheid en kracht der genade.

Wie had de hulpe van de liederendichters versmaad, die tot de Luthersche Kerk behoorden? By de vaderlandsche Luthersche gemeenten waren er, behalve een viertal Hoogduitsche, drie verschillende gezangbundels, de Amsterdamsche, de Haagsche en de Rotterdamsche in gebruik. 10) Voor een groot deel bestonden deze in vertalingen uit het Hoogduitsch. Deze gezangen ontgingen de aandacht der vergadering niet. Van den Berg erkende dat bekwame handen aan dien arbeid waren geweest. Indien de vergadering uit deze byna niets overnam, dan was het, omdat zy in de oorspronkelijke en nagevolgde liederen er geene vond, die haar boven andere die zy had, de overneming waardig schenen. Had de Nederduitsche Hervormde Kerk uit de zestiende eeuw reeds een drietal gezangen van Luther opgenomen, — in de negentiende eeuw behoefde zy zich niet door bekrompenheid of vreeze te laten terughouden van de bronnen, die de vaderen hadden verkwikt.

Verscheiden liederen van Lutherschen oorsprong, uit het Hoogduitsch door onderscheiden dichters in onze taal overgebracht, vonden dan ook plaats in het Euangelisch gezangboek der Nederlandsche Hervormden. Dat er zoo weinig gebruik gemaakt is van den schat, die in de kernliederen uit den tijd der Hervorming was opgesloten, bevreesde ons niet, wanneer wy opmerken, hoezeer de Hoogduitsche Luthersche Kerk in die dagen zelve dien miskende en vele van de voortreffelijkste gezangen als verouderd voorbyging of zeer veranderd opnam. De tijd, waarin zy naar dien rijkdom wederom zou vragen, was nog niet gekomen, al had Gellert te kennen gegeven dat hy liever sommige oude kerkgezangen met hunne zangwijzen zou hebben vervaardigd, dan alle oden van Pindarus en Horatius.

Zouden de gezangboeken der Doopsgezinden de aandacht zijn ontgaan? Terwijl er aan den liederenbundel voor de Hervormden gewerkt werd, bedienden zich de Doopsgezinden van den zoogenaamden kleinen bundel, in 1791 voor de gemeente by het Lam en den toren, — van den grooten bundel, in 1796 voor de gemeente in de kerk: De Zou vergaderende en — van de „Christelijke gezangen en liederen,” in 1803 te Haarlem uitgegeven. Hadden de verzamelaars van deze bundels de gezangen van dichters uit verschillende Protestantsche kerkgenootschappen, ook van van Alphen en van den Berg opgenomen, — elk dier bundels leverde een lied op, waarvan de onzen zich bedienden. Uit den grooten en den Haarlemschen bundel werd het gezang: de Nuttigheid van het gebed: „Hoe zalig, Vader! is ons lot!” overgenomen (79). De eerstgenoemde had een gezang op de milddadigheid: „Wie is zy die in duisternis de nacht der zorg doet kwijnen?” dat aanleiding gaf tot het vervaardigen van het Euangelische gezang op de mededeelzaamheid. (72). En werd er geen plaats gegeven aan het gezang: „Christenplicht,” (77) door den Doopsgezinden Doyer te Zwolle, wiens hulpe door zijnen stadgenoot en vriend Feith was ingeroepen? Het laatste lied uit den kleinen bundel: „na het houden van het H. Avondmaal,” verkreeg een plaats onder onze Avondmaalsliederen (107).

Met het opnemen van deze gezangen toonden de mannen der Hervormde Kerk uit het begin der negentiende eeuw, dat zy den naauwen band die er tusschen de verschillende Protestantsche kerkgenootschappen bestaat, niet hebben miskend. Zouden de Nederlandsche Hervormden dezelfde liederen op hunne lippen nemen, die door Doopsgezinden en door Lutherschen niet enkel in maar ook buiten ons vaderland werden aangeheven: de eenheid van allen, die in den zegen van de Hervorming der Kerke roemen, zou daardoor worden

erkend en bevorderd. En heeft men zich daarmee tevreden gesteld? Strekte de blik der vergadering zich niet verder uit? De Voorzitter had eene vertaling geleverd van een der meest beroemde gezangen der Katholieke Kerk: het *Te Deum* en nadat hy hierby winste had gedaan met de voortreffelijke wenken van zijne medearbeiders, vooral van zijnen vriend A. Rutgers, werd zy met hooge geestdrift ontvangen. Door de overneming van het Katholiek gezang, verwijderden zy zich niet van het standpunt, dat de Hervormers der Kerk hadden ingenomen. Of had Luther niet verschillende navolgingen van oude Latijnsche kerkliederen gegeven, en hadden zijne volgelingen in ons vaderland in hunne heiligdommen ook niet dien lofzang doen hooren? Maar had zelfs niet de oude Hervormde Kerk onder ons den Katholieken avondzang met zijn melodie: *Christe qui lux es et dies*, in weerwil van alle synodale besluiten, behouden? Wy hebben reeds opgemerkt, hoe in den zangbundel, die op de oproeping der Utrechtsche synode van 1612 in het licht verscheen, een veertiental Katholieke hymnen waren opgenomen. Onze ijverigste Hervormden, Lodenstejn, Witsius, Uilenbroek en anderen hadden, evenzeer als Hugo de Groot, 11) sommige gezangen der oude Kerk aangeboden. Wy wezen reeds op de geschiedkundige herinneringen uit het begin der vaderlandsche Hervorming, die aan het *Te Deum* waren verbonden. Zouden wy ons mogen verwonderen dat het welkom werd geheeten, als een gezang, hetwelk om zijne oudheid en algemeenheid recht eerwaardig was, en de voornaamste waarheden des Euangelies predikte? De wensch werd hier uitgesproken naar goede vertalingen van andere Katholieke gezangen, met name van het *Veni Creator Spiritus*. Ook het *Agnus Dei*, van welks gebruik by de oude Hervormden in het noorden onzes lands wy reeds spraken, wenschte men by de gedachtenis van 's Heeren lijden te mogen gebruiken. Een van de leden dezer vergadering, Scharp,

bood zelfs een vertaling aan van het *Stabat mater*, dat ook hier hoog werd geroemd, maar waarvan men de plaatsing minder dan van de andere genoemde hymnen voor het Euan-gelisch gezangboek der Hervormden geschikt keurde. Indien er slechts één Katholiek gezang den bundel versiert, dan is dit omdat de vertalingen, die men onder andere in de Lu-thersche gezangboeken vond, niet genoeg aan den wensch der verzamelaars voldeden.

Zou het hun euvel kunnen worden geduid, dat zy in de gezangen liever de bewijzen gaven van eenen milden, verdraagzamen geest dan dat zy den strijdkreet tegen andersdenkenden op de lippen wilden leggen? Men heeft wel geen grond om hierin een bewijs van mindere liefde voor de Hervormde kerkleer te zien. Of men beschuldige dan ook de stellers van de formulieren voor de eeredienst, die in de zes-tiende eeuw denzelfden geest hebben gehuldigd. Van geen anderen geest dan deze vaders toonden de bewerkers van het gezangboek zich ook in andere opzichten beziel. Zien wy slechts de Christelijke gebeden in onze liturgische schriften, ten gebruike voorgeschreven, en door de synode van Dordrecht in 1618 en 1619 goedgekeurd. Moest het nu als afwijking van de oude Hervormde Kerk worden voorgesteld dat in menig lied aan de gantsche gemeente, beden, betuigingen en dankzeggingen tot haren hemelschen Vader op de lippen werden gelegd die, volgens eenige ijveraars, enkel aan weinige uitverkorenen voegden? Datzelfde was aan de stellers der formulieren en aan de Dordsche kerkvergadering als eene zonde toegerekend. 12) Hierin volgde men dus thands het voetspoor dier oude godgeleerden. De Voorzitter had hierby slechts den raad gegeven, dat zy, die alle deze uitdrukkingen niet als die hunner harten konden medezingen, haar moesten aanmerken als vermaningen en bestraffingen over hunnen verren afstand van 't geen zy behoorden te wezen, en er aanwijzingen

in moesten zien, hoe groot eene verandering zy in hun hart en wandel behoefden.

Zoo konden zy dan by het aanbieden van het gezangboek verzekeren, dat zy geen andere gezangen hadden geplaatst, dan die met de belijdenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, uitgedrukt in hare formulieren, overeenkwamen. „Trouwens,” zoo betuigden zy, „gelijk wy voor ons in deze belijdenis van harten instemmen, zoo betuigen wy tevens, hoe weinig wy haar belang zouden behartigd hebben, indien wy de leerstukken, die onze belijdenis kenmerken en die een zoo vermogenden invloed hebben op de heiliging van ons hart en op onzen troost in leven en in sterven, niet krachtig en klaar hadden willen voorstellen. Ja, wy meenden met grond te mogen vertrouwen, dat onze liederen, aldus vervaardigd, onder Gods zegen van groot nut zouden kunnen wezen, om de zuiverheid der leer midden in den stroom van velerlei gevaarlijke nieuwigheden in onze gemeenten te bewaren, gelijk de oude en latere kerkgeschiedenis, zoowel als de ondervinding van den tegenwoordigen tijd leeren, dat zulke liederen daartoe altijd van groote nuttigheid geweest zijn.”

Met zulke gevoelens beziel, hebben zy dan ook hunne verklaring gevoegd achter het authentieke afschrift der Euan gelische gezangen, dat zy „met alle naauwkeurigheid hebben toegezien, dat daarin niets mocht voorkomen, eenigzins strijdig met de aangenomene leer der Nederlandsche Hervormde Kerk, zoo als die naar Gods woord in den Heidelbergschen Catechismus, de Belijdenis des geloofs en de Canones van het Synode-nationaal te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619 gehouden, vervat is, gelijk zy ook in gemoede verklaren, dat in dezelve niets gevonden wordt, in het allerminst afwijkende van de bovengemelde formulieren van eenigheid.”

IV.

De poëzy des gezangboeks.

Het was wel niet te verwachten dat de verzamelaars der gezangen, onder welke zich vele als dichters gunstig hadden bekend gemaakt, zich onverschillig zouden betoonen voor de dichterlijke waarde van hetgeen hun was aangeboden. Euangelische gezangen ten dienste der Hervormden heeft men willen geven. Maar terwijl men op het eerste woord een grooten nadruk legde, om den geest te kenschetsen die in den bundel moest heerschen, werd het niet vergeten, dat de stukken die men begeerde, den titel van gezangen moesten kunnen dragen. In de verhandelingen der Hoogduitsche schrijvers, die door van den Berg werden aangeboden, was het duidelijk uitgesproken, dat hierin de poëzy niet mocht ontbreken, en dat elk geestelijk lied staat onder de wetten, die elk slecht gedicht veroordeelen. De voortreffelijkste Euangelische geest zou een verzameling van regels, in rijm en maat gebracht, nog geenszins aanspraak geven op den titel van een gezang. Deze overtuiging was by de vergadering de heerschende, en menig stuk, dat men als een bewijs van godsdienstigen zin gaarne huldigde, werd niet opgenomen, omdat er de geest der poëzy den stempel niet op gezet had. Het was zeker niet verkeerd, wanneer het oog hier gevestigd werd op de liederen, die in de gewijde schrift des Nieuwen Verbonds werden aangetroffen. De doxologiën of lofverheffingen, hier voorkomende, werden steeds door de Christenheid op den hoogsten prijs gesteld. Reeds in de eerste eeuwen werden zy tot grondslag gelegd van de lofliederen waarvan zich de Oostersche Kerk heeft bediend. Ook onze oude Hervormde Kerk nam er verscheidene op, en achter de psalmen zag men de lofzangen van Maria, Zacharias en Simeon, ten dienste der

gemeente by de openbare godsdienstoefeningen verleend. In dienzelfden geest was men werkzaam, wanneer men andere hymnen uit het N. Testament wenschte, en by de genoemde liederen, waarmede de komst van het koninkrijk der hemelen werd begroet, ook den Engelenzang opnam, waarvan reeds van Marnix eene vertolking in zijne schriftuurlijke gezangen had gegeven. Zoo waren hun ook de navolgingen van gedeelten uit de Openbaring van Johannes I: 4—8. V: 9, 10 welkom, die zy zich zagen aanbieden. (Gez. 44 en 46: 47 — 51.) Met de opneming van dergelijke hymnen sloten zy zich aan de vroegere Christenkerk aan, volgden zy het voetspoor der vaders, en voldeden zy aan de begeerte van velen, die eene berijming van gedeelten des bijbels hadden aanbevolen. Het was er echter verre van verwijderd, dat zy door het leveren van deze navolgingen het gevoelen der laatsten onverdeeld zouden hebben gehuldigd. Zy mochten de berijming van eenige apostolische woorden (1 Cor. XVI: 13, X: 58 en 2 Petr. I: 5 — 8, 11) niet versmaden, en een tweetal formuliergebeden opnemen: zy hadden een te helder begrip van hetgeen tot een lied wordt vereischt, dan dat zy aan berijmde schriftuurteksten den naam van Euangelische gezangen zouden willen geven. Neen wie deze wil vervaardigen, — leerde men hier, — hy moet het Euangelie recht kennen, hy moet ook zelf vatbaar zijn voor de godsdienstige aandoeningen die hy uit wil drukken, om ze in anderen aan te kweeken. Toegepast met de talenten die den waren dichter vormen, zal hy een groote kracht en gezag byzetten aan zijne liederen, als hy bekende, verstaanbare bijbelspreuken, die de zaak, waarover hy handelt, kort en krachtig uitdrukken, — ter juistere plaats in zijne liederen weet in te weven. De psalmen, nu eens stout, dan eens liefelijk, nu eens in den hoogerem, dan in den lagerem stijl geschreven, altijd edel en waardig, mogen zijne voorbeelden zijn, die hy by de verschillende on-

derwerpen volgt. Maar hetzij hy den toon aanslaat ter verheerlijking van de eigenschappen en werken Gods, hetzij hy in het gevoel van zijne geringheid en onwaardigheid de taal van oodmoed en boete spreekt, hetzij de vreugde en dank by het ontvangen van de rijkste zegeningen hem tot gezangen dringen, hetzij hy, gebogen onder de last des leeds, verlichting zoekt in het uitstorten van zijn nood voor God — het moet in alles blijken dat de dichter bezielde is van het onderwerp dat hy bezingt, opdat hy zijne aandoeningen en de gevoelens van zijn hart moge uitstorten in het binnenste van hen, die zijne liederen zullen aanheffen.

Werd de begeerte in de vergadering uitgesproken dat er eene uitbreiding van de twaalf geloofsartikelen en van de wet des Heeren mocht worden geschonken, dan verliet men den weg niet, dien de oude Hervormde Kerk had ingeslagen, die hare berijming van de tien geboden en de oude geloofsbelijdenis onder den naam van gezangen, achter haren psalmbundel opnam. De twee berijmingen der geloofsartikelen met hare moeilijke zangwijzen, waren weinig geschikt om in haar geheel door eene gemeente te worden gezongen, ten einde daarin eenstemmig haar geloof uit te drukken. 13) De behoefte aan een korte, zoo mogelijk getrouwe bewerking werd echter ook hier niet gevoeld, maar in de plaats daarvan werd er eene uitvoerige omschrijving van ieder artikel gegeven, waarvan by de behandeling in den Heidelbergschen Catechismus gebruik kon worden gemaakt. In overeenstemming met de verklaringen van dit leerboekjen, werd dan nu ook de wet des Heeren bearbeid ter nutte der gemeente, die hier niet de woorden des wetgevers zou uitspreken, maar wel oodmoedig zich verheffen tot God, om zijne kracht tot het volbrengen er van te vragen.

Aan gezangen als deze knoopt zich gemakkelijk de vraag: hoe er gedacht werd over liederen, waarin een of ander ge-

deelte van de godsdienst- of zedeleer werd behandeld. Een ongunstig oordeel was over dergelijke verzen door den beroemden Münter uitgesproken en door den Voorzitter bekend gemaakt. Volgens hem zou elk, die de zoogenaamde leerliederen van de nieuwe en beste leerdichters in Duitschland las, gevoelen, dat de poëzy in deze zich buiten hare grenzen gewaagd heeft. „Hy zal het onderricht, dat hy hierin vindt, wel waar en zeer gewichtig achten, maar wenschen, dat men ze in ongebonden rede mocht gegeven hebben. En wanneer hy deze liederen zingen en zelfs in gezelschap met anderen aan zou heffen, zoo weet hy in het geheel geen reden uit te denken, waarom zy juist gezongen en niet veel liever gelezen worden.” Indien de geest van dezen voortreffelijken man in de vergaderingen had geheerscht, de naam van poëzy — van gezang zou geweigerd zijn aan elk voortbrengsel, dat, bloot om het onberispelijke van maat en rijmklanken, op dien naam aanspraak zou maken. Van den Berg, die niet slechts by Gellert, maar ook onder de psalmen voortreffelijke liederen vond, die, in weerwil van hun leerend karakter, hem geenszins van dichterlijke waarde ontbloot schenen, meende de uitspraak, die hy mededeelde, niet zoo geheel te kunnen overnemen. Aan de poëzy, die de zaken duidelijk voor oogen stelt, en door het korte harer voorstellingen, met behulp van rijm en versmaat, diep in het geheugen weet in te dringen, ontzegt hy geenszins het vermogen om het verstand te onderrichten. Iets anders is het by hem, of zulk een leergedicht wel by de openbare godsdienstoefeningen door de gemeente kan worden aangeheven. Dat er in een kerklied hetwelk in de eerste plaats voor het hart geschikt is, korte onderrichtingen worden ingevlochten, — dat er eene waarheid duidelijk uitgesproken, — eenig bewijs er voor levendig voorgesteld, — eenig nuttig gebruik daarvan aangewezen worde, laat hy toe, maar slechts in zooverre als de aart der poëzy zulks wil dulden. Wil men

drooge berijmingen van eenig leerstuk of plicht, — hy toont er zich in de hoogste mate afkeerig van. Onder de vergaderde mannen bevond zich een, die zijnen invloed aanwendde, om het zoogenaamde leerlied tegen zijne bestrijders in bescherming te nemen. Het was Feith, die op het voetspoor van Gellert, de geestelijke liederen verdeeld wilde hebben in twee soorten, leerliederen en liederen voor het hart, en die het nut van de eerste soort hoog verhief. Hy kon zich niet geheel vereenigen met hen, die in zijne dagen de leer verkondigden dat het gezang, als behoorende tot de eeredienst, eigenlijke Godsveree-ring der gemeente is, waar toe behoort het danken, loven, bidden, schuldbelijden, aan God zich toewijden, terwijl het leeren, vermanen en vertroosten de taak des leeraars zou zijn. Volgens hem zou de gezangbundel voor het huisselijke evenzeer als voor het kerkelijke gebruik bestemd zijn, en dienstbaar gemaakt moeten worden zoowel aan de verlichting van het verstand als aan de verbetering van het hart.

By deze aanbeveling van leerliederen verklaarde de dichter echter zijn afkeer van leerredenen in maat en rijm, en waarschuwde tegen het gevaar van berijmd proza te leveren, terwijl hy een lied waarin geen poëzy is, by al het overige goede, altijd zouteloos noemt en ongeschikt om de gewenschte uitwerking na te laten. Was het wel vreemd, dat er aan de leerliederen eene plaats werd gegeven? Van den beroemden Gellert werden er sommige opgenomen en Feith zag zijne moeite beloond, wanneer hy aan eenige proeven, door hem in deze soort bewerkt, de gewenschte plaats zag toegekend.

Wanneer wy hierop het oog vestigen dan zullen wy opmerken, dat deze mannen de klippen geenszins hebben vermeden, die zy zelve hadden aangewezen. Of ontbreekt aan Gellerts stukken: „Bron van goede werken (60), Waakzaamheid (73),” niet al te zeer het karakter van een gezang, van

een kerkelijk gezang, dan dat wy met de opneming er van ons ingenomen zouden betoonen? Het is dan ook meermalen door zijne vrienden opgemerkt, dat de dichter van zoo menig voortreffelijk lied, nimmer bedoeld heeft om deze berijmde zedelessen eener gemeente op de lippen te leggen. En heeft de gevierde Feith wel onverdeelden lof by de gemeente kunnen inoogsten, wanneer hy eene christelijke vergadering met het woord: „o mensch, o sterveling!” de voortreffelijkheid van Jezus leer (89) of 's menschen bestemming (31) zingende laat betoogen? Is er geen reden om te klagen, dat Feith hierin is afgeweken van het gevoelen van van den Berg, die in de kerkliederen het liefst de gemeente het woord tot God wil doen richten? De ondervinding heeft geleerd, dat andere gezangen zoowel van hem als van minder geroemde dichters, waarin wy de taal der zielsverheffing tot God of den Zaligmaker vinden, veel meer aan de vereischten van de gemeente moesten voldoen. Gezangen te vinden, waarin de toon van het leerdicht met dien van den lof- en bedezang was vereenigd en waarby de aart der poëzy niet werd miskend, was geene gemakkelijke taak. Is het wonder, dat een aantal gezangen, in onderwijzenden toon, die aan onze naburen waren ontleend, in de bundels van andere vaderlandsche kerkgenootschappen te vinden of ingezonden, werden ter zijde gelegd? Dat het getal van gezangen op het dankbaar leven des Christens niet rijker is uitgevallen, is voor een gedeelte ook toe te schrijven aan de vrees voor berijmde opstellen over het een en ander deel der zedeleer, die sommigen voor kerkgezangen hadden aangeboden.

Bestaat er nimmer eenige grond om het den dichter tot eere te rekenen, dat hy by het geven van schoone gedachten, het kleed, waarin hy ze hult, verwaarloost — de vervaardiger van gezangen zal zeker zijne bedoelingen niet bereiken, wanneer hy geen byzondere zorg aan den dichterlijken vorm

wijdt. Werd deze waarheid hier wel uit het oog verloren? Het tegendeel blijkt, waar wy van den Berg hooren verklaren, dat onachtzaamheden in de versmaat en in het rijm en alles wat tot het werktuigelijke der dichtkunst behoort, in een kerklied niet over het hoofd gezien mogen worden. Hy eischt, dat de samenvoeging der woorden zuiver, geregeld en natuurlijk afluope. Met de schoone gedachte wil hy ook netheid en keurigheid van uitdrukking hebben verbonden. Het zoetvloeiende, welluidende en zangerige werd hier een groote verdienste gerekend en reeds by de eerste samenkomsten verklaarde men het stootend afbreken van een versregel voor eene zonde, die men niet zou dulden. Wie het gezangboek kent, wijst u echter hier op afkappingen (Gez. 23: 1, enz.) en zal vragen of het wel luidt als in enkele gezangen slechts de helft uit rijmende regels bestaat? (Gez. 5, 22, 52.) Dat de laatste regel in verscheiden verzen, in de maat en zangwijzen van Gez. 4, 23, 34, 163, loom en zwaar achteraan komt sleepen, zonder op eene voorgaanden rijmklank te sluiten; was iets, waaraan het oor door de vele Hoogduitsche voorbeelden gewend was geworden. Dat aan een rijmeloos gezang de eerst geweigerde plaats is toegestaan (13), was om dat men den zilverklank meende te hooren in de schaal, waarop men gouden appelen van het Bijbelwoord zag aangeboden. Ziet gy vrij dikwijls hetzelfde woord gebezigd aan de einden van twee regels die op elkander moesten rijmen? Men merke op dat zulks geschiedde op aanbeveling van de meest beroemde Duitsche dichters, Klopstock en anderen, die in dit van de Franschen overgenomen, zoogenaamde „rijke rijm” eene nieuwe schoonheid meenden ontdekt te hebben maar zeer zeker nog meer het gemak van den dichter bevorderden.

En nu? Men had liederen noodig voor de „openbare” godsdienstoefeningen. Had men al een schat byeenvergaderd van

gezangen, die door hun Euangelischen geest en dichterlijke waarde aanspraak hadden op hoogen lof? Het doel dat men zich voor oogen stelde, was hiermede op verre na niet bereikt. Er bestaat kans, dat een groot gedeelte van het gevondene zal moeten worden afgekeurd. Immers zou ieder dergelijk gezang geschikt worden geacht om by de openbare godsdienst gebruikt te worden? Niet ieder geestelijk lied voegt op de lippen van eene geheele gemeente. Hoe menig dichter ziet zich in byzondere omstandigheden geplaatst. Hy stort de aandoeningen en gewaarwordingen zijner ziel uit, zonder te vragen, of deze ook door anderen worden gekend en gedeeld. Misschien zullen er velen zijn, die de stemming, waarin het lied gemaakt is, op prijs weten te stellen. Enkelen misschien zullen er de uitdrukking in vinden van gevoelens, die ook hun niet vreemd waren of zijn. Maar deze te zingen, zoodat men met die taal, als met zijne eigene, nadert tot God, nadert tot menschen, hoe gering zal het getal van hen zijn die het kunnen? Verzamel die voortbrengselen als kostbare vruchten van een heiligen geest, laat anderen zich er mede verkwikken. Maar geef hun geen plaats onder de kerkelijke liederen. Zij zouden niet voldoen aan de behoefte van eene groote schaar van Christenen, die op een zeer onderscheiden trap van ontwikkeling staan. Zeer juist werd dit ook door de verzamelaars van den bundel in het oog gehouden. De voorraad waaruit zy dus eene keuze moesten doen, werd hierdoor nog meer beperkt. Onze meeste geestelijke liederendichters toch hadden hunne gezangen nimmer voor kerkelijk gebruik bestemd. Slechts in zoo verre zy gezangen vervaardigd hadden om by de stichtelijke gezelschappen gezongen te worden, hebben zy de eerste schreden gezet op den weg, waarop de dichters van kerkliederen moesten voortgaan, zoodat zy in dit opzicht als voorloopers van dezen beschouwd kunnen worden. Maar deze hunne uitboezemingen waren ge-

schreven met het oog op geestverwanten, die de gevoelens, door den dichter uitgedrukt, als de hunne herkenden. De dichter van een kerkgezag heeft het oog te richten op de schare van kinderen, jongelingen, mannen, vaders, die in het heiligdom zich verzamelt. De groote verscheidenheid die er tusschen de verschillende leden der christelijke vergadering gevonden wordt, dient hy zich levendig voor den geest te brengen, opdat hy niet aan velen woorden op de lippen legge, die zy niet kunnen verstaan en spreken. Maar aan de andere zijde mag hy de eenheid by eene schare, die gelijkelyk is opgegaan om aan dezelfde bron verkwikking te zoeken, niet miskennen, opdat hy de taal vinde, waarin allen kunnen instemmen. Dat werd hier door van den Berg gevraagd; en overeenkomstig zijnen raad verklaarde men, dat men in de gezangen aan het gebruik van het meervoud: „wy” boven dat van het enkelvoud: „ik” de voorkeur gaf. Ontdekt gy echter dat de dichters van onderscheiden liederen zich hieraan niet altijd hebben gehouden? Zy hadden daartoe alle recht ontvangen. Het werd immers tegelyk hier erkend, dat het enkelvoud somtijds eene grootere kracht bezit en dat by het meervoud menigeen zichzelf vergeet.

By het zoeken van gezangen moest het wel op den voorgrond gesteld worden, dat zy dienen zouden voor alle Nederlandsche Hervormde gemeenten. Wie zijn ze die daar opkomen in de heiligdommen? Is het een schare die uitmunt door kennis en zuiveren smaak, die bekend is met de sprake der poëzy? Verre van daar! De gezangen zullen worden gezongen door eene gemeente, waarvan een zeer groot gedeelte tot de eenvoudigen behoort. De dichter die dit voorbyziet, zal misschien een meesterlyk gezang kunnen maken, met slechts dit eene gebrek, dat het door een groot deel niet kan verstaan en met stichting gezongen worden. Het is merkbaar, dat de verzamelaars op dit verschijnsel zeer hebben

gelet. In geestdrift konden zy zelve ontgloeien by het lezen van de verhevenste poëzy, die door den een of ander dichter hun was aangeboden. Maar naauwkeurig bekend met de vatbaarheid der gemeenten, hadden zy nog geheel andere eischen, en een meesterstuk van godsdienstige poëzy kon door hen met de hoogste lofspraken vereerd en toch — als onbruikbaar ter zijde worden gelegd. Die schitterende sieraden, die keur van beelden, leenspreuken en uitdrukkingen, die u by het lezen wegsleepen, kunnen juist de redenen wezen, waarom het gezang verworpen werd. Is het niet meermalen opgemerkt, dat de grootste dichters, by het bewerken van gezangen, op dit gebied achter staan by mannen en vrouwen, die in andere opzichten niet in ééne adem met hen mogen worden genoemd? Veroordeel dan niet te spoedig, wanneer gy ziet dat zy het betere voorbygingen voor hetgeen uit een dichterlijk oogpunt u geringer schijnt.

Ziet gy in sommige gezangen veranderingen gemaakt, die u geene verbeteringen schijnen? Houd het doel in het oog, dat deze mannen zich hebben voorgesteld. Niet als kunstrechtters in een dichtkundig genootschap, zaten zy neer met het doel om ingezonden dichtstukken te beschaven, te zuiveren, in den waan dat zy boven die dichters verheven, tot het verbeteren bevoegd en geroepen waren. Het was er verre van verwijderd. Zy hadden gezangen te kiezen, die in de Hervormde Kerk konden worden gezongen. Doordrongen van de overtuiging, dat men hier niet altijd vele wijzen naar het vleesch, niet vele machtigen, niet vele edelen zich voor kon stellen, vroegen zy by een gezang en by sommige uitdrukkingen, hierin voorkomende, of deze verstaanbaar genoeg waren ook voor de min ontwikkelde. Zoo verklaren zy: somtijds zich vrijheden te hebben veroorloofd, die zy anders niet zouden genomen hebben. Het is noodig dat wy op dit standpunt ons plaatsen, wanneer wy een juist oor-

deel zullen vellen over de afwijkingen van het oorspronkelijke, die wy zoowel in de vertalingen als in de opgenomen Nederlandsche stukken bespeuren. Het was hunne overtuiging, dat men eerder zondigde door te grooten zwier dan door te groote eenvoudigheid. Hoogdravendheid en gekunsteldheid werden zeer veroordeeld. De poëzy van een geestelijk lied was door den Voorzitter vergeleken met eene dienstmaagd, aan wie geenszins de wareldsche opschik voegt, die haar meesteres zich zelve niet veroorlooft. Volgens hem moest men zich het grootste gedeelte der gemeente voorstellen als niet genoeg ontwikkeld en beschaafd om het schoone te vatten, dat sommigen in zoogenaamde dichterlijke uitdrukkingen stellen. Hy wenscht daartoe dat men het schoone, verhevene en treffende zal zoeken niet in woorden maar in zaken. De spreektaal van het gemeene leven, die door elk wordt verstaan, en zelfs, zooveel de welvoeglijkheid zulks duldt, liefst die woorden waarvan de gemeene man zich bedient — zie daar wat hy aanbeveelt. Een goed lied, dat in deze taal is opgesteld, en zich zuiver houdt van alle uitdrukkingen, die in den beschaafden omgang in het gewone leven niet geduld worden, zal hieraan eene kracht ontleenen, welke het, indien het in meer zoogenoemde poëtische taal vervat ware, nooit zou gehad hebben. Van dit beginsel uitgaande, meende hy echter in zijne gezangen somtijds zich uitdrukkingen te mogen veroorlooven, die eene kiesche smaak niet kan goedkeuren (104:5. 177).

Het beginsel echter werd vrij algemeen goedgekeurd. Als Feith toch verklaarde, dat de behoefte van het beschaafde gedeelte niet mocht worden voorbygezien en hiervoor gezangen eischte, die boven het begrip van onkundigen verheven waren, stemde hy toch toe dat in een bundel kerkgezangen het meeste naar de vatbaarheid van den gemeenen man ingericht diende te zijn. Hy zeide zijne uiterste pogingen te

hebben aangewend om zich zoo populair uit te drukken als hem mogelijk was. Verklaarde hy zich sterk voor het gebruik van beelden: verre van daardoor slechts den smaak van de meer ontwikkelden te behagen, meende hy hierin juist het belang van de eenvoudigen te bevorderen, in de overtuiging dat men zonder beelden, van een lied voor de min beschaafde menigte te vergeefs veel indruk verwachten zal. Dat hy met de overlading en verwarring van ongelijkslachtige beelden (Gez. 31: 8^b. 89: 11. 113: 3.) aan het volk even min als aan de ontwikkelden een dienst bewees, heeft men niet terstond begrepen. Van het noodzakelijke om het belang van een gedeelte der gemeente niet aan dat van een ander op te offeren, hielden zy zich overtuigd. By het aanbieden van den bundel wezen zy op het onderscheid van toon en wijze van spreken, dat in het verschil van dichters en in de natuur der onderwerpen grond was en de gezangen voor allerlei soort van kerkleden des te nuttiger maakte.

De gezangen zijn bestemd voor de Nederlandsche gemeenten. Is dit in het oog gehouden? Of werd er in het geheel niet op gelet, dat de Nederlanders door hunne taal, letterkunde, geschiedenis, natuur des lands zich van andere volken onderscheiden en dat die eigenaartigheden ook niet mogen worden voorbygegaan, wanneer een gezangboek aan de behoefte des volks zal voldoen? Een gezang, dat bestemd is voor de openbare godsdienst by een volk, hetwelk leeft in het midden van bergen en rotsen, van steilten en afgronden, zal misschien daar diepen indruk maken door de toespelingen op de bekende natuurtooneelen, die er in voorkomen. Zal echter het hooggeroemde lied, ook in de uitstekendste vertolking, op die ingenomenheid kunnen hopen by gemeenten, wier heiligdommen gebouwd zijn in het midden van vlakke oorden of in de nabijheid der zee-kusten? By het overnemen

van gezangen uit den vreemde is dit niet uit het oog verloren. De gezangen by overvloedigen regen, stormen en watersnood werden dan ook noodzakelijk gekeurd en zagen, om het belang der onderwerpen, meer dan om de voortreffelijkheid der behandeling, zich te spoediger eene plaats toegekend in den bundel.

Had men de geschiedenis des lands de aandacht niet waardig gekeurd? De Raadpensionaris had by de ontfangst der afgevaardigden zijn wensch te kennen gegeven dat de belangen des vaderlands niet mochten worden vergeten. Men zocht en vond dan ook meer dan eenen dankbaren lofzang, waarin men God voor de redding van het vaderland zou kunnen verheerlijken, wanneer eens die langgewenschte dag mocht aanbreken. Het drietal liederen op een bededag (169—171) getuigt dat men de geschiedenis des vaderlands niet wilde vergeten. Zou een latere tijd misschien in levendiger, krachtiger taal de herinneringen aan een luisterrijk voorleden ook in de kerkliederen wenschen op te wekken — men vergeet niet dat in 1803 en 1804 een machtige hand dreigend over den vaderlandschen grond was opgeheven. De verzamelaars van den bundel baden God met byna twee millioen menschen gedurig, dat al de pogingen van den Raadpensionaris wierden gezegend en hy een middel in Diens hand mocht zijn om de door hem zoozeer verlangde en door allen gewenschte redding des lands te bewerken. Om den waren Christen als den besten burger te schetsen, werd een stuk van Scharp opgenomen (78), waarin wy niet den gloed, maar wel de oprechtheid zijner overtuiging herkennen.

Behoort het vieren van den gedenkdag der Kerkhervorming tot een later tijdperk — de weldaad, in haar geschonken, moest, volgens het gevoelen der mannen, hier vereenigd, ook in een lied worden herdacht. Hier toonde de meerderheid zich echter niet te vreden met verzen, waarin eenige voordee-

len der Hervorming werden opgenoemd en waarin op het eigenaartige van de Nederlandsche Kerkhervorming geen acht was gegeven. Een der medearbeiders, Feith, had beproefd aan het verlangen naar een lied op dit onderwerp te voldoen. Maar hoe groot de eerbied, die de vergadering den dichter toedroeg, ook mocht zijn, — liever zou men op dit onderwerp in 't geheel geen gezangen leveren dan dat men een lied als dit aan zou bieden, hetwelk zoo weinig voldeed aan de eischen die men zich had voorgesteld. Dit lied is in Doopsgezinde en Luthersche gezangbundels later opgenomen. Maar als wy het daar lezen (14) dan zullen wy de verzamelaars van den Euangelischen gezangbundel wel niet aanklagen, die dit lied ter zijde legden, omdat zy den vereischten jubeltoon er niet in vonden, de versmaat ongelukkig keurden, en tegelijk de vermelding van Vaderlandsche hervormers als Engel Meruja en Jan de Bakker met smart er in misten.

Aan de bewijzen, dat men de vaderlandsche letterkunde hoogschatte, heeft het wel niet ontbroken. Onder de aanmerkingen die men maakte op de Luthersche gezangen in die dagen, bracht van den Berg ook in dat zy te veel vertaald, te weinig oorspronkelijk waren. „Het schijnt met de nationale eerzucht van een volk dat zoovele dichters heeft, weinig te strooken, dat zulk een volk zijn gezangboek alleen of voornamelijk aan vreemdelingen zou moeten danken. Men zou het veel liever uit handen van onze vaderlandsche dichters ontfangen.” Door dat beginsel beziel, hebben de mannen, die tot het byeenbrengen van eenen Euangelischen gezangbundel waren geroepen, nog eens de schatten doorzocht, die door de oude dichters waren nagelaten. Was het wel vreemd dat hun zoeken geenszins de gewenschte vrucht opleverde? Onze grootste dichters hadden meesterstukken van stichtelijke poëzy geleverd. Maar het getal van hen, die geestelijke liederen hadden geschreven, mocht vrij groot zijn — het kon hier niet

onopgemerkt blijven dat onder dezen slechts zeer weinigen den dichternaam waardig waren. Intusschen schroomde van den Berg niet, de geestelijke oude liedekens, die zoo lang met verachting door dichters en beminnaars der poëzy waren aangezien, te doorzoeken of er niet iets in te vinden was, dat beschaafd en verbeterd, tot zijn doel dienen kon. In Abraham Rutgers vond hy eenen getrouwen bondgenoot. Kwamen de Stichtelijke Rijmen van Camphuyzen misschien niet in aanmerking, uit vreeze van ergernis te geven aan rechtzinnigen, die hem als een al te ontrouwen leeraar beschouwden, of omdat men in het stroeve en duistere van zijn werk te vele bezwaren vond — Lodensteyn, Sluiter en Vollenhove zagen door van den Berg, Rutgers en Scharp eenige hunner gezangen vernieuwd.

Ook in de bundels van latere dichters werden er met de meeste zorg gezangen gezocht, en het was in de daad eene teleurstelling voor van den Berg, als er onder de voortbrengselen van beroemde tijdgenooten zoo weinig werd aangetroffen dat den toets kon doorstaan. Aan van Alphen werd door hem boven allen de voorrang toegekend, maar de verwachting, dat alle of althands de meeste zijner liederen als kostbare kleinoorden zouden kunnen worden opgenomen, werd te leur gesteld, toen by later onderzoek bleek dat deze dichter te veel tot zich zelve het woord richtte en daardoor de behoefte van eene zingende gemeente uit het oog had verloren. Het veld, waarop men rijpe halmen oogsten moest, was voor een groot gedeelte nog onbebouwd. De proeven van gezangen, die in de bundels van andere vaderlandsche kerkgenootschappen onlangs waren geschonken, waren ook min of meer gelukte eerstelingen op een vreemd gebied, geleverd door dichters en dichtersessen, die niet allen bekend waren met de vereischten van een kerkelijk gezang. Een nauwkeurige beschouwer zal opmerken, dat het geenszins uit ingenomenheid met eene uitheemsche meer dan met de vaderlandsche letterkunde was. wan-

neer de bundel niet meer oorspronkelijke stukken opleverde. In de armoede der laatste zal men hiervan den grond vinden. Kan deze thands op uitstekende kerkelijke liederen wijzen, men geve den mannen, toen vergaderd, ten minste toch den roem van deze soort by ons in korten tijd in het leven te hebben geroepen.

Wat taal en spelling betreft — by den aanvang der werkzaamheden werd besloten dat men de regelen zou in acht nemen van de psalmberijming, behalve in het stuk van het al of niet verdubbelen der vocalen (vooral van de e en o, waarin men de Bijbelvertaling zou volgen), het Woordenboek van Kiliaan en de Concordantie van Trommius. De eerste druk van Stijls spraakkunst door Bolhuis, werd hier ten gebruike aanbevolen. De regelen, die door den hoogleeraar Siegenbeek waren voorgedragen, werden echter aldra algemeen gevolgd, en ook in het Euangelische gezangboek met de meeste nauwkeurigheid in acht genomen. De zorg hiervoor werd opgedragen aan mannen, die van hunne taalkennis de duidelijkste bewijzen hadden gegeven. Dat het hun niet gelukt is alle aanmerkingen te voorkomen, is bekend. Meende men het recht te hebben om in de oudste gezangen nog enkele thands ongewone woorden of woordvoegingen toe te laten, opdat de oorspronkelijke kleur niet geheel zou worden uitgewischt — dit kon als een bewijs van eerbied voor de taal der vaderen worden beschouwd. Maar het is zeker niet te ontkennen dat de gewoonte om Hoogduitsche voorbeelden voor oogen te hebben, meer dan een één dichter heeft verleid tot woorden en uitdrukkingen, die met den aart der tale niet strooken. Het zal weinig moeite kosten om vooral in het werk van Feith en van den Berg hiervan nog de sporen aan te wijzen. Maar niet zoo gemakkelijk is het na te gaan hoe menig smet van dien aart, ten gevolge van gemaakte aanmerkingen, is weggenomen. Van de Kastele verklaarde hier

onder anderen dat het den dichters niet vrijstond, door het navolgen van vreemden, by ons woorden in te voeren of nieuwe beteekenissen aan woorden te geven. Hy meende dat zy het heilzame gebruik van Evangelische kerkgezangen hierdoor zouden hinderlijk zijn. Ook anderen lieten zich hiertegen hooren in denzelfden geest, en by herhaling werden er door de dichters of de commissie ter verbetering proeven genomen om het gebrekkige weg te nemen. Gelukte het niet altijd de gewenschte verbeteringen aan te brengen, de vergadering merkte dit met leedwezen op. Zy wilde dat openlijk erkennen en voor de gebreken, die zy gaarne had weggenomen, maar niet had weten te weeren, vroeg zy verschooning als zy schreef: „het hoofdoel onzer werkzaamheden, de stichting der gemeenten en hare opbouwing in dat geloof aan de genade 't welk heiligt en zaligt, heeft ons in deze en gene gevallen, wel iets doen opofferen aan de uiterste kiescheid in de dichtkunde en deze wederom aan die der taal, zoodat wy ons wel eens vrijheden hebben moeten veroorloven welke wy anders niet zouden genomen hebben.”

Wil iemand den gezangbundel met de psalmberijming vergelijken, dan zal hy gedurig grond vinden om de laatste in menig opzicht boven den eersten te verheffen. De naauwkeurige lezer zal zonder twijfel in de gezangen meer dan ééne dichtelijke zonde vinden, terwijl hy aan den schoonen dichtelijken vorm, waarin de gedenkstukken der oude Israëlitische psalmdichters zijn aangeboden, eene ongeveinsde hulde toebrengh. Maar men zij hier rechtvaardig. By de psalmberijming had men enkel te zorgen dat de dichtelijke denkbeelden, die men in de Hebreeuwsehe liederen vond, in een waardig kleed werden gehuld. Sedert byna twee eeuwen was daartoe door verschillende dichters eene ongelooftelijke moeite aangewend om het uiterlijke met het innerlijke zoo veel mogelijk in overeenstemming te brengen. Hoe veel zorg had

van Marnix zich daarvoor niet reeds getroost. En hy werd gevolgd door een groote schare van berijmers, die telkens weer voordeel deden met hetgeen hunne voorgangers hadden geleverd, hunne gebreken zochten te vermijden en hunne schoonheden over te nemen. Ghysen bracht de keur van hetgeen zijn tijd had opgeleverd, byeen en het kunstgenootschap: *Laus Deo, Salus Populo*, zoowel als Voet met zijnen vriendenkring hadden alle krachten vereenigd, om de psalmberijming te doen beantwoorden aan de eischen van den geest huns tijds, die met angstvallige zorgvuldigheid en onvermoeid geduld ieder regel, ieder woord wikte en woog en polijste en beschaafde, totdat er eindelijk aan de vele eischen was voldaan.

Het waren de drie berijmingen, die door de algemeene stem als de beste van alle die er bestonden, waren geroemd, waaruit men te kiezen had. Maar wat was er in de vorige eeuwen gedaan om den verzamelaars van een Euangelisch gezangboek de taak gemakkelijk te maken? Had onze vaderlandsche Hervormde kerk tot heden toe zich niet zoo vijandig getoond tegen het gebruik van kerkelijke liederen, het zoude zeker voor de afgevaardigden minder moeite hebben gekost om eenen voortreffelijken bundel byeen te brengen. Wat men noodig had, moest toch voor het grootste gedeelte gevraagd worden van tijdgenooten, die op opgegeven onderwerpen gezongen hadden te vervaardigen, — van tijdgenooten, die aan een door hen nog nimmer beoefende en op verre na niet gemakkelijke dichtsoort hunne krachten moesten wijden. In het begin dezer eeuw had men geleerd op de dichtgenootschappen van het vorig tijdperk met minachting neder te zien. Menigeen lachte over de dwaasheid van hen, die den dichtsterlijken lauwer elkander toereikten, wanneer zy een aantal dichtregels hadden byeengebracht, zoo keurig, zoo zuiver, zoo welluidend, dat er geen enkel gebrek meer

in was te merken, dan — dat er geen enkele dichterlijke gedachte in te vinden was. Vreemd was het ook wel niet, dat men in dezen tijd, waarin velen zoo gaarne van het verscheuren van vroegere banden spraken, wel eens wat mild was in het nemen van vrijheden en zich niet genoeg bond aan regelen, die nimmer straffeloos mogen worden geschonden. De vraag was niet altijd welke gezangen men wenschelijk keurde. Van den Berg had dit duidelijk in zijne schriften verklaard, en de vergadering had met zijne denkbeelden meestal moeten instemmen. Maar men moest eene keuze doen uit hetgeen men zag ingezonden of in gedrukte bundels had weten te vinden. Week het gezondene al te zeer af van hetgeen men verlangde, dan keurde men het af. Zoo kon geen der ingekomen gezangen by de komst, bevestiging, intrede, het afscheid en sterven van een leeraar, op de kerkhervorming, by de aanneming van nieuwe leden, om de bekeering der Joden en meer andere — een plaats erlangen, hoe gaarne men ook op deze onderwerpen liederen had gegeven. Liever had men hiervoor in het geheel geene, en op andere minder in getal, dan dat men den bundel zou bezwaren met stukken, die den toets geheel niet konden doorstaan. Aan verscheiden liederen, die in lateren tijd door de gemeente zijn veroordeeld, werd dan ook hier geen plaats toegekend, dan nadat men zich overtuigd had dat het onderwerp volstrekt behandeld verdiende te worden, en dat men, by 't missen van iets goeds, zich met het minst verwerpelijke moest tevreden stellen. Kunnen wy de verzamelaars dan al niet prijzen over alles wat zy gaven, zy zelven stelden zich zulks ook niet voor. Maar onverdiend is het niet als hun de lof wordt gegeven dat zy hebben gedaan wat zy konden. Wie een blik slaat op hetgeen door hen is ter zijde gelegd, zal misschien tienmaal zich over het vonnis der verwerping beklagen, maar honderdmaal er zich over verheugen.

Men vergelijke den bundel, hier byeengebracht, met die van de andere vaderlandsche kerkgenootschappen, men doorzoeke de dichtwerken, die er in dien tijd waren uitgegeven, men zie wat er door hen is weggelaten, gewijzigd en verworpen — en men zal de namen der achttien mannen, die wy vóór het Euangelisch gezangboek lezen, met eerbied en dank zegenen, om het werk door hen verricht. 15)

V.

De Nederlandsche dichters der gezangen.

Wanneer wy hier de namen opgeven van twee en dertig vaderlandsche dichters, van wier arbeid gebruik is gemaakt, dan mogen wy niet verzuimen op te merken dat de verzamelaars der Euangelische gezangen zich niet gedrongen achtten om de stukken, die hun waren aangeboden, onveranderd op te nemen. Zy gingen uit van het denkbeeld dat het hun vrijstond om hier iets te wijzigen, daar iets weg te laten, elders iets by te voegen, waar zy zulks in het belang van de gemeente wenschelijk keurden. Zouden de ontslapene dichters die met een Lodensteyn tot leuze hadden:

Ik ben maar tot Godes eer;
Krijgt Hy die, wat wensch ik meer?

zich toch ook wel beklagen als mannen, die de eer van God zochten, eenige veranderingen brachten in hun werk, om het te doen beantwoorden aan eischen die zy zelve zich niet hadden kunnen voorstellen? De gemeente, die de last had ontvangen: „niemand roeme op menschen,” zou niet met den roem van den gever eens lieds maar met de waarde zijner gave te doen hebben. Zoo meende van den Berg als hy schreef: „Wanneer men tot algemeen en openbaar gebruik werkt, dan moet men zichzelf uit het oog verliezen, en

alleen het algemeen nut bedoelen. Indien men maar een goed lied levert is ook alles wel. Dan wordt niet gevraagd waar het van daan komt of het geheel des dichters eigen werk is dan of hy dit met stukken van anderen heeft samengevoegd? De christelijke zanger die daardoor geroerd, getroost, gesterkt en aangemoedigd wordt, vraagt alleen hoe danig het is? wat hy er onder gevoeld heeft, wat dat het hem heeft aangebracht." Dit beginsel, door den Voorzitter gehuldigd, bezielde ook zijne medearbeiders by het beoordeelen van het werk van andere dichters. Met het uitspreken er van had hy in de eerste plaats den dichter van geestelijke liederen eene grootere vrijheid in het overnemen van gedachten van anderen willen toekennen, dan geoorloofd was by den dichter die een ander dichtsoort beoefende. De oorspronkelijkheid, die een vereischte is voor den dichter die werkt voor zijne eigene eer, acht hy niet zoo noodzakelijk by hem, die zich geen ander doel voorstelt dan door zijne gezangen aan de stichting der gemeente te arbeiden. Men zou slechts de dwaasheid niet hebben, om hetgeen men aan anderen schuldig is, als vrucht van eigen wijsheid nit te venten. Het zal nodig zijn dit ons te herinneren. Van den Berg, Feith, A. Rutgers, Scharp en anderen, toch hebben, wetende of onwetende, ten deele of met zeer groote vrijheid naar het een of ander voorbeeld uit den vreemde, meermalen gewerkt, zonder dit overal op te geven. Waartoe was dit ook nodig? Ware er een lijst van de dichters by het gezangboek in het licht gegeven, dan zoude men tot eene nauwkeurige opgave verplicht zijn geweest. De gewoonte, in sommige Hoogduitsehe gezangboeken gevolgd, om de namen op te geven der dichters, werd toen hier minder voegzaam gekeurd. Wy hebben uit verschillende opgaven van lelen der vergadering gezien dat deze mannen zelfs niet eens altijd met den oorsprong van elk gezang zijn bekend geweest. 16)

Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN, geboren 8 Augustus 1746 te Gouda, heeft als Procureur-Generaal by den Hove Provinciaal 's Lands van Utrecht, van 1780 tot 1787, — straks als Raad en Pensionaris der stad Leyden, en sedert 1793, als Thesaurier-Generaal der Unie, zich getoond als een man van staatkundige beginselen, die door de omwenteling van 1795 luide werden veroordeeld. Van het tooneel nu afgetreden waarop hy vijftien jaren lang van zijne godsdienst, vaderlandsliefde en bekwaamheden zoovele bewijzen had gegeven, streed hy onvermoeid en met kracht voor de belangen van het Christendom en van de Hervormde Kerk tegen eene sterke party die deze zocht aan te randen. Van den geest waarin hy dit deed, geven zijne verschillende geschriften getuigenis. Hier hebben wy slechts te wijzen op den arbeid, door hem verricht, om de behoefte zijner Kerk aan Euangelische gezangen te vervullen. In het jaar 1771 werd er eene „Proeve van Mengelpoëzy” door hem en zijnen vriend Pieter Leonard van de Kastele uitgegeven, waaruit het bleek dat de liederen van Schutte en Voet op de beide jeugdige dichters een grooten invloed hadden uitgeoefend. In het volgende jaar werd een gedeelte van de vroeger gedrukte maar niet in den handel gebrachte gezangen met nieuwe aan het publiek aangeboden. Tien jaren later verscheen een derde verzameling en met welk een ingenomenheid deze bundels werden ontvangen, moge uit de zes onderscheiden uitgaven blijken die hiervan zijn verschenen.

Maar hadden de beide vrienden in deze bundels zich de byzondere en huisselijke stichting ten doel gesteld: het bleek aldra hoezeer van Alphen doordrongen was van de overtuiging, dat het kerkgezag op verre niet aan de behoefte der gemeente voldeed. In zijne aanmerkingen over de Cantate, die hy in zijne „Mengelingen in proza en poëzy” in het jaar 1783 uitgaf, verlangt hy dat de openbare godsdienst door de

muzyk en poëzy verlevendigd en veraangenaamd werde. Hy spreekt van het „jammerlijk muziek in de kerken der Protestanten van ons vaderland, dat by den kenner onaangename aandoeningen verwekt en juist het tegengestelde einde bereikt dan waartoe de muzyk en het gezang in de vergaderingen der Christenen verordend is.” Met krachtige taal wijst hy op het onvoldoende van de psalmen en spreekt hy de overtuiging uit, dat zonder Euangelische gezangen het voornaamste nog gemist wordt wat een kenner en beminnaar der heilige zangkunst en poëzy met recht verlangt. Hy verklaart meer vrees dan hoop te hebben met opzicht van de openbare godsdienst — maar verlangt geestelijke concerten en roept daartoe christelijke dichters en toonkunstenaars op om hunne beste krachten te wijden aan den lof des grooten Konings, terwijl hy zich beklagt dat men in een land, waar de hervormde leer haren zetel sedert meer dan twee eeuwen vestigde, zoo weinig opheeft met geestelijke concerten, die in Frankrijk zoo zeer worden geliefd en waarvan hy zoo veel heil verwacht. „Dit” zegt hy, „zoude daarenboven van veel invloed zijn om ons gewoon Gregoriaansche kerkgezag, dat, behoorlijk hervormd, voor de groote menigte nuttig en noodig blijft, die melodie te geven, waartoe men het tot hiertoe niet heeft kunnen brengen. Maar verder hoe aangenaam zoude het zijn, wanneer men den tijd eens zag komen, waarin ook by de openbare godsdienst de geboorte, het lijden, de dood, de opstanding, de hemelvaart van onzen gezegenden Jezus en dergelijke stukken door de vereenigde poëzy en muzyk, treffend en hartroerend voorgesteld en met dankzegging, verwondering en aanbidding werden aangehoord. Wanneer mijne verbeelding my zulk een tooneel voorschildert, dan trilt mijn hart van aandoening en ik gevoel, voor welke verbetering onze openbare godsdienst oefening vatbaar is. Ook zie ik of voor my of voor mijne nakomelingen, in dit opzicht heugelijker tijden te gemoet.”

Zou de man die zoo sprak, onverschillig kunnen blijven voor de pogingen, die er by het eiude der eeuw in het werk werden gesteld om de door hem gewenschte verbetering in het leven te roepen? Toen de opwekkingen der Noord-hollandsche kerkvergadering van 1797 in de vaderlandsche kerk van verschillende zijden werden besproken, beoefende van Alphen geleerde werken over het godsdienstig gezang der eerste Christenen. In 1799 wees hy in de „Christelijke Spectator” op de diensten, welke de poëzy, by de opkomst van het Christendom, hieraan bewezen had, vooral in de Grieksche gemeenten. Ten bewijze deelde hy onder den titel: „Morgenlied” eene navolging mede van de zoogenaamde groote doxologie of lofzegging.

Toen de synode in het gewest zijner inwoning verklaarde, dat het in 1801 de rechte tijd niet was om de Hervormde kerkiiederen en gezangen voor de openbare godsdienst op eene geregelde en voldoende wijze te kunnen bezorgen, zegt hy, dat dit wel „mogelijk” is, maar erkent, dat het toch van veel nut is, vooraf eenigen voorraad te vergaderen en op te leggen, opdat er later uit genoegzamen voorraad eene geschikte keuze zou kunnen geschieden. Zoo schreef hy den 18^{den} November 1801 in de voorrede voor zijn „Proeve van liederen en gezangen voor de openbare godsdienst” en in het volgende jaar gaf hy een tweede deeltjen uit, waarin hy eene zware ziekte die hem had aangetast, opgeeft als de oorzaak, die hem had weerhouden van het geven van meerdere liederen. Zijn wensch om zijn taak te vervolgen en in een later stukjen geheel te voleindigen, werd door zijn dood (op den 2^{den} April 1803) verijdeld. Deze liederen werden met hooge ingenomenheid begroet. Van den Berg schreef voor het verschijnen van het tweede stuk, dat onder de liederen van dichters, die het gerncht der Euangelische gezangen tot den arbeid had gewekt, aan zijnen vriend van Alphen

verre de voorrang toekwam. Hy had toen echter reeds opgemerkt, dat de onderhoudingen van den dichter met zich zelve, vele liederen meer voor huisselijk dan kerkelijk gebruik geschikt deden zijn. Het veelvuldige gebruik van Oostersche beeldspraak leverde by de vergadering nog al bezwaren, zoodat men een groot gedeelte moest laten rusten of merkelyk veranderen. Hoezeer men dit betreurde en den dichter voor het overige op prijs stelde, blijkt uit den last, die op den 2^{den} Augustus 1805, op voorstel van van den Berg, aan Jorissen werd opgedragen, om nog eens de bundels van van Alphen na te zien, de bruikbare uit te zoeken en ter nadere herziening te stellen in de handen der mannen aan wie het verbeteren was aanbevolen. Uit de Stichtelyke Mengelpoëzy werd het door den dichter in latere uitgaven opgenomene: „Leer my Vader u verbeiden” en het gezang: „In welken oord men vromen vindt” opgenomen. De overige zijn min of meer veranderd uit de „Lieder en gezangen voor de openbare godsdienst.” N°. 15. 20. 27. 51. 65. 69. 87. 102. 103. 108. 126. 127. 138: 4. 146. Gez. 189 was voor een gedeelte uit de Cantate: de Hoop der zaligheid,” voorkomende in de „Mengelingen in proza en poëzy,” voor een gedeelte door een ongenoemde bewerkt.

ABRAHAM LOUIS BARBAZ, geb. in 1770 te Amsterdam, en aldaar 14 July 1833 als stedelyk amptenaar gestorven. Het geringe inkomen, dat hy zich zag toegelegd, maakte dat hy meer schreef dan voor zynen roem dienstig was, maar wie hem gekend hebben getuigen dat hy een man was van meer dan gewone bekwaamheden en voortreffelyke beginselen, die by gunstiger omstandigheden den dichterlyken lauwer zich zeker waardig zou hebben getoond. Als voorzitter van het Amsterdamsche dichtgenootschap: „Kunst door vriendschap volmaakter” had hy eenige gezangen van zich en

zijne vrienden ingezonden, die, schoon reeds later dan men wenschte ingediend, aan het oordeel werden onderworpen. Van hem is opgenomen: No. 129.

AHAZUEER VAN DEN BERG, geb. 20 February 1732 te Dordrecht, werd predikant te Bruchem en Kerkwijk in 1762, te Barneveld in 1766 en te Arnhem in 1776. Het beroep van hoogleeraar te Harderwijk werd door hem afgewezen. Heeft de werkzame, krachtige man door zijne geschriften voor kinderen en door zijne onderwijsboekjens, die zelfs buitenslands werden gebruikt, zich verdienstelijk gemaakt, de Hervormde Kerk heeft in een zeer moeilijken tijd de duurste verplichting aan hem, daar hy door een „vertoog ter handhaving van het rechtmatige bezit van vele kerkelijke gebouwen en goederen in Gelderland en elders,” een grooten invloed uitoefende. Psalmberijming en Euangelisch gezangboek geven getuigenissen van zijn werkzamen ijver. Vijftig liederen, dus meer dan een vierde gedeelte van den gezangbundel, — zijn door hem bewerkt. Deze worden op een viertal na, die hy niet genoeg als zijn werk of niet waardig genoeg keurde (59. 90. 92. 156.), gevonden in zijne „Proeven van Geestelijke Oden en Liederens,” en in de „Gedachten” die hy als een aanhangsel hierop wilde beschouwd hebben.

In zijne verschillende bundels vinden wy een getal van 156 gezangen, die voor het grootste gedeelte uit het Hoogduitsch zijn vertaald. Hy achtte zich meer tot het leveren van navolgingen dan van oorspronkelijke liederen geschikt. Over het geheel heeft hy getrouw de bronnen opgegeven waaruit hy putte, maar hy verklaart in de voorrede voor zijn laatsten bundel, dat hy „in de stukjens die hy voor zijne eigen opstellen leverde, dikwijls een uitheemsch model voor oogen heeft gehad, hetwelk zy die met dit soort van zaken, wat bekend zijn, lichtelijk ontdekken zullen.” In

weerwil van eenige regelen in Gez. 90, 151, 157, die aan Lavater, Münter, het Bremer Luthersch gezangboek doen denken, hebben wy onder de oorspronkelijke N°. 18. 34. 80. 81. 90. 92. 104. 131. 151. 157. 177.

Vertaald: N°. 1. 3. 6. 7. 9. 12. 13. 16. 29. 32. 33. 36. 41. 57. 58. 59. 60. 67. 73. 74. 75. 83. 101. 105. 106. 124. 136. 137. (waarby gebruik is gemaakt van Gez. 70 in het Amsterdamsch Luthersch gezangboek van 1779) 140. 145. 156. 163. 164. 167. 176. 181. 184. 186. 188. 192.

Mr. WILLEM BILDERDIJK, geb. 27 September 1756 te Amsterdam, en gestorven 18 December 1831 te Haarlem. Toen in de laatste dagen van May 1805 de weinige mannen, die de algemeene vergadering tot het schiften en beoordeelen van ingekomen stukken had benoemd, byeen waren, werd er een zestal gezangen aangeboden, dat zich in menig opzicht verre boven vele liederen verhief. De stukken waren uit het Hoogduitsch gevolgd en de naam van den vertolker werd zorgvuldig geheim gehouden. Op een van Sturm na, waren alle uit de geestelijke liederen van Balthasar Münter ontleend. Dat men in den onbekende eenen echten dichter moest groeten, die in menig opzicht het oorspronkelijke had overtroffen, werd algemeen erkend, maar op eenige der hier bezongen onderwerpen was men reeds voorzien, en andere schenen niet genoeg aan de behoefte der gemeente te beantwoorden zoodat men den „Pinksterzang, de Heiligheid der Christenen, Zelfbeproeving, Paaschzang en Jezus Hemelvaart” niet opnam. Toen in het volgend jaar de „Nieuwe Mengelingen” van Mr. Willem Bilderdijk te Amsterdam in het licht verschenen, zag men hierin eenige van de ingezondene opgenomen. De beroemde dichter had zich door zijne gehechtheid aan de leer der Dordsche vaders niet laten weerhouden van het geven

van een bewijs van belangstelling in het Euangelisch kerkgezag. Te Brunswijk had hy zich aan de navolging van eenige in zijn oog, verdienstelijke liederen gewijd en uit zijne ballingschap aan de Vaderlandsche Hervormde kerk ten geschenke aangeboden.

In de „Nalezingen,” na zijn dood uitgegeven, werd de Pinksterzang, onder den titel van „Zangbede, de Paaschzang als na Stuur, en Jezus Hemelvaart” zonder opgave van den naam des dichters Münster openbaar gemaakt. De vertaling van de „Heiligheid der Christenen,” door de commissie voor 't Euangelisch gezangboek weggelaten, werd door zijnen vriend Da Costa niet aangeboden, ofschoon hy een plaats gaf aan het „Herfstlied,” dat velen tot dus verre ten onrechte aan Bilderdijk niet dorsten toekennen, omdat A. Rutgers, die in het lied, gelijk in zoovele andere hier of daar iets veranderd had, geheel of ten deele voor den vertaler werd gehouden. By eene vergelijking van den „Paaschzang en Hemelvaart” uit de nalezingen met het: „Jezus Hemelvaart” uit de Nieuwe Mengelingen blijkt het, dat onze dichter de twee door hem in 1805 ingezonden liederen uit het Hoogduitsch in hetzelfde jaar tot één heeft bearbeid, waaruit de Hersteld-Evang. Luth. gemeente een harer hemelvaartsliederen (143) overnam. De letterlijk getrouwe vertaling van het lied op Gods onveranderlijkheid, die door A. van den Berg was geleverd en reeds met goedkeuring was aangenomen, werd ter zijde gelegd, toen die ter tafel kwam, die niet slechts van de maat van het oorspronkelijke afweek, maar ook in den zin eenige verandering bragt. De uitdrukking: „Jezus bloed” (vs. 8 en 9) schoon by Münster niet te vinden, werd behouden, maar Bilderdijks woord: „Gy hebt mijn zoen in Jezus bloed bevred'gd aangenomen,” werd vervangen door: „Gij hebt m' om Jezus dierbaar bloed genadig aangenomen.” N°. 8 en 165.

JOHANNES CORNELIS ROOT, geboren 20 July 1761 te Leur werd predikant te Nieuwenhoorn in 1785, en vier jaren later te Arnhem, waar hy stierf 9 July 1834. N°. 168.

GERARD BRANDT, geboren te Amsterdam 25 July 1626, werd prediker by de Remonstrantsche gemeente te Nieuwkoop in 1652, en in 1667 in zijne geboortestad, en mag door zijnen geschiedkundigen en dichterlijken arbeid onder de verdienstelijkste mannen van zijne dagen worden geroemd. A. van den Berg doorzocht zijne: „Stichtelijke gedichten, behelzende verscheide gebeden, plichten en opwekkingen ter godtvruchtigheid,” blijkens de telkens er by opgegeven maat der verschillende psalmen, ook voor zingen bestemd. Hij bood er uit aan: „Gebed om Gods genade en hulpe.” Om het moeielijke der melodie van den 129sten psalm, waarop Brandt dit gemaakt had, veranderde hy het gezang zoo, dat het op die van psalm 51 kon gezongen worden. Met den algemeenen wensch, dat de geest van dit gezang de heerschende by de Remonstranten mocht zijn, werd het gaarne aangenomen. N°. 76.

HERMANNUS ADRIANUS BRUINING, 15 November 1788 geboren te Rotterdam, 1764 predikant te Kolhorn, 1767 te Workum in Friesland, 1772 te Veere. Behalve taalkundige vertoogen en gedichten in tijdschriften had hy uitgegeven: „Proeve van bijbel- en mengelpoëzy, Veere 1792,” waaruit een gezang, N°. 142, is overgenomen. Hy stierf 7 January 1811. N°. 91. 116. 139. 142. 148. 180.

JACOB DOYER, te Zwolle geboren 9 July 1748, en gestorven op kersnacht 1805. IJverig werkzaam in zijn beroep als trijptfabriekant, beoefende hy nu en dan de poëzy, zoodat in het „vervolg van de Christelijke gezangen in gebruik

by de Doopsgezinde gemeenie te Zwolle. Groningen 1808," van zijne hand gezang 90—95 voorkomen. In de dagen van binnenlandsche partyschappen zag hy zich met de burge-meesterswaardigheid bekleed en was in 1795 lid der vergadering van hunne H. Mog. te 's Hage. Op verzoek van zijnen stadgenoot R. Feith had hy eenige gezangen ingezonden, waarvan opgenomen werd eene berijming van eenige teksten: N°. 77.

JOHANNA PETRONELLA DRIJFHOUT, de dochter van den Harderwijkschen hoogleeraar Abraham Jacob Drijfhout, de schoonzuster van Prof. H. Muntinghe, was geboren te Harderwijk, den 4^{den} Maart 1764, en ontsliep den 29sten Maart 1797 te Zutfen. Van de gedichten die zy had nagelaten, werd in het Euangelisch gezangboek geplaatst N°. 86.

BERNARDUS ELIKINK, geboren te Amsterdam in 1701, begon zijne Euangeliebediening in 1732 te Benschop en in 1734 te Papendrecht, waar hij stierf, 21 Juny 1767. A. van den Berg had van dezen zijnen vriend, wiens gave hy hoog schatte, een bundel „Nagelaten Stichtelijke gezangen" in 1769 uitgegeven met muzyk van Rulofs en Wezer. N°. 132.

ENGELBERTUS MATTHIAS ENGELBERTS, geboren te Noordlaren in 1731, was predikant te Kolhorn van 1756 tot 1763 toen hy te Hoorn werd beroepen. Hier arbeide hy gedurende een reeks van 35 jaren, en bracht hy den tijd zijner rust door van 1797 tot den 25sten Augustus 1807, toen hy ontsliep. Die tijd werd echter op verre na niet in ledigheid doorgebracht. De waardige man, die in vroegere dagen behalve door ander werk, door verschillende geschriften over de geschiedenis des vaderlands eenen grooten roem had verworven, gaf by het beoordeelen van den arbeid der dichters de blijken, dat het hem niet aan helderheid en zuiveren smaak ontbrak. N°. 173.

Mr. RHYNVIS FEITH, geboren 7 February 1753 te Zwolle, zag zich op zeventienjarigen leeftijd reeds den doctorgraad in de beide rechten geschonken. Zijne benoeming tot burgemeester in zijne geboortestad in 1786 toont, hoezeer men daar op hem het vertrouwen gevestigd had. De waardige man, die by het huldigen van eene nieuwe orde van zaken zich door edele beginsels liet bezielen, maakte dat vertrouwen niet beschaamd. Aan vaderland en Christendom heiligde hy gaarne zijne gezangen.

Toen Engelberts en Rutgers eene uitnodigingsbrief aan Feith schreven, ontvingen zy het meest gewenschte antwoord. De dichter zond den eerstgenoemden op de door hem opgegevene onderwerpen eenige liederen toe, en was reeds in het begin van Maart 1804 in staat een bundel van tweëndertig gezangen onder de oogen van het publiek te brengen. Hy gaf deze met de goedkeuring der godgeleerde faculteit te Leyden, opdat ook de geringste twijfel aan de overeenkomst van den geest zijner liederen met de leer van het Hervormd kerkgenootschap hierdoor zou worden voorgekomen of weggenomen. Eene tweede verzameling werd in May des volgenden jaars op gelijke wijze medegedeeld, waarin, behalve een tweetal cantates, een negental als van Hoogduitschen oorsprong wordt opgegeven, terwijl ook hier de berijming van de Belijdenis van zonde, even als die van het formuliergebed na den Doop, in het vorige deel, van 's mans eerbied voor den geest der oude rechtzinnige voorvaderen spreken moet. In den laatsten bundel komen sommige stukken voor, waarin de dichter reeds gebruik heeft gemaakt van de aanmerkingen zijner beoordeelaars. Een tweetal, dat niet in zijne bundels is te vinden, is in het kerkelijk gezangboek opgenomen. Wie deze beide deelen nauwkeurig leest, zal kunnen zien, welke der door Feith geleverde liederen werden ter zijde gelegd, en gelegenheid vinden om zelf een oordeel

te vellen over de waarde van het vonnis der verwerping, door de broeders hier uitgesproken. Vergelijken wy 's mans liederen uit dezen bundel met die uit het gezangboek, dan zal het verschil van lezing op menige plaats doen zien, of zy by de kritiek al of niet hebben verloren. Op den 6^{den} February 1824 verliet hy de aarde, en de zijnen zagen, volgens zijne bede, hem sterven gelijk de ware Christen sterft. N°. 14. 23. 25. 26. 31. 37. 48. 53. 54. 66. 82. 84. 88. 89. 110. 113. 121. 128. 130. 141. 144. 152. 158. 160. 171. 172. 179. 191. Nagevolgd zijn: N°. 10. 11. 35. 93. 98. 166. 187.

JOHANNA ELISABETH HELMCKE, geboren 4 November 1762 te Amsterdam, werd in 1783 de gade van Willem van de Velde, wien wy hier ook moeten vermelden, en stierf te Zutfen den 26sten October 1842. In 1787 zien wy haar als werkend lid van het Amsteldamsche Dicht- en Letteroefenend genootschap, in welks bundels, even als in die van het genootschap „Hierna volmaakter,” wy stukken van hare hand aantreffen. Op het verzoek van den voortreffelijken medearbeider Dr. Mart. Nieuwenhuizen, schonk zy aan den grooten bundel der Doopsgezinden een vijftal gezangen, waarvan dat op de „Nuttigheid des gebeds” door de onzen is overgenomen. N°. 2. 50. 79. 85.

Mr. JAN HINLOPEN, geboren te Utrecht, den 25sten October 1759. Reeds vroeg in het ouderlijk huis vervuld met liefde voor het godsdienstig gezang, had hy aan de hoogeschool hiervoor voedsel gevonden in den omgang met Bellamy, Kleyn en anderen. Reeds had hy in 1714 zijn verlangen uitgedrukt naar Christelijke gezangen, die hy vrij wilde zien van de „toespelingen op de Joodsche godsdienst, welke den Christen, wat de plechtigheden betreft, niet rechtstreeks aan-

gaan, en in het weglaten van het overdrevene, dat deze dichtsoort hier maar al te veel eigen was." In 1788 benoemd tot lid der vroedschap van Utrecht, werd hy in het volgend jaar secretaris van het gerecht, en bleef het tot 1795, toen hy door de omstandigheden des lands zich zag gedrongen zijne betrekking vaarwel te zeggen. Eerst in 1802 trad hy weder op als lid der commissie tot regeling der gewestelijke zaken van Utrecht, en vervolgens als secretaris van het provinciaal bestuur, en zag later zich de gewichtigste bedieningen opgedragen, eerst onder den raadpensionaris, en straks onder koning Lodewijk Bonaparte, die hem tot staatsraad benoemde, en hem tot minister van buitenlandsche zaken had willen verheffen, indien hem niet de last van zijn aanhoudenden arbeid had doen bezwijken den 21sten December 1808, tot diepen rouw van grooten en geringen. Vreemd was het dus wel niet, dat hy geen tijd vond om zijne talenten te wijden aan het kerkgezag, toen zijn arbeid hiervoor zoo hoogst welkom zou zijn geweest. In het jaar 1800 had hy in zijn „Betlehem, Proeve van Cantate by het Kersfeest" een grooten roem ingeogst, en de Hervormde Kerk heeft reden om dankbaar te zijn voor de gave die hy aan den Euangelischen gezangbundel schonk. N°. 49. 56. Voor de vertaling van Gellerts lied op de liefde voor vijanden, die van den Berg geleverd, maar zelf niet geschikt geoordeeld had, werd opgenomen die van Hinlopen, zoodat wy van hem vertaald vinden: N°. 71. 135.

JAN JORDENS, geboren te Amsterdam in 1755, en daar gestorven den 20sten January 1817. Deze heeft zich door zijn meermalen gedrukt dichtbundeltjen: „voor kinderen" bekend gemaakt. In de Amsterdamsche en Leydsche dichtgenootschappen werd hem gaarne eene plaats gegeven, en de bundels, door deze uitgegeven, bevatten verscheiden stukken van hem, die door eenen christelijken geest en zuiveren vorm

zich onderscheiden. Van zijne geschiktheid voor het kerkelijk gezang heeft hy de bewijzen meer dan eens gegeven. In den zoogenaamden grooten bundel der Doopsgezinden van 1796 komen verscheidene liederen voor van zijne hand, waarvan er eenige zijn overgenomen in de „Christelijke kerkgezangen,” die te Amsterdam in 1851 door den Doopsgezinden kerkeraad te Haarlem werden uitgegeven. Van hem is N°. 170.

Mr. PIETER LEONARD VAN DE KASTEELE, geboren 13 Aug. 1748, † 7 April 1810 te 's Hage. De man, die met zijnen vriend van Alphen door de uitgave van zijne stichtelijke mengelpoëzy een zeer schoonen naam by het godsdienstig publiek en zijne betrekking als amanuensis van H. Mog. by het werk der psalmberijming zich had waardig gemaakt, mocht ook by de verzamelaars van het Euangelisch gezangboek niet ontbreken. Had hy in het staatkundige geheel andere beginselen aangenomen dan zijn vriend, zoodat wy hem in 1787 zien ontslagen van de betrekking van raad en pensionaris der stad Haarlem door dezelfde omwenteling, die deze zelfde post te Leyden aan van Alphen opdroeg, — van de Kastele verscheen op het staatstooncel in 1795, toen de vriend zijner jongelingschap het verlaten moest. Vele waren de werkzaamheden waartoe hy in de nationale vergadering en het wetgevend lichaam geroepen werd. De betrekking van staatsraad, die in 1805 by het benoemen van den raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck hem werd opgedragen, en die hy ook onder koning Lodewijk bleef bekleeden, verboden hem den arbeid voor het Euangelisch gezangboek zoo krachtig te ondersteunen, als hy anders zeker zou hebben gedaan. Toch meende hy zich hieraan niet te mogen onttrekken toen de Zuid-Hollandsche synode er hem toe riep. Hy gaf niet slechts schriftelijk zijn oordeel over de hem ter beoordeeling gezonden stukken te kennen,

maar wijdde al zijn zorg aan het veranderen van sommige zijner „Gezangen”, uitgegeven in 1790, waarvan men een vijftal voor kerkelijk gebruik, hetwelk de dichter by het schrijven natuurlijk niet bedoeld had, geschikt wenschte te maken. Het gedicht: „Jezus grootheid” werd hem nu gegeven om het in zoo vele afdeelingen te splitsen als hy goed achtte. In „Jezus vrijwillige vernedering” veranderde hy de maat, waarin men, zoo wel als in het moeilijke der melodie een bezwaar vond, dat de dichter wel wilde wegnemen. De vergadering nam met dank zijn: „Aan Jezus, — Jezus geboren, — Jezus onschuld” niet alleen aan, maar nam uit de stichtelijke Mengelpoëzy van zijne hand het lied: „De beste keus” over, terwijl men zich nog verblijd zag met een gezang: „Jezus lof op aarde.” Men opende voorts met zijn werk de hemelvaartsliederen zoowel als de pinkstergezangen, waartoe men uit een cantate: „Het Pinksterfeest,” een vijftal coupletten overnam. Op het verlangen der vergadering, die de eerste coupletten van van Alphens opstandingslied: „Onze God en Heer,” onbruikbaar vond en in den toon van het laatste couplet nog wel eenige coupletten wenschte, schreef van de Kasteele de drie eerste verzen van onzen vierden Paaschzang. Een gezang op dit onderwerp van den Haarlemschen predikant J. van der Roest, hetwelk hem was voorgelegd, verviel nu, en slechts de twee eerste regels er van bleven bewaard. Van hem zijn N°. 22. 45. 46. 47. 111. 114. 122. 138: 1—3. 143. 149.

De vier vertalingen uit Gellert, in de Stichtelijke mengelpoëzy, zijn hier door van de Kasteele zelve als de zijne opgegeven. Het daar voorkomende eerste Kerslied: „Vier blij van geest,” werd aangenomen, met eenige veranderingen, aan eene vertaling van van den Berg ontleend. Aan die van het nieuwjaarslied van hem heeft van den Berg de voorkeur boven zijne eigene toegekend. By deze werd er nog een twee-

tal vertalingen aangeboden. N°. 42. 112. 115. 118. 119. 159.

PETRUS JOHANNES KASTELEYN, geboren 2 April 1746 te Breukelen, apotheker te Amsterdam, overleden 18 April 1794, is de maker van het 143ste gezang uit den zoogenaamden grooten bundel der Doopsgezinden, dat by de vergadering als een bruikbaar gezang op een onmisbaar onderwerp in aanmerking kwam. Scharp en A. Rutgers maakten hier en daar nog al veranderingen in, en uit hunne handen ging het over in die van A. van den Berg, die er eene bewerking van leverde, waarin het oorspronkelijke byna niet meer is te herkennen. N°. 72.

Mr. JOHANNES PETRUS KLEYN, geboren 4 Juny 1760 te Hooge Zwaluwe. Aan de Utrechtsche hoogeschool had hy in Bellamy, Hinlopen, Ockerse, Rau, Chevallier, Carp en van Alphen vrienden gevonden, met wie hy, ook na het verkrijgen van den titel van meester in de beide rechten in 1782, zich steeds naauw verbonden gevoelde. Zijn huwelijk met de begaafde dichteres Antoinette Ockerse was wel geschikt om zijne liefde voor de poëzy levendig te houden, maar al spoedig zag hy het uitzicht zijner hoop op een onbezorgd en gelukkig leven door een nacht van bange zorgen bedekt. De omstandigheden des tijds stelden hem, terwijl hy op de Hooge Zwaluwe woonde, aan de grootste rampen en gevaren bloot. In 1794 te Wageningen zich nederzettende, zag hy zich al spoedig na de omwenteling in 1795 als lid der regering wegens Wageningen ter vergadering van hunne Hoogmogenden afgevaardigd. Straks werd hy in het provinciaal comité van policie, finacie en algemeen welzijn in Gelderland benoemd, en van 1796 tot den 21sten February 1805, den dag van zijn sterven, was hy als raadsheer in het provinciaal gerechts-

hof van Gelderland te Arnhem nuttig werkzaam. Voor rijmelooze verzen toonde hy eene byzondere liefde en geschiktheid en zijne ingenomenheid met de Hoogduitsche dichters blijkt uit zijne: „Oden, Elegiën en Liederer” op duidelijke wijze. N°. 24.

CATHARINA ALLEGONDA VAN LIER, geboren 17 Maart 1768 te Assen. Met een harer zusters vergezeldde zy haren broeder, den hoogstbekwamen Dr. Helperus Ritsema van Lier, toen deze tot Hervormd predikant aan de Kaap de Goede Hoop was benoemd, waar de gemeente de gedachtenis van den man, die van 15 Oct. 1786 tot 21 Maart 1793 haar diende, nog in eere houdt. Van haar christelijk leven getuigt het: „Dagboek, gemeenzame brieven en eenzame overdenkingen van L. C., geschreven door wijlen Jufvrouw Catharina Allegonda van Lier aan Cabo de Goede Hoop, en op haar verzoek by haar leven gedaan, uitgegeven door Joh. Jac. Kicherer, predikant by de Hervormde kerk en zendeling onder de heidenen in Africa. Amsterdam 1804.” Kicherer, die gehoopt had met haar door den band des huwelijks te zullen vereenigd worden, deelt hierin eenige byzonderheden uit haar leven en sterven mede, waaruit het blijkt hoezeer de godsdienstige opvoeding, die haar als kind ten deele was gevallen, de schoonste vruchten droeg in den moeielijken strijd, waaraan zy voor haar vertrek uit het vaderland, en later by het verlies van haren geliefden broeder was blootgesteld. In dit dagboek, dat door den vriend van Kicherer, den heer G. Masman, lid der commissie voor de gezangen, was uitgegeven, komt het lied van de zwaar beproefde maar ook rijk vertrooste christin voor bl. 52. N°. 28.

JODOCUS VAN LODENSTEYN, geb. te Delft 19 February 1620, werd, na eerst te Utrecht onder Voetius en later te Franeker onder Coccejus de godgeleerdheid te hebben beoefend,

predikant te Soetermeer 1644, zes jaren later te Sluis in Vlaanderen en in 1653 te Utrecht, waar hy ontsliep den 6^{en} Augustus 1677. Zijne drie gezangen waarvan het eerste door van den Berg en Rutgers, en de twee volgende door den laatste meer voor het gebruik in een gemeente zijn geschikt gemaakt, verschenen oorspronkelijk in een andere maat en met andere melodiën. Onder den titel: Hertsterkte in Jehova I en II komen in zijne „Uytspanningen” de beide gezangen voor, die wy omgewerkt vinden in de „Tevredenheid in Gods beschikking en in de „Zelfverloochening”, terwijl de „Zielverheffing tot Jezus” by den dichter het opschrift „Heerlijkheids lof” draagt.

Het andere: „Jezus voorbeeld,” (Uytsp. II) wordt nog door den Hoogduitschen geleerden hymnoloog E. E. Koch geroemd als „een parel in den Euangelischen liederenschat, als een echt christelijk zedekundig lied, gewichtiger dan honderd van de zoogenaamde zedeliederen uit de tweede helft der achtte eeuw.” N°. 21. 43. 62. 68.

ANNA MARIA MOENS, geb. 31 Augustus 1777 te Hoorn, gestorven 10 Maart 1832 te Ede. Zy had in de ouderlijke woning als kind welvaart en vreugde gekend, maar onderzond dat het aardsch geluk, vol wisselvalligheên, geen heil kan geven. De storm der omwenteling verwoestte de welvaart des huizes, maar deed in de dochter de schoonste vruchten van zelfverloochening en geloof tot rijpheid komen. De Voorzienigheid bracht haar langs dien weg tot de vervulling van den zoetsten droom harer vroege kindschheid: zich te mogen wijden aan de opvoeding van de jeugd. Op twintigjarigen leeftijd zag zy zich reeds met zilver bekroond door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* voor eene verhandeling over het godsdienstig en zedelijk bestaan van Jezus, gelijk zy later voor haar zedekundig schoolboek het goud

ontfing. Nadat zy veertien jaren lang aan een klein getal van kweekelingen hare krachten had gewijd, zag zy zich in 1817 een grooter werkring ontsloten. Het buitengoed Kernheim te Ede was van toen aan de plaats, waar zy als eene moeder woonde en werkte aan de vorming van kinderen, die haar met buitengewone liefde aankleefden en hare gedachtenis wilden in eere houden ook door het plaatsen van een gedenkteeken op haar graf. N°. 183.

Dr. HERMANUS GERARDUS OOSTERDIJK, geb. 19 November 1731 te Katwijk aan den Rijn, geneesheer te Amsterdam, gestorven 19 April 1795. Uit de oorspronkelijke aantekeningen der commissie tot het vervaardigen van den zoogenoemden kleinen bundel der Doopsgezinden blijkt, dat hy, — (en niet, zooals dikwijls is opgegeven, B. de Bosch), de maker is van het 68ste gezang aldaar, hetwelk door de commissie voor de Euang. gezangen is overgenomen. N°. 107.

WILLEM DE ROO, geb. 1753, pred. te Zuilen in 1775, te Haastrecht 1780, te Westzaandam 1782, te Tiel 1785, ontsliep den 18^{den} Febr. 1813. In 1786 had hy het eerste geschreven van de „Drie liederen, op verzoek van eenige zijner vriendinnen opgesteld” en gedrukt (z. p. en j.) onder den titel „Een Christen by zijn graf” hetwelk opgenomen werd. N°. 182.

ABRAHAM RUTGERS, geb. 4 September 1751 te Aalsmeer, pred. te Doorn 1772, te Oude Tonge 1774, te Oostzaan 1777, te Amersfoort 1778, te Haarlem 1779, gestorven 21 May 1809. Moest hy het allereerste genoemd worden by de geschiedenis van het Euangelische gezangboek, hy verdient niet minder geroemd te worden om het deel, hetwelk hy nam aan het beoordeelen en verbeteren van de ingeko-

men gezangen waartoe hy werd gekozen, zóó dat wy op menige lijst hem zelfs als medewerker vinden opgegeven. Maar ook als omwerker van oude gezangen, als vertaler van Hoogduitsche en als dichter van oorspronkelijke liederen heeft hy den dank der gemeente verdiend. Wy achten het niet noodig aan te wijzen, dat wy in de laatste hier en daar, herinneringen vinden aan uitheemsche gezangen. Van zijne zucht om ook aan de omwerking van de godsdienstige zanglust by zijn volk werkzaam te zijn, getuigen zijne te Haarlem, zonder naam uitgegevene, achtenveertig: „Liederer voor den huisselijken godsdienst, op choraal-melodiën by de Protestantsche gemeenten in Duitschland in gebruik, onder de zinspreuk: Psallite Christo.” in twee stukjens, 1804 en 1805. Van hem zijn N°. 30. 40. 63. 70. 94. 95. 96. 97. 99. 100. 109. 117. 134. 150. 153. 178. Vertaald N°. 17.

Dr. JAN SCHARP, geb. 16 Augustus 1756 te 's Hage, begon zijne Euangeliebediening te St. Annaland in 1778. Van hier trok hy in 1780 naar Axel, dat hy acht jaren later verliet voor Noordwijk Binnen, om in 1789 als predikant te Rotterdam op te treden. By de door hem zeer betreurde omwenteling van 1795 werd hem hier de dienst moeielijk. Toen in het volgend jaar de belofte van onderwerping aan den bestaanden en nader te regelen regeringsvorm van hem werd gevraagd met eene verbindtenis, dat hy nimmer met woorden of daden zou medewerken ter herstelling van het vernietigd, aristocratisch en stadhouderlijk bewind — kon hy hieraan niet voldoen. Toonde hy zich al bereid om een belofte van stilheid en onderwerping te doen — de Raad der gemeente schorste hem in de waarneming van zijne bediening, waarvan op den 21sten July 1796 het Provinciaal Bestuur van Holland hem vervallen verklaarde. By het veldelen van alle pogingen der gemeente om den geliefden

leeraar hersteld te zien, nam hy in 1798 de beroeping naar Loga in Oostfriesland aan met de verklaring, dat hy zijne kerkelijk-wettige betrekking niet wilde verbreken en in afwachting van een gematigder tijd. De Duisbergsche hoogeschool benoemde hem tot doctor in de godgeleerdheid en den 23sten November 1800 mocht hy zijn werk te Rotterdam hervatten. In 1826 werd hem eene eervolle rust verleend en den 2^{den} Maart 1828 ontsliep hy. In de werken van het dichtgenootschap: „Kunstliefde spaart geen vlijt,” worden er onder andere, verscheidene gedichten van zijne hand gevonden. N°. 5. 38. 52. 61. 78. 123. Vertaald: N°. 39. 155.

RUTGER SCHUTTE, geb. 29 November 1708 te Diepenheim in Overijssel, werd in 1737 predikant te Rossum en een halfjaar later te Zalt-Bommel, vanwaar hy in 1742 vertrok naar Dordrecht, om na drie jaren de roepstem der Amsterdamsche gemeente op te volgen. A. van den Berg, die als knaap hem reeds had leeren kennen, vereerde hem als zijnen vaderlijken vriend en bracht by zijne uitgave van 's mans nagelaten gedichten hem een verdiende hulde. Onder het opschrift: „'s Heilands liefde in al wat Hy deed en leed” word in zijne Stichtelijke gezangen het lied gevonden, waaruit eenige verzen gewijzigd zijn overgenomen. De Overdenking op „een dank-, vast- en bededag,” is het andere waaraan men, met eenige veranderingen, eene plaats gaf. N°. 120. 169.

WILLEM SLUITER, geb. te Nede den 22sten Maart 1627, werd, na het onderwijs van Voetius te Utrecht genoten te hebben, predikant te Eibergen van 1652 tot 1673 toen hy naar Rouveen vertrok. In hetzelfde jaar werd hy reeds aan zijne gemeente ontruikt. Te Zwolle zich bevindende, stierf hy daar en werd in de Groote kerk begraven. A. van den Berg had in zijne „Gedachten” van 's mans: „Gebet tot Jesum om

versterkinge en vertroostinge in de ure des doods" uit de „Psalmen, Lofzangen en Geestelijke liedekens" eene bewerking aangeboden. Later nam hy uit het „Hemelsche Jerusalem" in de „Eybergsche Sanglust" eenige coupletten. De oude dichter, die voor vele zijner liederen wareldsche zangwijzen koos, had voor dit eene psalmmelodie opgegeven die men afkeurde, maar om 't schoone van den inhoud duldde. N°. 185. 190.

CLARA FEYOENA VAN SYTZAMA, geb. te Leeuwarden 5 April 1729. Uit een aanzienlijk Friesch geslacht gesproten, trad zy in 1750 in het huwelijk met Isaak Reindert van Raesfelt, Heer van Heemse, Alerdinck, Pol en den Doorne, Kapitein by een Overijsselsch regiment, dien zy na een dertigjarige verbindtenis verloor. Hare eerste dichtproeven waren onder den titel: Bellingweerder Uitspanningen, behelzende Geestelijke en Mengelstoffen, met haar portret te Groningen uitgegeven in 1746, door haren vader Pier Wiilem van Sytzama, Heer van Bellingweer tot Bellingweer, Winsum, enz. In 1783 verscheen van haar: „Heemse, Hof-, Bosch- en Veldzang," dat zy aan hare kleinkinderen Reinhart Izaak en Maria Clara, Graaf en Gravinne van Rechteren, opdroeg. Een bundel gedichten werd in 1794 door haar te Amsterdam in het licht gezonden. Toen de grijze dichteres de toebe-reidselen tot een Euangelisch gezangboek vernam, wenschte zy ook een bewijs te geven van hare belangstelling in dien arbeid. In den bundel, die voor haar dood (1 September 1807 te Heemse voorgevallen) werd ingevoerd, zag zy opgenomen: N°. 44 en 154.

WILLEM VAN DE VELDE, geb. te Amsterdam 5 September 1751, ontsliep den 29sten July 1827 te Delfshaven. Gaf hy als boekhouder op een kantoor in zijne geboortestad de bewijzen van naauwgezetheid en trouw in het vervullen

van zijn beroep: de weinige uren waarover hy kon beschikken, werden door hem aan de beoefening der poëzy gewijd. In de bundels van het dichtgenootschap „Hierna volmaakter” behooren verscheidene zijner stukken op verre na niet tot de minste. Na het verlies van zijne eerste gade vond hy sedert het jaar 1783 in Johanna Elisabeth Helmcke eene voortreffelijke gezellin, die in de liefde tot de godsdienst en tot de poëzy naauw met hem was vereenigd. Toen hy met andere zijner kunstgenooten voor den grooten bundel der Doopsgezinden werd uitgenoodigd, toonde hy zich tot medewerking bereid. Uit dat gezangboek werden er ook eenige van hem en zijne gade in den nieuwen Haarlemschen bundel (1851) overgenomen. Hy gaf ons: N°. 147. 174. 175.

Dat de vertaling, N°. 55. door Lotze ingebracht, van de hand van hem of zijne echtgenoot zijn zou, is wel beweerd, maar is, niet zoo als dit van de andere blijkt, uit de aantekeningen by de familie te bespeuren.

Dr. JOHANNES VOLLENHOVE, geb. 2 Juny 1632 te Vollenhove. Nadat hy zijne academische studiën te Utrecht aangevangen, te Groningen had voltooid werd hy in 1654 predikant te Vledder, van waar hy twee jaren later naar Zwolle vertrok om van 1665 tot 1705 de Haagsche gemeente te dienen. In 1674 vergezeld hy het gezantschap der algemeene Staten naar Engeland en zag zich daar den titel van doctor in de godgeleerdheid door de universiteit van Oxford verleend. Hy ontsliep den 14^{den} Maart 1708. A. van den Berg bood achter het tweede stukjen van zijne „Gedachten” uit 's mans „Gezangen” het lied: „Zielzucht om aanwas van liefde tot Jezus” aan als „zeer treffend en tegelijk rijk in zaken en als een proeve van het beste dat er by de oude dichters te vinden was.” Dit werd even als het: „Kracht in zwakheid” verkort opgenomen, terwijl Scharp uit eenige

regels van 's mans Kruistriomf een gezang samenstelde. N°. 64. 125. 133.

BERNARDUS VAN WEEMEN, geb. 13 November 1761 te 's Hage, werd tot de Euangeliedienst geroepen in 1788 te Akersloot, in 1789 te Oosterland en in 1793 te Leeuwarden, waar hy zijn werkzaam leven eindigde den 27sten September 1808. Zijne liefde voor muzyk en poëzy, de smaak door hem aan den dag gelegd in het leiden van de godsdienstoefeningen by plechtige gelegenheden, en zijne onvermoeide ijver werden op hoogen prijs gesteld.

In zijn werkjen: „Iets tot Stichting,” Leeuw. 1802, komen als: Slotzang op eene Leerrede over Fillipp. I: 226 en als Nieuwjaarszang de beide liederen voor, die de Hervormden in hun gezangboek bezitten. N°. 19 en 162.

AMBROSIUS JUSTUS ZUBLI, geb. 4 October 1751 in de Berbice. Te Amsterdam zich aan den handel wijdende, beoefende hy met gunstig gevolg, in uren die van zijn beroep hem overschoten, de poëzy. Na de omwenteling van 1795 als Lid der nationale vergadering onderscheidde hy zich door een geest van gematigdheid en ernst, die hem by eene opgewondene party somtijds op miskennen kwam te staan. Hy stierf als Ontfanger der Belastingen te Vlaardingen, 9 October 1820. In de Euangelische gezangen is van hem eene vertaling opgenomen: N°. 4.

VI. *De vertaalde gezangen en hunne makers.*

Toen van den Berg zijne gedachten over geestelijke liederen voor de openbare godsdienst openbaar maakte, verklaarde hy dat het weinig paste dat een volk, hetwelk zoovele dichters heeft, zijn gezangboek alleen of voornamelijk aan vreemde-

lingen zou danken, en met den meesten ernst werd dan ook de hulp van de vaderlandsche dichters om eigen werk ingeroepen. Een beoordeelaar van zijnen arbeid juichte dit zoo zeer toe dat hy zich volstrekt tegen het overnemen van iedere vertaling verklaarde en geen andere dan oorspronkelijke liederen in den aanstaanden bundel van de benoemde verzamelaars eischte. Indien aan dezen wensch ware voldaan, dan zoude zeer zeker nog menig onderwerp, waarop men een lied noodig keurde, onbezongen zijn gebleven, of men had de toevlucht moeten nemen tot oorspronkelijke verzen die men nu had ter zijde gelegd. In February 1805, verklaarde de Voorzitter in de voorrede voor het vierde deel zijner Proeve van geestelijke Oden en liederen, dat er by de Nederlandsche dichters weinig, ongemeen weinig bruikbaar voor het doel gevonden was. Zoo men aan de opgedragen last voldoen zou, zegt hy, „bleef er niets over dan dat men in dezen tijd gepaste liederen opstelde of uit andere talen in het Nederduitsch overbracht om het groot ledig in dit vak eenigzins aan te vullen.” Het is dus de nood geweest die de verzamelaars heeft gedrongen om van de gewenschte oorspronkelijke liederen tot navolgingen de toevlucht te nemen. En konden dan hier wel de drie deeltjens worden voorbygezien waarin van den Berg eene groote verscheidenheid van geestelijke liederen uit den vreemde had medegedeeld? Meer dan één druk was hiervan reeds verschenen. De beroemde toonkunstenaar Nieuwenhuysen had kerkmuzyk op alle zijne uitgegevene Oden en liederen gereed gemaakt; beoordeelaars hadden er met lof van gewaagd, de verzamelaars van de Doopsgezinde gezangboeken hadden er verscheidene van opgenomen. Behoeft het ons te bevreedden dat men met dankbaarheid een ruim gebruik maakte van hetgeen hier werd aangetroffen? Ook by anderen: Rutgers, Scharp, Feith, van de Kasteele, Bilderdijk, Hinlopen, van de Velde, Zubli, vond men deels al,

deels niet uitgegevene vertalingen, die men geschikt oordeelde en met meerdere of mindere veranderingen opnam. Ook werden er later nog gedurig verschillende gezangboeken geraadpleegd door de hier tegenwoordige dichters om het een of ander lied op onmisbare onderwerpen daaraan te ontleenen.

Een enkel gezang werd uit het Latijn en een uit het Engelsch overgenomen. Dat het Waalsche gezangboek door de dichters gebruikt is, blijkt uit eene vergelijking van ons eerste en tweenvijftigste gezang met het vijfenzestigste en zesenzeventigste der cantiques. Maar deze liederen verwijderden zich toch te zeer van de voorbeelden waarnaar zy zijn bewerkt, dan dat wy ze nog als vertalingen zullen kunnen noemen. Het zijn de Hoogduitsche dichters by wie men inzonderheid hulpe zocht. Meer dan een derde gedeelte van onze Euangelische gezangen is van hen afkomstig. Wy letten hierby dan nog niet op die liederen, waaraan men den aanhef of een of meerdere coupletten ontleende.

Een vierentwintigtal dichternamen hebben wy hier te vermelden. Het zijn namen van mannen uit vroeger eeuw, wier werk in hun vaderland tot op dien tijd nog in hooge eere werd gehouden; het zijn die van tijdgenooten die in hunne dagen als dichters van Christelijke liederen roem hadden verworven. By het lezen van deze namen kunnen wy er ons over verwonderen dat er vele namen ontbreken van dichters uit de eerste dagen der Hervorming, die als de aanvoerders van de reien der zangers, in onzen tijd met de hoogste ingenomenheid worden begroet. By de drie liederen van Luther, die reeds in den beginne aan de Hervormden van Nederland achter het psalmboek waren geschonken, werden er thands toch geene andere gevoegd van zijne hand noch van die zijner wakkere medestrijders. Er is geen bewijs te vinden dat er eenige moeite is aangewend om de weinige merkwaardige oudste liederen der Hervormde Kerk, welke zy als

eene kostbare erfenis achterliet, voor hare kinderen in Nederland op te delven en hun aan te bieden. Hoe? In de Nederlandsche Hervormde Kerk was er zelfs een voortreffelijke vrouw opgekweekt, wier gezangen de Duitsche gemeenten onder de uitstekendste liederen tellen. Het was Louise Henriëtte, dochter van onzen prins Frederik Hendrik, later gemalin van Frederik Wilhelm, keurvorst van Brandenburg, wier werk in de nieuwe Hoogduitsche gezangboeken maar niet in het onze, wordt aangetroffen. In een anderen tijd, waarin de liefde voor het aloude vorstenhuis van Oranje zich by het volk duidelijker kon openbaren dan by de vervaardiging van den bundel het geval was, zouden die gezangen hier zeker hoogst welkom zijn geweest, ook indien zy mindere voortreffelijkheid mochten hebben dan er thands algemeen aan wordt toegekend. Vreemder is het dat in de bundels van van den Berg, vóór de vernedering van het aloude stamhuis uitgegeven, niet één van haar, meer of minder vrij vertaald voorkomt. 17) Maar terwijl het beginsel van onze dagen, om in het gezangboek de stemmen van alle tijden en volken te geven, hier evenmin als elders begrepen werd, getuigt de gedane keuze uit het Hoogduitsch, dat de onzen zich vrij hebben gehouden van vele gebreken, die men in onze dagen zoo luide veroordeelt in de bundels uit dien tijd, welke in verschillende deelen van Duitschland in gebruik waren of zijn. Zeer vele van deze zijn of worden op de kreeten over „Gesangbuchsnoth” door andere vervangen. 18) Mannen als Bunsen, Rudolph Stier en zeer vele anderen hebben het aangetoond hoe het einde der vorige eeuw een menigte gezangboeken heeft voortgebracht, die bestemd waren om de heerschappy van het rationalisme in de gemeenten uit te breiden.

Men zong preken en vertoogen in rijm over God, menschenwaarde, de leer van Jezus Christus en de godsdienst — over tal van plichten, ook — jegens naburen, jegens dieren,

tegen meeneed, speelzucht, lediggang en tot lof van spaarzaamheid, vrijheid en onsterfelijkheid. Terwijl het geloof niet meer het woord mocht richten tot den levenden Heiland, en dit zelfs uit zijne oude liederen zag weggenomen of verminkt, moest men zich tevreden stellen met uitroepingen tot de godsdienst, de deugd, de rede. De meest bekende bijbelsche beelden en uitdrukkingen waren vervangen door de taal van het redenerend verstand die even zeer met de eischen van het christelijk hart als met die der poëzy in strijd was.

De beginsels die door van den Berg openlijk in zijne „Gedachten” waren verdedigd en in de vergadering door zijne medearbeiders werden gevolgd, toonen duidelijk hoe verre zy er van verwijderd waren dien elders heerschenden geest te huldigen. En waarlijk wanneer wy de Hoogduitsche gezangen lezen die in den Nederlandschen bundel zijn overgenomen, dan zullen wy redenen hebben om, zoowel uit een christelijk als uit een dichterlijk oogpunt, de hier gedane keuze te eerbiedigen. De meeste mannen tot wie zy zich hebben gewend, worden thands in Duitschland met lof vermeld en zeer vele der in onzen bundel opgenomene, zien zich ook in de Hoogduitsche gezangboeken van onzen tijd eene plaats verleend. 19)

AMBROSIUS en AUGUSTINUS worden door de overlevering genoemd als de zangers van het beroemde *Te Deum*. By den doop des laatsten zoude dit gezang by beurte door beiden in heilige geestdrift zijn aangeheven. Wordt de waarheid dezer overlevering echter door Roomsche geleerden zelve betwist — de eer der vervaardiging wordt, behalve aan Ambrosius, aan Hilarius, bisschop van Poitiers, Nicetius, bisschop van Trier, en Sisebut, een monnik uit het klooster Monte Cassino, toegerekend. Waarschijnlijk echter heeft het gezang reeds zijnen grond in de Oostersche kerk. Deze lofzang heeft by de Hervorming den roem behouden, dien hy eeuwen lang had bezeten.

Hoorde de eerste martelaar voor de Hervorming in Noord-Nederland, Jan de Bakker, niet dit lied door zijne, op de gevangenpoort te 's Hage bewaarde geloofsbroeders, zich toezingen?

In de Souterliedekens vinden wy het opgenomen. De Lutherische gemeenten, hier en overal, namen het, naar een vertaling, door den grooten Hervormer geleverd, aan. In de Anglicaansche kerk wordt het op elken dag in het jaar onder de morgengebeden aangeheven. Maar ook de Hervormde kerk van Genève nam in 1698 het *Te Deum* onder de veertien lofliederen op, die zy achter het toen ingevoerde Psalmboek plaatste. N°. 3.

TOBIAS CLAUSNITZER, geb. 1619 te Thum in Saksen, werd in 1644 Zweedsch veldprediker in den dertigjarigen oorlog en hield in die betrekking op den eersten dag van 1649, de Westfaalsche vredespreek in de stad Weyden in de Bovenpaltz, waar hy aldra geroepen werd om het Euangelie te verkondigen. † 7 May 1684. N°. 93.

Dr. JOHANN ANDREAS CRAMER, geb. 29 January 1723 te Jöstadt in 't Ertzgebergte, werd in 1748 predikant te Crellwitz by Halle, later opperhofprediker te Quedlinburg en vervolgens hofprediker te Koppenhagen. Te ernstig en rechtvaardig om te zwijgen by het zien van veel verkeerd aan het hof, werd hy ontslagen en nam nu de betrekking van superintendent te Lubeck aan, die hy later met het hoogleeraarsamt aan de hoogeschool te Kiel verwisselde, waar hy stierf 12 Juny 1788. Groot was de roem, dien hy niet enkel als uitstekend Christen, maar ook als een dichter van hooge vlucht en verhevenheid by velen inoogstte, door de uitgave van zijne: „Gedichte” (Leipzig 1782) in drie deelen. Zijn streven om met zijnen grooten vriend Klopstock te wedijve-

ren, heeft echter hem meermalen verleid tot hoogklinkende woorden, die het gebrek aan wezenlijke bezieling niet altijd konden bedekken. Van den Berg gaf met de meest mogelijke getrouwheid zijn gezang:

Deine Schöpfung, Erd und Himmel
 War, Gott, vollendet, Erd und Himmel, — — —
 Dein Adam war und Eva war
 In jeder Neigung unbefleckt.

in onze taal weder. Hy deed wel met het wegwerpen van eenige coupletten, waarvan het laatste in zes regels, eene aanspraak behelst tot het bloed van Christus om den zanger te wasschen van de zonde. Maar noch deze wezenlijke verbeteringen, noch de getrouwheid van de vertalingen hebben Cramers naam by de Nederlandsche gemeente grooten roem kunnen bezorgen. N°. 4. 7. (naar de verkorting van Sturm) N°. 13. 29. 32. 33. 74. 176.

BARTHOLOMEUS CRASELIUS, geb. 21 February 1667 te Wernsdorf in Saksen, predikant te Nidden in de Wetterau en later te Dusseldorf, † 10 November 1724. By hem is de oorsprong te zoeken van het eerste onzer Euangelische gezangen. In het gezangboek der Waalsche gemeente komt van dit lied eene navolging (65) voor, die door den Nederlandschen dichter is gebruikt, daar de maat hiervan is overgenomen. N°. 1.

Dr. GOTTFRIED BENEDIKT FUNK, geb. te Hartenstein 29 November 1734, stierf als Consistoriaalraad en Rector aan de Domschool te Maagdenburg den 18^{den} Juny 1814. Nadat hy eerst de studie der godgeleerdheid voor die der rechten had verlaten, werd hy door J. A. Cramer te Quedlinburg geroepen, die aan hem de opleiding zijner kinderen

toevertrouwde en met zijne uitstekendste vrienden Klopstock, Münter en anderen hem in betrekking bracht. N°. 163.

CHRISTIAN FÜRCHTEGOTT GELLERT, geb. 4 July 1715 te Haynichen in 't Ertsgebergte, gestorven als buitengewoon hoogleraar in de wijsbegeerte te Leipzig 13 December 1769. De man, die door zijne geschriften en door zijn christelijk leven een heilzamen invloed op zijn volk uitoefende, betoonde zich een groot vriend van het kerkgezag en was een der eersten, die de aandacht op de oude, in zijn tijd te zeer vergeten liederen zijner kerk vestigden. Een bundel van 58 geestelijke oden en liederen, in elf dagen tijds onder de gedurige aanroeping Gods vervaardigd, bewijst hoe hy het christelijk leven in heiligheid en liefde, waarnaar hy met zooveel inspanning streefde, aan anderen begeerlijk zocht te maken. Zijn invloed op Feith is duidelijk merkbaar. (Gez. 15. 66. 179.) De vertalingen zijn uit het Amsterdamsche Luthersche gezangboek, van van den Berg, Hinlopen en van de Kastele. Dat toch de vertalingen in de „Stichtelijke Mengelpoëzy" van Van Alphen en van de Kastele, door den laatste zijn vervaardigd, is ons op de meest overtuigende wijze uit diens eigenhandige aantekeningen gebleken. Hy bood behalve deze nog een tweetal van Gellert aan. Zijne vertalingen van het Gezang: „Vier blij van geest," zoowel als van het Nieuwjaarslied: „'t Is God," werden boven die van van den Berg gesteld. Van Gellert zijn: N°. 12. 16. 42. 59. 60. 71. 73. (een berijmde zedekundige voorlezing, door den maker niet tot zingen, maar tot lezen bestemd,) N°. 112. 115. 118. 119. 135. 137. 156. 159. 192.

Dr. HEINRICH CORNELIUS HECKER, geb. te Hamburg 1699, werd in 1726 predikant te Meuselwitz by Altenburg, waar hy stierf 1743. N°. 36.

NICOLAUS HERMANN, was cantor te Joachimsdal in Bohemen, waar hy den predikant en liederendichter, Joh. Matthesius, Luthers boezemvriend, tot een trouwen helper in het bevorderen van het Godsrijk was. Hy stierf 3 May 1561. Van zijne door eenvoud en levendig geloof uitmuntende gezangen is overgenomen het lied, onder welks geklank vele stervenden ontslapen zijn: N°. 184.

Dr. JOHANN AUGUST HERMES, geb. 24 Augustus 1736 te Maagdenburg. Nadat hy als hulpprediker te Parchin in het Mecklenburgsche was opgetreden, verkondigde hy te Groschendorf, te Wahren, te Dittfurt het Euangelie, totdat hy eindelijk de hoogste kerkelijke betrekkingen in Quedlinburg zich zag aangeboden, in wier trouwe vervulling hy ontsiep, 6 January 1822. Uit zijn: „Handbuch der Religion” Berlin 1779, is verkort opgenomen: N°. 105.

JEREMIAS HUBRIG, geb. 3 May 1690 te Friedeberg in Silesiën, overleden 22 April 1775 als predikant te Schwerta in de Oberlausitz. Hy gaf te Lauban in 1730 uit: Gottgeheilte Früchte, oder geistliche poëtische Betrachtungen über verscheidene Bücher heil. Schrift. N°. 55.

Dr. JOHANN GOTTLÖB KRAH, geb. 25 July 1735 te Störmthal by Leipzig. Hy gaf te Altenburg in 1775 uit: „Neue geistliche Lieder zur Unterhaltung der Privatandacht nebst Nachahmungen einiger alten Kirchenlieder” en stierf 25 October 1810, als predikant te Priessnitz in Saksen. N°. 186.

FRIEDRICH GOTTLIEB KLOPSTOCK, geb. 2 July 1724 te Quedlinburg. Deze groote man die al den rijkdom van zijn dichterlijk genie en innige liefde tot den Christus in zijn alom beroemde Messiaade openbaarde, verklaarde het schrijven

van geestelijke liederen voor een der moeielijkste dingen die men ondernemen kan. In zijne twee deelen: „Geistliche Lieder” vinden wy liederen, deels door hem gemaakt, deels veranderd. Onder de laatste behoort het beroemde Avondmaalslied van Joh. Frank, geb. 1618, Burgemeester te Guben † 1677, dat in v. d. Bergs vertaling van 1773 dus aanving:

Blijde, zacht verkwikte ziele,
 Ach, gij kwaamt, verlost ziele,
 Om vertroosting, kracht en leven,
 God had u die hoop gegeven,
 Om u van uw schuld te ontlasten,
 U genoodigd met zijn gasten.

Na drie jaren zich op de godgeleerdheid eerst te Jena, later te Leipzig te hebben toegelegd, zag hy zich de opleiding der kinderen van een zijner verwanten te Langensalza toevertrouwd. De roem dien hy met zijne drie eerste gezangen van de Messiaede inoogste, en de vurige begeerte om hem tot het rustig voortzetten van die grootsche taak in staat te stellen, gaven aanleiding dat hy te Koppenhagen door het Deensche hof op een aanzienlijk inkomen geroepen werd. By den omkeer van zaken in 1770 trok hy als gezantschapsraad naar Hamburg, waar hy zijn meesterstuk in 1773 ten einde bracht, terwijl straks de markgraaf Frederik van Baden hem den titel van hofraad van Baden-Durlach bezorgde. Hy ontsliep den 14^{den} Maart 1803 met de profetische woorden op de lippen, die wy in het derde vers lezen van het aan hem ontleende lied: „De ontfermer” waarvan wy eene vertaling bezitten, in vloeiender verzen en met een beter slot dan Klopstock had gegeven, die met het overnemen van Ezechiel XVI: 6 in twee coupletten had geëindigd. N°. 41. 101. 106. 140. 181.

JOHANN CASPAR LAVATER, geb. 15 November 1741 te Zürich, was sedert 1769 daar in de verkondiging van het Euangelie met den meesten ijver bezig. Aan de gevolgen van een gewerschot, in September 1799 op hem gelost door een der in de stad rukkende soldaten, wien hy pas verkwikking had aangeboden, ontsliep hy, vol van vergevingsgezindheid en liefde in den geest zijns Heeren, den 2 January 1801. Een eerste en tweede honderdtal van Christelijke liederen verscheen te Zürich 1776 en 1780, die later door „Liederer voor lijdenden” werden gevolgd (Tüb. 1787.) Behalve enkele regels in N°. 90 zijn aan hem ontleend N°. 67. 136. 145.

Dr. BALTHASAR MÜNTER, geb. te Lubeck, 24 Maart 1735. Nadat men eerst te Gotha en vervolgens te Tonna zich in den prediker had mogen verheugen, die door zijne buitengewone welsprekendheid allen trok, werd hem het ampt van eersten prediker by de Duitsche gemeente te Kopenhagen in 1765 opgedragen, waar hy in Cramer en Klopstock voortreffelijke vrienden vond, aan het heil der gemeente krachtig achtentwintig jaren lang werkte, en 5 October 1793 ontsliep. Uit zijne twee „Sammlungen geistlicher Lieder” (1773 en 1774) gaven van den Berg en Feith vertalingen van den zeer geroemden dichter. Bilderdijk schatte hem hoog zoo als uit onderscheidene vertalingen blijkt, waarvan er twee in het Euangelisch gezangboek zijn opgenomen. N°. 6. 8. 9. 165. 166.

CHRISTOPH FRIEDRICH NEANDER, geboren 26 December 1723 te Eckau in Kurland, een man die door zijn echt christelijk leven den uitgebreidsten invloed heeft uitgeoefend niet alleen in de gemeenten Kabillen en Gränzhof, die hy twee- en vijftig jaren diende, maar ook in geheel Kurland, waarin

beide plaatsen gelegen zijn, schoon hy, tevreden in zijn kring, zijn ampt als Proost der Doblennische gemeenten voor geen hooger wilde prijs geven. De blijdschap des geloofs, die hy bezong, bleek in de wijze, waarop hy het goed der aarde, de vermaken en de eer der wereld kon minachten, maar was ook in de grootste smarte steeds hem tot sterkte. Rijk in God, dien hy ook door zijne geestelijke liederen (Riga 1767 en 1774) verheerlijkte, ontsliep de grijsaart den 21sten July 1802. N°. 57.

GEORG NEUMARK, geboren 17 Maart 1621 te Mühlhausen in Thüringen, gestorven als secretaris by het Saksisch archief, bibliothecaris en keizerlijke hof- en Paltzgraaf te Weimar, 8 July 1681. Het merkwaardigste zijner gezangen is wel ons gezang 17. In het jaar 1653 leefde Neumark te Hamburg in de diepste armoede. Om brood te hebben, zag hy zich genoodzaakt zijne Viola di Gamba, een geliefd muzykinstrument, dat hy meesterlijk bespeelde, in de bank van leening te brengen. Geen oogenblik werd zijn vertrouwen op God geschokt, wien hy zijne nooden biddend opdroeg, en door wien hy zich godlijk wonderbaar zag gerd. De Zweedsche gezant nam hem als secretaris in zijne dienst. Neumark haastte zich om zijn speeltuig weder in te lossen. Hy schreef er het beroemde, door Bilderdijk tweemalen, in 1824 en 1826 nagevolgde: „Troostlied, dat God een ieder te zijner tijd verzorgen en bewaren wil, naar Psalm LV: 23.” Toen hy er de muzyk op gemaakt had, speelde hy het voor de eerste maal, onder tranen van blijden dank. N°. 17.

Dr. AUGUST HERMANN NIEMEYER, geboren 1 Sept. 1754 te Halle, † 7 July 1828. In 1779 tot het hoogleeraarsampt in zijn vaderstad beroepen, bewees hy aan de hoogeschool en de stichtingen van zijnen overgrootvader Franke

aldaar de uitstekendste diensten, maar oogstte ook door zijne geschriften van godsdienstigen en opvoedkundigen aart, algemeen eenen welverdienden roem. Een zijner gezangen is, door de zorg van verscheidene mannen, met het verbeteren belast, ons merkelyk verkort aangeboden. N°. 161.

ERDMANN NEUMEISTER, geboren te Üchteritz by Weissenfels, 2 May 1671. Van 1697 af te Vibra, Weissenfels Sorau en te Hamburg het Euangelie verkondigende, betoonde hy zich een zeer ijverigen strijder voor het strenge Lutherische leerbegrip. Hy stierf 18 Augustus 1756. Zijne: „Psalmen und Lobgesänge und geistliche Lieder” werden byeen uitgegeven te Hamburg 1755. N°. 39.

JOHANN GEORG PFRANGER, geboren 6 Augustus 1745, te Hildburghausen, † 10 July 1790, als konsistoriaal assessor en hofprediker te Meiningen. N°. 188.

Dr. JOHANN JACOB RAMBACH, geboren te Halle in Saksen, 24 February 1693, in 1723 hoogleeraar te Halle, en in 1731 te Giessen, † 19 April 1735. Het lied op Gods almacht is een van 's mans gezangen zoo als dit, hier en daar en veranderd was nagevolgd in het Hervormd Bremer gezangboek van 1802. N°. 10.

Dr. JOHANN ADOLPH SCHLEGEL, geboren te Meusen, 21 September 1721. In 1751 belast met het godsdienstige onderwijs en de prediking in de vorstenschool (Schulpforta) by Naumburg, werd hy later predikant en professor aan het gymnasium te Zerbst. Hy stierf als generaalsuperintendent van het vorstendom Calenberg en eerste prediker aan een der kerken in Hanover, 10 September 1793. Hy heeft in zijne drie: Sammlungen geistl. Gesänge, Leipzig 1766, van ver-

scheidene oude liederen overzettingen in de spraak en in het metrum van zijnen tijd willen geven, en is dus opgetreden met omwerkingen van oude gezangen in een nieuwen toon, welke hem, volgens het oordeel van Rud. Stier, verre verheffen boven eene menigte zijner tijdgenooten, die met nieuwe lappen op het oude kleed te brengen, den geest van zeer vele oude liederendichters ten eenemale uit hebben gewischt. Behalve eene dichterlijke bewerking van Rom. VIII: 31—39 en een kruislied, als oorspronkelijk door hem opgegeven, hebben wy van hem eene navolging van een oud gezang eens onbekenden dichters. N°. 58. 75. 124.

CHRISTIAN FRIEDRICH DANIEL SCHUBART, geb. 26 Maart 1739 te Obersontheim in het graafschap Limburg, een man, die zijne groote talenten als redenaar en dichter niet genoeg had toegeheiligd aan de zaak van godsvrucht en deugd, tot wier verkondiging hy was opgeleid. Na vier jaren het praeceptoraat te Geisslingen vervuld te hebben, werd hy in 1768 organist en muzykdirector in Ludwigsburg. Daar hy door zijne gedichten machtige personen meermalen beleedigde, zag hy zich uit Ludwigsburg verdreven en na eenige jaren, van 1777 tot 1787, in de vreesselijkste gevangenis op de nabygelegen vesting Hohenasperg opgesloten, waar hy in zijne, vele uitstekende geestelijke liederen bevattende „Gedichte aus dem Kerker. Zürich 1785”, de bewijzen gaf van een levendig berouw en geheel veranderde gezindheid. De hertog ontsloeg hem en benoemde hem tot hof- en tooneeldichter. Hy stierf 10 Oct. 1791. N°. 83.

CHRISTOPH CHRISTIAN STURM, geb. 25 January 1740 te Augsburg, was predikant te Halle, en later te Maagdenburg en eindelijk hoofdprediker aan de Petrikerk te Hamburg, waar hy stierf 26 Aug. 1786. Behalve verscheidene andere,

gaf hy ook bundels in het licht, waarin hy liederen over de openbaring Gods in de Natuur, door de meest beroemde dichters vervaardigd, al of niet veranderd, met die van eigen hand, opnam. Daar hy by het opnemen van de liederen van anderen, hunne namen niet noemde, zijn die dikwijls onder zijnen naam opgegeven. Ze zijn uit zijne: „Sammlung geistlicher Gesänge über die Werke Gottes in die Natur. Halle 1774. Gesangbuch für Gartenfreunde und Liebhaber der Natur. Hamb. 1781.” N°. 164. 167.

Dr. ISAAC WATTS, geb. 17 July 1674 te Southampton, diende de presbyteriaansche gemeente te Londen van 1698 tot 25 November 1748, toen hy, zijn door lichaamszwakte geschokt, maar werkzaam leven eindigde. Onder zijne geschriften bekleeden: „The psalms of David, imitated in New Testament Language; together with Hymns and spiritual Songs, in three Books,” nog gedurig herdrukt, eene voorname plaats. Een dezer psalmen, in een andere maat overgebracht, werd in: „Eenige gezangen van het Engelsch zendelinggenootschap tot uitbreiding van het Evangelie, in het Nederduitsch gevolgd. Amsterdam 1799,” geplaatst, en door den bewerker, Scharp voor het Euangelisch gezangboek aangeboden, waar het met eenige veranderingen opgenomen is. N°. 155.

CHRISTIAN FELIX WEISSE, geb. 8 February 1726 te Annaberg in het Ertzgebergte, ontfanger van belastingen te Leipzig † 16 December 1804. Onder de dichters voor kinderen wordt 's mans naam steeds hoog geroemd en dat zijne christelijke werkzaamheid nog wordt gezegend, blijkt uit de zoogenaamde Weisse's stichting, die in zijn geboorteplaats op zijn honderdsten geboortedag werd ingewijd. N°. 187.

JOHANN CHRISTIAN ZIMMERMANN, geb. 12 Aug. 1702 te Langenwiese in 't Schwarzburgsche en gestorven den 28sten May 1783 als Proost te Ueltzen in 't Hanoversche. Van zijne zeven liederen, in het door hem bezorgde Hanoversche gezangboek geplaatst, werd overgebracht: N°. 11.

VII.

De zangwijzen.

Na de invoering der psalmberijming had men geleerd dat ook de keurigste berijming van de grootste meesterstukken van godsdienstige poëzy, voor de gemeente een zeer groot gedeelte van hare waarde moet verliezen, wanneer er niet evenveel zorg aan de zangwijzen was besteed. De Voorzitter had reeds geschreven dat „verscheidene van onze schoonste psalmen te zeldzamer in onze kerken worden gezongen, omdat de melodiën van deze te moeielijk of te weinig aangenaam voor onze gemeenten zijn.” Een ander lid dezer vergadering, de werkzame A. Rutgers had openlijk verklaard, in de voorrede voor zijne Gezangen voor de huisselijke godsdienst: „dat wy een aantal psalmwijzen hebben, ten eenemale ongepast aan het onderwerp dat bezongen wordt, — zoo onregelmatig en slecht dat men zich verwonderen moet en vragen: hoe ze toch met mogelijkheid zoo in de wereld kunnen komen? — en zoo onverdragelijk voor het muzykaal gevoel, dat men er het oor van moet afwenden, hebbende sommige in der waarheid meer het voorkomen van eene accompaneerende stem eener melodie dan wel van eene oorspronkelijke melodie zelve.” Een derde, de bevoegde Jorissen had by de uitgave van zijn Hoogduitsch psalmboek geklaagd over „menig melodie, die een anders heerlijken psalm onbruikbaar maakte, omdat zy te zwaar of te onaangenaam is, terwijl ieder by het zingen het aangename en hartverheffende met recht zoekt. Had men,”

zegt hy „toch meer muzykaal gevoel gehad en ons eenige betere melodiën gegeven, zoo zou niet slechts in kerken, maar ook in christelijke huisgezinnen en gezelschappen, het gezang van dezen en genen psalm stichting bezorgen, die thands, om den wille zijner melodie, schier nimmer gezongen wordt.” Is het dus wel te verwonderen dat deze zaak reeds terstond hier de aandacht trekken moest? Dat het niet ontbrak aan psalmwijzen, die zeer voortreffelijk moesten worden genoemd en by de gemeente byzonder bekend en geliefd waren, was door deze mannen even zeer erkend. Om de moeilijkheid van de invoering der liederen aanmerkelijk te verminderen, zou men, volgens hunne meening, zich by een deel der gezangen van de aangenaamste dier melodiën kunnen bedienen. Jorissen had reeds van voortreffelijke, goede en onbruikbare psalmwijzen gesproken en deze gedachte werd in de eerste vergadering uitgewerkt, waar er een lijst werd ingediend en aangenomen, waarop de melodiën werden verdeeld in vier soorten. Hier werden dertig als beste, achttien als goede, zeventwintig als dragelijke genoemd, terwijl een getal van viegenvijftig als verwerpelijk werd opgegeven. 20)

Het denkbeeld, hetwelk Geldorp, voor een en een halve eeuw, tot zijne psalmberijming op veertig zangwijzen had gedrongen, werd hier gehuldigd, ofschoon het oordeel over de waarde van menig psalmwijze van dat van den ouden Amsterdamschen leeraar verschilde.

Had deze daarenboven met vele zijner tijdgenooten gemeend dat in het groote getal van melodiën een bezwaar voor de gemeente was gelegen, — van den Berg had op eene tegenovergestelde meening opmerkzaam gemaakt. Hy sprak van hen, die over het gebrek klaagden aan genoegzame verscheidenheid van zangwijzen — en om dezen te hulp te komen, had hy ook het gebruik van de hier meest bekende Hoogduitsche en oude Nederlandsche liedermelodiën aanbevo-

len. Overeenkomstig dit gevoelen werden dan ook by deze gelegenheid zeer vele wijzen genoemd, die door hare aangenamenheid, gemakkelijheid of door hare afkomst uit den Hervormingstijd aantrekkelijk waren en aan de Hoogduitsche, aan oude Vaderlandsche bundels en het Waalsche gezangboek waren ontleend.

Ontbrak het daarenboven wel in die dagen aan Nederlandsche toonkunstenars, die hunne talenten zouden willen dienstbaar maken aan het vervaardigen van melodiën op godsdienstige liederen? Waarom zou men niet mogeu verwachten dat dezen zich lieten opwekken om voor sommige gezangen nieuwe zangwijzen samen te stellen?

De moeielijkheden, die zich hierby opdeden, werden niet ontveinsd, maar toch niet onoverkomelijk bevonden. Op de algemeene vergadering in het voorjaar van 1804, gaf de commissie die deze belangen had te behartigen, de bewijzen van hare bevoegdheid en ijver om de overigen voor te lichten. De vrijheid, die zy vroeg en verkreeg om zich tot begaafde beoefenaars der toonkunst, by het zoeken, beoordeelen en stellen eener zangwijze, om raad en hulp te wenden, werd gaarne gegeven en beloofde rijke vrucht. De Voorzitter had ook hierin reeds weder getoond, dat hy geen middel ongeproefd wilde laten, hetwelk eenigzins zou kunnen dienen om den arbeid der vergadering tot hooger volkomenheid op te voeren. „Twee brieven over de Zangwijzen voor Liederden by de openbare godsdienst” door een kenner, waren door hem te Utrecht in 1804 in het licht gegeven en den leden van groot nut. Hoezeer de aanstelling van J. H. Nieuwold tot correspondent in de zaak der zangwijzen op prijs gesteld werd, blijkt uit de bereidwilligheid, waarmede zijn oordeel werd gevraagd en zijne voorstellen werden beantwoord. Maar ook van de hulp van andere kenners der muzyk is er een dankbaar gebruik gemaakt. De heeren J. L. Augustini en

J. Hess te Gouda werden om de hierin bewezene diensten zeer geroemd. By de behandeling van deze zaak werden er verschillende gevoelens vernomen. Wel kon hier niet onopgemerkt blijven wat reeds door Geldorp was aangevoerd, dat men naar de verschillende uitdrukkingen in de verzen van een lied, zich ook van onderscheiden maat zou moeten bedienen. Maar evenzeer als de psalmhervormer uit vroeger dagen, oordeelde men hier boven alles acht te moeten geven op de bestemming der gezangen voor allerlei gemeenten in steden en dorpen.

Met het oog hierop werd by de vraag: wat is wenschelijk en volgens de regelen der muzyk door den kunstenaar noodig te noemen? telkens eene andere vraag opgeworpen: is het uitvoerbaar? Wat zoude een gezangboek zijn, dat in ieder opzicht aan de eischen voldeed, die beoefenaars der toonkunst aan de zangwijzen konden doen, indien de liederen, door het zoo merkbare gebrek aan muzykale ontwikkeling by onze vaderlandsche gemeenten, niet of slecht en met de meeste moeite zouden worden gezongen? Het gewicht van dergelijke opmerkingen kon wel niet worden ontkend. Het gebruik van heele en halve noten werd om deze redenen dan ook niet toegelaten, zelfs niet by de melodiën, die uit het psalmboek waren genomen, waar dit onderscheid wel was opgegeven, maar helaas, met zoo vele fouten, dat het verbeteren er van groote moeite kosten zou. Zou het aanduiden van dit onderscheid in de gedrukte gezangen, den onbekwamen zanger wel genoeg noodzaken om ze naar den eisch te zingen?

Op de behoefte aan een choraalboek ten dienste van organisten en andere liefhebbers, werd ook hier gelet en aan de vervulling daarvan terstond gearbeid.

By het zien van de lijst der gezangen, die op eenerlei wijze gezongen worden en der oorspronkelijke zangwijzen,

achter het gezangboek, blijkt het, dat de gekozene melodiën voor een groot gedeelte aan het psalmboek zijn ontleend. Het was om het gebruik der nieuwe gezangen des te gemakkelijker te maken, wanneer de gemeente ze op de bekende wijzen kon aanheffen. Die psalmwijzen — waren zy niet reeds op de lippen geweest der vroegere geslachten? Waren ze niet reeds velen in hunne kindschheid geleerd? De liefde voor menig melodie zou den liederen des te lichter ingang verschaffen. Zy die, volgens van den Berg, eene groote verscheidenheid van zangwijzen hadden gewenscht in het nieuwe gezangboek, mochten met leedwezen misschien opmerken, dat een getal van negenenzeventig gezangen op vierendertig psalmwijzen moest worden gezongen. Maar een ander gedeelte verheugde zich er in. Het behoefde inderdaad nog geene bygeloovige gehechtheid aan het werk der vaderen te zijn, die zich hierin openbaarde. Datheen heeft, met de overneming van de zangwijzen uit het psalmboek van Marot en Beza, zeker een dienst bewezen aan vele zijner landgenooten, die de eenheid met hunne Fransche geloofsbroeders op prijs stelden. Maar die melodiën waren toch, voor een gedeelte althands, overgenomen van wareldsche liederen, zoo als eenigen dat meenen te bespeuren aan vierentwintig psalmwijzen, wier rustingen niet met de dichtregelen overeenstemmen. (41. 92. 99. 123. 128.) Het godsdienstig voorgelacht had met groote vrijmoedigheid het schoone, ook waar het in de dienst der wereld gebruikt was, zich weten toe te eigenen, om daardoor by het volk des te krachtiger de goede zaak der waarheid en heiligheid te bevorderen. Guillaume Franc, aan wiens zorg wy, volgens het getuigenis van Beza, en volgens de verschillende uitgaven der psalmen van 1545 en 1564, vooral de muzykale bewerking hebben te danken, huldigde gewis ook dit denkbeeld zijner eeuw. Goudimel maakte de uit volksmelodiën ontstane wijzen, voor

de drie overige stemmen geschikt, en gaf uit: „Les pseumes mis en rime françoise par Clement Marot et Theodore de Bèze. Mis en musique à quatre parties 1565.” De wijzen van de oude gezangen achter de psalmen, waren uit Fransche en Hoogduitsche verzamelingen van liederen overgenomen en hadden voor een deel haren grond in Latijnsche kerkliederen, zoo als die van de tien geboden, en den lofzang van Maria, die aan twee verschillende melodiën van het Magnificat zijn ontleend en van den Avondzang. De beide liederen van Luther: Het Gebed des Heeren en de tweede berijming der Geloofsartikelen hebben ook hunne melodiën aan hem te danken. De Hervormer schijnt hierin echter met eenige vrijheid reeds bestaande zangwijzen te hebben overgenomen. Op den Lofzang van Zacharias vinden wy de wijze van den 187sten psalm: „Am Wasserflüsse Babylons”, die gemaakt was door den berijmer Wolfgang Dachstein.

Voor het overige schuilt de oorsprong der psalmwijzen meestal in het duister. De Hervormde gemeente beschouwde ze als haar eigendom, en de vraag, of vroeger eeuw ze aan wareldsche liederen dan aan Roomsche kerkgezangen had te danken, kwam schier niet ter sprake.

De mannen, belast met het muzykaal gedeelte van het Euangelisch gezangboek, lieten zich leiden door het beginsel om zoo veel mogelijk aan de psalmwijzen, die als de beste en als de goede waren opgegeven, eene plaats te geven. Men legde de ingekomen gezangen voor zich. Op de maat werd er naauwkeurig acht gegeven. Kwam deze overeen met die van een gaarne gezongen psalm, dan nam men dikwijls de wijze over. Of men altijd genoeg heeft in het oog gehouden, — hetwelk in de gewone psalmen meermalen vergeten, en door Geldorp te weinig geteld is, — dat men niet enkel op de maat, maar ook op den geest van het lied moet letten by het kiezen eener zangwijze, zal niet door allen

evenzeer worden toegestemd. Het gebrek der oude Fransche componisten, die den jubeltoon van psalm 100 ook in het stille lied 131 brachten, is zeker niet vermeden, als wy het prozaische leerdicht: Gezang 78, er op zien gebracht. Maar by eene naauwkeurige vergelijking merkt de kenner op, dat de verzamelaars van het gezangboek, — indien al nog op verre na niet genoeg, — toch deze eischen beter hebben vervuld dan de componisten der psalmen, die als de „eerste muzykanten van het Christendom” zijn geroemd.

Van de melodiën die in het psalmboek voorkomen, is er byna het vierde gedeelte — voor negenenzeventig Euan-gelische gezangen gebruikt.

De meeste overige zijn uit de Hoogduitsche kerkgezan-gen overgenomen. De liederen die men by ons overbracht, liet men dikwijls de zangwijzen behouden, die zy bezaten. Vond men een bezwaar, om de eene of andere reden, in het overnemen, dan zocht men uit den bestaanden voor-raad eene andere, of eene geheel nieuwe, die men meer aanbevelenswaardig keurde, zoodat wy dan ook sommige liederen, die wy nu met onze naburen gemeen hebben, op verschillende wijzen zingen. Maar men zal by eene naauwkeurige beschouwing al spoedig ontdekken, dat, waar men oorspronkelijke liederen ontving van onze dichters, toch de toonkunstenaars meestal uit Duitschland ter hulpe werden geroepen.

By het overzien van de zangwijzen, door de onzen over-nomen, wordt het luid genoeg door bevoegde beoordeelaars erkend, dat vele der beroemdste en geliefdste melodiën, waarin onze naburen zich reeds sedert korter of langer tijd verheugden, thands ook hier bekend en dierbaar zijn gewor-den. Of men aan de meest uitstekende wijzen wel recht heeft gedaan, wanneer men ze gebruikte op gezangen, die,

wat onderwerp, geest en behandeling betreft, hiermede in het geheel niet overeenstemden, is eene vraag, die niet bevestigend is beantwoord. Dit gebrek is ook wel dikwijls in de Hoogduitsche gezangboeken reeds te vinden, maar zou hier kunnen zijn vermeden. Als Cramer zijn proza: „Heer, Uw schepping, aard en hemel,” begeert gezongen te hebben op de melodie: „Wachet auf,” waaraan men een koninklijken rang toekent, dan is dit by hem eene verkeerdheid. Maar de onzen, die deze wijze voor zijn „Staat der rechtheid en val,” en voor het schoone Hemelvaartslid: Gez. 145 tegelijk gebruiken, maakten zich niet minder schuldig. Terwijl dit gebrek ook by andere gezangen is aangewezen, geven de meest bevoegden echter den verzamelaars den lof, dat zy, by hunne keuze, doorgaands de bewijzen van een juist inzicht en gevoel hebben gegeven. De meest beroemde componisten, die van den Hervormingstijd af, de Kerke hebben gediend, verhoogden thands den luister en de stichting by onze godsdienstoefeningen. Niet aller namen zijn bewaard gebleven. Zie hier de lijst van de zangwijzen en hare makers: 21)

1. *Abglanz aller Majestät*. . . . . 70.

Deze zangwijze komt voor in het gezangboek ten gebruike der Euangelische Broedergemeenten van 1778. (N°. 83)

2. *Ach Gott und Herr*. . . . . 40. 97.

JOHANN HERMANN SCHEIN, geb. in 1586 te Grünhain (Meissen), † 1630 te Leipzig als cantor en muzykdirektor, heeft deze wijze overgenomen uit het koraalboek der Boheemsche broeders van 1535.

3. *Allein Gott in der Höh sey Ehr*. . . . . 163. 188.

Op den grondslag der oude melodie van het „Gloria ad Kyrie majus dominicale” en wel der woorden: „Et in terra

pax hominibus bonae voluntatis," zooals zy nog by de mis gezongen wordt, rust de zangwijze, bewerkt door den maker van het lied, Nicolaus Decius, monnik en vervolgens prior in 't klooster Steterberg, pred. te Stettin, † 1530.

4. *Auf dich, mein Vater, will ich trauen.* 19 en 45 (veranderd).

5. *Die Wanderschaft in dieser Zeit.* . . . . . 44.
Zinzendorfs lied, in het gezangboek der Broedergemeente. (1386).

6. *Die Seele Christi heilge mich.* 66

De dichter van dit gezang is Johannes Angelus, † 1677. De zangwijzen op zijne liederen verschenen in 1697 van Georg Josephus. Drie en vijftig kwamen in het licht met eigene melodie, in het gezangboek van A. Freylinghausen van 1741.

7. *Ein feste Burg ist unser Gott.* met eenige verandering. . . . . 156.

MAARTEN LUTHER gaf lied en zangwijze in 1529, onder de voorbereidselen tot den Rijksdag te Augsburg. By het houden hiervan stond hy alle dagen, met de harp in de hand en het oog ten hemel voor het venster op het slot te Coburg en zong het.

8. *Es is das Heil uns kommen her* , ... 159.

PAULUS SPERATUS (von Spretten), geb. 1484 † 1554, gaf by dit in 1524 verschijnend lied eene melodie, die hy aan het volksgezang der vijftiende eeuw had ontleend.

9. *Glück zu Creuz vom ganzem Herzen.* . . . . . 22.

In het gezangboek der Broedergemeenten. (537) staat het gezang, ontleend aan L. A. Gotter van Gotha, † 1735.

10. *Gott ist mein Lied* . . . . . 16.
CARL PHILIPP EMANUEL BACH, geb. te Weimar 1714, muzykdirector te Hamburg, † 1788.

11. *Herr Jesu Christ, dich zu uns wend* . . . . . 82.
Van dit lied, dat in 1638 verscheen en Hertog Wilhelm II van Saksen Weimar tot maker had, wordt de melodie aan JOH. HUSS of aan een zijner vrienden en tijdgenooten toegeschreven.

12. *Herr und Aeltster deiner Creuzgemeine* . . . . . 96.
Een van de schoonste zangwijzen uit het liederenboek der Broedergemeente, op een gezang van Zinzendorf. (1109).

13. *Herzliebster Jesu! was hast du verbrocken*. . . . 118.
JOHANN CRÜGER, geb. te Guben in de Neder-Lausnitz, Muzykdirector in de Nicolaikerk te Berlijn, † 1662, gaf aan het lied van Joh. Heermann zijne melodie.

14. *Ich dank dir schon durch deinen Sohn* . . . . . 42.
en met eene kleine verandering . . . . . 46.
MICHAEL PRÆTORIUS, geb. in 1571 te Creuzberg (Thüringen), prior van het Benedictijnerklooster Ringelheim by Goslar, kapelmeester aan 't hof te Wolfenbittel, † 1621, vervaardigde de melodie op het door hem gemaakte, hier opgegeven, morgenlied.

15. *Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ* . . . . . 34.
In 1535 komt deze zangwijze reeds voor, in het gezangboek van Joseph Klug. Sommigen houden het voor een lied van Joh. Huss, dat door Speratus is omgewerkt.

16. *Jesu, meine Freude*. . . . . 36. 57.
JOHANN CRÜGER, by een lied van Johann Frank.
17. *Jesu, meines Lebens Leben* . . . . . 29. 58. 67. 191.
JOHANN SCHOP, gaf op het lied van Ernst Christoph Homburg deze zangwijze. Behalve Johann Schop, in 1641 kapelmeester te Hamburg, wordt ook Joachim Neander, pred. te Bremen † 1680, als maker vermeld.
18. *Jesus, meine Zuversicht*. . . . . 39. 101. 137.
JOHANN CRÜGER op een lied van Louise Henriëtte, prinses van Oranje.
19. *Liebe, die du mir zum Bilde*. . . 68. 154. 155. 186.
Dit gezang van Johannes Angelus Silesius heeft de wijze van: „Komm, o komm, du Geist,” die tot maker heeft JOH. CHRISTOPH BACH, Organist te Eisenach. † 1680.
20. *Liebster Jesu, wir sind hier*. . . . . 93.
JOHANN RUDOLPH AHLE, geb. te Mühlhausen in 1625, Burgemeester en organist aldaar. † 1673.
21. *Mein's Hersens Jesu, meine Lust*. . 4. 6. 25. 33. 72.
JOHANN JEEP, geb. omstreeks 1580 te Drausfeld in Saksen, gaf in 1607 op den 124sten psalm, naar Justus Jonas bewerkt, deze melodie, die later voor het bovengenoemde lied van J. G. Lange, is gebruikt. Deze zangwijze werd veranderd voor de vijfregelige verzen van . . . . . 122.
en nog eens voor de tienregelige van . . . . . 100.
22. *Mir nach, spricht Christus, unser Held*. . . . . 59.
Uit de gezangen van Johannes Angelus Silesius. Met veranderingen in Gez. . . . . 41.

23. *Nun ruhen alle Wälder*. . . . . 187.

HEINRICH ISAAK, geb. 1440, in 1490 kapelmeester aan 't hof van Keizer Maximiliaan I, had de zangwijze geleverd voor een volkslied, dat al spoedig in een reislied naar de eeuwigheid veranderd door Dr. Johann Hesse, pred. te Breslau, † 1547, zijn melodie bleef behouden.

24. *O Ewigkeit, du Freudenvort*. . . . . 79.

JOH. SCHOP, gaf in 1642 deze melodie op een gezang van Rist: „Wach auf.” Joh. Crüger paste haar op het hier vermelde lied van denzelfden dichter.

25. *O gesegnetes regieren*. . . . . 21. 52. 120. 160. 182.

HEINRICH ALBERT, geboren 28 Juny 1604, te Lobenstein (Voigtland), organist aan de Domkerk te Koningsberg, † 1668, gaf de zangwijze aan dit lied van Mattheus Godfried Hehl, dat wy in het gezangboek der Euangelische Broedergemeente (980) vinden.

26. *O Haupt, voll Blut und Wunden*. . . . . 123.

Een der grootste componisten der zestiende eeuw, HANS LEO HASSLER, geb. 1564 te Neurenberg, organist te Augsburg, Weenen, aan 't Saksische hof, † 1612, biedt het eerst deze zangwijze op een wareldsch lied aan, vanwaar zy op een veelgebruikt sterflied is toegepast, en later, onder de bewerking van Hermann Schein en Johann Stobäus, geboren 1580 te Graudenz, kapelmeester in Koningsberg, † 1646, vooral voor lijdensliederen gebruikt is.

27. *O Jesu Christ! dein Krippelein ist*. . . . . 115.

JOHANN CRÜGER is de vervaardiger dezer zangwijze, die wy by dit lied van Paul Gerhardt, als eene reeds bestaande op: „Wir Christenleut” aantreffen.

28. *O Jesu, Quell der Gültigkeit*. . . . . 119. 165.
 Joh. Lassenius, † 1692, dichtte dit lied, dat opgenomen
 is in het gezangboek der Broedergemeente. (768.)

29. *O süsser Stand, o selges Leben*. . . . . 9. 127. 180.
 Dit gezang van Gottfried Arnold, † 1714, (823) in het
 gezangboek voor de Broedergemeente, heeft hier eene melo-
 die van C. PH. EM. BACH.

30. *Preis, Lob, Ehr, Ruhm*. . . . . 10.
 By het gezang ald. (1623) van Gottfried Arnold, dat met
 deze regels begint, wordt de zangwijze als eigene melodie
 opgegeven.

31. *Schmücke dich, o liebe Seele*. . . . . 106.
 JOHANN CRÜGER by het lied van Joh. Frank.

32. *Sieh, hier bin ich, Ehrenkönig*. . . . . 109.
 In het gezangboek van Wurtemberg van 1744 vindt men
 dit gezang van Joachim Neander, dat in de grot, naar
 zijn naam genoemd, waarschijnlijk in 1678 gedicht is, en
 waarvan de melodie naar eene andere van 1704 werd
 bewerkt.

33. *Singen wir aus Herzens Grund* . . . . . 176.
 Aan Dr. NICOLAUS SELNECKER, geboren 1532, †
 1592, is zonder genoegzamen grond deze zangwijze, die aan
 een Latijnsch Kerslied is ontleend, toegeschreven.

34. *Sollt ich meinem Gott nicht singen* . . . 38. 50. 63.
 met weglating van de herhaling . . . . . 140.
 JOHANN SCHOP by het lied van Paul Gerhardt.

35. *Vom Himmel hoch da kommt Ich her . . .* 112. 135.

Dat Luther met het lied, ook de zangwijze zou hebben gemaakt voor zijne kinderen, by gelegenheid van zijn recht genoegelijk huisselijk kersfeest, is niet zoo zeker, daar het gezang reeds in 1535, de wijze eerst in 1543 wordt aangetroffen.

36. *Wachet auf, ruft uns die Stimme . . .* 32. 62. 144.

Deze melodie, die onder de koralen een eerste plaats inneemt, wordt toegekend aan JACOBUS PRÆTORIUS, die te Hamburg in 1600 geboren, de organist en vriend was van den dichter des lieds, Dr. Philipp Nicolai en stierf in 1651.

37. *Was Gott thut, das ist wohlgethan . . . . .* 105.

Men zegt dat SEVERUS GASTORIUS, cantor te Jena, in de tweede helft der zeventiende eeuw, op het ziekbed, — aan het troostlied, dat zijn vriend, de hulpprediker en dichter, Samuel Rodigast hem, op zijn verzoek, aanbood, terstond eene melodie schonk. In 1690 verscheen zy 't eerst in een gezangboek (het Neurenbergsche). Hierop gronden sommigen het vermoeden, dat zy gemaakt is door JOH. PACHELBELL, geb. 1653, gest. 1706 te Neurenberg.

38. *Was mein Gott will, gescheh allzeit. . . . .* 179.

Het Hoogduitsche gezang werd door den Markgraaf Albrecht van Brandenburg-Culmbach gedicht naar de wijze van een Fransch volksgezang: „Il me suffit de tous mes maux,” dat omstreeks 1530 bekend was en ook in de Souterliedekens op Ps. 88 wordt opgegeven.

39. *Wenn mein Stündlein vorhanden ist. 23. 81. 184. 185.*

Het lied van Nicolaus Hermann komt in zijn, in 1563 uitgegeven werk voor, maar op eene andere bekende melodie,

zoodat hy er ten onrechte de maker van heet. Deze zangwijze wordt in 1595 gevonden.

40. *Wenn zur Vollführung deiner Pflicht . . . . .* 60.

JOHANN JOACHIM QUANZ, geb. 1697, de beroemde fluitspeler en muzykleeraar by Frederik II van Pruissen, gaf onder zijne melodiën op Gellerts *Liederer* ook deze. Hy stierf in 1773 te Potsdam.

41. *Wer nur den lieben Gott lässt walten.* 17. 73. 161. 164. 171. 192.

Aan den dichter van dit gezang, GEORG NEUMARK, wordt ook de melodie toegeschreven.

42. *Wie schön leuchtet der Morgenstern . . . .* 178. 181.

Het gezang van Dr. Phil. Nicolai met dezen aanhef, is eene omwerking van een wareldsch lied, waarby de wijze behouden is, naar eene bewerking door DAVID SCHEIDEMANN, † 1625, organist te Hamburg, vader van den beroemden Hendrik Scheidemann, dien wy onder de leerlingen van onzen Sweelinck te Amsterdam aantreffen.

43. *Wo Gott, der Herr, nicht bey uns hält . . . .* 178.

De melodie op het lied van Justus Jonas, in 1543 gedicht, komt het eerst voor in het rijkste onder de gezangboeken der zestiende eeuw, hetwelk door Joh. Keuchenthal in 1578 werd uitgegeven.

Behalve de zangwijzen, die door ons zijn genoemd, zien wy nog een drietal vermeld, die aan het Waalsche gezangboek zijn ontleend. Ook daar had men een tweeneveertigtal gezangen op psalmmelodiën gebracht en eenige op de met recht bewonderde muzyk, in gebruik by de Duitsche Protestanten.

In de plaats van wijzen, die de redactie te weinig welluidend of al te dikwijls herhaald gevonden had, had zy andere gesteld, vervaardigd door liefhebbers en bekwame kunstenaars in dit land. Onder dezen moet ook geteld worden de Amsterdamsche predikant Pierre Daniel Huët († 1810), aan wien de zorg voor het muzykale gedeelte der gezangen was toevertrouwd. Hy wordt ons opgegeven als de man, aan wien wy de zangwijze op ons gezang 83, zoowel als die op een viertal andere gezangen 8. (145. 149. 168.) zijn verplicht, terwijl die op gezang 18 door Pieter van Lee, notaris te Haarlem, is geschonken. 22)

Nog blijft er een zestiental zangwijzen over, die voor eenentwintig gezangen zijn gebruikt. Deze dragen den naam: Nieuwe Zangwijze. Indien verscheidene echter van deze wijzen den naam: „nieuw” dragen, wy hebben dan ze daarom nog niet voor geheel oorspronkelijk te houden. Immers het blijkt, dat er onder zijn, die, voor een gedeelte althands, haren grond hebben in reeds bestaande melodiën. Zoo is de aanvang der nieuwe zangwijze van gezang 49, reeds voor een gedeelte te vinden in de gezangboeken der zeventiende eeuw, op een lied van Martin Schalling († 1571): „Herzlich lieb hab ich dich, o Herr.”

De zangwijze van gezang 136 heeft eenige overeenkomst met die van: „Auf dich, mein Vater, will ich trauen.”

Waarom zou den toonkunstenaars niet de vrijheid zijn gegund om uit den vreemde zangwijzen over te nemen, te veranderen en te wijzigen, even zoo als de dichters het hadden gedaan? De veranderingen, die zy er in brachten, waren te vele, dan dat men de oorspronkelijke melodiën, waaraan ze deels ontleend waren, zou kunnen opgeven. Daartoe werd de zaak ook niet belangrijk genoeg gekeurd voor de gemeente.

Het was reeds veel dat de verzamelaars van het Euangelisch gezangboek, door de opschriften en lijst, de gemeenten eenigzins wilden inlichten ten aanzien van den oorsprong der zangwijzen. In de meeste gezangboeken der Protestanten in ons vaderland worden zy niet aangetroffen.

En toch — de toonkunstenaars verdienen, niet minder dan de dichters, bekend te zijn by de gemeente. Wie zal het toch niet moeten erkennen hoe nameloos veel de gemeente aan hen is verschuldigd. De verhevenste, schoonste zangen, by wier lezing de reinste aandoeningen moeten worden opgewekt, zullen dien invloed ten eenemale missen, zullen eene tegenovergestelde werking hebben, indien de man, die er de muzyk opbracht, tot den geest er van niet doordrong.

Maar hoe menigmalen heeft eene teedere of krachtige melodie aan een gezang eene beteekenis en waarde gegeven, die het zonder deze nimmer zou gehad hebben. Daarom is het ons een aangename taak, ook de namen te noemen dier oude voortreffelijke toonkunstenaars, die van den hoogen geest, die hen bezielde, uitstortten in hun werk en hierdoor medearbeiden aan de stichting der gemeenten. Maar wy noemen hier dan ook de namen van onze vaderlandsche mannen: A. S. Hempenius (geb. 1747, † 1811 te Franeker), die ons voor gezang 86 de wijze gaf, en van van der Pauw, die ons als de vervaardiger der melodiën op gezang 7. 28. (84. 104) is bekend gemaakt.

VIII.

De ontvangst van het gezangboek.

De mannen, wien de last was gegeven om de gezangen te verzamelen, hadden zich te verheugen in de bewijzen, dat de verschillende provinciale synoden hen met een volkomen vertrouwen vereerden. Meenden sommigen in de gemeente

dat nog eerst de synoden hare goedkeuring zouden moeten geven, voor dat het boek kerkelijk kon worden ingevoerd, — deze kerkvergaderingen achtten dit vernederend voor mannen, aan wie zy zelve het werk hadden opgedragen, terwijl men zich hiervan geen nut kon voorstellen en enkel moeielijkheden en nadeelige gevolgen in het leven zou roepen. De afgevaardigden werden daarom gemachtigd om de geheele zaak ten einde te brengen, tot aan de invoering der liederen voor het kerkelijk gebruik. De zorg voor de uitgave was dan ook hiermede geheel aan hen overgelaten. Van regeringswege ontvingen zy de verzekering, dat het gezangboek, met welks vervaardiging zy zich bezig hielden, niet behoorde onder de werken, waarvan de uitgave, by het tiende artikel der publicatie van 3 Juny 1803, aan elk was vrijgelaten, maar integendeel onder de oorspronkelijke werken, in het tweede artikel vermeld, waarvan het eigendom aan hen, die het kopyrecht hebben, is gewaarborgd. Nadat de gezangen gerangschikt en na herhaalde proefnemingen, onder tien verscheidene rubrieken waren geplaatst, 23) werden zy, met eene voorrede, met de verklaring, gevoegd achter het authentieke afschrift der gezangen, en met een drietal lijsten, in het licht gegeven by Johannes Allart, onder den titel: „Evangelische gezangen, om nevens het boek der psalmen bij den openbaren godsdienst in de Nederlandsche Hervormde gemeenten gebruikt te worden; op uitdrukkelijken last van alle de synoden der voornoemde gemeenten bijeenverzameld en in orde gebragt in de jaren 1803, 1804 en 1805.” Ieder exemplaar zou, ten bewijze van echtheid, ondertekend moeten zijn door een der leden van de commissie, aan wie het toezicht over de uitgave bleef opgedragen. De provinciale synoden, aan welke het verslag der werkzaamheden en het gezangboek werden aangeboden, droegen hun nu het ontwerpen van een plan op, aangaande de wijze van invoering tot kerkelijk gebruik. Straks

werd de bundel met kerkelijk gezag bekleed. In alle synoden werd het gezangboek verklaard: „te zijn met en benevens de thans in gebruik zijnde psalmen en liederen het gezangboek der Hervormde Kerk van ons vaderland, hetwelk op denzelfden voet en wijze kan en behoort gebruikt te worden by de publieke eeredienst, als de thans in gebruik zijnde psalmen en liederen, by de gemeente onder haar ressort.”

Op den eersten dag van het jaar 1807 zouden de nieuwe liederen, volgens den wensch van alle synoden, in al de heiligdommen der Hervormden worden aangeheven. De waardige van den Berg kon, by het opstellen van zijne leerrede by de invoering der liederen, de verklaring afleggen: „dat nu het gezangboek in ieders handen was, men van alle kanten genoeg en blijdschap hoorde over de wijze, waarop het werk was geschied en zich met drift onledig hield om zich tot het gebruik van dit gezang voor te bereiden.” In die overtuiging had hy nog zijne laatste krachten gewijd aan het vervaardigen eener rede, waarin hy aan zijne geliefde Arnhemsche gemeente het gebruik der gezangen wilde aanbevelen. Hem was het echter niet gegund deze rede uit te spreken en het eerste geklank der gezangen in het heiligdom te vernemen. Zes dagen, nadat de invoering bepaald was, legde hy zijn hoofd neder. Zoo werd hy afgeroepen van de aarde, toen het volk gereed was om de vrucht van zijn jarenlang streven te plukken. Hy zag den tijd, waarop hy zijne hoop steeds gevestigd had, in het heerlijkste licht zich getoond. Hy had de gezangen mogen hooren, waarin zijne vrienden Feith en Boot hem geluk wenschten met de vervulling van zijne zoetste wenschen. Reeds had hy de woorden op het papier, waarmede hy zijne leerrede aan zijnen ouden vriend en eenig overgebleven medgezel by den arbeid der psalmberijming, zijn zeer geliefden medebroeder, Dirk Semeins van Binnevest wilde opdragen. Toen hy de pen had

neergelegd, ontsliep hy en de Hervormde Kerk mocht ook in zijn laatste werk, dat straks ter perse werd gegeven, met aandoening de bewijzen van zijn onverdoofde geestdrift voor het gemeenschappelijk gezang aanschouwen. Wy betreuren het niet dat hy nu henenging. Immers er zouden aldra andere toonen dan van blijdschap worden gehoord uit meer dan eene gemeente des lands, voor het geschenk thands aangeboden. De ijverige man zou alzoo zijne vreugde niet zien verstoren door het vernemen van zoo vele aanmerkingen, waarmede ook zijn werk werd verguisd. Zijn ouderdom zou niet worden verbitterd door de moeielijkheden van den strijd, dien het gezang hier en ginds, gedurende een reeks van jaren, op zou wekken.

Hoe kon het toch wel anders of dat gedeelte, dat zich tot het handhaven der oude rechtzinnigheid groepen waande, moest over iederen gezangbundel wel het vonnis der veroordeeling uitspreken. Het verbod der Dordsche vaders, die het gebruik van alle liederen nevens de psalmen hadden afgekeurd en slechts eenige weinige hadden toegestaan, werd telkens herinnerd. Al de gronden, die er sedert en reeds voor dien tijd, van de vestiging der Hervormde Kerk af, tegen gezangen waren aangevoerd, werden nog eens herhaald, even als of het onhoudbare er van niet reeds lang overtuigend ware aangetoond. Te vergeefs moesten de verzamelaars by herhaling, in voorrede en verklaring, betuigen, dat zy met alle nauwkeurigheid hadden toegezien dat daarin niets mocht voorkomen, eenigzins strijdig met de aangenomene leer der Nederlandsche Hervormde Kerk. Vruchteloos was het hen in gemoede te hooren verklaren, dat in de gezangen niets gevonden wordt, in het allerminste afwijkende van de formulieren van eenigheid. Was het niet reeds als een verzet tegen de ouden gerekend, dat men andere gezangen dan psalmen by de openbare godsdienst noodig keurde? Maar straks stonden er

aanklagers op, die by monde en geschrifte de mannen, die voor een groot deel in de dienst der Kerk grijs waren geworden, en die getoond hadden door hunne prediking en daden, hoe zeer zy in de belijdenis der Kerk instemden, beschuldigden van onoprechtheid en bedrog. Hunne verklaring werd als leugentaal stout verworpen en men zag geschriften onder het volk verspreiden, waarin men deze beschuldiging met bewijzen meende te kunnen staven. Daartoe werden er enkele uitdrukkingen byeenverzameld, niet zelden uit haar verband gerukt en op eene wijze verklaard, die van onkunde, kwade trouw en bekrompenheid getuigde. Waar men lofzangen op God en zijnen Zoon Jezus Christus vond, daar werd het verlangen naar klaagliederen over 's menschen zonde en ellende sterk uitgesproken. Waar het dankbaar leven van den Christen in verscheiden zangen werd voorgesteld, zocht men aanleiding om te ijveren tegen het verkeerde van in eigen deugd en plichtbetrachting te roemen. Hier scheen de toon te hoog voor de gemeente en men vergat, dat door deze aanmerking, in nog veel sterkere mate een zeer groot gedeelte der psalmen, waar de godvruchtige Israëliet in sprak, werd veroordeeld. Hadden reeds ijveraars, in het laatste der zeventiende eeuw, de liturgische gebeden, die in de Formulieren van eeredienst voorkomen, aangeklaagd en in onbruik gebracht, omdat deze te mild, te ruim waren, en van geene byzondere genade, van verkiezing noch verwerping spraken — de Euan-gelische gezangen, uit het begin der negentiende eeuw, werden op denzelfden grond afgekeurd. Even als die oude gebeden, die onze vaders uit de hand van Datheen ontvingen, door een deel hunner kinderen, eene eeuw later, werden verworpen, zoo werden ook de nieuwe gezangen om dezelfde oorzaak ongeschikt geoordeeld, en de mannen die het Euan-gelische gezangboek bezorgden, werden met Datheen, die de liturgische gebeden had geschonken, en met de Dordsche Sy-

node, die ze had goedgekeurd, onder hetzelfde vonnis begrepen. Opmerkelijk is het echter dat onder de bestrijders vele anderen geheel tegenovergestelde betwijingen aflegden. Een ijverig Hervormde schreef, na tallooze bedenkingen tegen het boek te hebben ingebracht: „Wy hebben groote reden om ons te verblijden dat de opstellers en verzamelaars van dezen bundel in dit hun werk de blijken hebben gegeven, dat zy de zuivere leer der Hervormde Kerk aankleven, en dit is waarlijk wat groots in deze dagen, en van meerder waarde dan al te groote naauwkeurigheid in taal en dichtkunde. Ja, ook dit doet de gebreken, die daar ongelukkig zijn ingeslopen, ras uit het oog verliezen by degenen, die vasthouden aan het getrouwe woord, dat naar de leer is, en die door de zoetvloeiende redeneringen van dezen tijd zich niet laten verleiden, om daarvan in het minste af te wijken.”

Door een ander, die zich als een verlicht leeraar wil voordoen, werden „alle Euangelische gezangen by de Hervormde Kerk verzameld van den jare 1803 tot 1805, nagezien en beoordeeld” z. p. 1807. Deze bedroefde zich over de hierin voorkomende duistere en verkeerde godsdienstbegrippen, die nadeelig waren voor de rechte denkwijze van de leer van Jezus en zijne Apostelen en de beoefening van plicht en deugd. Hier wordt het den verzamelaars ten kwade geduid, dat zy te veel over Gods bestuur en voorbeschikking, zonde, genade en geloof, en te weinig over het nuttige en noodige van goede werken hebben gegeven; en dat zy aan zuchten over onmacht en bidden den voorrang boven waakzame zorg en dank voor ontfangen goddelijk licht en kracht hebben toegerekend. Dit gezangboek werd der Hervormde Kerk tot oneer toegerekend, en waarom? juist omdat men er te veel denkbeelden in vond, die als mystieke orthodoxie en dweepery en oneuangelische sektenleer moesten worden beschouwd.

In eene aankondiging in de Vaderlandsche letteroefeningen

lezen wy: „Één troost mogen wy er voor de aanklevers van het nog naauwgezette Hervormde kerkgenootschap byvoegen, deze namelijk, dat de verzamelaars zich aan de rechtzinnigheid hunner kerkleer getrouw betoond hebben.” Deze troost werd toegediend door eenen ongenoemde, die in twee bladzijden den bundel, uit een letterkundig oogpunt, aan de algemeene verachting zocht prijs te geven. Op de meest oppervlakkige wijze wordt over de middelmatigheid en den Hoogduitschen geest der meeste gezangen geklaagd. Hoe? by de verklaring der commissie, dat zy wel eens de taal aan de kieschheid der dichtkunde en deze aan de zuiverheid van leer en gevoelens heeft moeten opofferen, zeggen zy, „dat er van lieden, die dit noodig hebben te doen, weinig is te verwachten en het niet vreemd is, dat het gezangboek in betrekking tot onzen tijd en den tegenwoordigen staat der fraaie letteren, vrij wat graden minder dan Datheens psalmberijming voor zijnen tijd was.” Wy deelen dit mede om te doen zien, welk een waarde er moet worden toegeschreven aan de bestrijding, waaraan de bundel is blootgesteld geweest in de eerste dagen. Anderen gaven zich meer moeite om de zonden tegen de wetten der taal- en dichtkunst, die men in de onderscheidene gezangen meende te zien, aan te wijzen.

Het lijkt wel geen twijfel of onder deze aanmerkingen moesten er zijn, die niet van grond zijn ontbloot. Voor een zeer groot gedeelte geven zy echter te kennen, dat het den beoordeelaars niet slechts aan de vereischte bescheidenheid, maar ook aan genoegzame kunde ontbreekt, zoodat wy niet zelden veroordeeld zien, wat een zuivere smaak en juist oordeel tot in onze dagen luide prijst. Wy behoeven daartoe slechts in te zien de zoogenaamde „vrijmoedige aanmerkingen van een gezelschap kerk- en lettervrienden,” waarvan kort na de verschijning des gezangboeks, in 1806, er eenige stukjens in het licht verschenen en herdrukt zijn.

Zoo werd er in het jaar 1807 in het licht gegeven een „adres aan alle synoden van dat jaar,” waarbij niets minders begeerd werd dan de afschaffing van het pas ingevoerde gezangboek of indien dat niet kon, de benoeming van eene nadere commissie om „de gezangen te verminderen (in getal) en te verbeteren, er uit weg te nemen alles wat voedsel kan geven aan begrippen, met de leer onzer Formulieren van Eenigheid niet overkomende, alles wat strijdt tegen de regels der taal- en dichtkunde en het schoone daarvan tot zulk eene hoogte gekomen, in deze dagen en in sommige gezangen zoo treffend voorkomende.” Dit adres, werd zoo als het heeten moest, ingezonden door een aantal leeraars, ouderlingen, diaconen en leden der gemeenten, die evenwel „oordeelden, in dit adres, dezen jare, hunne namen niet te moeten opgeven, noch zich schriftelijk in een byzonder adres aan een byzondere synode te moeten richten, — daar de invoering der gezangen door al de onderscheidene synoden besloten is, toen ze nog niet uitgegeven waren. „Ook daarom oordeelden wy”, zegt de steller, „het beter dit adres te doen drukken, opdat het door alle de synoden dezer landen en derzelver committeent zou kunnen beoordeeld worden, maar ook om der verbeeldheid, der verdenking van broederlijke liefde geen voedsel meer te verschaffen, daar wy ons vleien dat de zaak, die wy voorstellen en het gewicht van dezelve UWEerw. het beste besluit in dezen zal doen nemen en ons buiten de noodzakelijkheid stellen anders in een volgend jaar, meer bepaald, met bijvoeging onzer namen ons aan Uw HoogEerw. en ter plaatse daar zulk geschieden kan, te adresseren.” Deze poging om onrust en tweedracht in de Hervormde gemeente aan te stoken, werd krachtig beandwoord in een „brief van Philadelphus aan den opsteller van het adres”, die te Leyden werd uitgegeven. Zoo ontbrak het niet aan mannen, die in leerredenen of kleine geschriften, het kwade zaad, dat er met

kwistige hand werd uitgestrooid, zochten uit te rukken en tot waardering en gebruik van de pas geschonkene liederen op te wekken. Gemakkelijk gelukte dit niet.

Wel zag men, in het volgend jaar, aan de synoden en ter plaats waar zulks nader geschieden kon, het gedreigde adres niet aangeboden. De steller bleef in gebreke de namen van zijne medestanders onder de predikanten, ouderlingen en diaconen, openbaar te maken in eenig stuk, hoewel het hem moest blijken dat er van wege de hoogste kerkelijke besturen, niet de minste aandacht op zijn schrijven was gevestigd. In plaats daarvan verscheen er echter een geschrift, geheel in denzelfden geest als genoemd adres, dat den titel had: „Beoordeeling met verbeteringen van alle de Euangelische gezangen naar de lere der Bijbels en den Hervormden godsdienst, door een zang- en dichtlievend genootschap, opgedragen aan alle de leeraren van den Hervormden godsdienst.” De naam van den uitgever, van de plaats en het jaar zijn zorgvuldig verborgen gehouden. Dit werk is wel het duidelijkste bewijs dat het veel gemakkelijker is verbeteringen te beloven dan te geven. De veranderingen, daar voorgesteld, zijn voor het grootste gedeelte zoo weinig verbeteringen te noemen, dat zy het volk moesten overtuigen van de onbevoegdheid des mans of der mannen, die zich op den rechterstoel hadden geplaatst. Eene vergelijking van den kerkelijken bundel met deze zoogenoemde verbeterde uitgave, moest doen zien hoe ongelukkig het zou zijn geweest voor de gemeente, indien aan de rechters, die zich opwierpen, de gewichtige taak ware toevertrouwd. Dergelijke bestrijding mocht welkom wezen by een klein gedeelte, hetwelk geneigd was alles toe te juichen, wat er kwaads tegen den bundel werd ingebracht, zy bereikte volstrekt haar doel niet. Zy die, op grond van het bekende Dordsche artikel, tegen elken gezangbundel meenden te moeten ijveren, konden zich slechts

met de afschaffing en niet met eenige verbetering immer te vrede stellen. Anderen, die zich beklaagd hadden over de gebreken, die uit een dichterlijk oogpunt den bundel aankleefden, wierpen met verontwaardiging de bladen weg, die veel meer van verregaande eigenliefde dan van eenigen kunstzin, oordeel en goeden smaak getuigenis gaven. Terwijl de pogingen om twist en tweedracht te zaaien dus meer in het rechte licht werden beschouwd, werden de gezangen door het grootste, weldenkende deel der gemeente op steeds hooger prijs gesteld. Daartoe waren ook de krachtige maatregelen van het kerkbestuur dienstbaar. 24)

De Noordhollandsche synode, die het verslag van Engelberts en A. Rutgers had goedgekeurd, zoowel als van den Berg hadden verklaard, dat zy, by het invoeren van gezangen, de vrijheid der gemeenten geerbiedigd wilden hebben.

De synoden hadden, by hare eerste aanschrijvingen, den wensch geopenbaard, dat de invoering der gezangen in de gemeenten, niet tot verstoring, maar tot bevordering van christelijke eensgezindheid en liefde strekken zou. Zy hadden hierby haren wil uitgedrukt, dat men, ten minste eenmaal telkens by de openbare godsdienst, de steeds hooggeschatte psalmen zou laten zingen, terwijl men eenige vrijheid hieromtrent overliet by feest- en lijdensprediking en plechtige gelegenheden. Nadere bepalingen, die het gebruik der gezangen verplichtend maakten, werden er uitgelokt door den tegenstand, die hiertegen zich in sommige oorden openbaarde. Al spoedig toch bleek het, dat eenige gemeenten tegen de invoering zich met alle kracht wilden verzetten. De dreigende toon, dien gemeenteleden, en zelfs kerkeraden, aannamen tegen het gebruik van de gezangen, maakte het voor menig predikant moeilijk een of meer verzen by de godsdienstoefeningen op te geven. Hier zweeg de gemeente of liet het zingen aan enkele stemmen over. Daar gaf zy luide teekenen van min-

achting en galmde de psalmen uit, op wier wijzen het opgegeven gezang was gesteld. Het ontbrak niet aan gemeenten, waar het grootste gedeelte weigerde zich gezangboeken aan te schaffen. Mannen, die als opzieners geroepen waren, de besluiten der synoden te helpen uitvoeren, waren er onder de tegenstanders. Tegen dien geest zich te verzetten scheen menigen prediker eene vruchteloze moeite. Om den vrede te bewaren, liet meer dan een, die anders den liederen genegen was, ze rusten. Hoe? Waren er zelfs niet onder de leeraars, die zich geroepen waanden om de gebreken in het gezangboek aan te wijzen, de verdiensten er van te verdonkeren en de gemeente voor den zegen, die in een waardig gebruik er van zou zijn opgesloten, steeds meer onvatbaar te maken? Was het wel te verwonderen, dat zulke voorbeelden ook schadelijken invloed uitoefenden op andere gemeenten en eene ontevredenheid verwekten, die het uitvoeren van de synodale besluiten, voor den krachtigsten en welgezinden dienaar des Euangelies bezwaarlijk maakte? De synoden zagen zich nu gedrongen om hun besluit van 1806 aan te dringen en alle leeraars ernstig aan te bevelen om ten minste eenmaal iets uit de gezangen op te geven en de gemeente tot eerbied onder het zingen er van aan te sporen. Overijssel wekte, even als Stad en Lande, waar sommigen in de eerste aanschrijving een grond meenden te vinden om het gebruik na te laten, in een brief hiertoe op. By de ondervinding echter, dat elders zachtere maatregelen ontoereikende waren, werd er betooning van kracht tegen kerkelijke personen volstrekt noodig gerekend. De Zuidhollandsche synode van 1808, acht gevende op den voortdurenden tegenstand, ofschoon allen dwang hierin by de gemeenteleden veroordeelende. meende hen, die in de dienst der Kerke waren, te kunnen verplichten tot orde en gehoorzaamheid aan hogere besturen. Had zy vroeger gesproken, dat de gezangen behoorden gebruikt te worden,

zy had dat woord gebruikt, omdat zy warsch was van gebieden, maar daarmede, volgens hare verklaring, de volstreckte verplichting aangeduid om telkens gezangen te gebruiken. Zy verbood nu den predikanten, in byzonderheden alles, wat strekken kon om de bedoeling der synode te ontdruken of te verijdelen. Wie in eenig opzicht hieraan schuldig waren, zouden door kerkeraden of, by nalatigheid van deze, door de klassen, waaronder zy behoorden, ernstig terechtgewezen en by volharding, als moedwillige overtreders der kerkelijke wetten worden gestraft, zelfs tot schorsing en afzetting van hun dienst. Op gelijke wijze werden kerkeraadspersonen en voorzangers tot het geven van een goed voorbeeld geroepen en by overtreding met kerkelijke straffen bedreigd.

Van dit besluit werd aan de andere kerkvergaderingen bericht gegeven met den wensch, dat deze hiermede in overeenstemming zouden handelen. In het volgende jaar verklaarde zich dan ook de synode van Friesland bereid om hare besluiten van de beide vorige jaren met kracht te handhaven. Predikanten en kerkeraadsliden werden verplicht zich van alle meerdere of mindere tegenwerking van het behoorlijk gebruik der Euangelische gezangen te onthouden, maar ook naauwkeurig elke storing, by of onder 't openbaar gezang der liederen, zooveel mogelijk tegen te gaan, terwijl geen tegenstrevers als leden van den kerkeraad benoemd en bevestigd zouden mogen worden. Onder de classis van Dokkum waren er onderscheidene gemeenten, waar het gezangboek aanleiding had gegeven tot de treurigste verschijnselen, die niet dan door eene krachtige houding der kerkelijke besturen konden beteugeld worden.

Ook in Zeeland zou het blijken, dat de afkeer van alle verandering, die by het psalmgezag zich had geopenbaard, nog in vele gemeenten levendig was. Op het eiland Walcheren hadden er bewegingen plaats, die de aandacht van de

Regering des lands hadden getrokken, zoodat er door den Landdrost maatregelen moesten worden genomen om orde en vrede te bevorderen. De kerkvergadering, deze hulp met dank erkennende, maakte de gemeenten bekend dat alle weerspannigheid, door predikanten, voorzangers, kerkeradsleden be- toond, met schorsing en ontzetting zou worden gestraft.

Zoo werden de bewijzen van eene gewenschte eenstemmig- heid door de verschillende synoden gegeven en aldra werden er de teekenen bespeurd dat de genomene maatregelen gun- stig werkten. De predikant die thands een vers uit den ge- zangbundel opgaf, de voorzanger die het aanhief, werden wel niet terstond gehoorzaamd en gevolgd. Meermalen was het slechts nog een enkele stem, die zich deed hooren en aan de algemeene stichting werd het lied hier niet dienstbaar. Maar de gemeenten wisten het, dat het opgeven van een vers uit de gezangen even als uit de psalmen, voor den leeraar en voor den voorzanger verplichtend was, en dat het nalaten daarvan door de kerkelijke besturen streng zou worden ge- straft. Over dien maatregel mocht men onder elkander wrok en wrevel toonen, maar men begreep dat ieder leeraar, die niet zijne betrekking wenschte vaarwel te zeggen, tot gehoor- zaamheid geroepen was. Hy werd dus door dit besluit be- veiligd en kon met wijsheid en voorzichtigheid, door de keuze en het voordragen van een gepast gezang, menig vooroordeel langzamerhand wegnemen, dat in onkunde zijn grond had. Wie meer dan eenmaal uit de gezangen wilde doen zingen, mocht zich eerst nog meerdere moeielijkheden getroosten. Sommige gemeenten poogden dit zelfs te verhinderen door op de borden éénmaal het woord: gezang, te doen schilderen.

Het bleek in verschillende oorden des lands, hoezeer de liefde voor kerkelijke gezangen by de gemeenten nu krachtig werd bevorderd. In steden en dorpen ontstonden er zang- vereenigingen, waar ouden en jongen zich oefenden in het

aanheffen van de nieuwe liederen. Voor en in den tijd der invoering zocht men op menige plaats de plechtigheid der christelijke feesten te verhoogen, hier door een vierstemmig gezang, daar door verschillende zangkoren. In opzettelijk hiertoe bestemde godsdienstoefeningen werden er cantates van van Alphén, Feith, Hinlopen en anderen aangeheven. Elders werden Euangelische gezangen daartoe gebruikt of behalve deze, nog andere feestliederen gezongen. Alzoo werd daar de wensch van van Alphen vervuld, tot welks verwezenlijking de verzamelaars van den gezangbundel ook gaarne zochten mede te werken. De zucht voor een waardig orgelspel, die reeds by de invoering der nieuwe psalmbelijming zich krachtig openbaarde, werd van nu aan nog des te meer opgewekt. Tal van gemeenten, zoowel in dorpen als steden, versierden nu hare heiligdommen met orgels. 25)

Zoo gaat het gezangboek door goed geruchte en kwaad geruchte voort den schat des Euangelies aan duizenden aan te bieden, en wie zal ze tellen de goede gedachten, die het al in de heiligdommen heeft opgewekt? Hoe velen hebben in het huis der rouwe, moed en sterkte hieruit opgedaan tot het dragen van de hun opgelegde last. En herinneren wy ons niet, hoe menigeen, op het sterfbed onder het stamelend uitspreken van een der gezangen, van ons afscheid nam, en rustig zich aan zijnen Vader in Christus aanbeval? Waar zulke getuigenissen kunnen worden gegeven, daar zal de Hervormde Kerk — al zal zy het gebrekkige opmerken en gaarne wenschen verbeterd te zien — nog met dank zich verkwikken aan de bron van stichting, die hierin is geopend. Uit dien zegen, tot op heden toe aan het werk geschonken, blijkt dat de gebeden die dagelijks werden opgezonden, zijn verhoord geworden by God.

En nu, de mannen die aan dien arbeid zich hebben toegewijd, zijn heengegaan. 26) Maar hun arbeid is niet ijdel

geweest in den Heer. De dank der latere geslachten is het loon, dat zy mogen inoogsten. Wat Feith, aan het einde van den arbeid, zijnen vriend A. van den Berg toezong, wordt door ons tot hen allen gericht:

Hoe rijk beloont Gods gunst uw werk,
Daar jaren na uw dood, de Kerk,
Als zy haar Koning zingt, nog uw gedachtenis zegent.

Maar dan ook als Gods liefde u loont,
Voor al uw dienst, der Kerk betoond,
Blijft onze aanbidding toch vereenigd troonwaarts rijzen.
Wy zingen eeuwig de eigen stof,
Wy zingen ééne God tot lof,
Maar gy op englentoen, wy nog op aardsche wijzen.

AANTEKENINGEN.

---

1) P. Hofstede, *Brief aan den Hoogel. Heer J. J. le Sage ten Broek, Hoogl. in de Wysbegeerte op de Hoogeschool van Stad en Lande, behelzende een bericht van de middelen door welke men in de Hervormde gemeente te Rotterdam, met de nieuwe Psalmberijming, eene nieuwe manier van zingen heeft ingevoerd*, Rott. 1775. W. de Koning, *de Gemeente des Heeren opgewekt om Gode betamelijk Psalm te zingen of Leerrede over Ps. 47:7. 8. ter gelegenheid der inwijding van de nieuwe Psalmberijming gehouden te 's Gravenhage.* 's Gravenh. 1774. bl. 26.

2) *De Poetische Spectator, uitgegeven door eenige vaderlandlievende vrienden.* Amst. 1784. 1ste stukje. bl. 61.

3) *De Cantiques pour le culte public, recueillis et imprimés par ordre du Synode Wallon*, byeengebracht door de heeren S. F. J. Rau, S. Geraud, J. Teissédre L'Ange, P. D. Huët, G. Titzingh en D. J. van Lennep, die hiertoe in 1798 benoemd waren, nadat in het vorige jaar de synode het besluit had genomen om aan de gemeente gezangen te schenken. Op de synode van 1801, in September te Leyden gehouden, werd de verzameling aangenomen en de invoering aan de verschillende gemeenten overgelaten. Zie het Voorbericht, geteekend 9 April 1802. Eene Nederduitsche vertaling van alle gezangen verscheen reeds te Dordrecht in 1804.

4) Het is bekend dat het godsdienstig genootschap, hetwelk onder den naam: „Christo Sacrum” in 1797 te Delft zich vormde en door de eeredienst niet minder dan door de leerdienst, zoowel tot de verheerlijking van God als tot de verbroedering der Christenen wilde werkzaam zijn, vele redenen tot bezorgdheid gaf, die later ongegrond zijn gebleken. Zie *Het genootschap Christo Sacrum binnen Delft.* Leyden 1801. Gronden

en *Wetten van het Genootschap C. S. opgericht binnen Delft. 1802.* Ypey en Dermout IV. 298.

5) *Mengelingen in Proze en Poezy.* 3de druk. bl. 307. Utr. 1802.

6) *Leerrede over Efez. V: 19, met het oogmerk om dezelve by het invoeren der Evang. gezangen by de Hervormde gemeente te Arnhem uit te spreken, vervaardigd door nu wijlen den Wel.Eerw. Heer Ahasuerus van den Berg, in leven predikant aldaar.* Arnhem 1807. bl. 3.

7) *Die Psalmen und Festlieder für den öffentlichen Gottesdienst der Stadt und Landschaft Bern. Mit Hochobrigkeitlichen Privilegio.* Bern 1775.

8) *Neue Bereimung der Psalmen, bestimmt für die reformirten deutschen Gemeinen im Grafenhaag und Amsterdam von M. Jorissen, Prediger im Grafenhaag.* Wesel 1798. Vorrede V. VI. De Haagsche gemeente ging in 1818 te niet. De Amsterdamsche blijft zich bedienen van de Psalmen, zoowel als van de hierby tegelijk verschenen: *Sammlung einiger (46) Lieder für die Festtage der Christen*, — sedert 1854 verrijkt met een „*Anhang zu den Psalmen und Gesängen für den hochdeutschen Gottesdienst der reformirten Gemeinde zu Amsterdam*” met 100 bekende liederen.

9) H. J. Roysards, *Hedend Kerkregt bij de Hervormden in Nederland.* Utr. 1837. II. bl. 165.

10) Het Amsterdamsche, in 1779 verschenen, werd in de meeste gemeenten aangenomen. Het Haagsche (1790) werd ook te Groningen, Leeuwarden, Deventer en Kulenburg ingevoerd. Van het Rotterdamsche (1796) maakte geen andere gemeente gebruik. De Deutsche gezangboeken werden ook gebruikt in gemeenten waar het Euangelie in het Hollandsch gepredikt werd. Te Winschoterzijl had men het Osna-brugsche, te Bergen op Zoom het Neues Wald-eckisches Gesangbuch; — het te Cleve in 1788 uitgegeven Luthersch gezangboek werd gebruikt te 's Hertogenbosch, Doesburg en Nijmegen; — in Maastricht, waar, even als in de laatstgenoemde plaats, een Duitsch predikant was, bediende men zich van het Brunswijksche. Schultz Jacobi. bladz. 112—139.

11) Een twaalfstal *Geestelyke Gesangen uyt het Latijn overgeset ver-*

scheen er onder de *Stichtelyke Gedichten en Gezangen van Hugo de Groot*, achter zijn: *Bewys van den waren Godsdienst*. 4de druk. Amst. 1720.

12) J. A. M. Mensinga, *Verhand. over de Liturgische Schriften der Ned. Herv. kerk. Bekroond by het Haagsche genootschap*. 's Hage 1851. bl. 423—431.

13) In sommige Hoogduitsche gezangboeken vindt men, even als in onze oudste Luthersche van van Haeght, het proza van de oude geloofsbelijdenis op muzyknoden gezet. Waar men dit doet of de twaalf geloofsartikelen, met behoud zooveel mogelijk van dezelfde woorden, in rijm en maat heeft gebracht, heeft men dit voordeel, dat de geheele gemeente zich eenstemmig in die belijdenis kan vereenigen. Dat er reeds by de vroegste Hervormde Kerk behoefte aan gevoeld werd, mag uit de twee berijmingen blijken, die zy gaf.

14) Zie het lied: „Hervorming! uw onschatbre zegen” in de „Uitgezochte liederen voor de openbare en huisselijke godsdienst,” N°. 85 en in het Euangelisch Luthersch gezangboek, N°. 351.

15) Tot kennis van de beginselen, die door de vergadering gevolgd zijn, dienen de voorredenen voor de vier deeltjens liederen, de Gedachten (I en II) en de leerrede tot invoering der gezangen bestemd, van van den Berg, — de voorrede van A. Rutgers voor zijne Liedereren voor de huisselijke godsdienst, — het rapport der Noord-Hollandsche synode, — het voorbericht van Jorissen voor zijne Nieuwe Hoogduitsche Psalmberijming en de voorredenen van Feith voor zijne twee bundels liederen. Enkele byzonderheden zijn aan godgeleerde en letterkundige tijdschriften dier dagen, — andere aan schriftelijke en mondelinge mededeelingen van tijdgenooten, vrienden en bloedverwanten, zoo wel als aan aantekeningen van leden van de commissie ontleend. Het Notulenboek, slechts voor een gedeelte bewaard gebleven en in het synodaal Archief geplaatst, is niet zeer rijk in belangwekkende, van elders onbekende byzonderheden.

Ypey, *Gesch. der Kerk in de 18de eeuw*. VI. 151. Uit een „Brief aan den schrijver van het schuitpraatje”, — tegen de gezangen — is het aangehaalde op blz. 327. Waar en waardig is het gezangboek slechts in het openbaar beoordeeld in de *Dichtkund. Aanmerk. op de Ev. Gez.* (van J. Lublink den jongen). Amst. 1806. Ypey en Dermout IV. 319. Glasius, *Gesch. der Kerk in Nederland*. III. 197.

16) In *de Hervorming* 1849, N°. 21, 23; *Kerkelijke Courant* 1851; N°. 17 en *de Navorscher*, Deel II, en Bijblad tot Deel III en V, zijn er verscheidene lijsten medegegeeld, die deels van leden van de commissie voor het gezangboek zelve afkomstig zijn. Aan de bereidwilligheid van vrienden en verwanten van sommige leden dank ik het, dat ik onderscheiden andere lijsten heb gezien, door de verzamelaars zelve of naar hun eigen handschrift opgemaakt. In het *Alphabetisch Register van alle verzen der Psalmen en Euangelische Gezangen*. Amst. 1854 verscheen daarenboven een naamlijst van de dichters der Euangelische gezangen naar het handschrift van den secretaris der commissie tot de verzameling. Uit de vergelijking van al die opgaven blijkt het duidelijk, dat de verzamelaars zelve verschillen, en dat deze hier, een ander in een ander opzicht zich heeft vergist. Is het gemakkelijk, uit de dichtbundels, welke uitgegeven zijn door de dichters, die het meeste hebben bygedragen, den oorsprong der meeste liederen te kennen, — moeilijker is het den auteur te ontdekken van menig onuitgegeven lied, dat onder verschillende namen wordt vermeld. Ik heb daarom vele redenen om mijnen hartelijken dank te betuigen aan die velen, die met de meeste bereidwilligheid my inlichtingen hebben gegeven, waartoe zy, door hunne betrekking tot de verzamelaars of tot de dichters en dichtersessen, in staat waren. Ook by het mededeelen van enkele levensbyzonderheden van de dichters en dichtersessen, die of niet, of onvolledig of verkeerd, elders waren opgeteekend, heb ik aan zeer velen eene groote verplichting. Behalve op de Boekzaal voor de geleerde wereld en de Handelingen der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde te Leyden, wijs ik voorts hier op Witsen Geysbeeks Woordenboek en het vervolg er op, door A. J. van der Aa, en op B. Glasius, *Godgeleerd Nederland*, 's Hertogenbosch 1856.

Belangrijk is, ook om het levensbericht en de daar aangehaalde bronnen, de volledige uitgave van al de *Dichtwerken van Mr. Hieronymus van Alphen*, door Mr. J. J. D. Nepveu, Utrecht 1858, waarvan binnen weinige jaren eene tweede druk noodig werd. E. J. Post, *Leerrede over Hand. XVIII: 25b, ter gedachtenis van A. van den Berg op den 25sten January 1807, uitgesproken te Arnhem 1807*. *Bilderdijs Dichtwerken door Mr. da Costa*. Haarlem 1856—1859. Vooral V. bl. 15—19, VI. 202. XIII. 204. XV. XVI. *Dichtwerken van Mr. P. L. van de Kastele*, *volledig verzameld en met een levensbericht van den dichter verrijkt* door Mr. J. C. van de Kastele. 2 Deelen. 's Hage 1844, inzonderheid I. Voorrede VII—IX. Levensschets 7 vv.

Dr. J. Scharp, *Afscheid van den openbaren Euaugeliedienst*, Rotterdam 1826, blad. 106.

Dr. B. ter Haar, *Een woord ter nagedachtenis van Johanna Elisabeth van de Velde*, geb. Helmcke, in het *Christelijk Maandschrift* 1845, pag. 19. Overgenomen in zijne *Offergave*, pag. 167.

17) Joh. Wegführer, *Leben der Kurfürstin Luise gebornen Prinzess von Nassau-Oraniën. Gemahlin Friedrich Wilhelm des Grossen Kurfürsten zu Brandenburg*. Leipz. 1838. bl. 198 vv. Eene levensschets der vrome vorstin werd in ons vaderland gegeven in het *Christelijk Maandschrift* 1852, door K. S. Adama van Scheltema, die ook eene vertaling van twee harer liederen gaf, waarvan eene, met eene navolging van da Costa, in het Hersteld Luthersch gezangboek voorkomt. Ook ter Haar leverde er eene. Eene vertolking van alle vindt men onder meerdere gezangen der oude Hervormde Kerk, in *Verscheidenheid en Eenheid. Christelijke gezangen*. Leyden 1858.

18) Terwijl Bunsen, Wackernagel, Daniel en Layritz in hunne bloemlezingen, uit den rijken hof der oude en jongere geestelijke liederenpoëzy, den rijkdom der Kerk van verscheidene zijden hadden in het licht gebracht, trad Rudolf Stier op met zijn: *Die Gesangbuchsnoth. Eine Kritik unserer moderner Gesangbücher mit besonderer Rücksicht auf die preussische Provinz Sachsen*. Leipz. 1838. Vele zijner woorden werden straks door geheel Duitschland herhaald.

19) Over het *Te Deum*: Dr. H. A. Daniel, *Thesaurus Hymnologicus*. Lips. 1855. II. 276 sqq. Over de Hoogduitsche liederdichters E. E. Koch, *Geschichte des Kirchenlieds und Kirchengesangs mit besonderer Rücksicht auf Württemberg*. II. Thl. Stuttg. 1847. *Historische Nachricht vom Brüder-Gesangbuche des Jahres 1778 und von dessen Lieder-Verfassern*. Gnadau 1851. Achter Alb. Knapp's *Evangelischer Liederschatz* en verschillende Hoogduitsche gezangboeken worden er eenige levensbyzonderheden der dichters medegedeeld. Het is zeer duidelijk dat onze commissie zeer weinig zich met de vraag naar de uitheemsche dichters heeft ingelaten. De vertalers zelven achtten het niet noodig. Als zy in een of ander oud of nieuw kerkelijk gezangboek of bloemlezing uit den vreemde een lied vonden, hetwelk hunne belangstelling wekte, volgden zy het na en achtten het reeds voldoende, wanneer zy dat boek vermeldden, zonder nu verder te zoeken, wie er de maker van was.

20) Onder de zeer goede werden opgegeven: Ps. 3. 21. 24. 62.) 95. 111.) 35. 36. (68.) 38. 42. 43. 47. 65. (72). 66. (98. 118.) 73. 74. (116.) 75. 77. (86.) 81. 84. 89. 97. 99. 105. 119. 133. 134. 135. 138. 140. (Tien geboden.) 150.

Goede:

1. 15. 19. 22. 30. 76. 139.) 31. (71.) 33. (67). 51. (69). 60. (108). 87. 93. 100. (131. 142. Morgenzang.) 103. 117. (127). 130.

Dragelijke:

5. (64). 9. 16. 17. (63. 70). 26. 29. 34. 39. 40. 44. 45. 55. 56. 58. 61. 78. (90.) 101. 106. 107. 113. 121. 122. 136. 143. 146. 147.

De overige worden als verwerpelijk opgegeven.

Henricus Geldorp had zijne Psalmen in rijm en dicht gesteld om gezongen te worden op veertich der gewoontlike wijzen. Amsterdam 1644.

De melodiën, die hy behield, zijn:

Ps. 2. 3. 5. 6. 9. 16. 23. 24. 25. 27. 32. 33. 35. 36. 38. 40. 42. 50. 51. 65. 66. 74. 77. 79. 80. 81. 91. 92. 100. 103. 110. 119. 125. 128. 129. 130. 140. Mariaas Lofzang. Simeons Lofzang. Gebed des Heeren.

Dr. F. C. Kist geeft als de voortreffelijkste op: Psalm 25. 36. 38. 42. 65. 66. 81. 84. 119. 134. 150.

Als de goed vloeiende: Psalm 1. 19. 24. 29. 32. 35. 43. 47. 49. 52. 55. 60. 61. 73. 74. 75. 77. 84. 89. 93. 97. 101. 102. 103. 105. 113. 117. 121. 122. 123. 124. 132. 133. 135. 136. 138. 140. 141. 146. 147. Simeons Lofzang. Bedezang. Dankzang na het eten.

De overige noemt hy stroef en niet zoo gemakkelijk of wel onaangenaam om te zingen.

21) Behalve de werken van Schneider, *Choralkenntnisz*. Neisse und Leipzig. Werner *Orgelschule* Mainz 1824. Häuser *Geschichte des Kirchengesanges*, Quedlinburg und Leipzig 1834, gebruikt door J. H. Hulken in zijne „*Namen van de dichters der Evangelische gezangen en de componisten van eenige in de Nederlandsche Hervormde kerk gebruikelijke koraalmelodiën*.” Deventer 1849, hebben wy geraadpleegd het tweede deel van Kochs werk, dat „die Lieder und Weisen” behandelt, en J. B. Litzau: *De melodiën der Psalmen, Lof-en Euang. Gezangen in gebruik by de Hervormde gemeenten in Nederland voor orgel of pianoforte*,

vierstemmig bewerkt en met tusschen- en naspelen voorzien. Rotterdam 1854.

22) Volgens de Kerkelijke Courant 1851 N°. 3 zijn er in de Waalsche Cantiques slechts twee Hoogduitsche (17 en 92) (?) en 42 psalmwijzen. Als de nieuwe zangwijzen worden er opgegeven Cant. 2. 5. 9. 13. 14. 18. 23. 28. 31. 37. 38. 40. 42. 47. 50. 57. 58. 77. 94. 105. 113. 117. 118. 126 van Pieter van Lee te Haarlem.

Cant. 3. 15. 34. 62. 65. 67. 80. 89. 90. 92. 99. 104. 116. 125 van Pierre Daniel Huët.

Cant. 69. 71. 73. 78. 97. 108. 112. 121 door Remmers, Organist der Waalsche kerk te Amsterdam.

Cant. 27. 35. 75. 84. 85. 88. 106 door een voornaam liefhebber (van Goens, naar men meent, te 's Hage). J. A. M. Mensinga geeft in de *Gids* F. Nieuwenhuysen op als componist van de melodie van Cant. 104. Litzau meent haar aan den Berlijnschen organist J. S. Harson, † 1792 te mogen toeschrijven.

23) Over de rubrieken is er aanhoudend in Duitschland by het beoordeelen der gezangboeken gestreden. De oudste en eenvoudigste rangschikking voegt ze naar het kerkelijk jaar, maar deze heeft, evenzeer als het volgen van een theologisch schema, aanleiding gegeven tot menig bezwaar, dat J. P. Lange meende te overwinnen door eene andere orde te volgen, welke anderen echter niet natuurlijk vinden. Dr. J. P. Lange, *Die kirchliche Hymnologie oder die Lehre vom Kirchengesang*. Zürich 1843, de inleiding op zijn *Deutsches Kirchenliederbuch*.

24) H. J. Royaards. *Hedendaagsch kerkregt bij de Hervormden in Nederland*. II. 161—173.

25) Wy hebben voor ons liggen: Feestgezangen voor de Hervormde gemeente te Zutphen 1792, verschillende Cantates voor het godsdienstig zanggezelschap van 's Hage op de feesten, door W. T. van Limburg en R. P. Van de Kastele 1803. Lieder en op de feesten te Groningen 1806 en 1807.

N. C. Kist geeft in het *Archief* X. bl. 289 de onderscheiden gemeenten op, die van de nieuwe psalmberijming tot de invoering der gezangen, en van dien tijd af tot 1839 in het bezit van orgels zijn geraakt.

26) G. Masman † 28 Nov. 1812. G. Smit † 23 Dec. 1815. P. Jansen Emer. 1814, † 4 July 1818. P. I. de Fremery, Emer. 1810, † 7 Dec. 1820 te Utrecht. B. Taay, Emer. 1818, † 13 Juny 1821. M. Jorissen, Emer. 1818, † 13 January 1823. H. Muntinghe, † 24 April 1824. J. A. Lotze — rustend Hoogleeraar aan de vervallen Harderwijksche hoogeschool, † 15 December 1832. J. Rutgers, 15 April 1834. M. J. Adriani, † 6 December 1845.

HOOFDSTUK V.

VAN DE INVOERING DER EUANGELISCHE GEZANGEN TOT OP ONZEN TIJD.

I.

De psalmen.

Wien zal het bevreemden dat by den strijd, die door den nieuwen gezangbundel was gewekt, de psalmberijming nog eens met nieuwe belangstelling werd gadegeslagen. Van de eene zijde werden nog eens al de lofspraken herhaald, die sedert den tijd van Datheen aan de psalmen waren gegeven. Ja, het overtollige en het ongeoorloofde van gezangen voor eene Christelijke gemeente, werd nog sterker uitgesproken dan ooit Calvijn en de oude Nederlandsche Hervormde Kerk hadden gedaan, die immers terstond eenige gezangen achter het psalmboek hadden opgenomen. Waar sommigen de moeite nog namen om te wijzen op uitdrukkingen in de gezangen, die hun minder gepast schenen voor de Hervormde gemeente, vroegen anderen of de taal der oude Israëlitische dichters wel altijd in overeenstemming was met den geest des Euan-gelies, die in de Hervormde Kerk leefde. Hier wees men op psalmen, waarin de oude dichter recht vraagt van God en de verklaring aflegt dat hy wandelt als zijn knecht, en oprecht van handel, zijn schreden richt naar Gods wet. (Ps. 26) Daar wijst men er op hoe ondervonden voorspoed voorgesteld

wordt als eene belooning van menschelijke godsvrucht en deugd. (Ps. 18) Elders wordt een reeks van psalmen opgenoemd, waarin de vrome Israëliet de stoutste betuigingen aflegt van zijn vertrouwen, liefde, gehoorzaamheid en verlangen naar God. En de bedenkingen van hen, die den toon van vele gezangen te hoog vonden, werden beantwoord met de verklaring en aanwijzing, dat deze in geene mindere mate tegen de psalmen moesten worden gebracht.

Moest er vervolgens ook niet de aandacht worden gevestigd op die psalmen, waarin de tegenspoed der vromen nog niet overeen kan worden gebracht met het bestuur van een rechtvaardig God? En wie zou de zoogenaamde vloekpsalmen, waarin sommige oude zangers den God der wrake aanroepen om hunne vijanden aan de schrikwekkendste jammeren bloot te stellen, op de lippen van Christenen durven leggen?

Wat over het onbruikbare van zeer vele psalmen voor de Christenen, door den hoogleeraar E. Tinga in de te Franeker in 1803 uitgegevene „Verstrooide gedachten over verschillende onderwerpen” geschreven was, werd in kleine geschriften en leerredenen en in byzonder onderwijs herhaald.

Zou nu het opmerken van deze onvolkomenheden en gebreken het gebruik der psalmen verhinderen? Het synodaal besluit, hetwelk by elke godsdienstoefening ten minste eenmaal een psalm voorschreef, zoowel als de behoefte om hen die zich niet lieten overtuigen, te ontzien, beschaamden wel de vroeger gekoesterde vrees, dat de psalmen door de gezangen verdrongen zouden worden. Wie zou dat ook begeerlijk hebben geacht? Wie zou het niet als de grootste schade hebben beschouwd? Of beslaat onder de gewijde boeken des Ouden Verbonds, de psalmbundel niet de eerste plaats voor het godsdienstig gemoed? Is daarin niet verkwikking en versterking voor alle ziele, die dorst naar haren God?

Met diepen eerbied nam de Zaligmaker de taal der psalmen

op zijne lippen. De laatste nacht zijns levens hoorde Hem, in de opperzale te Jeruzalem de gewijde psalmen met zijne jongeren aanheffen. En blies Hy den laatsten adem niet uit met een woord, aan een der oude harpliederen ontleend? De Apostelen riepen op tot psalmgezing. En de zonen en dochteren der Hervormde Kerk zouden hunnen oorsprong moeten vergeten, indien in hunne heiligdommen de taal moest verstommen, waarmede op velden, in gevangenissen en op brandstapels, de vaderen hun God hadden verheerlijkt. Om dit te voorkomen, gaf de Harderwijksche hoogleeraar, A. Ypey eene „Verzameling van eenige op eenen Euangelischen toon gestemde psalmgezangen, uit onze gewone berijming gekozen” te Amsterdam in 1806 uit. Hy verklaart dat hy getracht heeft den psalmbundel „te ontdoen van alles, wat niet christelijk genoemd kan worden, van alles wat Israëlitisch is en tot de oude, door Christus afgeschafte godsdienstinrichting behoort. Hy had, geheel of gedeeltelijk die psalmen uitgekozen, die niet op de godsdienst van de Israëlieten en Joden alleen, maar ook op die der Christenen toepasselijk zijn.” Andere had hy met weinige veranderingen toepasselijk gemaakt. Hy erkende, dat er meerdere zouden kunnen geplaatst worden, indien hy grootere veranderingen had willen maken, maar dat durfde hy niet. De orde der psalmen wordt door hem gevolgd. Opschriften worden door hem niet gegeven. Wel was de aanwijzing van eenige psalmen, achter de gewone psalmberijming, door hem gewijzigd opgenomen, maar van verscheidene psalmen, die hierin waren opgegeven voor de eene of andere gelegenheid, waren de bedoelde verzen door den hoogleeraar achtergelaten. Immers zijne groote vrees voor hetgeen hem te veel Israëlitisch scheen zoowel als voor veranderingen, deed hem te veel wegwerpen, hetwelk tot heden toe zeer bruikbaar wordt geacht voor de gemeente. Zoo wierp hy psalmen, als den negenenveertigsten psalm geheel ter

zijde, en nam van den vierentachtigsten psalm slechts het laatste vers, ofschoon dat al zeer weinig betrekking heeft op „het gebrek van toegang tot de openbare godsdienst,” waarop de psalm, ook volgens zijne aanwijzing, dienen moet. By dat alles heeft hy toch niet vermeden psalmen op te nemen, waarin de taal van roem op eigen deugd en de eisch om naar recht behandeld te worden (Ps. 26) wordt gehoord. Ook worden sommige Oostersche uitdrukkingen, als de „vrolijk, zingende, en naar omhoog handen klappende stroomen” (Ps. 98 : 4) door hem geduld. Als hy de woorden: 's Heilands kerk, de Christenheid en Euangelie in de plaats van Israël, Sion en Wet stelt en zelfs in een der psalmen (Ps. 103) „Neerlands volk” lezen doet, dan zet hy de eerste schreden op een weg, die wel door anderen was betreden, maar geeft aan de woorden een zin, welke den dichters geheel vreemd is geweest en die afweek van het standpunt der Hervormde Kerk, die eene berijming en niet, zooals de Luthersche, vrije navolgingen had verlangd.

Dat hy, met het uitwerpen van verscheidene verzen uit de psalmen voor het gebruik der gemeente, geenszins afweek van de oude Gereformeerde Kerk in de zestiende en zeventiende eeuw, toont hy duidelijk aan. Of hadden niet onze eerste Hervormden in denzelfden geest gehandeld en had de Dordsche synode er niet haar zegel aan gehecht, als zy in het Formulier van het H. Nachtmal, na de voleinding der communicatie, den dienaar voorschreef, het vijfde, zesde, zevende en negende vers uit den honderdenderden psalm weg te laten? Ypey volgde dien van ouds ingeslagen weg, en hield zich overtuigd dat zijn werk, waarvan hy zelf het gebrekkige beled, geenszins ongevallig zou zijn aan godsdienstige Christenen, die by hunne zuivere Euangeliekunde, van den waren geestelijken smaak niet misdeeld zijn.

Wie zou hem ook wel aanklagen over een arbeid, die slechts

ten doel had om te helpen zorgen, dat het psalmboek niet door de gezangen op den achtergrond zou worden gesteld? Hy wilde bewerken dat de rijke zegen, hier in opgesloten, in de gemeente overvloediger zou worden gesmaakt. De meest bevoegden onder de rechtzinnigen, zoo als Mr. H. J. Koenen, willen „gaarne toch toegeven, dat men in de eeuw der reformatie te slaafs berijmd heeft, en dat eenige opheldering van uitdrukkingen of toespelingen op de wijze der aanhaling, door onzen Heer en de Apostelen mag, ja moet plaats hebben, al wenschen zy evenwel noch het Israëlitische voor het geestelijk christelijke, noch het christelijk Nieuw Testamentische voor het Israëlitische te ontberen.” Van die zijde werd er alleen gevraagd, dat het voorbeeld der Doopsgezinde, Euangelische en Hersteld Luthersche gemeenten, die het psalmboek afschaffen, en slechts eenige er uit onder hunne gezangen opnemen, niet door de Hervormde Kerk zou worden gevolgd. 1)

De liefde voor het psalmgezag drong alzo velen om op verbetering van hetgeen het gebruik verhinderde bedacht te zijn. De oude grieven tegen de melodiën werden gedurig herhaald, en als de oorzaak opgegeven, dat menig voortreffelijk lied geheel onbekend bleef by de gemeenten. Maar terwijl menigeen hier over klaagde, trad er een bekwaam beoefenaar van de toonkunst op, door wien „de toestand van het Protestantsche kerkgezag in Nederland benevens de midelen tot deszelfs verbetering,” in een belangrijk opstel werd aangetoond. Dr. F. C. Kist gaf in 1840 dit geschrift te Utrecht uit, en van dien tijd tot heden toe worden zijne wenken met instemming vermeld. Volgens hem is er eene herziening der psalmen dringend noodig. Om dit aan te toonen, toetst hy den poëtischen tekst aan eenige hoofdverischten van eenen goeden christelijken koraaltekst en wil hy de melodiën met betrekking tot den tekst, als mede op zich

zelve beschouwen. Hy geeft in eenige proeven het bewijs dat de tekst van vele psalmen niet in vloeiende, gekuischte dichterlijke taal is voorgesteld, en dat de poëtische zin of phrase met den muzykalen zin of periode op zeer vele plaatsen in het geheel niet overeenkomt.

Vervolgens toont hy aan, dat op verre na niet alle verzen door den geheelen psalm hetzelfde karakter uitdrukken, en leidt hieruit af, dat dus de psalmen, van het begin tot het einde, niet voor dezelfde melodie of toonaart geschikt zijn.

By de beschouwing van de koraalmelodie met betrekking tot den tekst, blijkt het hem, dat deze het karakter der woorden in het algemeen geenszins op eene waardige wijze uitdrukt, maar menigmaal in een toon is geplaatst, welks karakter rechtstreeks tegen het karakter van den tekst strijdt. Woorden welke met verheffing, opgeruimdheid, christelijke vrolijkheid, moeten worden voorgedragen, worden menigmaal op sombere toonen gezongen, terwijl de allertreurigste klachten op meer vrolijk klinkende toonen worden aangeheven.

Eindelijk maakt de schrijver opmerkzaam op het wensche-lijke en hoogstnoodzakelijke om de waardige en goede psalmwijzen te schiften van de vele onwaardige en karakterlooze melodiën, en de laatste te doen wijken voor nieuwe betere, die zingbaar, bevattelijk, eenvoudig, natuurlijk, in een rustige, eerbied gebiedende houding, eenen metrischen, rythmischen, vloeienden gang moeten bezitten, en in verband met den tekst treffende en vol uitdrukking dienen te zijn.

Werden deze opmerkingen onwedersprekelijk gevonden en menigmaal herhaald, wy weten niet dat er tot heden toe, componisten door zijn opgewekt om proeven te nemen van eene verbetering in den voorgestelden geest. Dat zy tot de kerkelijke besturen zijn doorgedrongen, is niet gebleken. Althands het ontbreekt aan de bewijzen, dat deze eenige belang-

stelling hebben getoond, in de, hier als volstrekt noodzakelijk voorgestelde, hervorming van de psalmwijzen, om aan het gezang des te meer kracht en leven by te zetten.

Wel is in de vergadering van de synode in 1844, door een der leden, den geleerden P. Boeles, predikant te Noorddijk, het voorstel ingediend om de psalmen in een christelijken geest te wijzigen ten gebruike by de openbare godsdienst-oefeningen. Maar de vergadering heeft hierop geandwoord, dat zy het niet als geheel onaannemelijk beschouwde, maar besloten, het tot meer geschikten tijd te laten rusten.

Sedert dien tijd heeft de zaak gerust en slechts nu en dan werden er stemmen gehoord om het psalmgezag tot meerder eere en in vruchtbaarder gebruik te brengen. Het woord, waardoor men, twee eeuwen lang, aan de Hervormde Kerk in Nederland, eene waardige psalamberijming, en nog langer, christelijke liederen heeft onthouden, heeft ook in onze dagen zooveel kracht, dat zelfs de begaafde Mensinga in 1845 de vervulling naauw dacht te beleven van zijn vurigen wensch „naar nieuwe psalmmelodiën voor die oude onzingbare, onverstaanbare, in Gregoriaansch-Grieksche muzyktaal geschreven, als er te vele onder zijn, — den wensch, dat menig heerlijk Sionslied, dat we nu der andere Kerk moeten overlaten, in de stroomen ook van onze harmonie ten hemel moge zweven.”

Wy hebben echter gemeend dat het volstrekt geen eerbied voor het psalmboek bewijst, wanneer men het wil laten gelijk het is. Integendeel leert ons de geschiedenis van het kerkgezag by de Hervormden hoe onze vaders de hoogste ingenomenheid met het psalmgezag hebben getoond — dan schijnt het ons eene afwijking van die eerste liefde, wanneer wy het werkeloos aanzien, dat er zoo weinig gebruik van die heerlijke liederen by onze godsdienst-oefeningen wordt gemaakt. Het is toch eene waarheid, die door niemand betwist kan worden, dat een zeer groot gedeelte van den psalmbundel niet

wordt gebruikt in de gemeenten. Moge hier een grooter en daar een kleiner getal worden gezongen — er zijn zeer vele, die geheel en al ter ruste zijn verwezen en die in onze heiligdommen nergens meer worden aangeheven. De redenen die daarvan terughouden, liggen niet enkel in den geest van sommige, waar deze met dien des Euangelies in strijd is, maar ook in eenige uitdrukkingen, die aan den toestand van het Joodsche land, van den tijd, de oude zeden en plechtigheden der eeredienst zijn ontleend en daardoor voor den Westering, en voor den Christen onverstaanbaar zijn geworden. Werden de onbruikbare ter zijde gelegd — er zouden nog zeer vele psalmverzen, door eenige veranderingen, geschikt zijn te maken. Men behoeft daarby nog niet het standpunt der oude Hervormde Kerk te verlaten en den dichters van het Oude Verbond de taal van het Nieuwe, die zy niet hebben kunnen spreken, op de lippen te leggen. Neen! Wy kunnen de noodzakelijkheid erkennen van een bundel Oud-Testamentische liederen, zonder den hoogsten prijs te stellen op het bewaren van uitdrukkingen, die in onze dagen onder ons, slechts onverstaanbaar en ongepast wezen zouden, en de stichting eerder verstoren dan bevorderen moeten. Men zoek slechts den geest te bewaren en vervange de bepaald Israëlitische niet door bepaald christelijke, maar door algemeene uitdrukkingen, die even zeer door de oude dichters als door ons zouden kunnen worden gebruikt. Daar de oude rangschikking, en het gemis van opschriften het gebruik der psalmen tevens in den weg staat, zou het dienstig zijn ze in een andere orde te plaatsen en in een afzonderlijken bundel, onder de rubrieken van het Euangelisch gezangboek te schikken. Van de 150 psalmen zouden er slechts acht geheel behoeven achter te blijven, terwijl er van al de overige, meer of minder verzen of regels te behouden waren. Van dat beginsel beziel, bewerkte ik: „De Psalmen naar de behoefte der

Christenen voor kerkelijk en huisselijk gebruik ingericht." Uitgegeven te Utrecht by C. van der Post Jr. 1858. 1860. In de voorrede heb ik gewezen op de onbruikbare melodiën van vele psalmen en den wensch uitgesproken dat de componisten de hand aan het werk zouden slaan, opdat het naderende eeuwfeest der psalmberijming (19 July 1873) gevierd moge worden met „nieuwe en schoone zangwijzen ter verheerlijking Gods!"

II.

De Evangelische gezangen.

Terwijl het getal van de vrienden des gezangboeks hier grooter werd, en mannen van naam het met hunne lofspraken vereerden, brachten ook andere Hervormde kerken buiten ons vaderland er eene ongeveinsde hulde aan toe. De Nederlandsche Hervormde gemeenten in de voormalige Nedergraafschap Bentheim namen in 1813 onder hunne 60 gezangen er 54 uit over en in de 160 gezangen van de Vlaemsche of Nederduitsche Evangelische Kerk van Brussel, in 1853 verschenen, is meer dan de helft er aan ontleend.

Maar hadden niet vroeger reeds andere kerkgenootschappen blijken van hunne tevredenheid met vele der hier geschonkene liederen gegeven? Vele werden er opgenomen in de „Uitgezochte liederen voor den openbaren en huisselijken godsdienst," voor de Doopsgezinde gemeenten van Leyden en Westzaandam, in de laatste plaats in 1809 uitgegeven. En de mannen, die door den Doopsgezinden kerkeraad te Haarlem geroepen waren om in 1851 een bundel christelijke kerkgezangen in te voeren, verklaren dat zy, behalve uit andere bundels van hun kerkgenootschap en het Luthersche, ook uit het Evangelische gezangboek gezangen hadden uitgelezen, die, zorgvuldig nagezien en verbeterd, door den kerkeraad waren goedgekeurd en voor de opneming bestemd. Maar men stuitte op de onmo-

gelijkheid om de belangen en eischen der commissie en die van hen, aan wie het recht van eigendom behoorde, te vereenigen. Hoe zeer men echter prijs stelde op hetgeen men hierin had gevonden, bleek uit de moeite en zorg, die er werden aangewend om van de Euangelische gezangen vele vertaalde op nieuw te vertalen, en oorspronkelijke om te werken.

Dit bezwaar had de commissie niet behoeven te verhinderen, die de „Christelijke gezangen voor de Euangelische Luthersche gemeenten in het Koninkrijk der Nederlanden,” in het jaar 1826 moest bezorgen. Daar deze toch, even als de Hoogduitsche vertaling er van in 1856, by de uitgevers van het Euangelische gezangboek in het licht verschenen, was het verlangen om verscheidene liederen hieruit over te nemen, gemakkelijk vervuld. Ook onder de „Christelijke gezangen der Hersteld-Euangelische Luthersche gemeenten in Nederland,” uitgegeven in 1857 te Amsterdam, werden er zeer vele Euangelische gezangen opgenomen, daar de eigenaars hiertoe vergunning gaven, onder voorwaarde, dat, terwijl het recht van uitgave geheel aan de zijde der commissie verbleef, van den vervolgens bestaanden bundel de deelgenooten in den eigendom der Euangelische gezangen, eenige en wettige eigenaars zouden zijn.

De Remonstrantsche Broederschap werd door onoverkomelijke bezwaren, in het kopyrecht der by haar gebruikte groote en kleine Doopsgezinde bundels en der Euangelische gezangen gelegen, verhinderd een bloemlezing uit deze in éénen bundel te leveren, maar gaf nu in 1848 twee bundels, waarvan de eerste 93 Doopsgezinde liederen bevat, terwijl de tweede een getal van 113 Euangelische gezangen van de Hervormden overnam. 2)

De houding, door de verschillende synoden in de Hervormde Kerk aangenomen by den tegenstand tegen de Euangelische gezangen, had het vuur, hetwelk in den aanvang hier en daar met vernieling dreigde, bedwongen. Werd het

op menig plaats niet uitgedoofd, het zwijgen van sommigen kon een ander gedeelte niet verhinderen zich er mede te stichten. Menigeen die nimmer tot de kennis van den zegen des gezangs zou gekomen zijn, indien naar den wensch der tegenstanders het Euangelisch gezangboek niet ware ingevoerd in alle gemeenten, — leerde het alzo straks op hoogen prijs stellen. Werden er onder de kinderen van hen, die den bundel hadden verworpen, niet gevonden, die straks hunnen invloed aanwendden om hem aan anderen te doen kennen en aan te bevelen?

Inmiddels bleek het, dat het vuur, hetwelk in de Hervormde Kerk by de invoering der gezangen ontstoken was, nog was blijven smeulen en slechts behoefde aangeblazen te worden om aldra op vreesselijke wijze uit te barsten. In 1834 trad Hendrik de Cock, die reeds in zijne bediening als predikant te Ulrum geschorst was, met het schrijven van een voorrede voor een boekken van zekeren J. Klok, tegen de gezangen op.

Hier werden de gezangen verklaard voor „strijdig met Gods woord; een Gode onbehagend getier, een te zamengeflanste Alkoran, waarin de tot zaligheid noodige waarheid, uit blindheid of trouwloosheid is verzwegen, een geheel van 192 Sirenische minneliederen, geschikt om de Hervormden, al zingende, van de zaligmakende leer af te trekken en een valsche leugenleer in te voeren.” Was de Euangelische gezangbundel op den 1sten January 1807 op hoog gezag ingevoerd, en het gebruik er van verplichtend verklaard, en hield deze verordening, uit kracht van art. 10 van het algemeen reglement benevens aanschrijving van 15 July 1824, stand: — een dergelijke schandelijke, laaghartige en valsche aanranding, door eenen predikant, werd geacht de grootste stoornis in de Kerk te weeg te brengen, en in strijd met de verplichting tot bewaring der eendracht, den predikanten opgelegd. De man, die dit nieuwe bewijs van ongehoorzaamheid aan de kerke-

lijke wetten gaf, werd straks van zijne bediening ontzet, maar de geest, door hem gepredikt, werd door velen gehuldigd die, uit ontevredenheid met het bestuur en de leer der Hervormde Kerk, zich afscheidden. Die geest is echter met de afscheiding niet uitgedreven. Dit blijkt uit den weerzin, die by het opgeven van gezangen, by sommigen nog wordt waargenomen. De verplichting om gebruik van de gezangen te maken, die door de verzamelaars van het gezanghoek niet gewild, maar later door de verschillende synoden werd vastgesteld, was, naar het, door de synode van 1860 openbaar gemaakte, gevoelen, door het nieuw algemeen reglement en de reglementen op de kerkeraden opgeheven. De synode des volgenden jaars heeft echter eene aanschrijving gegeven in tegenovergestelde zin.

Tegenover dezen, die op zulk eenen toon, welke het christelijk gevoel pijnlijk aandoet, ook nog hunne beschuldigingen tegen de Euangelische gezangen aanhoudend inbrengen, hebben wy op een verblijdend verschijnsel te wijzen. Immers, wy zien een reeks van voortreffelijke dichters, die in menig opzicht hunne ingenomenheid met de oude Hervormde Kerk toonden, optreden met de bewijzen dat een geheel andere geest hen bezielt. In het jaar 1838 trad Mr. H. J. Koenen in het tijdschrift „De Olijftak,” met een reeks hoogst merkwaardige opstellen op over het psalmgezag en het geestelijk lied vooral in de Gereformeerde, en in de Lutherische Kerk, die gevolgd werden door een belangrijk stuk over de geestelijke liederenpoëzy in Nederland. Geeft de schrijver hierin de bewijzen van zijne belezenheid, oordeel en smaak, de wijze waarop hy spreekt over de Euangelische gezangen en hunne makers, toont hoezeer hy verwijderd is van een hard oordeel te vellen, ook waar hy meerdere bliken van rechtzinnigheid eischt dan hy er in vinden kon. Zijne hooge ingenomenheid met den psalmbundel verhindert hem niet „de

eenzijdigheid onzer vroegere Nederlandsche Hervormde Kerk, die zich uitsluitend tot de oude psalmen beperkte, af te keuren, en de daarvoor aangebrachte redenen geheel onvoldoende te verklaren." By hem heeft de Christelijke gemeente evenzeer recht op Nieuw Testamentische als op Oud Testamentische liederen, en hy verlangt slechts dat de eerste op den wortel der laatste gevestigd zijn.

„In de psalmen en andere heilige liederen des Bijbels" zegt hy, „liggen de zaadkorrelen opgesloten in welke, met eene nimmer eindigende vruchtbaarheid, de volheid van den gantschen (liederen)oogst besloten is: in de psalmen vindt elk lofgeklank, elke zondenbelijdenis, elke dankzang zijne kiem; maar de ontwikkeling dezer eerste beginselen der lofzegging des Heeren is eveneens aan de Christenkerk toevertrouwd als die der Christelijke leer; en Gods Woord is ons niet gegeven om de zelfwerkzaamheid van leeraars en zangers in die Kerk overtollig te maken; maar om die aan te vuren, te bezielen, te besturen, te geleiden." Als de slotsom van zijn onderzoek acht hy zich gelukkig op te geven dat het bezit van echt geestelijke schoone, krachtige en zinrijke kerkliederen eene dierbare gave Gods is, dat zy in alle Christenkerken, vooral in de Euangelische Hervormde en ook in onze vaderlandsche, ofschoon daar niet zoo rijk ontwikkeld als b. v. in Duitschland, steeds een liefelijke vrucht was van het door genade getroffen hart en den geopenden mond ter eere Gods; en dat er vooral in dezen tijd in ons Nederland, eene gaping in onze letterkunde te deze opzichte bestaat, doch tot wier vervulling reeds de beginselen van een goeden schat voorhanden zijn." Onder die beginselen kon hy toen wijzen op eenige weinige zangstukken van Bilderdijk en zijne gade, maar nog meer op de Feestliederen en de Kers- en Nieuwjaars-intreezangen van den, van den geest der psalmdichters zoozeer doordrongen, da Costa. In lateren tijd is die voorraad ver-

meerderd en hebben mannen als Beets, ter Haar, ten Kate, van Groningen, zoowel als Koenen zelf, de bewijzen gegeven, hoe zeer zy de hun vertrouwde schoone talenten hebben willen wijden aan het Godverheerlijkend kerkgezang.

Ook verschenen er eenige bundels als de „Proeven van Christelijke gezangen,” Amst. 1852, waarin de commissie tot een nieuw gezangboek voor de Hersteld Euangelisch Lutherische gemeente het door haar verzamelde, met belangrijke historische aantekeningen aanbood — en: „Verscheidenheid en Eenheid.” Christelijke gezangen. Leyden 1858, terwijl in godsdienstige tijdschriften hier en daar eenige zijn neergelegd.

Werden er alzoo van de zijde der dichters bewijzen gegeven van een verlevendigde belangstelling in geestelijke en kerkelijke liederenpoëzy — ook van andere kanten werd er gevraagd of de gebreken, die gedurende eene halve eeuw in de gezangen waren opgemerkt, niet konden worden weggenomen. Wie het wenschelijk keurden dat sommige gezangen werden ontdaan van smetten, die maar al te dikwijls waren aangetoond, meenden daarin geen gevaar te zien.

Welk een bezwaar zou het gehad hebben, indien de nieuwe uitgaven van het gezangboek van de ergste, reeds lang en algemeen genoeg erkende gebreken waren gezuiverd? Indien men in latere bijbeluitgaven de oude spelling en sommige verkeerde uitdrukkingen, daarin voorkomende, heeft verbeterd, waarom zou de Kerk nog steeds voortgaan met de meeste nauwkeurigheid te zorgen, dat elke fout in de nieuwe drukken der gezangen weer worde opgenomen? In vroeger eeuw had men de vrijheid genomen om een gebrek, hetwelk men in de oudste drukken van Datheen vond, weg te nemen en in latere uitgaven te veranderen. De als onrechtzinnig aangeklaagde regels in Psalm 62: 8: „na zijn verdienst” werden veranderd in: „na sijnen doen.” De Haagsche classis stelde aan de Zuid-Hollandsche synode van 1754 voor, een

paar verbeteringen in Ps. 60: 10 en 108: 10, in een nieuwen druk van Datheen op te nemen; en verre van hierom veroordeeld te worden, gaf zy daardoor juist aanleiding tot eene geheele verbetering van den psalmbundel.

Zouden dergelijke kleinere verbeteringen in het gezangboek later misschien ook de noodzakelijkheid van gewichtiger hervormingen doen gevoelen, waarby er sommige der nooit gebruikte liederen uit het gezangboek werden verbannen en door anderen vervangen? Welnu — wie zouden zich hiertegen verzetten? De ijveraars voor kerkelijke rechtzinnigheid? Maar dezen hebben nimmer de bewijzen gegeven van ingenomenheid met den bestaanden gezangbundel, 3) zoodat zy tegen het veranderen van de toch door hen reeds veroordeelde liederen, luide hunne stem zouden verheffen. Van dezen zou men geen dank wachten, maar evenmin behoeft men zich voor te stellen, dat hunne aanklachten over eenige verandering de onrust zouden vermeederen, die reeds nu door hen is opgewekt en nog altijd levendig wordt gehouden. Indien nu dit het geval is — een ander gedeelte in de Kerk zou nog veel minder of in het geheel geene reden tot bezorgdheid opleveren. Want hoe groot de achting en liefde zij, die de bundel by zeer velen geniet — de gehechtheid aan het bestaande is by dezen niet zóó groot, dat zy hen blind zou maken voor het gebrekkige en wezenlijke verbeteringen ondankbaar zou doen verwerpen. Welnu, wat zou de Kerk mogen terughouden van ernstige en krachtige pogingen om haar liederengezang in overeenstemming te brengen met de vorderingen der gemeente op godsdienstig, letterkundig en muzykaal gebied? Of is de zaak daartoe niet belangrijk genoeg? Hangt hiervan niet te veel af voor de stichting der gemeente? Is het niet de taak van de bestuurders der Kerk om met de meeste zorg alle krachten te hulp te roepen en aan te wenden, die strekken kunnen om ook hare eeredienst te doen beantwoorden

aan het schoone doel haar voorgesteld? Of zal de Kerk in onze dagen het voorbeeld volgen van het voorgeslacht, hetwelk door het behoud van Datheen en het weeren van Euangelische gezangen, eeuwenlang in hare heiligdommen de wenschen en behoeften van hare voortreffelijkste leden onverhoord gelaten en de meest zuivere bronnen van stichting heeft gesloten? Zou het der Hervormde Kerk niet tot eere zijn geweest, zoo zy ware voortgegaan op den weg, dien zy by den aanvang dezer eeuw was ingeslagen? Was het toen gebleken, hoeveel haar stem vermocht om de in de gemeente te lang sluimerende gave des kerklieds te wekken, zou zy niet wel hebben gedaan, wanneer zy by voortdoring dichters en toonkunstenaars had geroepen en in staat gesteld om door kerkelijk gezang en muzyk, ter verheerlijking van onze feesten, werkzaam te zijn?

Dat het niet aan hulp ontbreken zou, mag blijken uit hetgeen er van de zijde der dichters is geleverd, maar ook uit hetgeen door bekwame beoefenaars der muzyk is verricht. Of hebben wy ook hier niet te wijzen op de belangrijke voorstellen, die door vrienden van het kerkgezag ter verbetering hiervan zijn gedaan? Heeft W. Moll te vergeefs in zijne, het goud zoo dubbel waardige prijsverhandeling, den weg gewezen om de gewijde muzyk in de Protestantsche Kerk naar het voorbeeld der eerste Christenen te verbeteren? Heeft Dr. F. C. Kist vruchteloos zijn werk over den toestand van het Protestantsch kerkgezag geschreven? Is het ook niet duidelijk genoeg door hem aangetoond, hoezeer de Euangelische gezangen, uit een muzykaal oogpunt, dringende behoefte aan herziening hebben? Dezelfde gebreken, die hy in de psalmen heeft aangewezen, toont hy in de Euangelische gezangen aan, ofschoon hy erkent dat de laatste oneindig hooger staan dan de eerste, en dus gemakkelijker kunnen worden verbeterd.

Het is dan zeker een verblijdend teeken dat de hooge kerk-

vergadering sedert eenigen tijd de bewijzen geeft dat zy zich de zaak van het kerkgezag aantrekt. Het voorstel van den eerw. Boeles, in 1844 ingediend, om aan het Euangelisch gezangboek eenige nieuwe liederen toe te voegen, werd toen niet onaannemelijk gekeurd, maar tot een geschikter tijd ter ruste verwezen. De zaak heeft straks echter de aandacht tot zich getrokken. Hadden de verzamelaars van den Euangelischen gezangbundel te vergeefs om liederen op onderscheiden gelegenheden gevraagd, de behoefte daaraan heeft zich steeds meer by de openbare godsdienst oefeningen doen gevoelen. De hervormingsliederen, de gezangen op oudejaarsdag, by intrede, afscheid, sterfen van predikanten, bevestiging van leden, enz. — die op hunne oproeping waren ingezonden, hadden zy, als niet voortreffelijk genoeg, verworpen. Het is dus in hunnen geest, als de Kerk in later tijd zoekt aan te vullen wat zy in die dagen niet had kunnen vinden. Om die behoefte te vervullen heeft zy daarom voor eenigen tijd mannen tot den arbeid geroepen, van wier talenten en ijver wy ons de schoonste vruchten beloven. Dat zy aan de dringende stemmen, ter verbetering van het kerkgezag in de Hervormde Kerk, gewis gehoor zullen geven, mogen wy ons voorstellen. Hun arbeid worde rijk gekroond.

III.

De toestand van kerkmuzyk en gezang.

Wanneer wy het kerkgezag in de meeste protestantsche heiligdommen beluisteren, dan zal het voor ieder duidelijk worden, hoe verre het er van verwijderd is dat de gemeenten het hoog belang er van verstaan. De taal van belijdenis, van gebed en dankzegging wordt op de lippen genomen, — maar hoe groot blijkt menigmaal het onderscheid tusschen den geest en inhoud der liederen en den toon, waarop zy

worden aangeheven. Waarlijk, het is een groot voorrecht, als daar ouden en jongen in dezelfde taal zich vereenigen. Maar waar wy geene redenen vinden om by dat gezang der gemeente, aan Romes Kerk haar koorgezang te benijden, daar mogen wy, ook in de wijze van zingen, wel meerdere blijken vragen dat dat groote voorrecht op den verdienden prijs gesteld wordt. Is het niet de roeping der bestuurders en leden van de Hervormde Kerk om met de toevertrouwde gave eene veel rijkere winst te doen?

Met vurige geestdrift maakten de eerste Hervormden gebruik van hun priesterlijk recht, om met elkander den lof des Vaders en des Zoons te zingen en het geklank hunner gewijde psalmen klonk luide over de vlakten en velden, waar de heilighdommen nog voor de zuivere Euangelieprediking gesloten bleven. Daar werden de lippen, waaraan de Kerk het zwijgen had opgelegd, geopend. Was het wel vreemd dat het psalmgezang, door eerstbeginnenden aangeheven, dikwijls op gebrekkige toonen klonk, zoo dat het de scherpe aanmerkingen van de vijanden niet altijd kon ontgaan. De voorgangers der gemeenten gevoelden het groote belang om een waardig kerkgezang te bevorderen. De synode der Gereformeerden onder het kruis, in 1568 te Wezel gehouden, had reeds verordend dat in de gemeenten, waar de schoolmeester in de muzyk ervaren is, deze geroepen zou zijn „de kinderen voor te zingen en daarop zullen de andere lieden volgen.” Waar zulk een onderwijzer ontbrak, werd er een voorzanger noodig gekeurd om het volk in 't zingen voor te gaan, en hun gezang te matigen en te reguleren, en dan allermeeft als de predikant in muzyk geheel onervaren was. In de kerken wilde men eenige borden ophangen, waarin kortelijk de wijze van psalmzingen en de gewone kunst van zingen wordt uitgelegd, opdat het slechte gezang den ongeloovigen geen stof tot ergernis of spot mocht geven.

Intusschen ontbreekt het niet aan de bewijzen, dat de zorg der kerkelijke besturen voor een betamelijk gezang geenszins voldoende was. Hoe treurig het zelfs hiermede, in het midden der zeventiende eeuw, in groote steden, zooals te 's Gravenhage, was gesteld, blijkt uit de schets, die door Constantijn Huyghens in zijn geschrift over het orgel, hiervan wordt opgehangen. „De toonen luyden dwars ondereen als gevogelte van verscheiden becken. De maten strijden als puttemmers, d'een dalende, sooveel d'ander rijst. Daer werdt om 't seerst uytgekreten als of 't een sake van overstemminge ware en dat het de meeste souden wegdraegen met diergelijke onhebbelickheden meer; sulcker wy, voorzeker, de geringste niet en souden dulden in eenig ander tydelick doen van klein belangh, ten aanzien van 't gene wy in desen voor Gods aangesicht te betrachten hebben.” Ook om in den toestand van het kerkgezag in die dagen verbetering aan te brengen, werd door hem de invoering van het orgelspel by het zingen aanbevolen. En zeker is het dat, waar dit spoedig daarna geschiedde, vele van de opgegeven verkeerdheden werden weggenomen. In hoe vele plaatsen ontbrak echter het speeltuig en bleef het vooroordeel zich er tegen verzetten. Hoe veel het kerkelijk gezang nog steeds te wenschen overliet, bleek uit hetgeen ons de geschiedenis van de invoering der nieuwe psalmberijming heeft medegedeeld. Welke ergerlijke wanklanken werden er tot op dien tijd gehoord. Met welk een razenden tegenstand werd er niet, in meer dan eene plaats, gestreden tegen hen, die by deze gelegenheid eene betere wijze van zingen zochten in te voeren. Intusschen begint van die dagen af, eene merkelijke hervorming door te dringen, die by de invoering der Euangelische gezangen nog meerder zich heeft geopenbaard maar niet genoeg is voortgegaan. Hoe bedroeft zich toch de beschaafde Christen, die weet wat een waardig kerkgezag vermag tot ver-

levendiging van godsdienstige aandoeningen en gezindheden, over de geringe werking hiervan. Het jammerlijk kerkmuzyk, dat van Alphen in zijnen tijd redenen gaf tot droefheid en ergernis, is op verre na nog niet weggenomen. Het dwaze vooroordeel, dat het Nederlandsche volk minder aanleg en zin voor muzyk en zang zou hebben, is sedert geruimen tijd bewezen in strijd te zijn met de geschiedenis en met de ondervinding. Vreemdelingen erkennen het, dat ons volk, vóór de Hervorming, op het gebied van muzyk en zang zich een eerste plaats had verworven. En roemt men niet den hoogen trap, waarop hier de beoefening van beide in onzen tijd staat? Geven zelfs niet de weinige zangscholen voor den geringen stand de meeste reden tot de erkenenis, dat het geenszins gebrek is aan geschiktheid, wanneer ons volk by andere volken achterstaat? Het voortduren van den gebrekkigen toestand van ons kerkgezag ligt in de geringe zorg, die er wordt aangewend om den aanleg en smaak er voor te ontwikkelen.

De beide meermalen genoemde kenners hebben reeds hierop gewezen en de noodzakelijkheid aangetoond om scholen op te richten, waarin voor een geschikte opleiding van organisten en voorzangers zorg wordt gedragen. Wel bestaan er muzyken zangscholen, waaruit voortreffelijke zangers en toonkunstenaars voortkomen. Maar is hier niet de beoefening der ongewijde muzyk veelal de hoofdzaak? En blijkt het niet uit de voor- en tusschenspelen van menig organist, hoe weinig hy met de werken der beste kerkelijke toonkunstenaars bekend is, hoe de noodzakelijkste regelen hem vreemd zijn gebleven en hoe hy niet geleerd heeft om de taal der poëzy, die hy in zijn spel moet uitdrukken, te verstaan?

Aan organisten en voorzangers, aldus gevormd, zou de taak moeten worden opgedragen om in openbare scholen de jeugd voor het kerkelijk gezang te bekwamen. In onze gewone scholen kan in onzen tijd dit niet meer worden verwacht.

By de vele werkzaamheden, hun opgelegd, kan het van de onderwijzers daar niet worden geeischt dat zy op voldoende wijze in de groote behoefte voorzien. Maar men kieze de bewame mannen, die hun geheel leven aan de beoefening van kerkmuzyk en zang hebben toegewijd en late het hun niet aan eene waardige bezoldiging ontbreken. Tot heden toe is het karig loon, aan onze organisten en voorzangers toegelegd, een voorname oorzaak, dat zy zich niet genoeg konden toewijden aan de zaak, die hun is aanbevolen. Ziet gy hen, in daartoe opgerichte scholen, eenen ruimen werkkring aanvaarden, het lijdt geen twijfel, dat de schoonste vruchten daarvan straks zullen worden geplukt.

Een vierde van een eeuw is reeds voorbygegaan, sedert deze stem is gehoord. Veel goeds is er gedurende dien tijd in onze gemeenten tot stand gebracht. Maar ernstige pogingen om, in den voorgestelden geest, het gezang der gemeente, dat voornaam gedeelte der eeredienst by de Hervormden, te verbeteren, zijn er nog weinig aangewend. 3). Van waar dat verschijnsel? De meest verblijdende bewijzen zijn er toch in de laatste jaren gegeven, dat toon- en zangkunst in ons land steeds meer beoefenaars vinden. Dat men ook voor ons kerkegezang niet onverschillig is, mag blijken uit de ingenomenheid, waarmede de gemeenten de uitvoering van gewijde cantates by plechtige gelegenheden hebben begroet. En bewijzen ook de kosten, die er worden besteed in dorpen en steden, voor het plaatsen van nieuwe of het verbeteren van oude orgels, niet hetzelfde? Zoude het zoo groote moeite kosten om in gemeenten, waar men zoovele duizende guldens over heeft voor een voortreffelijk orgel, ook het noodige te erlangen voor scholen, zooals die hier ons zijn voorgesteld? Wy gelooven het niet. Laat slechts nu en dan de gemeenten hooren, hoe geneigd en geschikt de jeugd, ook in onze min beschaafde standen, is om, onder de leiding van bewame

onderwijzers, in het gezang de schoonste vorderingen te maken. Dat zy vooral, die de gebreken en onvolkomenheden by onze eeredienst inzien en betreuren, niet te spoedig de bezwaren, dié zich by het werk der verbetering opdoen, onoverkomelijk noemen. Dat hebben onze vaders gedaan met het weeren van een nieuwe psalmberijming en Euangelisch gezangboek. En wat is er geschied toen, na veel strijds, de mannen eindelijk opstonden, die genoeg met heiligen geest en kracht en met ware liefde voor hunne Kerk bezielde waren, om die dreigende gevaren rustig onder het oog te treden? Genieten wy niet de vruchten van hunne zelfverloochening en trouw? Wordt daarin de Vader niet verheerlijkt? Wie ons wil wijzen op sommigen die zich hebben geerged en nog hunne gaven miskennen, wy zien op eene schare van anderen, die de herinnering aan de schoonste uren aan menig kerklied hebben verbonden. De geest, die de gemeente met het gezang heeft gezegend, reinige het van de smetten [die er nog aan kleven en brenge het tot hoogere volkomenheid. Het begin is gemaakt. De hand worat aan de verbetering van het gezangboek geslagen. De gelegenheid wordt daardoor geschonken om alles wat met de zaak van het kerkgezang in verband staat, aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen en alles in het werk te stellen wat tot eene hervorming dienen kan.

Het geldt hier niets geringers dan de verheerlijking van God en den Heiland op eene waardige wijze. Mag de Hervormde Kerk achterblijven, waar haar zulk een doel wordt voorgesteld? Dat zy in de twee eerste eeuwen van haar bestaan uit menschenvrees dit doel uit het oog heeft verloren, is ons uit de geschiedenis gebleken. Maar wy hebben geen recht om de vaders aan te klagen, indien wy door denzelfden geest als zy, ons laten weêrhouden van het goede, dat aan ons blijft overgelaten, te doen met alle kracht.

A A N T E E K E N I N G E N .

---

1) In de Christelijke gezangen en liederen te Haarlem by de Doopsgezinden in 1805 ingevoerd, had men eenige psalmen of geheel of gedeeltelijk ingevlochten. In den Evangelisch Lutherschen bundel zijn er 25 en in het „Vervolg” van 1850 nog 9 psalmen opgenomen. Veel rijker was in dat opzicht de bundel der Hersteld Lutherschen, waarin aan een getal van tachtig psalmen of gedeelten er van eene voegzame plaats is aangewezen. Achter de Christelijke kerkgezangen der Haarlemsche Doopsgezinden van 1851 werden 27 psalmen (als Gez. 150—176) geplaatst. De uitgevers van de Uitgezochte Liederen, te Westzaandam 1809, verklaren geen aanleiding te willen geven tot het in onbruik brengen van de psalmen en deelen zelfs achter den bundel, een met zeer veel zorg bewerkte: „Inhoudslijst van de voornaamste psalmen en psalmverzen uit de berijming van 1773, naar orde van 't ABC” mede, waarin wy zien aangewezen al wat in het psalmboek geschikt is om in de Christelijke vergadering gezongen te worden. Elders wordt nevens den grooten en kleinen bundel, het psalmboek der Hervormden of van „Laus Deo” gebruikt, en in sommige plaatsen, b. v. Hindelopen, Stavoren, den Ilp, worden niet dan psalmen gezongen.

Het beginsel van Is. Watts, die de psalmen in de taal des Nieuwen Testaments overbracht, deed het eigenaartige van het Oud-Testamentische lied al te zeer verdwijnen, dan dat het hier voor kerkelijk gebruik kon gehuldigd worden.

Vgl. Mr. H. J. Koenen, *Het Psalmgezang vooral in de Geref. Kerken. Olijftak IV. 27.*

2) Wy achten het niet ongepast hier een lijst der gezangen die in de verschillende gezangboeken meer of min bekort of gewijzigd overgenomen zijn, te plaatsen.

Euang. gezan- gen.	Remon- strant- sche.	Euang. Luther- sche.	Hersteld Luther- sche.	Uitge- zochte Doopsge- zinde.	Euangelische gezangen in de Neder- duitsche Herv. ge- meente van Bentheim.	De gezangen van de Vlaamsche of Nederduit- sche Euange- lische kerk van Brussel.
1	1	..	..	..	1	1
2	2	12	11	..	..	2
3	3	..	5	..	54	..
4	4	45	392	..	..	3
5	5	..	393	..	..	4
6	..	..	..	..	..	5
7	6	60	..	..	..	6
8	..	..	396	79	..	7
9	7	58	397	..	..	8
10	..	..	..	..	..	9
11	8	..	..	..	..	10
12	9	..	402	..	..	11
13	..	..	..	78	..	141
14	10	..	..	82	2	14
15	11	..	..	..	..	..
16	12	..	..	..	..	15
17	13	..	..	..	..	16
18	..	..	..	..	..	..
19	14	73	300	..	3	..
20	15	297	359	127	..	142
21	16	..	..	..	..	..
22	17	..	360	..	..	17
23	..	..	..	..	..	..
24	18	..	..	..	..	..
25	..	..	..	..	..	18
26	19	..	..	..	..	19
27	20	282	361	129	..	..
28	21	300	..	130	4	143
29	22	..	..	120	..	..
30	..	..	..	143	..	144
31	23	80	262	87	5	20
32	..	..	..	..	..	21
33	..	..	..	..	6	22
34	..	..	..	..	..	..
35	24	..	..	..	7	145
36	25	..	211	..	..	27
37	..	..	..	..	..	28
38	26	..	246	..	..	29

Euang. gezan- gen.	Remon- strant- sche.	Euang. Luther- sche.	Hersteld Luther- sche.	Uitge- zochte Doopsge- zinde.	Euangelische gezingen in de Neder- duitsche Herv. ge- meente van Bentheim.	De gezangen van de Vlaamsche of Nederduit- sche Euange- lische kerk van Brussel.
39	27	. .	75	. .	9	30
40	28	. .	. .	. .	. .	. .
41	. .	82	. .	. .	. .	. .
42	. .	. .	. .	. .	. .	. .
43	29	. .	251	95	. .	146
44	30	. .	156	. .	. .	147
45	31	. .	157	96	. .	148
46	32	229	155. 118	2497.100	10	31
47	33	. .	161	. .	. .	. .
48	34	. .	158	94	. .	. .
49	35	. .	159	. .	. .	. .
50	36	. .	160	. .	. .	. .
51	37	85	370	98	12	149
52	. .	. .	. .	. .	. .	. .
53	38	130	248	. .	. .	. .
54	. .	. .	. .	. .	13	32
55	. .	. .	. .	. .	. .	33
56	39	. .	250	. .	. .	. .
57	. .	. .	. .	. .	. .	. .
58	40	. .	. .	. .	. .	34. 150
59	. .	. .	. .	. .	. .	35
60	. .	. .	. .	109	. .	36
61	. .	. .	. .	. .	. .	37
62	. .	. .	78	. .	15	38
63	41	. .	270	. .	. .	40
64	. .	. .	. .	. .	. .	. .
65	42	. .	273	. .	. .	. .
66	43	. .	243	90	. .	. .
67	44	. .	254	144	. .	151
68	45	. .	255	. .	. .	. .
69	46	. .	277	. .	. .	41
70	. .	. .	. .	. .	. .	42
71	. .	174	. .	. .	. .	. .
72	. .	177	. .	. .	. .	43
73	47	. .	278	. .	. .	152
74	. .	. .	. .	. .	. .	. .
75	. .	. .	. .	. .	. .	. .
76	48	. .	. .	. .	16	. .
77	. .	117	. .	. .	17	. .
78	. .	. .	. .	. .	. .	. .
79	1B.)	145	297	116	. .	44
80	. .	. .	. .	. .	. .	. .
81	. .	. .	. .	. .	. .	. .

Euang. gezan- gen.	Remon- strant- sche.	Euang. Luther- sche.	Hersteld Luther- sche.	Uitge- zochte Doopsge- zinde.	Euangelische gezingen in de Neder- duitsche Herv. ge- meente van Bentheim.	De gezangen van de Vlaamsche of Nederduit- sche Euange- lische kerk van Brussel.
82	49	.	.	.	.	45
83	50	.	327	.	.	153
84	51	.	.	119	.	46
85	.	.	.	.	.	.
86	.	146	.	.	.	.
87	52	.	309	.	.	154
88	53	22	.	.	.	.
89	54	86	71	91	18	.
90	55	27	22	.	.	.
91	56	28	419	.	.	.
92	.	.	.	.	.	.
93	57	.	.	.	.	.
94	58	.	.	.	.	49
95	59	35	.	38	.	.
96	60	.	32	.	.	51
97	61	.	.	.	.	.
98	62	.	215	.	.	54
99	63	.	428	.	20	55
100	.	.	.	.	21	155
101	64	.	228	.	.	.
102	65	.	.	.	22	58
103	.	.	.	50	.	.
104	.	.	.	49	23	.
105	.	.	.	.	.	.
106	.	.	.	.	.	.
107	66	.	239	58	24	.
108	67	.	234	.	.	.
109	.	.	.	.	.	156
110	.	.	236	60	25	62
111	.	.	.	.	.	.
112	68	.	.	.	.	.
113	69	192	.	.	26	66
114	70	.	52	.	27	157
115	.	.	.	.	28	.
116	71	.	.	.	.	67
117	72	196	53	.	.	68
118	.	.	.	.	29	71
119	.	.	.	.	30	72
120	.	.	.	.	31	73
121	73	213	90	.	32	.
122	.	.	.	.	.	.
123	74	.	92	.	.	74
124	75	.	97	.	.	75

Euang. gezan- gen.	Remon- strant- sche.	Euang. Luther- sche.	Hersteld Luther- sche.	Uitge- zochte Doopsge- zinde.	Euangelische gezangen in de Neder- duitsche Herv. ge- meente van Bentheim.	De gezangen van de Vlaamsche of Nederduit- sche Euange- lische kerk van Brussel.
125	..	..	..	..	33	76
126	..	..	..	23	34	77
127	..	..	107	..	..	78
128	76	..	108	..	..	79
129	..	..	114	..	35	80
130	77	..	..	..	..	81
131	..	..	..	..	..	..
132	..	..	..	..	36	..
133	..	..	..	..	..	..
134	78	..	120	..	37	87
135	79	..	..	..	..	..
136	80	..	135	..	..	..
137	81	..	..	..	..	..
138	82	..	132	..	38	..
139	..	..	..	..	..	89
140	83	..	138	..	39	..
141	84	..	139	28	40	88
142	..	..	..	..	41	..
143	85	..	..	..	..	..
144	86	..	147	..	42	92
145	..	..	..	..	..	93
146	87	..	..	31	43	94
147	88	262	151	..	..	..
148	89	..	..	..	..	..
149	90	..	162	..	44	..
150	91	275	163	..	..	..
151	92	..	..	..	..	96
152	93	274	164	..	45	97
153	..	..	..	..	46	98
154	94	278	201	..	..	103
155	95	279	202	..	..	104
156	..	..	188	..	..	105
157	..	..	..	..	47	..
158	96	..	..	..	..	158
159	..	..	..	..	..	..
160	97	204	433	10	..	159
161	98	205	490	..	..	..
162	99	..	..	..	48	160
163	..	315	443	..	..	..
164	..	..	..	..	..	..
165	..	318	..	..	..	..
166	100	321	448	..	..	..
167	..	..	..	..	50	..

Euang. gezan- gen.	Remon- strant- sche.	Euang. Luther- sche.	Hersteld Luther- sche.	Uitge- zochte Doopsge- zinde.	Euangelische gezingen in de Neder- duitsche Herv. ge- meente van Bentheim.	De gezangen van de Vlaamsche of Nederduit- sche Euange- lische kerk van Brussel.
168	101	. .	447	85	. .	. .
169	. .	. .	. .	. .	. .	. .
170	. .	. .	. .	. .	51	. .
171	. .	323	468	61	. .	. .
172	. .	328	. .	. .	53	. .
173	. .	329	. .	. .	. .	. .
174	. .	327	. .	. .	. .	. .
175	. .	338	488	. .	. .	. .
176	. .	. .	. .	. .	. .	. .
177	. .	336	. .	64	. .	. .
178	102	337	470	. .	. .	. .
179	103	. .	451	67	. .	. .
180	104	. .	461	68	. .	. .
181	105	. .	292	. .	56	127
182	106	97	289	148	. .	128
183	107	. .	. .	. .	57	129
184	. .	. .	. .	. .	. .	130
185	. .	. .	. .	121	. .	126
186	108	. .	. .	. .	. .	. .
187	109	. .	284	. .	58	131
188	110	. .	. .	. .	. .	. .
189	111	314	293	152	50	133
190	. .	. .	. .	. .	. .	134
191	112	101	294	158	. .	135
192	113	. .	. .	154	60	. .

By verscheidene Doopsgezinde gemeenten (Ameland, Medemblik, Noordzype) worden de Euangelische gezangen gebruikt, terwijl men in andere, waar de beide Remonstrantsche bundels zijn ingevoerd, (Rotterdam, Sneek) zich van het grootste gedeelte dier liederen bedient. In de Christelijke kerkgezangen van 1851, ingevoerd te Haarlem, Groningen, Leeuwarden, Arnhem, Deventer, Alkmaar, den Helder, leverde de bekwame K. Sybrandi (volgens zijne vriendelijke mededeelingen omtrent het tegenwoordig kerkgezag by de Doopsgez.) nieuwe bewerkingen van Euangelische gezangen, 2. 7. 17. 28. 29. 36. 39. 43. 62. 68. 70. 82. 66. 137. 182. terwijl hy nog andere, zeer van verre, navolgde. Van onderscheiden gezangen van vreemden oorsprong in onzen Euangelischen gezangbundel worden er nog andere vertolkingen in de oudere Prot. gezangboeken gevonden die men in latere heeft overgenomen,

waarop wy hier niet wijzen. De naauwkeurige lezer zal opmerken dat de verzamelaars der latere gezangboeken met veel zorg de verschillende vertalingen met elkaar hebben vergeleken en er het beste uit genomen hebben, even als zy door menige verandering en bekorting, verscheiden onzer gezangen aanmerkelijk hebben verbeterd.

3) Onder de uitzonderingen verschijnt: D. Molenaar, *De Evang. Gezangen in de Geref. Kerk gebruikelijk, voor en tegen; onpartijdig en gemoedelijk beoordeeld*. Amst. 1861. (in 1847 zonder naam uitgegeven.)

4) Over het wenschelijke van eene herziening van psalmen en gezangen zoowel als over het noodzakelijke van organistenscholen zie men, behalve hier en daar in kerkelijke bladen, H. J. Veldwijk, *Een woord van opwekking belangende godsdienstige muzyk in huisgezin en kerk*, Arnhem 1847.

Van de zucht om het kerkgezag te verheffen en te verbeteren, getuigen de vijftien vierstemmige koralen achter het Remonstrantsch gezangboek van 1848 en het *Recueil supplémentaire de cantiques pour le culte public, recueillis et publiés par la réunion des députés des églises Wallonnes des Pays-Bas*, Amst. 1854, waarvoor de melodiën, byna alle nieuwe, door verdienstelijke componisten zijn bewerkt. Men heeft daarenboven al de 77 gezangen op drie stemmen gezet. Dat het niet ontbreekt aan begaafde toonkunstenaars, die hunne talenten gaarne dienstbaar maken aan de bevordering van een waardig kerkgezag by de Ned. Hervormde gemeente, blijkt niet slechts uit het voortreffelijk orgelspel in vele onzer heiligdommen, maar ook uit de verschillende koraalboeken, die er voor kerk, huis en school zijn uitgegeven.

(§) Men leze bl. 66 r. 8 synode voor synoden bl. 89 r. 3 v. o. oordeel voor begrip bl. 110 r. 6 v. o. overgegeven voor overgeven bl. 111 r. 1 wijzen voor wijze bl. 126 r. 8 hem voor het bl. 132 r. 6 bemoeiingen voor bemoengen bl. 133 r. 19 niet door de uitspraak van voor door de uitspraak van niet bl. 157 r. 2 v. o. verijdelde voor verijdelden bl. 189 r. 19 gedenkpenning voor gedenkteeken bl. 229 r. 2 v. o. eeuwen voor eeuw bl. 230 r. 5 zijner voor zijne bl. 233 r. 6 v. o. oefening voor oefeningen bl. 270 r. 8 v. o. die van Bilderdijk voor die bl. 274 r. 4 v. o. 1784 voor 1714 bl. 276 r. 6 v. o. verbod voor verboden bl. 278 r. 9 maakten er voor maakten bl. 282 r. 8 opwekking voor omwerking bl. 337 r. 1 (62 voor 62) r. 6 (76 voor 76) bl. 339 r. 1 v. o. 5 voor 6.

1st
de
en
et

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 00942 9716

